

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA

CASOPIS ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED V NITRE
REDAKTOR ANTON TOČÍK

Vychádza dva razy do roka, strán 480, ročné predplatné Kčs 120,—
Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA

ЖУРНАЛ ИНСТИТУТА АРХЕОЛОГИИ СЛОВАЦКОЙ АКАДЕМИИ НАУК В НИТРЕ
РЕДАКТОР АНТОН ТОЧИК

Выходит два раза в год на 480-ти страницах, подписная цена Kčs 120,—
Редакция: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

ZEITSCHRIFT DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES
DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN IN NITRA
SCHRIFTLÉITER ANTON TOČÍK

Erscheint zweimal jährlich auf 480 Seiten, Bezugspreis Kčs 120,—
Redaktion: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

XIII-2, 1965

Hlavný redaktor:

ANTON TOČÍK

Redakčná rada:

Vojtech Budinský-Krička, Ján Dekan, Božena Filová, Bohuslav Chropovský,
Ludmila Kraskovská, Josef Poulík a Peter Ratkoš

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

XIII-2

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

1965

OBSAH 1. ČÍSLA

Bárta Juraj		
	Trenčín IV – nová mladopaleolitická stanica na západnom Slovensku	5
	Trenčín IV – eine neue jungpaläolithische Station in der Westslowakei	20
Pavúk Juraj		
	Nové nálezy lengyelskej kultúry na Slovensku	27
	Neue Funde der Lengyel-Kultur in der Slowakei	48
Budinský-Krička Vojtech		
	Pohrebisko s kultúrou neskorej šnúrovej keramiky vo Veselom	51
	Gräberfeld der späten schnurkeramischen Kultur in Veselé	93
Pivovarová Zoja		
	K problematike mohýl v lužickej kultúre na Slovensku	107
	Zur Problematik der Hügelgräber der Lausitzer Kultur in der Slowakei	147
Kraskovská Ludmila		
	Popolnicové pohrebisko v Ivanke pri Dunaji	163
	Das Urnengräberfeld in Ivanka pri Dunaji	176
Kolník Titus		
	K typológii a chronológii niektorých spôn z mladšej doby rímskej na juhozápadnom Slovensku	183
	Zur Typologie und Chronologie einiger Fibeln aus der jüngeren römischen Kaiserzeit in der Südwestslowakei	231
Čaplovič Pavol		
	Včasnostredoveké pohrebisko a sídlisko v Hurbanove	237
	Gräberfeld und Siedlung aus dem Frühmittelalter in Hurbanovo	246
Recenzie:		
Bánész Ladislav		
	Vértés László a kol., <i>Tata – eine mittelpaläolithische Travertin-Siedlung in Ungarn</i>	248
Bánész Ladislav		
	Gábori Miklós, <i>A késői paleolitikum Magyarországon</i>	250
Pavúk Juraj		
	Passek T. S. – Černyš J. K., <i>Pamiatniki kultury linejno-lentočnoj keramiky na teritorii SSSR</i>	252
Šiška Stanislav		
	Bognár-Kutzián Ida, <i>The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya</i>	253
Čilinská Zlata		
	Kovrig Ilona, <i>Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán</i>	255

OBSAH 2. ČÍSLA

Bánész Ladislav		
	K otázkam pôvodu, triedenia a rozšírenia aurignacienu v Európe	261
	Quelques considérations sur l'origine, la subdivision et l'extension de l'Aurignacien en Europe	305
Баран Владимир Данилович		
	Раннеславянские памятники на Западном Буге (по материалам раскопок поселений у с. Рипнева, Львовской области)	319
Baran Vladimir Danilovič		
	Frühslawische Denkmäler im Westbug-Gebiet (nach Materialien aus den Ausgrabungen der Ansiedlungen bei der Gemeinde Ripnev, Gebiet Lvov)	373
Keller Erwin – Bierbrauer Volker		
	Beiträge zum awarenzeitlichen Gräberfeld von Devínska Nová Ves	377
Benda Klement		
	Současný stav studia zlatých nádob ze Sännicoläul Mare (Nagyszentmiklós)	399
	Gegenwärtiger Studienstand über die Goldgefäße aus Sännicoläul Mare (Nagyszentmiklós)	412
Hrubec Igor		
	Depot železných nástrojov zo Sklabine	415
	Ein Hort von Eisengegenständen aus Sklabiňa	421
Malá Helena		
	Anthropologische Analyse von Skelettresten aus dem slawisch-awarischen Gräberfeld in Holiare	423
Zprávy a recenzie:		
Točík Anton		
	Výstava Veľká Morava v Nitre (18. IV.–30. V. 1964)	453
Křížek František		
	VI. mezinárodní limitní kongres	465
Bánész Ladislav		
	Boriskovskij P. I. – Praslov N. D., <i>Paleolit bassejna Dnepra i Priazovia</i>	467
Lamiová-Schmiedlová Mária		
	Barkóczy László, <i>The Population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian</i>	469
Točík Anton		
	Fettich Nándor, <i>Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc</i>	470

K OTÁZKE PŮVODU, TRIEDENIA A ROZŠÍRENIA AURIGNACIENU V EURÓPE

LADISLAV BÁNESZ

Kultúrny a historický komplex aurignackých pamiatok bol i je stredobodom pozornosti viacerých bádateľov, ktorí vyvinuli nemalé úsilie o rozriešenie otázok pôvodu, rozšírenia i ďalšieho vývoja aurignacien.

Už dávnejšie sa ujal všeobecný názor, že aurignacien bol rozšírený na celom európskom kontinente. Považovali ho vlastne za jednu z hlavných kultúr mladšieho paleolitu, ktorá mala zahrňovať industriu charakterizovanú určitými vedúcimi typmi kamenných a kostených nástrojov. Aurignacien s pomerne jednotným materiálnym obsahom delil sa podľa výskytu niektorých druhov nástrojov na rozličné stupne a typy. Podobnosť aurignackého nálezu inventára v širokej územnej oblasti priviedla bádateľov celej Európy k myšlienke, že aurignacien musel mať niekde svoje východiskové centrum. Bolo však potrebné ozrejmiť nielen rozšírenie, ale aj vek a vývojové fázy aurignacien. Riešenie všetkých týchto otázok záviselo aj od metódy prístupu a systematiky pri plnení tejto úlohy.

Spočiatku sa táto problematika riešila hlavne na základe poznatkov francúzskej prehistórie, kde mal výskum paleolitu najlepšie tradície. Názory francúzskych bádateľov boli hlboko zakorenené aj vo vedomí mnohých bádateľov v Československu i v ostatnej Európe. Preto nemožno uviesť ani naše názory bez toho, aby sme nespomenuli aspoň v krátkosti najdôležitejšie pokusy o rozčlenenie aurignacien a riešenie celej jeho problematiky. Musíme to urobiť aj preto, lebo ani československé nálezy aurignackých pamiatok nemôžeme označovať bez ozrejmenia názorov o aurignacien.

Najväčšou autoritou v otázkach paleolitu v prvej polovici nášho storočia bol H. Breuil, ktorého názory, schémy a teórie sa dlhé roky prijímali, aplikovali a zovšeobecňovali v celej západnej a strednej Európe. Patril medzi prvých, ktorí dali členeniu aurignacien pevný typologický základ, z ktorého dodnes vychádzajú i ostatné teórie, prav-

da, po modifikácii rámcového delenia mladšieho paleolitu.¹

H. Breuil v sérii prác zhrnul a rozvinul prvé pokusy o klasifikáciu paleolitických kultúrnych období, vypracoval tri hlavné stupne aurignacien. Pre *najstarší stupeň* boli charakteristické zakrivené hroty typu Abri Audi s mousteroidnými nástrojmi, ďalej chatelperronský horizont s vedúcim typom — tzv. chatelperronským hrotom. *Stredný stupeň* sa vyznačoval kýlovými a vysokými škrapadlami, čepeľami s vrubom a retušovanými čepeľami. *Mladší stupeň* aurignacien znamenal už rozvoj čepeľok s otupeným bokom, hrotov so stopkou typu Font-Robert, hrotov gravettského typu i hrotov s vrubmi. Svoje pozorovania zhrnul v súbornej práci o rozčlenení mladšieho paleolitu,² v ktorej charakterizoval celkový ráz aurignacien na základe nástrojov typických pre toto obdobie. Silexy počas celého aurignacien boli dokonale retušované, čepele silné a veľké, s jednoduchými a dvojitémi vrubmi, charakteristické boli masívne kýlové škrapadlá, rovnako ako rydlá (väčšinou hranové s transverzálnou alebo konvexnou retušou) a kostené hroty s rozštípenou bázou.

Veľký zásah do systému H. Breuila urobil D. Peyrony,³ študoval v údolí Vezery v strednom Francúzsku hlavne otázku vzťahu medzi starším a mladším stupňom aurignacien, ktorý zdôrazňoval aj H. Breuil a iní bádatelia. Na základe industrie s čepeľkami s otupeným bokom v Laugerie Haute, kde tieto nálezy ležali pod mladším gravettským horizontom, predpokladal industriu odlišnú od stredného aurignacien. Industria z tejto úrovne bola podľa jeho zistenia súčasná so stredaurignackou industriou, zistenou asi 2 km od spomenutej lokality — v Gorge d'Enfer. Toto pozorovanie bolo impulzom pre D. Peyronyho, aby vyčlenil všetky industrie charakterizované čepeľkami s retušovaným bokom zo systému H. Breuila pod názvom *perigordien*. Pre aurigna-

ciem sensu stricto podľa delenia H. Breuila ponechal len stredný stupeň.

H. Breuil reagoval na pozorovanie D. Peyronyho veľmi reálne,⁴ pripomínajúc skutočnosť, že uvedené lokality nie sú stratigraficky rozlíšené a hoci existujú v aurignaciene skutočne dva prúdy, nemožno považovať závery D. Peyronyho za absolútne platné.

Svoje pozorovania rozšíril D. Peyrony aj na iné lokality, rozlišujúc vývoj oboch skupín pôvodného aurignacienu na líniu aurignackú a perigorskú. Každú z týchto skupín rozdelil na päť stupňov, ktorých paralelizácia sa vo Francúzsku rešpektovala.

Delenie aurignacienu podľa D. Peyronyho bolo doplnené aj antropologickými závermi: aurignackej skupine prislúcha *Homo sapiens* typu Crô-Magnon a perigordieniu typu Combe Capelle.

Archeologicky predstavuje podľa D. Peyronyho tzv. stupeň Abri Audi prechodnú fázu od moustérienu k perigordieniu, pričom sa ešte za moustiersky považuje stupeň, ktorý má zvyrazňovať prechod od neandertálcu k archaickému prototypu *Homo sapiens* po líniu Combe Capelle. Stupeň Abri Audi súčasne patrí moustierskemu stupňu aj podľa nálezov kostí neandertálskeho človeka v Le Moustier v horizonte stupňa Abri Audi.

Ďalšie stupne charakterizuje takto:

Perigordien I (typ Chatelperron) obsahuje ešte moustierske hroty, ku ktorým pribúdajú čepele s ľahko retušovanými bokmi a dlhé čepele s jemnou retušou na oboch koncoch. Všetky čepele sú mierne zahnuté.

Perigordien II (typ Bos del Ser) charakterizujú obdĺžnikové čepeľky s jemne retušovanými bokmi. Vystupujú tu aj čepele s ľahkou priečnou retušou na koncoch a štíhle kostené hroty so šikmo zrezanou bázou.

Perigordien III (typ Laugerie Haute) zahrnuje v podstate tie isté tvary nástrojov ako predošlý stupeň, prístupujú však čepele s priečnou retušou na jednom konci a malé čepeľky so zakrivenými retušovanými bokmi.

Perigordien IV (typ Gravette) má podobný inventár. Typické sú preň dlhé čepele s retušovanými bokmi, dlhé čepele s priečnou retušou na bokoch alebo len na jednom konci, malé čepele s rovno retušovanými otupenými bokmi, kostené obojstranné dvojkónické hroty tvaru štíhlej cigary.

Perigordien V (typ Font-Robert) má v inventári čepeľky s retušovanými bokmi, čepele so stopkou, hrotité čepele s retušovanými bokmi a stopkou (typ Font-Robert), dlhé čepeľky s otupeným bo-

kom, čepeľky s retušovanými bokmi a priečne retušovaným koncom, malé pravouhlé čepeľky a dvojkónické kostené hroty.

Aurignacké stupne možno od perigordieniu odlíšiť podľa triedenia D. Peyronyho predovšetkým na základe kostenej industrie a jadrových nástrojov. Vystupujú tu často aj farbivá a mušle.

Aurignacien I obsahuje jednoduché dlhé čepele, dlhé čepele s bohatou obvodovou retušou a s obojstranne vyretušovanými vrubmi (piškôtovité tvary), kýlové škrabádlá, kostené hroty s rozštiepenou bázou, červené farbivo a mušle.

Aurignacien II má podobný obsah s útlejšími tvarmi, čepeľové škrabádlá s vysokým čelom, vysoké kýlové a vyčnievajúce škrabádlá, oblúkovité rydlá, kostené hroty tvaru pretiahnutého kosoštvorca s prierezom v podobe splošteného oválu (mlaďečský typ), červené farbivo a mušle.

Aurignacien III má kýlové škrabádlá už vzácnejšie; obsahuje čepeľové škrabádlá s retušovanými bokmi a oblúkovitým čelom, vyčnievajúce okrúhle a oválne škrabádlá, čepele s vrubmi, kostené hroty tvaru plochého oválu; farbivo a mušle sú aj v tomto stupni veľmi obvyklé.

Aurignacien IV má podobný nálezový materiál; vysoké škrabádlá sú ako v predošlom stupni, pokračujú okrúhle a oválne škrabádlá, obojstranné kostené hroty majú kruhový prierez; bežné sú opäť mušle a červené farbivo.

Aurignacien V obsahuje už masívne kýlovité škrabádlá, menšie oválne a okrúhle škrabádlá, kostené hroty so širokou, jednoducho zošíkmenou bázou, šidlá s perforovanou širokou hlavicou; mušle a farbivá sa vyskytujú vzácnejšie.

Podľa charakteristiky typologických stupňov ide teda o dva úplne odlišné, od seba nezávislé kultúrne prúdy, z ktorých perigordien má genetický vzťah k aurignacienu; aurignacien vystupuje bez prípravného stupňa. Naproti tomu perigordien prostredníctvom stupňa Abri Audi geneticky súvisí s mladším moustérienom. Aurignacien teda vystupuje až neskoršie ako perigordien a v ďalšom vývoji sa vsúva medzi perigordien II a III, keď po perigordiene III nastáva ich vzájomné ovplyvnenie. Neskôr nadobúda prevahu perigordský stupeň.

D. Peyrony v snahe rozšíriť svoje pozorovania v strednom Francúzsku pribral do svojej schémy aj iné krajiny v Európe a Ázii. Domnieval sa totiž, že rozdiely medzi paleolitickými kultúrami vo Francúzsku sa tu síce dajú detailne preskúmať, ale nepredpokladal ich pôvod (totiž pôvod perigordieniu, aurignacienu a solutrénu) v tejto krajine.⁵

Zo stredo-európskych nálezísk pripisoval hornému perigordieniu Dolní Věstonice; Pekárnu uvádzal do súvislosti s perigordienom I vo Francúzsku a v Palestíne. Šahy spolu s industriou z Kremsu v Rakúsku alebo so spodnou vrstvou Siureň I na Kryme mu pripomínali perigordien II, ku ktorému priradil aj Szitabodzu v Sedmohradsku. K aurignacienu II počítal jaskyňu pri Mladči a Dzeravú skalu, a to podľa starých výkopov, na základe kostených hrotov s rozštiepenou bázou i hrotov mladečského typu. Posledné výskumy v Dzeravej skale ukázali, že mladečské hroty tu vystupujú so szeletienom, podobne ako v Jankovichovej jaskyni v Maďarsku. Do aurignacienu zaradil i jaskyňu Istállóskő v Maďarsku, ako aj ďalšie lokality. Jaskyňu Szeleta, Puskaporos, Jerzmanowice označoval ako solutréen maďarského typu.

Podľa pozorovaní nálezov v Malej Ázii, Iraku, SSSR, Belgicku, Francúzsku, východnom Španielsku, Taliansku a strednej Európe, kde sledoval aurignacké, solutréenské a perigordské industrie, došiel D. Peyrony k týmto záverom:⁶ Rytmus striedania kultúr v poradí spodný perigordien — stredný aurignacien — horný perigordien natiska myšlienku, že prvá vlna ľudí typu Combe Capelle, tlačaná pravdepodobne inou vlnou ľudí typu Crô-Magnon, rozšírila sa v južnom Rusku, v strednej Európe a juhozápadnom Francúzsku. Cromagnonci (aurignacienci), ktorí ich po krátkom čase nasledovali, osídlili Balkán; niektoré z kmeňov sa pritom zastavili v strednej Európe. Postupujúc potom na západ okupovali Francúzsko, kde vytlačili ľudí prvej vlny z väčších lokalít, hlavne previsov.

Aurignacien bol podľa D. Peyronyho najviac rozšírený na Balkáne a vo Francúzsku. V strednej Európe sa aurignacien nezistil v stratigrafickej pozícii s perigordienom. Aurignacien II pritom v strednej Európe nebol okrem Mladče rozšírený; aj vo Francúzsku bol len v údolí Vezery a v Charente. Aurignacienu pripisoval spomenutý bádateľ rýchly úpadok a chudobu nálezov, pričom aurignacien IV a V bol zastúpený len v Dordogni, a to iba ojedinelými náleziskami.

V otázke rozšírenia a vývoja perigordieniu sa nazdáva, že (s výnimkou strednej Európy a Siureňu I) jeho vývoj bol nerušený. Pripúšťa pôvod stredo-európskych listovitých hrotov z moustérienu. Solutréenu pripisoval pôvod z perigordieniu v juhozápadnej Európe.

Napriek širokému rozhladu D. Peyronyho sa zdá, že svoju teóriu o perigordiene nemal rozšíriť na celú Európu, pretože vo väčšine prípadov sa nálezy považované za perigordské nestotožňujú

so skutočným obsahom jednotlivých nálezísk. Tak aspoň ukazuje dnešný stav bádania. Zdá sa teda, že s klasifikáciou D. Peyronyho treba počítať predovšetkým v západnej Európe. Jeho teória prirodzene ovplyvnila aj niektorých bádateľov v strednej Európe a títo skúšali jeho označenia na domácom materiáli.

Mnohé z problémov nastolených bádateľmi vyriešila D. A. E. Garrodová, ktorá na základe rozboru nálezov a vlastných výskumov v Eurázii i Afrike prišla s novými, teraz už v podstate všeobecne prijatými názormi o systéme mladopaleolitických kultúr.⁷

K rozdeleniu H. Breuila a hlavne D. Peyronyho poznamenala, že ich triedenie, podobne ako rozlišovanie úštepových a čepeľových kultúr O. Menghinom, síce na nejaký čas stačilo, ale isté pojmy zahrnujú mnoho kultúrnych javov, ktoré môžu skresľovať obraz mladšieho paleolitu. Navrhovala i uskutočnila revíziu v celej študovanej oblasti a došla k takémuto členeniu: Pokiaľ sa hovorí o spodnom, strednom a hornom aurignacienu v západnej Európe, je každému jasné o aké nálezy ide. Ak však ide o oblasť, kde je vývoj odlišný, tieto termíny nevyhovujú. Čepeľové kultúry sú veľmi rozšírené a je pravdepodobné, že kľúčom k riešeniu otázky ich vývoja je južné Francúzsko. Vývoj vo Francúzsku pokladá za výsledok po sebe nasledujúcich migrácií, ovplyvnených lokálnym vývojom. Na rozdiel od D. Peyronyho nepredpokladá pritom jednoduchý vývojový proces od chatelperronského stupňa po gravettien. Preto navrhuje pre starší alebo spodný aurignacien a spodný perigordien názov *chatelperronien*. Toto obdobie vyčleňuje hlavne na základe toho, že najstaršie čepeľové kultúry v Keni sa vyznačovali čepeľami s otupeným bokom (hrot typu Chatelperron) na oblúkovite zahnutej hrane spolu s nálezmi neskorého acheulénu, ako aj na základe výskytu chatelperronských hrotov, čepeľových škrabadiel a rydiel približne toho istého stupňa v Sýrii a Palestíne. O týchto industriách poznamenáva, že chatelperronské nástroje sú v Sýrii i Palestíne cudzím prvkom. Preto pripúšťa možnosť, že chatelperronien v tejto dobe už existoval nezávisle od vývoja v niektorom ešte neznámom okruhu.

Podľa D. A. E. Garrodovej prvá industria, ktorá zasiahla západnú Európu, je chatelperronien, po ktorom sa však nenašli v strednej Európe isté stopy; tu predpokladá namiesto neho starú industriu s miešanými aurignackými a moustierskymi formami. Pre Blízky východ a hlavne pre Palestínu predpokladá podobnú, ale nie so chatelper-

ronským stupňom identickú industriu, vyvinuvšiu sa na báze mladšieho paleolitu. Spodný aurignacien v Keni zdá sa byť D. A. E. Garrodovej tiež viac-menej kultúrou chatelperronského typu a predpokladá jeho súčasnosť s týmto stupňom vo Francúzsku. Na rozdiel od starších názorov, podľa ktorých mimoeurópsky capsien bol príbuzný aurignacieniu a poskytoval staršiemu a mladšiemu aurignacieniu (podľa Breuilovho delenia) úspešné impulzy, kým stredný aurignacien sa rozvíjal in situ v dobe, keď spojenie s africkým capsienom bolo prerušené, predpokladá D. A. E. Garrodová pri základoch rozvoja mladšieho paleolitu tri oblasti chatelperronského typu. Prvé dve oblasti (Palestína a východná Afrika) sa mohli stykať cez Anatóliu, kým tretia bola izolovaná.

Po staršom stupni mladšieho paleolitu chatelperronien prestáva síce existovať, ale chatelperronské hroty sa znovu objavujú v capsieni. Bádateľka si potom všima ďalší stupeň mladopaleolitického vývoja, ktorý nazýva *vlastným aurignacienom* (podľa Breuila stredný aurignacien). Proti názoru D. Peyronyho, podľa ktorého perigordien pokračuje vo vývoji na určitých staniach vedľa susediaceho aurignacieniu, namieta, že o tom niet dostatočných stratigrafických údajov. Argumentuje známymi faktmi — zásadným oddelením chatelperronského a gravettského stupňa vrstvou aurignacieniu.

Takto vyčlenený aurignacien z bývalých schém mladopaleolitického vývoja sleduje potom D. A. E. Garrodová cez Dolné Rakúsko, Maďarsko, Rumunsko, Zakaukazsko, Krym a Anatóliu do Palestíny, kde sa mal neobyčajne rozšíriť a dlho pretrvávajúť. Naznačuje, že východné Stredomorie nemôže byť ďaleko od aurignackého centra, ktoré mohlo byť niekde na iránskej plošine alebo ešte východnejšie. K problému spoločného pôvodu aurignacieniu a chatelperronieniu poznamenáva, že táto otázka ostáva otvorená napriek tomu, že nachádza v aurignacieniu určité črty (jadrovité nástroje), naznačujúce nezávislý vývoj.

Posledné stupne schémy H. Breuila a D. Peyronyho (mladší aurignacien, resp. perigordien IV a V), ktorých pôvod niektorí bádatelia hľadali medzi iným tiež v capsieni, považuje autorka za samostatný okruh. Vyvracia možnosť odvodzovania týchto stupňov z capsieniu a hlavne na základe rozšírenia ženských sošiek predpokladá východný pôvod tohto okruhu. Pre spomenuté stupne navrhuje označenie *spodný a horný gravettien*, ponechávajúc názov *grimaldien* pre označenie osobitého predĺženého vývoja horného gravettieniu v Ta-

liansku. Strednú Európu vylučuje z centra vyžarovania gravettieniu preto, lebo jeho vývoj v južnej časti SSSR považuje za skutočne najstarší, hoci geologické údaje nenaznačujú jeho veľmi starý vek. Gravettien východnej Európy označuje ako súčasný s francúzskym aurignacienom. Za centrum vzniku gravettieniu nepovažuje Sibír (napr. Maľtu) ani južný Kurdistan, kde predpokladá inváziu z Juhoruskej nížiny.

Hoci v Palestíne skutočný gravettien nie je, D. A. E. Garrodová predpokladá, že chatelperronský horizont, ležiaci na báze mladšieho paleolitu, má už znaky vývoja ku gravettieniu a domnieva sa, že industria tohto charakteru prenikla do susedstva Juhoruskej nížiny už pred inváziou aurignackej industrie na pobrežie Stredozemného mora.

Po zhrnutí svojich pozorovaní bádateľka dochádza k názoru, že chatelperronien ako najstaršia čepelová industria sa objavuje už v staršom paleolite v niekoľkých, zatiaľ nie presne vymedzených centrách s dvoma vetvami. Prvá vetva — vo východnej Afrike, vplývala na rozvoj capsieniu, druhá — v severovýchodnej Európe — vyvíjala sa do gravettieniu. Zároveň sa aurignacien uplatňoval aj oddelene od týchto dvoch oblastí — v západnej Európe. Z centra aurignacieniu smerovali migrácie do východnej a strednej Európy, sledujúc okraje ľadovcov. Kým mladší (horný) gravettien podľa jej koncepcie prenikal do južného Kurdistanu, zatiaľ aurignacien prenikol na Krym. Ku koncu pleistocénu prestávajú migrácie obrovského rozsahu a objavujú sa — podľa autorky — početné lokálne variácie neskoropaleolitických kultúr.

Väčšina názorov D. A. E. Garrodovej ostáva dodnes v platnosti, najmä pokiaľ ide o vymedzenie samostatného mladopaleolitického vývinového stupňa a oddelenia gravettieniu od aurignacieniu.

C. F. C. Hawkes, ktorý prijal v podstate delenie spomenutej bádateľky, ponechal názov chatelperronien a aurignacien, u gravettieniu však začal rozlišovať východnú a západnú skupinu.⁸

Zásahy do základného členenia mladšieho paleolitu boli veľmi časté. Tak napr. aurignacien bol rozdelený na 6 stupňov; u perigordieniu sa zase uskutočňovali novšie a novšie zásahy pri spresňovaní stupňov. Naposledy P. Mouton a R. Joffroy⁹ pri spracúvaní výskumu na terase pred jaskyňou Rois zistili tri fázy aurignackého osídlenia. Vývoj nálezov vo vrstvách B A₂ a A₁ potvrdzuje podľa nich pozorovania na podobných staniach v Périgorde a Charente. Na základe materiálu z ďalších nálezísk navrhujú rozčlenenie aurignacie-

nu i na tri stupne: *Aurignacien Ia* charakterizujú hroty s rozštiepenou bázou, strmo retušované vrubovité čepele a archaický ráz celej industrie. *Aurignacien Ib* má tiež hroty s rozštiepenou bázou, bohato retušované čepele, hroty, škrabadlá a aurignacké čepele. *Aurignacien Ic* obsahuje kostené hroty s rozštiepenou bázou a dokonalejšie kamenné nástroje; aurignacké čepele sú vzácnejšie, vyčnievajúce škrabadlá početné.

A. Bohmers rozlišuje v aurignacien I—VI staršie skupiny (aurignacien I—II), spodné či stredné skupiny (aurignacien III—IV) a horné skupiny (aurignacien V—VI), pričom uznáva ešte existenciu primitívnej a preaurignackej skupiny.¹⁰ Náleziská spodnej aurignackej skupiny (obr. 1 v cit. práci) sústreďujú sa vo Francúzsku (hlavne v strednom a južnom) a snáď sem patria aj niektoré lokality v Sýrii. Najdôležitejšie lokality stredného aurignacien sa nachádzajú na veľkom území Európy (obr. 2 v cit. práci).

Hlavné centrum aurignacien v spodných skupinách nachádzalo sa podľa A. Bohmersa v južnom a strednom Francúzsku, odkiaľ sa osídlenie rozšírilo cez rozsiahle územie do severného Španielska, Belgicka, Anglicka, južného Nemecka, Rakúska (až k Wachau) a Poľska (Krakovsko). Pritom zdôrazňuje, že východné náleziská majú menší význam i rozsah. V Maďarsku a Rumunsku sú niektoré nálezy tejto skupiny dosť rozšírené a patria, podobne ako nálezy na Kryme, k druhému centru tejto skupiny, ktorá sa nachádza v Sýrii, Anatólii, Palestíne a v kaukazskom okruhu. Naposledy objavené náleziská podľa A. Bohmersa poskytujú v porovnaní so západnou a strednou Európou o niečo výraznejší inventár bez kostených nástrojov a bez umeleckého prejavu. K tejto skupine podľa neho patria aj niektoré lokality na Morave a pod Alpami, ktoré majú trochu odlišnú materiálnu kultúru, pričom prichádzajú do úvahy kostené hroty mladeckého typu.

Stopy po strednej aurignackej skupine nenachádza A. Bohmers ani na ostatnom Východe, teda ani v európskej ani v ázijskej časti SSSR, ba ani v Afrike.

Takzvaná hornaurignacká skupina má byť rozšírená ďalej na východ cez Moravu na Slovensko do SSSR, okrem toho aj v časti Španielska a v celom Taliansku. Toto rozšírenie vychádzalo podľa uvedeného autora zo západného a stredoeurópskeho centra. Aurignacká skupina s centrom v Sýrii nemala na spomenuté centrá žiaden vplyv. Z veľkého strediska v západnej Európe sa osídlenie počas interštadiálu a konečných dvoch výkyvov po-

sledného zaľadnenia rýchle rozšírilo do strednej, južnej a východnej Európy.

H. Breuil v spolupráci s R. Lantierom vracia sa v práci vydanéj roku 1959 k problematike rozčlenenia aurignacien, pričom sa zaoberá aj spomenutými názormi.¹¹ Autori berú do úvahy aj výsledky nových objavov i metód. Pre mladší paleolit zavádzajú termín *leptolit*, ktorý v absolútnej chronológii trval v období od 40000 do 9000 r. pred súčasnosťou.

Schému vývoja, pri ktorej však brali zreteľ hlavne na západnú Európu, si predstavujú takto:

a) *Chatelperronský horizont* (perigordien I D. Peyronyho, chatelperronien D. A. E. Garrodovej) je charakterizovaný čepeľami s oblúkovite otupeným bokom (typ Chatelperron). Čepele sú nevýrazné, ale už retušované. Vyskytujú sa škrabadlá, hroty a rydlá. Kostené predmety síce už jestvujú, ale ešte nedosahujú väčší rozvoj. Pravdepodobne len vo vlastnom Chatelperrone (lokality) sú kostené hroty s rozštiepenou bázou. Umenie sa neprejavuje.

b) *Stredný aurignacien* (typický aurignacien D. A. E. Garrodovej). Vystupujú kýlové, vyčnievajúce a ďalšie škrabadlá, retušované čepele, klinové a iné rydlá, zriedka i čepeľky s otupeným bokom, kostené hroty s rozštiepenou bázou a im príbuzné tvary.

c) *Neskorý aurignacien* (gravettien D. A. E. Garrodovej, vyvinutý perigordien D. Peyronyho). Podľa H. Breuila a B. Lantiera možno tento stupeň stratigraficky rozdeliť na štyri fázy:

1. *Horizont Bos del Ser* (v Corrèze). Pripomína chatelperronský horizont, pričom sa znovu objavujú hroty chatelperronského typu. Sú tam dokonalejšie tvary a mnoho ďalších nástrojov z vyvinutého stredného aurignacien.

2. *Horizont Laugerie Haute* (Dordogne) — ako najstaršie podložie pre sériu hrotov typu La Gravette — s dosť silnými čepeľami, priečne retušovanými čepeľkami, tvarove smerujúcimi k trapézam a trojuholníkom, a hranovými rydlami. Názor, že táto vrstva je súčasná s časťou typického stredného aurignacien je — podľa autorov — nesprávny, lebo tento horizont existoval samostatne.

3. *Horizont bayacien* (Lacorre). Vystupujú v ňom početné hrôtky so stopkou, gravetty, typ Font Yves.

4. *Gravettien* (Dordogne) — komplex gravetských hrotov s rydlami typu Noailles, hrotmi typu Font-Robert a čepeľkami s otupeným bokom.

V podstate takéto delenie H. Breuila a R.

Lantiera súhlasí s názormi prv spomenutých i ďalších bádateľov vo Francúzsku.

K otázke pôvodu a rozšírenia aurignacienu vyslovili sa viacerí poprední bádatelia. Okrem názorov o africkom pôvode aurignacienu v súvislosti s capsienom väčšina autorov zastávala i dodnes zastáva východný, resp. juhovýchodný pôvod aurignacienu, i keď niektorí zakolísali vo svojich názoroch, ktoré potom neskoršie zrevidovali. O Menghin vo svojich prvých prácach roku 1931 predpokladal pôvod čepeľovej industrie zo strednej Ázie, odkiaľ v dôsledku klimatických zmien po maxime posledného zaladnenia nastal posun na západ z Ázie do Európy a Afriky.¹²

J. Bayer najprv predpokladal západný pôvod aurignacienu, pričom postup zo západnej Európy sa mal uskutočniť Podunajskom cez Moravu do Poľska a ruských rovín.¹³ Roku 1926 zdôvodňoval príchod aurignacienu do Európy z východu tým, že lovci mamutov nemohli prísť z juhu.¹⁴ Oproti zástancom južnej teórie, podľa ktorej najstarší aurignacien poznáme len v západnej Európe, kým v strednej a východnej Európe je len stredný aurignacien, namietal, že toto sa dokázalo len typologicky, bez stratigrafických, geologických a paleontologických dôkazov. O neandertáľoch predpokladal J. Bayer, že sa počas náporu moustérienu premiestnili na juh, kde v relatívne kludných pomeroch žili až do príchodu cromagnoncov s aurignackou kultúrou z východnej Európy. Na juhu európskeho kontinentu sa neskôr pomiešali s ľudom so starou neandertáľskou kultúrou. Pomiešanie moustérienu a aurignacienu videl najmä v industrii z Abri Audi.

Berúc do úvahy kultúrne a klimatické podmienky, došiel J. Bayer roku 1938 k novému rozdeleniu mladšieho paleolitu.¹⁵ Vyšiel zo stredo-európskeho materiálu a rozlíšil vlnu čepeľovej industrie (aurignacien) počas „aurignackého kolísania“. O všeobecnom smere prílevu starého aurignacienu z východu nepochyboval preto, lebo „primitívna fauna“ tejto kultúry mohla prísť podľa neho jedine z východu. Predpokladal inváziu aurignacienu cez európsku časť SSSR, strednú a južnú časť severnej Európy na západ. Svedkami tejto invázie sú podľa neho najstaršie vrstvy Willendorfu II (göttweigske zahĺnenie) s veľkým počtom kýlových škrabadiel, vrubovitých čepeľí a pod. Podľa J. Bayera až po vrstvu 4 (Willendorf II) prebiehal uniformný vývoj od stredného Dunaja až po Pyreneje. Druhú vlnu čepeľovej kultúry označoval ako aggsbachien. Počas tejto vlny, keď sa v západnej Európe nad starším aurignacienu

(základnou vývojovou fázou) objavuje mladší aurignacien s kýlovými a čepeľovými škrabadlami, oblúkovitými rydlami, gravettskými hrotmi a atypickými hrotmi s vrubom, v strednej Európe (Willendorf a Sirgendorf) kýlové škrabadlá náhle miznú a objavuje sa čepeľová kultúra, ktorá sa vsúva medzi aurignacien a „Hochsolutréen“ (vrstvy 5–9 vo Willendorfe II). Túto kultúrnu zmenu spojoval s klimatickou zmenou na začiatku stepnej klímy spráše III. Podľa veľmi bystrých postrehov J. Bayera až do konca aurignackého kolísania ovládol strednú Európu ľud s kýlovými škrabadlami (aurignacien). O aggsbachien predpokladal, že sa na stredný Dunaj dostal zo severovýchodu, prinášajúc so sebou aj baltické pazúriky. Počas aurignackého kolísania bol aggsbašský ľud pravdepodobne v severovýchodnej Európe, ak sem neprišiel priamo z Ázie. Predpokladal tiež, že vo Francúzsku táto staršia fáza invázie chýbala. Na rozdiel od východo-európskeho a západoeurópskeho vývoja označil J. Bayer tento komplex ako *aggsbachien*, t. j. zmiešanú kultúru medzi aurignacienu a solutrénom. Aggsbachien považoval teda za súčasný s mladším aurignacienu západnej Európy a s „Frühsolutrénom“ a „Hochsolutrénom“ v Maďarsku, t. j. s kultúrami východnej a strednej Európy.

J. Bayer bol vlastne prvým stredo-európskym bádateľom, ktorý zistil, že medzi starším a stredným aurignacienu a medzi bývalým mladším aurignacienu je zásadný rozdiel a predbehol aj postrehy D. A. E. Garrudovej, ktorej gravettien sa úplne kryje s aggsbachienom J. Bayera. Toto konštatovanie J. Bayera ostáva v platnosti aj dnes, lebo jeho aggsbachien (t. j. stredo-európsky gravettien) sa skutočne odlišuje od vlastného aurignacienu.

Takmer súčasne s rozlíšením aurignacienu a aggsbachien vypracoval J. Bayer v rámci aurignacienu aj zvláštnu kultúrnu skupinu, charakterizovanú hrotmi mladečského typu, prevratanými kosťami, atypickou kamennou industriou a troglodytizmom.¹⁶ Túto skupinu spolu so S. Brodrom označil ako olševien. Paleontologicky charakterizuje olševien prevažne jaskynný medveď; klimaticky ho datoval do aurignackého interstadiálu (W 1/2). Podľa J. Bayera olševien je súčasný s aurignacienu, ktorý sa vyznačuje kýlovými škrabadlami, a snáď ešte s prvou fázou aggsbachien v západnej a strednej Európe i s protosolutrénom v Maďarsku. Olševieni boli vlastne prísťahovalci, ktorí žili vedľa iných kmeňov. Nazdáva sa, že olševský človek pochádzal z ázijskeho magdalénskeho priestoru a jeho prvá vlna osídlenia prišla do stred-

nej Európy asi z kaukazskej oblasti. Tieto posledné úvahy sú, pravda, len hypotetické a hoci s existenciou olševien nesúhlasíme, J. Bayerovi vďačíme za prvé vymedzenie rozšírenia hrotov mladeckého typu.

J. Hillebrand spočiatku zastával protichodné stanovisko; v nálezoch z Předmostia videl zmiešaninu západoeurópskeho aurignacieniu a juhovýchodných vplyvov.¹⁷ Vlasy z východu a juhovýchodu priniesli vraj prvky protosolutrénu a solutrénu. Neskôr sa však vyjadril (na základe názorov iných bádateľov, hlavne H. Obermaiera) v tom zmysle,¹⁸ že aurignacien sa rozšíril od juhozápadu na severozápad. Dokazuje to hlavne na základe chýbania staroaurignackých lokalít vo východnej Európe i Maďarsku.

A. Jura, pridŕžajúc sa delenia aurignacieniu na starší, stredný a mladší stupeň, počítal s podolskou a krakovskou oblasťou aurignacieniu; obe tieto oblasti spájajú nálezy z Puławy.¹⁹ Poľský aurignacien sa podľa A. Juru vyvíjal tiež pozvoľna, čo súvisí s dlhým putovaním aurignackých kolonistov. Najviac nálezov je z mladšieho aurignacieniu (gravettieniu), menej zo stredného, a zo staršieho aurignacieniu sú známe len dve lokality. O treťom stupni (gravettien) predpokladá, že nevznikol samostatným vývojom, ale pod vplyvom nových prisťahovalcov a maďarského solutrénu (szeletieniu).

Praaurignacien v Poľsku neuznáva. Uvažuje i o tom, že do interštadiálneho aurignacieniu v Poľsku (W 1/2, Kraków-Zwierzyniec) sa jaspisy dostali z juhu (cez Předmostí) a poukazuje na možnosť prílevu aurignackých skupín do Poľska cez Karpaty.

Podľa neho aurignacien musel prenikať z východu na západ dvoma hlavnými cestami: severnou cez Poľsko (gravettien) a južnou — dunajskou cestou. Gravettien teda prenikal jednak cez Rumunsko a Poľsko Moravskou bránou do Čiech a ďalej na západ dvoma prúdmi. Aurignacien vznikol v interštadiáli a vrchol vo vývoji dosiahol v nasledujúcom štadiálnom období. Podľa A. Juru nositelia aurignackej kultúry boli prispôbení európskym klimatickým podmienkam, a preto pôvod aurignacieniu nemožno hľadať v severnej Afrike, lebo aurignacký človek, zvyknutý na teplé africké podnebie, ťažko by sa bol prispôbil chladnému podnebiu novoosídlennej oblasti.

A. Rust, ktorý bol vyzbrojený vedomosťami a skúsenosťami zo svojich výskumov v Jabrude na Blízkom východe, predpokladal medzi aurignacienom a preaurignacienom časový odstup.²⁰ Na zá-

klade nálezov z Ranisu, Sotilla a Jabrudu vyčlenil tri preaurignacké centrá. Preaurignacien Blízkeho východu označil za predchodcu arabského aurignacieniu. Ranis a Sotillo by mali byť podľa neho geologicky súčasné, no odlišujú sa od Jabrudu, preto medzi nimi nepredpokladá bezvýhradnú genetickú súvislosť. Odrazovým mostom pre európsky preaurignacien je podľa A. Rusta Markleeberg. Podľa rýchleho nástupu preaurignacieniu a tiež aurignacieniu. Ranis a Sotillo by mali byť podľa neho geospoločné východiskové centrum, pričom Arábia nie je ďaleko od centra vzniku preaurignacieniu.

Starší aurignacien nepovažuje za typologicky samostatný výsledok vývojového procesu človeka z neandertálcov v *Homo sapiens*, ale za článok v reťazi, ktorý by mal siahať až po omnoho starší preaurignacien. Starší aurignacien je podľa A. Rusta najpočetnejšie zastúpený v juhozápadnej Európe, sporadickejšie v strednej a snáď i východnej Európe a častejšie na Blízkom východe. Medzi západoeurópskym starším aurignacienom a Blízkym východom nenachádza spoločného menovateľa. Takzvaný primitívny aurignacien strednej Európy nemusí podľa A. Rusta znamenať historickú prioritu, ale skôr len výraz remeselnej zvláštnosti. Myslí zrejme na primitívny aurignacien podľa K. Absolona na Morave. Starší aurignacien z východného Slovenska samozrejme nemohol ešte zaradiť do svojej teórie, a teda o strednej Európe musel mať skreslené predstavy. Preto k otázke staršieho aurignacieniu uvádza, že „i keď bude treba počítať podľa nasledujúcich výskumov s viacerými skupinami staršieho aurignacieniu“ (myslí aj na strednú a východnú Európu), „zatiaľ nemožno poprieť zistenie, že sa starší aurignacien zhromažďuje hlavne na Západe a Blízkom východe“. Vo vlastnom mladšom aurignacieniu (gravettien) a magdalénieniu rozlišoval západoeurópsku, stredoeurópsku a východoeurópsku skupinu; západná (jaskynná) skupina sa v magdalénskom období dostala hlboko do strednej Európy. Hlavný prúd stredoeurópskej a východoeurópskej skupiny osídľoval podľa A. Rusta spráše a prenikol neskôr k severu. Tretia — juhozápadná (ázijská) — skupina bola opäť jaskynná; v strednej a východnej Ázii nenachádza doklady o existencii aurignacieniu, na ktorý by mohol nadviazať jej vývoj.

A. Rust predpokladá síce západoeurópsku a východoeurópsku skupinu aurignacieniu, pripisujúc všetkým trom skupinám pôvodnú oblasť na Východe, ale v zápätí zdôrazňuje, že aurignacien Blízkeho východu nemožno bezprostredne paralelizovať s európskym aurignacienom.²¹

V poslednom čase sa otázkou mladopaleolitických kultúr v Európe intenzívne zaoberá K. J. N a r r, ktorý roku 1951 zmapoval rozličné paleolitické kultúry v strednej Európe.²² Pokúsil sa zrevidovať datovanie „alpského paleolitu“ a olševien, ktoré zaraďuje do W 1/2. V strednej Európe vystupuje aurignacien vo W 1/2, preživa ďalej do W 2 a v tomto období je podľa K. J. N a r r a zastúpený aj v západnej Európe. K otázke rozšírenia aurignacien poznamenal, že balkánske územie môže ešte priniesť prekvapenie, hlavne pokiaľ ide o kostené hroty. O olševien tvrdil, že kýlové škrabadlá umožňujú označiť olševské stanice ako aurignacké, pričom ich však neoddeľoval, poznamenajúc, že ak kostené hroty s nerozštiepenou bázou prežívajú aj v aurignacien, neznamená to ešte nič k otázke olševien. Nevyrovnal sa ani s otázkou gravettien a chatelperronien; tvrdil, že staršia fáza gravettien (podľa neho chatelperronien, podľa H. B r e u i l a starší aurignacien) je rozšírená iba v západnej Európe. O mladšej fáze aurignacien, teda o gravettien hovoril, že buď predstavuje ďalší vývoj západoeurópskeho chatelperronien, alebo prenikol do Európy z východu. Podľa K. J. N a r r a chronologické a geologické okolnosti svedčia skôr o východnom pôvode. Gravettien je zastúpený už v studenom kontinentálnom štádiu W 2 vo východnej a strednej Európe a jeho prvky prichádzajú ako prímesi aurignacien a solutrén. Na Západe sa aurignacien (s výnimkou Riviéry) objavil v starších fázach W 2 zo strednej Európy. Tieto pozorovania uzavrel tým, že aurignacien v strednej Európe sa viaže hlavne na začiatok W 2, keď postúpil zo strednej Európy do západnej, kým hlavný nápor gravettien cez Porýnsko sa uskutočnil v priebehu W 2.

O rok neskoršie sa K. J. N a r r vyslovil aj o hrotoch s rozštiepenou bázou, ktoré vo východnej polovici strednej Európy vystupujú už pred kontinentálnou fázou W 1/2; predpokladal aj gravettoidný aurignacien, ktorý možno vraj dobre rozlíšiť od aurignacien a ktorý jestvoval vo W 1/2.²³

Postupne začal K. J. N a r r korigovať svoje závery. Pri stanovení výsledkov i úloh paleolitického výskumu v Európe rozlišoval:²⁴ 1. industriu listovitých hrotov (solutrén), 2. čepelovú industriu s čepelami s otupeným bokom a málo rozvinutú kostenú industriu (chatelperronien a gravettien), 3. čepelovú industriu s bohatšou kostenou industriou (olševien a aurignacien), 4. zmes týchto základných skupín, z ktorých (zvlášť zo splynutia oboch čepelových industrií) vzniká magdalénien.

Olševien bol podľa K. J. N a r r a rozšírený vo

východoalpskej oblasti a v strednej Európe v 1. stupni (autor totiž rozlišuje stupne 1, 2a, 2b, 3a, 3b, 3c, 4a, 4b, 4c). Súčasne vystupuje v strednej Európe aj aurignacien, ktorý však v priebehu 2. stupňa smeruje k západnej Európe, kde lokálne preživa až k 3. stupňu a morfológicky sa odlišuje od stredoeurópskeho aurignacien.

Aurignacien považoval za o niečo mladší než olševien, a preto nenachádzal medzi nimi bezprostrednú genetickú súvislosť; zároveň sa však začal vyrovnávať i s pojmom olševien, pričom nevylučoval možnosť, že olševien je zvláštnou facies aurignacien, podobne ako alpský paleolit a moustérien. K týmto jeho názorom treba poznamenať, že je to vlastne skutočne tak, až na to, že podľa našej mienky olševien nie je „zvláštna facies“, ale ide jednoducho o lovecké aurignacké stanice so zbraňami, v ktorých dominujú hroty mladeckého typu, na čo upozornili už dávnejšie F. P r o š e k a V. L o ť e k. Podľa nás teda olševien ako kultúrna skupina neexistuje; „olševské stanice“ odrážajú len funkčný charakter osídlenia a v súvislosti s tým i obsahu industrie. Preto mohol K. J. N a r r konštatovať, že až dodnes chýbajú pravé aurignacké elementy na základných olševských lokalitách.²⁵

V strednej Európe vystupuje aurignacien podľa spomenutého autora na konci, resp. na rozhraní prvého würmského interštádiu a drží sa prinajmenej do stupňa 2a. Takto by podľa neho aj na Riviéru prichádzal v tomto stupni. V ostatnej Európe — s výnimkou Belgicka — aurignacien sa nezistil pred prechodom k stupňu 2b; nevyskytuje sa ani v stupni 2a.

Chatelperronien je podľa K. J. N a r r a známy doposiaľ iba vo Francii, kým na Iberskom polostrove uznáva len jeho neisté stopy. Chatelperronien vystupuje v stupni 1a, menej v stupni 2a, kde prijíma aurignacké vplyvy. Súčasne je vo východnej i strednej Európe zastúpený gravettien viacerými variantmi. Trvá cez 3. stupeň až do začiatku 4. stupňa. Vo východnej Európe vystupuje v modifikovanej forme ešte dlhšie. Aurignacien 2. stupňa v strednej Európe je silne prestúpený gravettiskými prvkami a predlžuje sa k západu vo viac-menej gravettoidno-aurignackej forme. Podľa koncepcie K. J. N a r r a gravettien v „čistej forme“ je zastúpený vo Francúzsku len na niektorých náleziskách (perigordien III) vo variante Laugerie Haute, ktorý jediný má niečo spoločné s variantom Font-Robert. Variant Laugerie Haute je niektorými prvkami spojený s východným gravettienom, tieto prvky však v západnom gravettien chýbajú (napr. venuše a hroty s vrubom východného typu). Oproti D.

Peyronymu a D. A. E. Garrodovej poznamenáva, že kontinuita medzi chatelperroniem a gravettskou facies sa určiť nedá.

Podľa K. J. Narra listovité hroty sa vyznačujú samostatnou technikou a sprevádzajú ich šťastí aurignacké a šťastí gravettské artefakty, ba okrem toho aj moustiersky habitus.²⁶ Hovorí o moustériene, aurignaciene a gravettiene, ktoré obsahujú listovité hroty. Pritom v Maďarsku a južnom Nemecku vystupuje solutréen v 1. stupni (tzv. protosolutréen a včasný solutréen) a prežíva do 2. stupňa, ba v niektorých oblastiach i do 3. stupňa. Naproti tomu v západnej Európe vystupuje v mladších fázach 3. stupňa.

Podľa koncepcie K. J. Narra tzv. protosolutréen stratigraficky charakterizujú „*faces planes*“ ako najstaršia skupina v ohraničenom území Európy, pričom sa takéto formy vracajú i v gravettiene (solutréenska technika) a nemusia byť veľmi staré. Vidí v nich periférne rozdiely.

Jednotlivé listovité hroty a plošná retuš podľa uvedeného autora vyskytujú sa aj v gravettiene strednej Európy a v grimaldiene na Riviére, pričom nemusí ísť o nič iné, než o veľmi neskorý „solutroidný gravettien“.

Pri rozборе porýnskeho paleolitu zhrnul K. J. Nara svoje pozorovania (ktoré sa v podstate neodlišujú od naznačenej schémy) v chronologickej tabuľke, na ktorej vyznačil aj západoeurópske a stredoeurópske čepeľové kultúry.²⁷ Aurignacien a gravettien rozlišuje typologicky podľa jednotlivých druhov nálezov, ktoré sú charakteristické pre tú ktorú kultúru. Pre aurignacien označil za typické nástroje vysoké a kýľové škrabadlá, čepeľové škrabadlá retušované na celom obvode, čepele s bohatou retušou na oboch hranách a čepele s vrubmi. Naproti tomu gravettien charakterizoval čepeľami s otupeným bokom, mikročepeľkami, hrotmi s vrubom, kombinovanými nástrojmi (najmä škrabadlo-rydlo), ako aj vyčnievajúcimi škrabadlami a vklesnutými, vykľutými i šikmo retušovanými čepeľami.

Proti tejto charakteristike namietol F. Felgenhauer,²⁸ že vyčnievajúce škrabadlá sa vo Willendorfe objavujú spolu s kýľovými škrabadlami neskôr, pričom v najmladšej aurignackej vrstve (IV) sú veľmi typické. Tri spodné vrstvy vo Willendorfe (vrstvy 2–4), ktoré obsahujú aurignacien, vyznačujú sa rozvojom kýľových a vyčnievajúcich škrabadiel. Vo štvrtej vrstve sa rozmnožujú kýľové škrabadlá. Napriek tomu, že stredné, nad sebou ležiace vrstvy 5–9 obsahujú gravettien, nemožno podľa F. Felgenhauera vo Willendorfe I dokázať

genetické spojenie aurignacienu s gravettienu. Podľa rozboru tohto autora aurignacké vrstvy geostratigraficky patria vlhkej oceánskej fáze toho istého štadiálu — W 2. V gravettiene Willendorfu II vystupujú podľa F. Felgenhauera prvky západné, ako aj východné, ktoré prevládajú. K východným prvkom radí hroty s vrubom, dláta, prizmatické rydlá, škrabadlá kombinované s rydlom, sekáče a parohovité nástroje. K západnému typu priraduje listovité hroty, hroty s vrubom západného typu a hroty so stopkou. Považuje pritom Willendorf za lovecký tábor.

F. Felgenhauer nevyklučuje možnosť juho-východného pôvodu aurignacienu, ktorý sa do Francúzska posúval cez horské oblasti strednej Európy, zatiaľ čo stepné obyvateľstvo obdobia gravettienu prišlo do strednej Európy až neskôr.²⁹ Po vyriešení otázky mladopaleolitických kultúr v Rakúsku (ide najmä o vyrovnanie sa s klasifikáciou M. Mottlovej, ktorá stála vždy pod vplyvom starších označení) dal si F. Felgenhauer úlohu prehodnotiť všetky aurignacké náleziská na území Rakúska, bez čoho nepokladal za možné zaujať stanovisko k problematike aurignacienu a gravettienu.

R. Pittioni zastával názor, že možno v podstate počítať so súbežným vývojom vo východnom Stredozemí a v západnej Európe, pričom západoeurópsky aurignacien vplyva na strednú a východnú Európu a zároveň nadobúdaním vzdialenosti sa západoeurópsky charakter čím ďalej tým viac v dôsledku miestnych premien stiera.³⁰

Nehľadiac na to, že F. Felgenhauer³¹ a R. Pittioni³² odlišne geologicky datujú aurignacké vrstvy vo Willendorfe, musíme predpokladať, že v Rakúsku najstaršie aurignacké osídlenie predstavujú vrstvy 2–4 vo Willendorfe II. Tieto vrstvy sú pravdepodobne súbežné s vývojom staršej fázy moravského aurignacienu a len ťažko možno s nimi paralelizovať nálezy z Kremsu-Hundssteigu, ktorých časť je typologicky nepochybne aurignacká. R. Pittioni považoval túto stanicu za akýsi chronologický medzistupeň medzi vrstvou 5 vo Willendorfe II a najmladším aurignacienu (vrstva 4) tej istej lokality.

Zdá sa nám, že Hundssteig spolu so Senftenbergom a Getzersdorfom možno uviesť do súvislosti s najmladším vývojom aurignacienu v Československu. Nebudeme snáď ďaleko od pravdy, keď vývoj aurignacienu v Rakúsku prirovnáme k vývoju moravského aurignacienu, s ktorým územne i kultúrne môže dobre súvisieť.

V otázke pôvodu mladopaleolitických kultúr v strednej, západnej a juhozápadnej Európe dostá-

vame nové osvetlenie týchto kultúr podľa absolútnej chronológie a paralelizácie údajov metódy C¹⁴ so stratigrafickým členením würmu. K tejto otázke zaujal stanovisko hlavne H. L. Movius³³ a z popudu redakcie časopisu *Current Anthropology*, na stránkach ktorého prebiehala i diskusia, aj iní poprední bádatelia.

H. L. Movius opieral sa o údaje získané pomocou metódy C¹⁴ a v prehľadnej štúdií paralelizoval vývoj mladopaleolitických kultúr. Podľa jeho záverov a prehľadnej tabuľky má aurignacien nevyjasnené korene v západnej Európe na konci W 1/2 (aurignacien 0, I, II, III, IV, V). Aurignacien v Dordogni trvá hlavne od začiatku W 2 až do začiatku W 3, pričom fázy 0—IV majú samostatný vývoj. Tesne pred aurignacienom V prechádza protomagdalénska vlna. V absolútnej chronológii najstarší paleolit (perigordien I a po ňom aurignacien 0) sa v Dordogni objavil počas göttweigskeho interštadiálu (od 40000 do 29000 r. pred súčasnosťou).

Vlastný „plný“ aurignacien začína sa podľa H. L. Moviusa asi pred 29000 rokmi v strednom würme. Počas aurignacienom II v strednom würme bolo v Dordogni suché podnebie. Aurignacien II potom siahal až k začiatku paudorfského kolísania a trval asi 2000 rokov. Aurignacien II—V spadá do popaudorfského obdobia würmu, pričom aurignacien V bol v dotyku so spodným solutrénom. Podľa H. L. Moviusa, resp. podľa výsledkov rozboru C¹⁴, trval aurignacien v Dordogni 29000 až 18000 r. pred súčasnosťou.

Okrem aplikácie stratigrafických a ďalších metód (napr. matematicko-štatistických, individuálnych typologických) sa posledné roky vyznačujú tým, že nastal veľký rozmach v hľadaní spoločných metodologických a typologických princípov a kritérií, ktoré by prispeli k akejsi zjednotenej terminológii a jednotnému prístupu pri zhodnocovaní industrie.

Pôvodnú štatistickú metódu, ktorú pre mladší paleolit vypracovali D. de Sonneville-Bordesová a J. Perrot, pretlmočil nám B. Klím a³⁴ a postupne sa dostala i do iných krajín, takže dnes sa už touto metódou pracuje všade. Pravda, nevýhodou spomenutých metód je subjektívne ponímanie nástrojových typov i skupín, čo vyplýva z rôznych archeologických škôl i miestnych tradícií, ktoré metódy značne ovplyvňujú. Napriek tomu, že štatistickej metóde sa vyčítali faktické nedostatky, treba ju — aspoň predbežne — akceptovať. V poslednej dobe sa stalo akousi módou vypracovanie nových, v podstate štatistických

metód (napr. H. de Lumley, L. Vértes, G. Laplace a ďalší). Každá z týchto metód má výhody a nevýhody a jej správnosť môže dokázať len budúcnosť.

Štatistická metóda D. de Sonneville-Bordesovej a J. Perrota skrýva v sebe nebezpečie vyplývajúce z toho, že sa často upúšťa od všeobecnej charakteristiky industrie a že akosi zvädza k zanedbávaniu často dôležitých tvarových rozborov. Nebezpečné je to najmä pri posudzovaní industrií z dvoch rôznych oblastí, ktorých štatistický obraz môže byť rovnaký a pritom môže ísť o úplne odlišné industrie. U nás na negatívne stránky tejto metódy poukázal už niekoľkokrát B. Klím a a v zahraničí aj iní bádatelia. Domnievame sa, že táto metóda môže poskytnúť i veľa kladných údajov najmä vtedy, ak ju používa na väčšom území vždy ten istý bádateľ, ktorý všetky kategórie nálezov označuje síce subjektívne, ale rovnako.

O tom, že sa obraz vývoja mladšieho paleolitu môže zmeniť v dôsledku použitia určitej metódy typologického i štatistického rozboru, najlepšie svedčí metóda G. Laplacea,³⁵ ktorého prístup k hodnoteniu paleolitických industrií úplne zmenil obraz vývoja mladšieho paleolitu v juhozápadnej Európe. Podkladom vývoja mladšieho paleolitu podľa teórie G. Laplacea je stredopaleolitický komplex. Východiskom mladopaleolitického vývoja je moustérien s acheulskou tradíciou, reprezentovaný hlavne driapadlami, krivými a bifaciálnymi hrotmi, retušovanými úštepmi, malým počtom zubkovaných úštepov a nepatrne zastúpenými kýlovými a vyčnievajúcimi škrabadlami. Typickým predstaviteľom tejto úrovne má byť Pech de L'Aze (neskoré vrstvy 2 a 3), odkiaľ sa predpokladá priamy vývoj na úroveň moustérienu s acheulskou tradíciou (*à denticulés*), v ktorom rapídne pribúdajú zubkované nástroje k predošlým, už známym nálezom. Tento stupeň reprezentuje vrstva K v Le Moustier; prechádza potom archaickou fázou, prekonáva klasický vývoj a vytvára tzv. *indiferentný syntetotyp* so zubkovanými nástrojmi, krivými hrotmi, retušovanými čepeľami, kýlovitými a vyčnievajúcimi škrabadlami, ako aj bifaciálnymi nástrojmi (vrstva E v La Ferrassie, Laussel, Combe Capelle, Arcy-sur-Cure — vrstva 8—10). Z tejto odrazovej základne a syntetotypu sa rozvetvuje mladopaleolitický vývoj tromi smermi:

1. Regresívnym smerom sa uberať tzv. regresívny komplex (Arcy-sur-Cure — vrstva 7), ktorý nepokračuje ďalej priamou vývojovou líniou, ale končí sa početnou skupinou zubkovaných nástrojov s veľmi malým počtom retušovaných čepeľí, hrotov, ký-

lových škrabadiel a len o niečo väčším podielom vyčnievajúcich škrabadiel.

2. Druhým smerom prebieha typický komplex s kýlovými škrabadlami, s dvoma, na začiatku vývoja súbežnými kultúrami — castelperronienom I a II — a piatimi stupňami typického aurignacien, ktorého vývoj neprerastá do najmladšieho paleolitu. Vlastné stupne typického aurignacien prešli prípravným stupňom komplexu s kýlovými škrabadlami, charakterizovaného vrstvou E' v La Ferrassie, teda komplexom s kýlovým škrabadlom ako vedúcim typom, malým počtom retušovaných hrotov a približne rovnakým množstvom zúbkovaných artefaktov, retušovaných čepelí a vyčnievajúcich škrabadiel.

Aurignacien I, ktorý vyrastá z tohto komplexu za súčasného vplyvu čepelového komplexu, charakterizujú kostené hroty s rozštiepenou bázou (La Ferrassie, vrstva F). Je súbežný prítom s castelperronienom I (Castanet, vrstva 1), s ktorým má spoločné kostené hroty s rozštiepenou bázou.

Aurignacien II s kostenými hrotmi kosoštvorcového tvaru (La Ferrassie, vrstva G) je zase súbežný s castelperronienom II (Castanet, vrstva 2). Aurignacien III má dvojité kostené hroty s oválnym prierezom. Vývin (La Ferrassie, vrstva H) pokračuje aurignacienom IV, ktorý má podobné hroty, ale s kruhovým prierezom (La Ferrassie, vrstva H'). Podobne ako H. L. M o v i u s aj G. L a p l a c e predpokladá priebežný rušivý zásah pred aurignacienom V (Laugerie Haute, vrstva D), ktorý má kostené, šikmo pri báze urezané hroty. Castelperronský vývoj trvá za stáleho pôsobenia na aurignackú skupinu až po II. stupeň. Aurignacien sa potom končí bez ďalšieho vývoja na úrovni tzv. koncového gravettien.

3. Tretím (hlavným) smerom prebieha progresívny vývoj zo spomenutej odrazovej základne cez diferencujúci syntetotyp ku gravettien dvoma vetvami: a) takzvaným protogravettským komplexom s prevládajúcimi hrotitými nástrojmi (Les Cottés — Chatelperron?) do protogravettien (typ Fonteniaux — La Gravette inf.) a b) takzvaným protogravettským čepelovým komplexom. Druhý smer sa vyznačuje čepelami s retušovanými a otupenými bokmi, veľkým množstvom zúbkovaných nástrojov a malým (približne rovnakým) množstvom hrotov, kýlovitých a vyčnievajúcich škrabadiel (Arcy-sur-Cure, vrstva 6, Riparo-Mochi, Dufour). Vytvára ďalej protogravettský stupeň (cez Chanlat, Krems, Font Yves, Arcy-sur-Cure — vrstva 5). Obe protogravettské vetvy rozvoja ústia do gravettien dvoma hlavnými fázami: staršiu fázu reprezentujú čepel-

ky s otupeným bokom, typ Font-Robert a čepelové škrabádlá, mladšia fáza je zastúpená bývalým perigordienom III (Laugerie Haute, vrstva H, Laugerie Basse, vrstva B') a odtiaľ do epigravettien (Laugerie Haute, vrstva E), ktorý je opäť hlavnou bázou pre ďalšie rozvetvenie vývojových smerov.

Z tohto smeru vyrastá podľa spomenutej teórie izolovaný solutréen, ktorého vývoj nepokračuje ďalej. Z tejto neskoropaleolitickej bázy vyrastá aj magdalénien III—IV cez magdalénien I—II. Súbežne sa rozvíjajú taliansky a iberský epigravettien.

Všetky tieto mladopaleolitickej kultúry s výnimkou solutréenu prerastajú do konečného epigravettien (azilien, romanellien, tardenoisien, sauveterrien atď.). Týmto sa vytvára široká základňa pre rozvoj tzv. mezolitických kultúr, ktoré sa však považujú za epipaleolitickej, pričom sa od názvu mezolit postupne upúšťa.

Podľa teórie G. L a p l a c e a sa už nepočíta so stupňami perigordien a korene všetkých kultúrnych smerov sa hľadajú v stredopaleolitickej domáciach industriách. Ak sme správne pochopili výklad spomenutého bádateľa o polymorfizme vývojovej základne (*le polymorphisme de base*), potom z tejto teórie vyplýva, že základom vývoja všetkých paleolitickej kultúr je polycentrizmus odrazovej základne, k čomu sa možno aspoň čiastočne (pravda, z úplne iného aspektu) prikloniť, najmä v tých oblastiach, ktoré sú tak dobre známe a dokonale preskúmané ako v západnej Európe. Nevýhodou a základným nedostatkom tejto teórie je jej typologický aspekt, ktorým sa vyznačuje väčšina západoeurópskych paleolitickej systémov.

Táto vývojová teória, ktorá sa ujala aj u niektorých talianskych bádateľov (napr. A. B r o g l i o, P. L e o n a r d i a iní³⁶), prirodzene, nemôže mať celoeurópsky dosah, a preto sa musíme uspokojiť s terajším stavom bádania u nás i v ostatných častiach strednej Európy. Metóda G. L a p l a c e a má, podobne ako ostatné štatistické metódy, svoje slabiny už len preto, lebo, ako sme už naznačili, jej základom je iba typológia, bez dôkladne overenej stratigrafickej súvislosti medzi jednotlivými vývojovými stupňami, ako aj preto, lebo sa nezaobera otázkou, prečo v niektorých industriách alebo staniaciach prevládajú, resp. chýbajú určité typy nástrojov.

Domnievam sa, že táto, ako aj všetky ostatné typologické metódy sa môžu uplatňovať až vtedy, keď sa osvetlia elementárne predpoklady paleolitickej osídlenia tej-ktorej oblasti a keď sa podrobným rozborom osvetlí funkcia objektov i funkčný a typologický obsah nálezových celkov.

Proti západoeurópskej, viac-menej čisto typologickej a kartografickej archeologickej škole stojí ako protiklad sídlisková metóda výskumu a zhodnocovania paleolitických staníc v SSSR. Hlavnou zásluhou sovietskej školy je uprednostnenie veľkých výskumov s plošným odkryvom, ktoré majú osvetliť sídliskovú i hospodársko-spoločenskú problematiku. Zdá sa, že aj táto škola prekonala vývoj v prístupe k riešeniu otázok mladšieho paleolitu v tom smere, že staré ustrnuté názory, reprezentované hlavne P. P. J e f i m e n k o m a jeho školou, sa v dôsledku nových prúdov vo vedeckom prístupe k problematike uvoľnili. Čím ďalej tým viac sa sovietska škola zaoberá i otázkou použitia stratigraficko-typologickej metódy vedľa doposiaľ osvedčenej, no dosť jednostrannej metódy. Najväčšou slabinou doterajšieho porovnávanía stredoeurópskych a západoeurópskych paleolitických staníc s paleolitickými stanicami v SSSR bol nedostatok spoločných (pre stratografiu nálezov takých dôležitých) oporných bodov, na základe ktorých by sa mohli prehodnocovať a paralelizovať vzťahy európskych paleolitických staníc. Hoci takáto paralelizácia je dnes z uvedenej príčiny ešte skoro nemožná, predsa sa len urobili prvé kroky k zblíženiu spoločných problémov.³⁷

Kritiku metód západoeurópskych archeológov podal (okrem iných) roku 1954 A. P. O k l a d n i k o v,³⁸ ktorý poukázal na to, že by bolo chybné charakterizovať mladší paleolit nielen na území SSSR, ale i v ostatnej Európe ako jednotný. Z toho vyplýva, že v SSSR sa nemôže uplatňovať francúzsky systém. Zdôraznil potrebu vytvoriť si vlastný systém, no o otázkach stratigrafických sa nezmienil a neuviedol do rovnováhy ani výhody typologickej i spoločenskovednej metódy. Vyčlenil tri oblasti, ktoré potrebujú samostatný systém a kritériá; z nich len oblasť ruskej roviny (Bielorusko a časť Ukrajiny) sa môže porovnávať so strednou Európou. Vychádzal z predpokladu, že celá história paleolitickej kultúry nie je nič iné, ako história prvobytných občin. Proces historického vývoja paleolitickeho ľudstva prebiehal podľa spomenutého autora pod vplyvom rozličných skupín paleolitickeho osídlenia.

Staršie hypotézy predpokladali vznik „solutrée-nu“ v údolí Donu z moustérienu, neskoršie nálezy však potvrdili existenciu strednej fázy aurignacienu (Kostenki I, druhá a tretia vrstva).³⁹ Ďalšie výskumy a pozorovania potvrdili podľa A. P. O k l a d n i k o v a rozvoj miestnej kultúry vo východnej Európe. Táto kultúra vyrástla z moustérienu s acheulskou tradíciou (predstavujú ju nálezy z piatej vrstvy Kosteniek I) a bola prerušená novým osídlením, ktoré vyšlo zo západnej Európy;

zanechala po sebe pamiatky nového typu — stredoeurópske a mladoaurignacké. Vo východnej Európe podľa uvedeného autora však chýba aurignacien typu Abri Audi alebo Chatelperron. Podľa neho teda v SSSR po presolutrée-ne nastúpil stredný a mladší aurignacien migráciou zo západnej Európy. Potom nasledoval solutrée-n (ide o východoeurópsky gravettien), ktorého prítomnosť v západnej Európe by sa mohla vysvetliť migráciou z východu. Obyvateľstvo Sibíri v mladšom paleolite mohlo byť zmiešaninou západných a južných prúdov. K nálezom z druhej a tretej vrstvy Kosteniek I poznamenal, že medzi nimi a medzi československými paleolitickými stanicami nezistil podstatné typologické rozdiely; to isté konštatoval na základe autopsie i K. Ž e b e r a.⁴⁰

Aj názory ďalších bádateľov sa zhodujú v tom, že v západnej časti SSSR a hlavne v Podolí sa možno stretnúť s nálezmi aurignackého charakteru. Jednou z oblastí SSSR, kde sa mohol vyskytnúť aurignacien, je naozaj Podolie. M. R u d y n s k i j už roku 1928 upozornil na to, že v Studenici sa dá očakávať najvýchodnejšie staršia skupina aurignackých pamiatok.⁴¹ Svoje závery oprel neskôr o nálezy z Kitajgorodu I—II, Kolačkovy II a Sokola,⁴² najmä však o nálezy kýlových škrabadiel, ktoré mu potvrdzujú, že v západnom Podolí sa nachádza širšia provincia mladšej fázy stredného aurignacienu, ktorá predchádzala vývoj stanice Puškari I. Podľa publikovaných nálezov sa zdá, že tieto pamiatky možno porovnávať najskôr s predgravettským stupňom aurignacienu v ČSSR a že môžeme s nimi počítať len pri hodnotení najmladšej fázy aurignacienu.

Názory M. R u d y n s k é h o prevzal najprv F. H a n ě a r a neskôr aj L. V é r t e s a K. V a l o c h. F. H a n ě a r aurignacien v Podolsku neprisudzoval ani východoeurópskemu ani západoeurópskemu aurignacienu.⁴³

Najbližšie stredoeurópskym nálezom sú však nepublikované nálezy v zbierkach L. S a w i c k é h o z Marianovky v Podolí, ktoré svojim aurignackým habitom (prípomínajúcim Kechnec I) a szeletským listovitým hrotom ukazujú na podobné nálezy severovýchodne od Karpát. Aj ďalší autori upozorňujú na nálezy aurignackého charakteru v západnej časti SSSR, hoci sami ich za aurignacké nepovažujú. K nim patrí napr. P. I. B o r i s k o v s k i j, ktorý ináč predpokladal, že v SSSR chýbajú nálezy typu Abri Audi a za najstaršie mladopaleolitické náleziská v oblasti Dnestra a Prutu považuje Babin, Ganusivcy a Kolačkovy I, ktoré sú súčasné so spodnými vrstvami Stánca Ripiceni (Rumun-

sko).⁴⁴ Industria týchto nálezísk je veľmi podobná aurignackej, a teda bude treba s ňou aspoň ako s periférnymi nálezmi aurignackého osídlenia počítať.

Aj M. V. Vojevodskij počíta s tým, že nálezy z „aurignacko-solutrénskej“ stanice Pogon na brehu Desny ukazujú na určité analógie zo strednej a západnej Európy.⁴⁵

A. P. Černyš vidí korene mladopaleolitických kultúr Podolia v moustiersko-levalloiských pamiatkach.⁴⁶ Vývoj mladopaleolitických kultúr neznamená teda podľa neho prílev nového ľudu, ale išlo o miestny rozvoj mladopaleolitických kultúr v dotyku s obyvateľmi juhovýchodnej a strednej Európy (juhovýchodná časť SSSR, Rumunsko, Maďarsko, Československo, Poľsko a Rakúsko). Rozdelil vývoj mladšieho paleolitu v Podnestri na sedem stupňov. Hromadné grafy jedného z týchto stupňov — Babín I — zhodujú sa s aurignackými grafmi v Jabrude i vo Francii. Treba však upozorniť, že v Babine sú aj čepele s vrubom (východogravettského typu), ktoré možno ťažko porovnávať s aurignackými nálezmi.

O pohyblivosti prvobytných obcí v Podnestri podľa A. P. Černyš a svedčia zakarpatské obšidiány a radiolarity z Babina I.

P. P. Jefimenko sprvu prišiel k záveru, že sled paleolitických industrií v rámci aurignackého, solutrénskeho a magdalénskeho obdobia nezodpovedá historickej skutočnosti a západoeurópsku klasifikáciu priznal len lokálnym javom.⁴⁷ Neuznával existenciu aurignacienu na území SSSR, ako aj v Maďarsku a Nemecku a nálezy starotelmanského typu pripisoval vplyvu južného prúdu capsieniu. Podľa najnovšej koncepcie P. P. Jefimenka⁴⁸ vo východoeurópskej nížine prebiehali aurignacien a solutréen súbežne ako dva varianty mladopaleolitických kultúr; prvý zodpovedal západnému, druhý východnému prúdu, pričom ťažisko bolo v rozvoji solutrénu (szeletieniu).

Podľa týchto názorov sa zdá, že v západnej časti SSSR možno počítať len s periférnou oblasťou aurignacienu a s veľmi starým základom vývoja gravettieniu, ktorý v SSSR mohol prebiehať po rôznych líniiach vývoja od samého začiatku mladšieho paleolitu.

Ojedinelé vplyvy na vývoj mladopaleolitického osídlenia v strednej Európe a naopak mohli sa uplatňovať navzájom počas celého trvania mladšieho paleolitu a zdá sa, že iba v mladšom období, počas rozvoja gravettieniu, možno počítať s prenikaním silnejších východných impulzov do domáceho gravettského prostredia.

Aurignacien v Poľsku okrem A. Juru sledoval aj S. Krukowski,⁴⁹ podľa ktorého poľský aurignacien spadá do W 1/2 a trvá až do konca W 2. Aurignacien sa tu podľa neho nedá posudzovať pomocou kritérií, ktoré sú platné v iných krajinách. Stratigraficky patrí podľa neho starší aurignacien do strednej fázy W 1/2 a reprezentuje ho tzv. naskalanská industria. Ku koncu interštadiálu W 1/2 nastupuje industria okrąglická. Obe fázy sú zastúpené na lokalite Piekary II vrstvami 2—3.

Naskalanskú skupinu pamiatok charakterizujú stredne veľké nástroje, medzi ktorými vystupujú jednozákladňové i dvojjákladňové hranolovité jadrá, strmo retušované vruby, čepeľové škrabadlá s vysokým i veľkým oblúkovitým čelom. V okrąglickej industrii majú nástroje väčšie rozmery a sú odlišné od iných industrií. Obsahuje jadrá jednozákladňové, člnkovité i vysoké, ďalej prehnuté a retušované čepele, klinové rydlá, čepeľové i kýľové škrabadlá. Podľa charakteristiky S. Krukowského táto industria sa veľmi podobá industrii staršej fázy aurignacienu, ktorú vraj len ťažko možno chronologicky diferencovať. Podľa spomenutého bádateľa okrąglická industria s industriou stredoaurignackou (Góra Puławska) patrí spolu s francúzskymi aurignackými stanicami do jednej skupiny vývoja predoázijsko-európskeho okruhu, pričom sa aurignacien dá vyvodzovať z Prednej Ázie. Podľa zemepisného rozšírenia starších a stredných aurignackých industrií súdi, že sa tieto industrie objavili skôr v strednej než v západnej Európe.

Podľa S. Krukowského stredný aurignacien je v Poľsku zastúpený v priebehu W 2. V staršej fáze W 2 vystupuje industria pułavská (Góra Puławska II) a grodecká (Gródek-Horodok). V pułavských nálezoch nachádza sa industria strednej veľkosti a mikrolity. V prvej (pułavskej) skupine vystupujú jednozákladňové jadrá, surové čepele, klinové i hranové rydlá a nevýrazné kýľové škrabadlá; v mikrolitickej skupine sú jednozákladňové, často aj obnovované jadrá a kýľové škrabadlá (ktoré S. Krukowski považuje za adaptované jadrové škrabadlá!). Tzv. člnkovité jadrá majú v Gore Puławskej rôzne obmeny. Vystupujú tam charakteristické mierne prehnuté mikročepeľky s retušou i bez nej. Pochádzajú (podobne ako v Kremse-Hundssteigu)⁵⁰ z člnkovitých jadier. Spomenutý bádateľ súdi, že ide o najstaršie mikrolity v celom mladšom paleolite. Grodeckú industriu považuje za typologicky najstaršiu reprezentantku dneperského cyklu.

Na konci W 2 sa v Poľsku objavuje lesiecnická industria, s člnkovitými škrabadlami a gravettský-

mi prvkami. Táto fáza predstavuje podľa S. K r u k o w s k é h o spolu s nálezmi z Pieczary Mamutowej najmladšiu fázu aurignacienu v Poľsku (gravettien).

S. K r u k o w s k í rozlišuje v Poľsku tieto aurignacké cykly:

1. cyklus pramazovský (Piekary II, vrstva 2 a 3) vo W 1/2;

2. vlastný aurignacký cyklus (koniec W 1/2 až začiatok W 2), charakterizovaný industriou okrąglickou a puławskou;

3. cyklus dneperský (W 2), súčasný s mladšou fázou druhého cyklu a reprezentovaný grodeckou industriou;

4. cyklus aurignacko-gravettský (W 2 — eolická fáza) má obsahovať časť industrie z lokalít Puława III a Lesieczniki, industriu ponickú a z Mamutowej jaskyne; tento cyklus obsahuje jednozákľadňové i dvojzákľadňové čepeľovité jadrá, klinové, hranové, priečne i viacnásobné rydlá, gravettské hroty a nerozštiepené aurignacké kostené hroty;

5. cyklus gravettský (mladšia eolická fáza W 2), zastúpený hranovými, klinovými a priečnymi rydlami, čepeľami a čepeľkami s otupeným bokom v najrôznejších obmenách; uplatňuje sa v ňom čiastočne aj vplyv plošnej retuše (Horodnica).

Tento vývoj aurignacienu v Poľsku by sa dal časovo paralelizovať s aurignackým osídlením východného Slovenska, i keď sa zdá, že z Poľska nepoznáme zatiaľ takú starú industriu ako z Barce II.

Poľský aurignacien poskytuje aj dnes podobný obraz, aký poznáme zo staršej literatúry. Aurignacké nálezy z Poľska neboli súborne nikdy publikované. Počas kongresu INQUA mal som možnosť študovať v Poľsku aurignacký materiál zo starších i novších výskumov (s výnimkou hlavných nálezísk: Piekary II a Góra Puławska). Väčšinu týchto nálezov, pokiaľ ich z autopsie poznám, nemožno s určitosťou pripísať aurignacienu, pretože napríklad v prípade lokality Kraków-Zwierzyniec musí ísť aspoň o tri rozličné kultúrne horizonty, podľa mojej mienky pomiešané. Nálezy z tejto lokality by sme mohli typologicky rozdeliť na skupinu stredopaleolitickú, skupinu aurignackú a napokon skupinu gravettských nálezov, ktoré obsahovali aj hrot s vrubom. Aj pri prehliadke odkrytého profilu sa mi zdalo, že horizonty W 1/2 a W 2/3 na niektorých miestach splývali. V materiáloch z lokality Kraków-Zwierzyniec sú zastúpené východoslovenské radiolarity a obsidiány, ktoré sa v Poľsku považujú za importy. Podľa študovaných nálezov by sa dalo povedať, že v Poľsku je aurignacien zastú-

pený len periférne. Stratigraficky (podľa členenia S. K r u k o w s k é h o) by ho bolo možné paralelizovať s vývojom u nás, pričom szeletské prvky sa uplatnili aj tam, kde (podobne ako na východnom Slovensku) vystupujú v sprievode aurignackých nálezov.

Listovité hroty z Mamutowej jaskyne boli spolu s nálezmi aurignackého charakteru, čo konštatoval už L. K o z ł o w s k i.⁵¹ Listovité hroty, vystupujúce vo vrstvách Netopierzowej jaskyne, nemajú nič spoločného so szeletienom u nás; majú skôr analogický vývoj s B o h m e r s o v o u altmühlskou skupinou a priame analógie napr. na lokalitách Telmanskaja a Ranis.

Významné sú poľské lokality Piekary I a III, ktoré majú v podstate moustiersky habitus. Po preštudovaní materiálu z nich sa nazdávame, že ide o industriu nadväzujúcu na seba, pričom v Piekaroch III je industria priamou výslednicou vývoja v Piekaroch II. Pribúdajú tam mladopaleolitické elementy, ktoré sú všeobecne analogické nálezom z Wawelu v Krakove, pričom sa zdá, že Piekary II so svojím aurignackým habitom sa geneticky viažu na uvedené industrie. Črtá sa tu teda veľmi široká stredopaleolitická báza pre vývoj mladšieho paleolitu v Poľsku.

Zdá sa, že aurignacien v Poľsku súvisí skôr s aurignackým osídlením Moravy než Slovenska, pričom karpatské suroviny poukazujú len na slabší kontakt s východoslovenským aurignacienu, ktorý mohol mať iba prechodný charakter. Gravettien v Poľsku mal v čase formovania a rozvoja omnoho skoršie a bližšie vzťahy k východoeurópskemu paleolitu než gravettien v Československu. Svedčia o tom nálezy hrotov s vrubom v Podolí i vo vlastnom Poľsku.

K zložitej problematike mladšieho paleolitu, ktorá bola aj v strednej Európe dosť komplikovaná, vážne slovo povedal aj F. P r o š e k.⁵² Po rozboře predošlých zásadnejších teórií zaujal stanovisko i k rozličným detailným otázkam stredoeurópskej problematiky. Vychádzal zo stratigrafickej pozície aurignacienu v strednej Európe a skutočnosti, že v západnej Európe sa aurignacien objavuje vo W 2, teda neskoršie ako v strednej Európe (W 1/2). Predpokladal preto postup aurignacienu z juhovýchodu na západ. Rozborom názorov jednotlivých bádateľov došiel k domnienke, že perigordien I—II alebo chatelperronien, ktorý pozostáva zo zložky moustierskej a aurignackej, v strednej Európe nie je zastúpený. Olševien ako samostatnú skupinu stredoeurópskeho aurignacienu odmietol na základe pozorovania, že kostené hroty mladeckého typu sa

objavujú v rozličných súvislostiach so szeletienom a aurignacienom vždy len v jaskyniach, teda na loveckých staniaciach. Preto sa mu zdal pravdepodobnejší výklad, že olševien nebol samostatným kultúrnym celkom.

Medzi západoeurópskym a stredoeurópskym aurignacienom nevidel F. Prošek veľké rozdiely. Tie sa podľa neho prejavujú iba v menších detailoch, napr. v tom, že oblúkovité rydlá v strednej Európe sú odlišné od západných typov, alebo v tom, že pre západnú Európu sú kostené hroty charakteristickejšie než pre východnú alebo strednú Európu.

Východný pôvod gravettienu podľa F. Proška a nie je spoľahlivo dokázaný. I keď uznával, že hroty s vrubom sa k nám dostali z východnej Európy, nepovažoval gravettien za výsledok migrácie z východu. Spomenuté hroty sú skôr len dokladom styku. Poukázal tiež na hlavné rozdiely medzi východným a západným gravettienom a domnieval sa, že existuje aj gravettien stredoeurópsky, ktorý by sa mohol označovať ako aggsbachien alebo stredoeurópsky gravettien.

K otázke zmiešaných aurignacko-gravettských industrií uskutočnil F. Prošek rozbor výskytu čepielok s otupeným bokom z geologicky datovaných nálezísk v strednej Európe. Typické čepielky s otupeným bokom sa podľa tohto rozboru objavujú len od druhej polovice W 2, čo je podľa jeho teórie dôležité z hľadiska vzťahu osídlenia k prírodnému prostrediu.

Podľa výskytu východoslovenských surovín v Poľsku (Kraków-Zwierzyniec) v interštádiáli W 1/2, ktorý sa vyznačoval teplým podnebí a ústupom ľadovcov, predpokladá, že v tomto období aurignacien postupoval z juhu na sever za ustupujúcim ľadovcom. Podľa mienky F. Proška a V. Ložka na začiatku W 2 sa podnebie zmenilo a stepi sa rozšírili na úkor lesa. Táto zmena vyvrcholila v druhej polovici W 2, keď pôvodnú staršiu wümskú faunu vystriedala arko-alpínska fauna. V tejto dobe boli niektoré severnejšie stanice (Góra Puławska) pokryté ľadovcovými sedimentmi, z čoho vyplýva, že aurignacký človek musel ustupovať pred ľadovcami na juh.

Podľa spomenutých autorov prírodné podmienky donútili ľudskú spoločnosť, aby sa prispôbila novým zmenám prírodného prostredia, od ktorého bola závislá. Zmeny prírodného prostredia vyvolali i zmenu hospodárskej základne, a teda aj výrobných prostriedkov. Objavujú sa typické čepielky s otupeným bokom i ostatné gravettské tvary; ide o zjav dobový, ktorý možno pozorovať v celej priľadovcovej tundrovej oblasti. Podľa tejto teórie za-

čínajú zároveň ustupovať aurignacké prvky v strednej Európe.

Svoje závery podopierajú autori klimatickou, stratigrafickou, faunistickou i typologickou charakteristikou tohto obdobia. Dávajú odpoveď aj na otázku tzv. predgravettskej fázy aurignackého osídlenia, počas ktorej, ako možno vidieť na celom území Československa, k tejto zmene v industriách patriacich do druhej polovice W 2 skutočne došlo (napr. Žlutava, Buchlovice, Boršice, Barca I — objekt II a hlavne III). Názory F. Proška a V. Ložka možno podoprieť aj ďalšími údajmi. Je totiž zaujímavé, že práve na sídliskách, resp. v objektoch, ktoré môžu patriť najskôr do druhej polovice W 2, objavujú sa suroviny pochádzajúce z územia nad karpatským oblúkom. Nejde len o tzv. baltický pazúrik, rozšírený hlavne v gravettiene, ale aj o rohovcové suroviny s typickými škvrnami, pochádzajúce z turónskych vápencov v okolí Święciechowa ktoré sa dostali nielen k nám (Tibava, Barca I — objekt III), ale až do Maďarska.⁵³

Podľa J. K. Kozłowského stredoeurignacká industria zo Sownca tiež dosvedčuje karpatské radiolarity, pričom poľské suroviny sa dostali až na Moravu.⁵⁴

K tejto problematike treba dodať, že nešlo len o presuny aurignackého obyvateľstva v dôsledku klimatických zmien, ale aj v dôsledku zmeny v spoločnosti lovu.

Otázku stredoeurópskeho aurignacienu sa pokúsil riešiť aj L. Vértés, ktorý, povzbudený poznatkami F. Proška, označoval v niektorých prácach olševien J. Bayera ako aurignacien II.⁵⁵ L. Vértés v sérii príspevkov⁵⁶ pripustil u „stredoeurópskeho aurignacienu I“, zastúpeného podľa neho spodnou vrstvou jaskyne Istállóskó, juhovýchodný pôvod. Naproti tomu aurignacien II, zastúpený hornou vrstvou v spomenutej jaskyni ako predstaviteľ novej etnickej vlny, vznikol z moustérienu na začiatku W 1/2 podľa L. Vértésa v oblasti juhovýchodných Álp. Oba etnické celky postupovali potom viac či menej súběžne na západ. L. Vértés v neskoršej práci⁵⁷ pri riešení otázky, či obe skupiny (označoval ich ako aurignacien I a II) predstavujú dve časové i spoločensky odlišné skupiny ľudí, polemizoval s názorom F. Proška,⁵⁸ podľa ktorého nálezový inventár tej istej skupiny mohol byť odlišný v dôsledku rozdielného hospodárskeho významu jednotlivých lokalít. Namietal, že v porovnávacom materiáli nachádza skôr doklady o rozličných etnikách, ako o homogénnej skupine ľudí, ktorí mali pri love iné nástroje než na stálom sídlisku.

L. V é r t e s, ovplyvnený názormi o vývoji mladšieho paleolitu vo Francúzsku, vyčlenil v strednej Európe samostatnú skupinu staroaurignackých a stredoaurignackých lokalít (počítal k nej napr. Studenicu, Barcu II, Stránsku skálu, Maloměřice-Občiny, časť Předmostia, Getzersdorf, časť Willendorfu, jaskyňu Herman Ottó), ktoré podľa jeho mienky vznikli lokálne z moustérienu tej-ktorej oblasti južne od smeru gravettského prílevu. Táto skupina, ktorú L. V é r t e s označil ako „lokálny perigordien“, bola spočiatku homogénna a počas prenikania na západ sa viackrát zmiešala s aurignacko-gravettským stupňom, čo zapríčinilo uniformitu všetkých skupín tohto stupňa. Nedostatok kostených hrotov v tejto skupine vysvetľuje L. V é r t e s podmienkami lovu. Vznik „lokálneho perigordienu“ a jeho zmiešanie s aurignacienom a gravettienom datoval L. V é r t e s do interštadiálu W 1/2. Predpokladal súhlasne s M. G á b o r i m presun jednej gravettskej skupiny (Ságvár, Öthalom) do južnej časti Maďarska cez Sedmohradsko a prílev druhej gravettskej skupiny (napr. Pilismarót, Zebegény, Nagymaros) zo severu cez Československo.

O zložitosti problematiky aurignackého osídlenia v strednej Európe svedčí intenzívny záujem L. V é r t e s a, ktorý konštatoval,⁵⁹ že súčasnosť szeletieniu s aurignacienom je doložená v Jankovichovej jaskyni, ako aj inde v Zadunajske. Toto pozorovanie sa nám zdá byť veľmi dôležité, pretože tu ide vlastne o jediné styčné miesto, ktoré môže prísť do úvahy pri styku východoslovenského aurignacieniu so Zadunajskom. V Jankovichovej jaskyni sa skutočne našli nástroje aurignackého charakteru, ktoré sú podobné pamiatkam východoslovenského aurignacieniu. Aj listovitý hrot zo samostatnej polohy pri Tibave má najbližšiu analógiu práve v spomenutej jaskyni. Ináč L. V é r t e s roku 1956 označoval szeletien za skupinu, ktorá vznikla bezprostredne zo stredného paleolitu, vytvárajúc spoločenstvá osídľujúce jaskyne a špecializujúce sa na lov jaskynných medvedov.⁶⁰ Szeletské skupiny sa podľa neho dostali do styku so skupinami z pahorkatín (myslí na tzv. lokálny perigordien), ktoré obývali otvorené sídliská, ako aj do styku s nositeľmi aurignacieniu (myslí jaskyňu Istállóskő), ba dokonca i s predstaviteľmi „stepného gravettienu“.

Svoje poznatky o vzniku szeletieniu publikoval L. V é r t e s vo viacerých prácach.⁶¹ Roku 1958 považoval lokality Kecskégalya a jaskyňu Balla za spojovací článok medzi mladším moustérienom a szeletienom v období zhruba medzi koncom R—W a začiatkom W 1/2.

O rok neskoršie predpokladal L. V é r t e s vývoj moustérienu v Maďarsku dvoma územne i kultúrne vymedzenými smermi.⁶² Takzvaná zadunajská skupina moustérienu s úštepovým charakterom industrie (Pörgölhegy, Tata) má stopy levalloiského vplyvu. Zo spomenutej skupiny vznikla podľa tejto teórie približne v prvej polovici W 1/2 zadunajská skupina szeletieniu. Bukovohorský moustérien, charakterizovaný jadrovou technikou, podľahol zase vplyvu čepelovej industrie a bol pôvodcom bukovohorského szeletieniu. Staršie szeletské hroty s nepravidelnými hranami odvodzuje spomenutý bádateľ z dvoch vzorov: z bifaciálnych nástrojov typu Subalyuk a s väčšou pravdepodobnosťou z bifaciálnych, na povrchu odbíjaním opracovaných driapadiel a ručných hrotov typu Kecskégalya a Balla. Maďarský szeletien, hlavne bukovohorský, je podľa L. V é r t e s a iba ďalej žijúcim moustérienom, ktorý podľahol mladopaleolitickým vplyvom.

L. V é r t e s skúmal aj technologickú stránku nástrojov, pričom zistil podobné znaky u industrie z aurignacieniu II a staršej fázy szeletieniu, ktoré sa dajú odvodzovať z moustérienu.⁶³

L. V é r t e s zhrnul svoje poznatky o problematike aurignacieniu a szeletieniu strednej Európy v doteraz nepublikovanej práci.⁶⁴ Všimá si najmä rozšírenie kostených hrotov s rozštiepenou bázou i mladecké hroty, ako aj rozšírenie aurignackých pamiatok s kýlovými škrabkami v strednej Európe a dochádza k názoru, že zložka aurignacieniu I s kostenými hrotmi s rozštiepenou bázou prišla do strednej Európy z juhovýchodu, pravdepodobne z Malej Ázie. Do západnej Európy sa podľa uvedeného autora mohla dostať cez Podunajsko, pričom odbočila pri Sáve a Tise (Bukové hory) z hlavnej cesty. V absolútnej chronológii má byť stredo-európsky aurignacien o 5000 až 6000 rokov starší než francúzsky. Aurignacien v spomenutej oblasti nazýva „stredo-európsky aurignacien I“.⁶⁵

V tej istej dobe približne na území juhovýchodných Álp vznikol „stredo-európsky aurignacien II“, ktorého korene vidí L. V é r t e s v miestnom moustériene. Ani táto skupina nie je totožná s aurignacienom II na západe. Domnieva sa, že na vznik aurignacieniu II mohol mať vplyv miestny styk tejto kultúry s aurignacienom I. Zo svojho centra vyžarovala táto kultúra prúdy na sever, severovýchod i severozápad. Pri postupe na severovýchod sa uchýlila smerom k aurignacieniu I (Istállóskő).⁶⁶ Podľa tejto tzv. radiačnej teórie L. V é r t e s a mohol sa stredo-európsky aurignacien II miestami dostať do styku so szeletienom I, ktorý sledoval líniu Dunaja.

Približne súčasne s rozvojom oboch týchto kultúr predpokladá L. Vértés vznik francúzskeho perigordien z jednotlivých moustierskych skupín. Podobným vývojom mala prejsť jedna vetva moustérienu v strednej Európe — na území Rakúska, Moravy a Slovenska (aurignacien východného Slovenska a Moravy), teda tá skupina alebo skupiny, ktoré L. Vértés pokladá za lokálny perigordien. Tieto skupiny sa podľa neho vyznačovali industriou s kýlovými škrabadlami a veľmi skoro sa dostali do styku s prvými vlnami východného gravettien. V Kechenci a vo Willendorfe II/4 ich nazýva aurignacienom. Oproti tzv. „stredoeurópskemu aurignacien I a II“ ľud tejto skupiny neobýval jaskyne a nelovil jaskynné medvede. Podľa L. Vértésa na území strednej Európy tieto tri skupiny, obohatené východným gravettienom, sa navzájom premiešali a keď viac či menej spoločne dospeli do západnej Európy, nadobudli všetky znaky aurignacienu.⁶⁷

Pre všetky spomenuté skupiny navrhoval tento bádateľ spoločné pomenovanie *stredoeurópsky aurignacien*. Má to byť kompletný prototyp západoeurópskeho stredného aurignacienu sensu stricto. Za kritérium stredného aurignacienu považuje predovšetkým lovecké zbrane (kostené hroty), pretože podľa jeho mienky odrážajú najcharakteristickejšiu črtu aurignackého spoločenstva — lovecký spôsob života. Za predkov francúzskeho aurignackého človeka, obývajúcего jaskyne, nepovažuje preto lovcov stádnej zveri, ktorí obývali terasy a mali industriu charakterizovanú kýlovitými škrabadlami, ale ľudí obývajúcich jaskyne a loviacich jaskynné medvede.

L. Vértés polemizuje i s B. Klímom, podľa ktorého moravský aurignacien typu Křepice osidľoval hlavne otvorený terén. Namieta, že B. Klím nebral do úvahy hroty, hlavne nálezy z Bočkovej díry pri Mladči, ktoré by mu poskytli materiál k ďalším záverom.⁶⁸

V súvislosti s nálezmi z Arky (t. j. z údolia Hornádu neďaleko československých hraníc pod Kechnecom) L. Vértés uvádza, že neskorogravettský súbor tejto lokality si zachováva aurignacké tradície. Pod označením aurignacien pritom myslí na kultúrny komplex, ktorý vznikol z miestneho moustérienu, vytvoril kýlovité škrabadlá a rozšíril sa na území východného Slovenska, Moravy a Rakúska. Neskoršie táto skupina prispela k iným facies, s ktorými sa zúčastnila na vytváraní stredoeurópskeho gravettienu.

Pri úvahách nad týmito hypotézami L. Vértésa⁶⁹ treba azda znovu upozorniť na to, že nálezy z oboch vrstiev jaskyne Istállóskő, na ktorých

sú tieto teórie v podstate založené, nemôžu pre sezónny (ako sám autor uvádza) charakter osídlenia poskytnúť spoľahlivú bázu pre riešenie takýchto závažných otázok. Nami naznačená zákonitosť, podľa ktorej funkčné zloženie industrie musí nevyhnutne odpovedať charakteru osídlenia,⁷⁰ týmto hypotézam plne odporuje. S L. Vértésom môžeme súhlasiť v tom, že charakter aurignackých nálezov z jaskyne Istállóskő sa skutočne nezhoduje s nálezmi československého aurignacienu. Odlišnosti sa javia v celkovom funkčnom i typologickom zložení nálezových súborov, vo vzhľade nástrojov, surovinách a ďalších úplne odlišných črtách, ktoré nedovoľujú odvodzovať genézu aurignacienu z východoslovenskej alebo bukovohorskej oblasti.

Už F. Prošek správne poukázal na to, že kostené hroty sa zachovali vlastne len v jaskyniach, no na otvorených sídliskách sa pre nevhodné geologické a pedologické prostredie nezachovali.⁷¹ S názormi L. Vértésa o domácom moustierskom pôvode mladopaleolitických industrií možno celkove súhlasiť, i keď nepovažujeme otázku vzniku stredoeurópskeho aurignacienu z moustérienu ešte za vyriešenú a nálezmi presvedčivo zodpovedanú.

K problematike mladšieho paleolitu v strednej Európe sa vyslovili aj M. a V. Gábriovci. Ich pozorovania sa týkajú hlavne gravettienu, no všimli si aj otázku aurignacienu a szeltien. Prílev gravettien do Maďarska si predstavuje M. Gábri cez Slovensko⁷² a počíta aj s prúdom z juhovýchodu, ktorý zatiaľ nepovažuje za dokázaný.⁷³ Gravettien sa podľa neho mohol stretnúť s mladšími fázami szeltien. Ani M. Gábri ani V. Gábriová⁷⁴ nepredpokladajú genetickú súvislosť medzi aurignacienom a gravettienom, pričom však východoslovenský aurignacien sa vraj mohol zachovať izolovane a presakovať do gravettienu. Pôvod východoslovenského aurignacienu vidia v juhovýchodnom prúde. Túto civilizáciu považujú za odlišnú od gravettienu a od bukovohorského aurignacienu, s ktorým má byť súčasná. Kostenkovský variant (zrejme východný gravettien) sa podľa nich dostal do Maďarska zo severovýchodu z Podolia; predpokladajú, že východoslovenský aurignacien dosť skoro ovplyvnili východné prvky a že v druhej polovici W 1/2 vytváral miestne skupiny, pričom bukovohorský aurignacien ostal bokom od tohto prúdu.

Za najstaršie stanice východoeurópskeho gravettského prúdu v Maďarsku považujú M. a V. Gábriovci lokalitu Šahy-Parassa I, ktorú paralelizujú so stupňami Willendorfu II, vrstvami 4—5.

V otázke vzťahu aurignacienu a gravettienu po-

važujú za prirodzené, že aurignacien a gravettien sa premiešali a navzájom vystriedali. Podľa ich názoru prežívanie jednej kultúry do druhej nemôže znamenať nič iné, ako imitáciu miestnych tvarov nástrojov dobyvateľmi, a nie etnickú kontinuitu. Na základe faktu, že sa gravettien na Morave udržal aj vo W 3, predpokladajú, že stredoeurópsky gravettien neudržiaval priame styky s východnou Európou.

M. Gábori aj v najnovšej práci⁷⁵ počíta v Karpatskej kotline od W 2 s východným gravettienom, ktorý nemá etnicky ani kultúrne nič spoločné s predchádzajúcim vývojom. Pre vznik szeletien z moustérienu počas W 1/2 predkladá reálnu možnosť, pričom však szeletien Karpatskej kotliny nepredstavuje rad geneticky súvislých kultúrnych stupňov, ale súčasne žijúce skupiny v Zadunajsku, v Bukových horách a na Slovensku; prvá z nich si podržala silné moustierske elementy a bukovo-horská skupina má vzťahy k severozápadným oblastiam; na Slovensku predkladá samostatný vývoj.

V aurignacien rozlišuje staršiu skupinu balkánskeho pôvodu, ktorá prišla z juhovýchodu a bola súčasná s mladším stupňom szeletien. Ako väčšina bádateľov aj M. Gábori považuje aurignacien a szeletien za odlišné etnické celky, ktorých zánik nie je celkom jasný. Od W 2 je v Maďarsku zastúpený gravettien, ktorý nemá ani etnicky, ani kultúrne nič spoločné s predchádzajúcim vývojom. Gravettien v Maďarsku vytváral vlastné varianty (jaskynný gravettien — bývalý magdalénien — Ságvár, Pilismarót), trvajúce do W 3; niektoré z nich mohli prejsť do epipaleolitu a snáď i do neolitu.

Podľa L. Zotta mladoaurignacké (gravetské) nálezy z obytnej jamy v Moravanoch nad Váhom potvrdzujú východný pôvod kultúry lovcov mamutov. Rozoznáva v strednej Európe iba dve dobre rozlíšené aurignacké kultúry (aurignacien I a II), pričom obe sú premiešané alebo aspoň súčasné so szeletienom.⁷⁶ L. Zotta a G. Freundová vychádzajú z moravského materiálu, ktorý veľmi dobre poznali,⁷⁷ predpokladajú, že korene moustérienu, ak je len trochu príbuzný predaurignackým stupňom, môžu byť zastúpené i v príleve protoaurignacien z juhovýchodu. Pochopiť moustérien v Čechách a na Morave podľa autorov sfažuje vzťah moustérienu k spodnému aurignacien a snáď i k levalloisien. Vzhľadom na úzke spojenie starého paleolitu (myslia na levalloisien-aurignacien) s mladšou čepeľovou kultúrou (Předmostí) si kladú otázku, či šlo o kríženie, alebo ča-

sovú následnosť jednotlivých vln. Zdá sa im pritom, že levalloiské a moustierske typy nástrojov sú navzájom prepletené a že nálezy označené ako primitívny alebo včasný aurignacien patria do toho istého okruhu, hoci sa viacej podobajú typu aurignackému než levalloiskému. Nepokladajú tieto nálezy za totožné s tzv. praaurignacienom.

Súbežnosť szeletien a aurignacien prvý raz presne stratigraficky dokázal F. Prošek,⁷⁸ podľa ktorého szeletien vznikol z moustérienu Karpatskej kotliny vo W 1/2 a bol súčasný s aurignacienom aj vo W 2.

G. Freundová roku 1954 tiež predpokladala,⁷⁹ že protosolutrén (szeletien) strednej Európy vznikol vo W 1/2, mal náplň charakteristickú pre stredný paleolit a prechádzal vývojom aurignacien.

Z domácich autorov sa spomenutou problematikou nateraz zaoberá i B. Klíma, podľa ktorého moustérien tvoril v Karpatskej kotline základ pre vznik szeletien,⁸⁰ kým na Morave táto otázka ešte nie je jednoznačne vyriešená. U aurignacien predpokladal pôvod z juhovýchodu a súčasne si kladol otázku, či názor F. Proška o vplyve aurignacien na szeletien netreba vysvetľovať opačným smerom, teda tak, že szeletien ovplyvňoval rozširujúci sa aurignacien. Táto možnosť sa mu zdá byť pravdepodobnejšia.

B. Klíma sa ani v poslednej práci⁸¹ nevzdal domnienky o tom, že aurignacien mohol prísť z juhovýchodu. Ako oporný bod mu poslúžila skutočnosť, že na východnom Slovensku bol aurignacien skôr než na Morave. V problematike vzťahu szeletien a aurignacien považuje za pozoruhodné, že stanice staršieho aurignacien si udržiujú vo svojich oblastiach jednotnú materiálnu kultúru a iba neskôršie, v pokročilom štádiu, prezrádajú v industrii väčšie tvarové odlišnosti a pestrosť.

K otázke pôvodu gravettien pripomína všeobecný názor o vzniku z domáceho aurignacko-szeletského podkladu pod vplyvom nových prúdov z východu. Opiera sa pritom o svoje staršie pozorovania a rozbory, v ktorých upozornil, že vývoj gravettien na Morave a širšom území dá sa dobre sledovať a koncentruje sa hlavne v okolí Pavlovských vrchov; pre túto nálezovú skupinu navrhoval preto názov *pavlovien*.

Na viacerých miestach sme už poukázali na to, že názory B. Klímu, aspoň pokiaľ ide o regionálny vývoj určitej nálezovej skupiny, sú veľmi blízke nami naznačeným názorom. Pôvodný názor F. Proška o samostatnosti stredoeurópskeho aurignacien, vyslovený v spolupráci s V. Lož-

k o m, ukázal sa podľa výsledkov pozorovaní na rôznych materiáloch paleolitických sídlisk ako správny.

E. F. a J. Neustupný⁸² v polemike s názormi, že v strednej Európe vo W 1/2 a W 2 sú dve súčasné kultúry (aurignacien, patriaci ku kultúrnemu okruhu siahajúcemu od Stredného východu až do západnej Európy, a szeletien, ktorého predstaviteľom je stredo európske ľudstvo), prehlásili, že toto tvrdenie nie je plne opodstatnené. Inventár oboch skupín považujú za súčasný i totožný, odlišujúci sa len niektorými zvláštnymi typmi (listovité hroty a kýlovité škrabadlá). Predpokladajú, že listovité hroty boli nástrojmi predovšetkým na osobitné účely, a preto nemusia byť zastúpené na všetkých lokalitách. Počas vývoja aurignackých staníc ubúdajú prvky označené ako szeletské a pribúdajú elementy aurignacké. Preto obe kultúry označili predbežne ako aurignacien. Takéto závery autorov sú podľa našej mienky veľmi opatrné a zároveň sú v súlade i s našimi pozorovaniami a funkčným výkladom paleolitických nálezov a sídlisk pri riešení otázky paleolitických kultúr.

Možno súhlasí i s názorom spomenutých autorov na otázku spoločenského vývoja.⁸³ Predpokladajú totiž, že na základe prirodzenej delby práce sa po prvý raz od seba oddelili nielen jednotlivé generácie, ale i obe pohlavia, teda mohlo tu ísť o počiatky organizácie spoločnosti, založenej na pokrvnom príbuzenstve.

K. Žebera už spočiatku zdôrazňoval, že kultúry listovitých hrotov v Československu sú na prechode medzi moustérienom a aurignacienom a že praaurignacien K. Absolona je vlastne szeletien.⁸⁴ Ani v neskorších prácach⁸⁵ nezmenil K. Žebera svoju mienku o tom, že szeletien je najmladšou fázou moustérienu, čím sa značne priblížil k názoru L. Vértesa v posledných rokoch. Podľa neho⁸⁶ aurignacien, resp. jeho industria vychádza z drobných a čepeľovitých úštepov a príchod nových vln pravekého ľudstva s novými kultúrnymi prvkami nemôžeme v aurignackom období vylúčiť. Typogeneticky na aurignacien nadväzuje gravettien — prvá čisto čepeľová industria u nás. Medzi kamennými nástrojmi obdobia aurignacien v Československu a medzi nálezmi z druhej a tretej vrstvy v Kostenkách I nevidel K. Žebera podstatné typologické rozdiely. Počas W 1 sa moustérien vyvíja v szeletien, ktorý vo W 1/2 posilňuje vlna od juhu prichádzajúceho ľudstva a pod jej vplyvom sa ďalej vyvíja aurignacien, doložený v období W 2 v Předmostí. K názoru, že szeletien a aurignacien existujú v tých istých ob-

lastiach uvádza, že ich prítomnosť v Předmostí stratigraficky dokázal.

Najviac pozornosti venoval otázke aurignacien i szeletien K. Valoch, ktorý postupne spracúval staršie i novšie zbery aurignackých pamiatok na Morave. Vo svojich prácach sa zásadne drží pojmu *vlastný aurignacien*, odlišujúc ho zreteľne od ostatných industrií (napr. od gravettien). Pri rozdelení aurignacien Moravy na tri stupne⁸⁷ všimá si jeho rozšírenie aj v ostatnej Európe, napr. vo Francúzsku, Anglicku, Nemecku (Vogelherd), Rakúsku (Hundssteig a Willendorf), Poľsku (Góra Puławska II, Kraków-Zwierzyniec), Podolí (SSSR — Kitajgorod II, Kolačkovcy) a Besarábii. O Maďarsku uvádza, že sa tam tieto stupne zatiaľ nezistili, čo súhlasí aj s názorom P. P. Jeffimena, ktorý považoval za oblasť vyhranenej aurignacien iba juhozápadnú Európu.

Podľa K. Valocha na Morave možno predpokladať koexistenciu szeletien a gravettien.⁸⁸ Pri spracúvaní materiálu z paleolitických staníc s listovitými hrotmi v údolí Bobravy sa domnieva, že v prvej tretine würmu sa na Morave vyvíja na širšom území kultúra listovitých hrotov, ktorej plynulý vývoj na konci W 1/2 bol narušený aurignacienom, a preto sa tam nevytvorila taká rýdza kultúra ako v uzavretej Karpatskej kotline. Szeletien, ktorý bol podľa neho súčasný s aurignacienom a čiastočne s gravettienom, v období od W 1/2 do W 2/3 sa s aurignacienom stýkal, ba aj premiešal.

V neskoršej práci K. Valoch⁸⁹ už na základe rozboru nálezov i názorov na pôvod szeletien poznamenáva, že szeletien sa vyvinul z niektorej domácej moustierskej industrie staršieho würmu a bol súčasný s typickým aurignacienom. Potom szeletien asimiloval s mladopaleolitickými kultúrami a na konci würmu už ako samostatná kultúra nevystupuje.

Súbežne so spracovaním mladopaleolitických nálezov z Moravy snaží sa K. Valoch teoreticky vyriešiť otázku možnosti vzniku szeletien z moustérienu v interštadiáli W 1/2.⁹⁰ Predpokladá, že tento interštadiál mohol trvať veľmi dlho a szeletien sa v tomto období mohol sformovať z moustérienu, i keď medzi nimi nachádza predsa len značné typologické rozdiely, čo však vysvetľuje urýchleným, takmer skokovitým vývojom z moustérienu.

Aurignacien podľa spomenutého autora sa objavuje ku koncu W 1/2 s archaickými tvarmi čepeľovej industrie. Priznáva, že datovanie aurignacien spočíva v podstate v nálezovom materiáli z východného Slovenska, čím naznačuje možnosť cesty aurignackej civilizácie do strednej a západnej Eu-

rópy. Opiera sa o názory niektorých francúzskych bádateľov, podľa ktorých sa aurignacien do Francúzska dostal z východu — zo strednej alebo juho-východnej Európy. Východoslovenský aurignacien by preto podľa K. Valocha (aj podľa B. Klímu) mohol súvisieť so smerom tejto cesty. Zároveň však poukazuje aj na možnosť vývoja aurignacieniu zo starších stredopaleolitických industrií; o ďalšom jeho osude v období po W 2 sa K. Valoch nevyjadruje.

Dôležité pozorovania poskytujú práce K. Valocha, zaoberajúce sa archaickými, hlavne levalloiskými tradíciami aurignacieniu na Morave.⁹¹ Autor z rôznych strán skúma otázku týchto starších prvkov. Podľa jeho názoru aurignacien získal levalloiský komponent stykom buď s dožívajúcim levalloisienom, alebo aspoň so szeletienom (s jeho silnou tradíciou), pretože ani z východných lokalít, ani z Francúzska zatiaľ neboli takéto prvky publikované. Kládne si znovu otázku, či je aurignacien v našich krajinách naozaj prísťahovanou kultúrou a či aspoň čiastočne nemožno počítať s jeho koreňmi v domácich stredopaleolitických industriách. Predpokladá, že správnosť tejto teórie v budúcnosti dosvedčia domáce materiály. Zároveň však konštatuje, že v domácom prostredí nemáme zatiaľ industriu levalloiského charakteru, ktorá by obsahovala typické levalloiské hroty, úštepky a jadrá. Ani vplyvy zo západu nepovažuje za pravdepodobné. Nazdáva sa, že by bolo správne hovoriť zatiaľ len o levalloiskom variante szeletieniu alebo aurignacieniu.

Aj v poslednej práci zdôrazňuje K. Valoch, že szeletien je zrejme domáceho pôvodu, ale že dodnes chýbajú doklady o tom, ktorú skupinu domácich moustierskych industrií treba považovať za jeho predchodkyňu.⁹² Zdôrazňuje vzťah aurignackých nálezov a stredopaleolitických industrií (levalloisien) a upozorňuje, že v tayaciene je mnoho pokročilých prvkov (napr. škrabadlá, čepele, hranolovité jadrá), pričom podiel tayacieniu na vzniku szeletieniu považuje za problematický, pretože tayacieniu chýba technika plošnej retuše. Na druhej strane sa zasa domnieva, že tayacien podľa typologického zloženia industrie mohol byť jedným z koreňov pri vytváraní industrií v okruhu aurignacieniu, ktorého pôvod je stále nejasný.

Podľa J. Bárta niektoré lokality (Vlčkovce, Banka) nastrofujú otázku možnosti plynulého prechodu moustérienu do szeletieniu, čím sa problematika samostatnosti szeletieniu na Slovensku dostáva, ako sa zdá, do nového svetla.⁹³ V otázke genézy gravettieniu západného Slovenska pri dote-

rajšom chýbaní staršieho a stredného aurignacieniu nepredpokladá J. Bárt a evolučný prechod staršieho vývoja do gravettieniu⁹⁴ a najnovšie sa vyjadruje pochybovačne o samostatnej existencii aurignacieniu a szeletieniu na niektorých lokalitách, ktoré treba navzájom bližšie porovnať⁹⁵

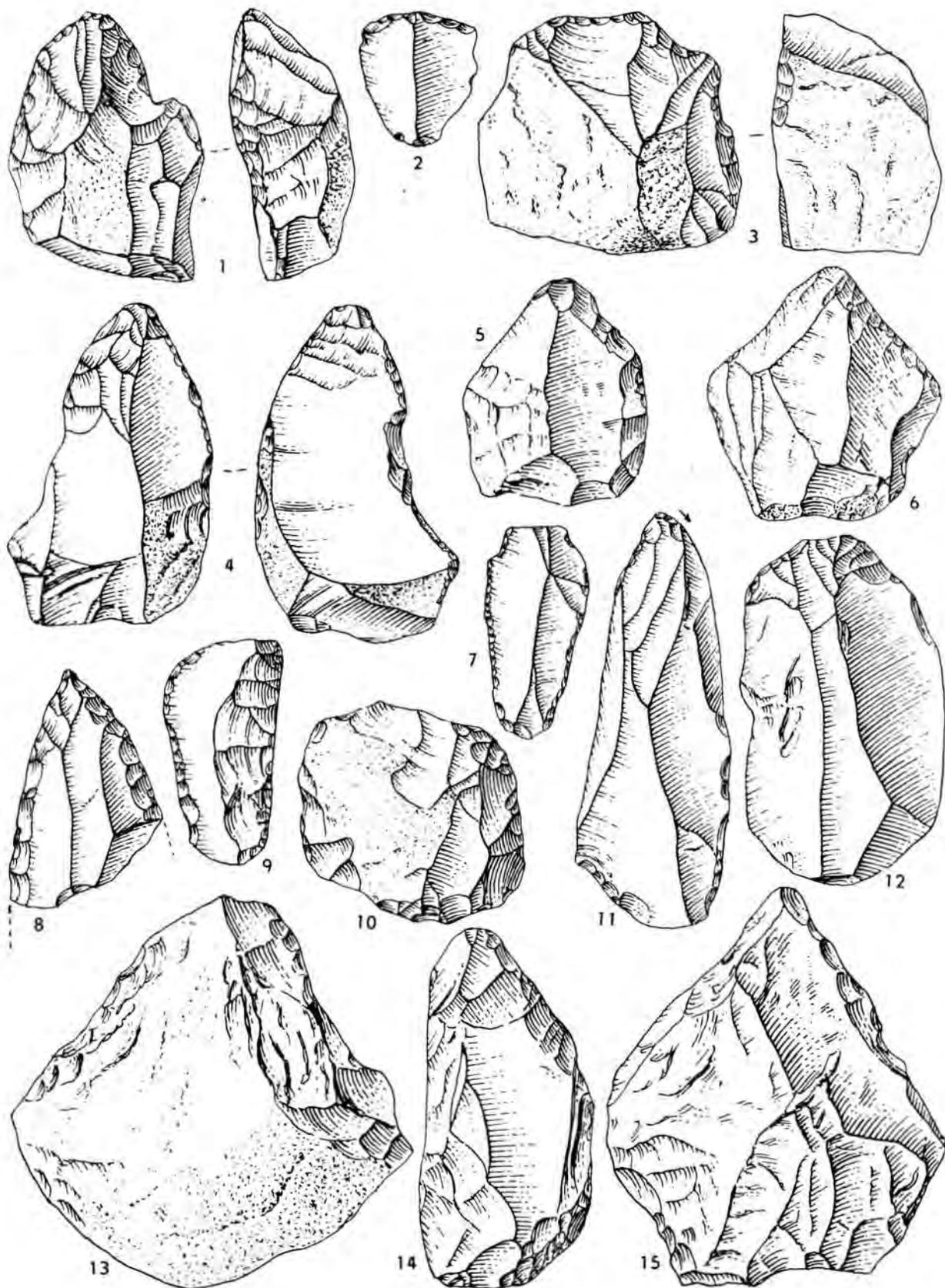
*
*

V rámci spomínaných mladopaleolitických systémov sa javia nálezy aurignackého osídlenia v Československu ako pamiatky, ktoré možno označiť súhrnným pomenovaním aurignacien. Tento pojem sa v širšom ponímaní vzťahuje na bývalý starší i stredný aurignacien H. Breuila a vlastný aurignacien D. A. E. Garrrovej. Aurignacien je vedľa szeletieniu najstaršou fázou mladopaleolitického osídlenia v Československu, ktorá trvala do konca W 2. Nazdávame sa, že z hľadiska riešenia problematiky osídlenia v mladšom paleolite nie je dôležité, či nálezy označujeme pomenovaním *aurignacien* alebo iným názvom. Pochopiteľne označenie aurignacien a iné termíny môžu byť opodstatnené predovšetkým v oblasti, kde sa pôvodne používali. V mladšom paleolite pojem aurignacké osídlenie musí znamenať civilizačný pokrok, ktorý sa vyznačuje tým, že v približne rovnakom časovom úseku na širokom euroázijskom území a v prilahlých oblastiach došlo k rozvoju určitých progresívnych, všade približne rovnakých javov.

Naše sídliská označujeme ako aurignacké nie preto, že sú totožné so západoeurópskymi pamiatkami aurignackého typu, ale preto, lebo sú svedectvom približne tej istej úrovne historického vývoja ľudskej spoločnosti. Domnievame sa, že aurignacké náleziská na Morave i na východnom Slovensku budeme môcť nabudúce v rámci vývoja aurignackej civilizácie v Európe označiť aj ináč, podobne ako aj vývojové okruhy aurignacieniu v iných krajinách.

Iným problémom ostáva otázka vzniku československého okruhu aurignackej industrie a industrií tej istej historickej epochy na širšom území. Nazdávame sa totiž, že túto otázku bude možné riešiť len vtedy, ak sa v rozličných častiach Európy osvetlia predovšetkým otázky osídlenia určitých užších i širších oblastí, ktoré mali viac či menej samostatný vývoj.

V Československu poznáme dve hlavné strediská s aurignackým osídlením. Prvé je na východnom Slovensku, kde sa aurignacké sídliská viažu prevažne na terasy Hornádu v Košickej panve. Druhé stredisko je na Morave a vyznačuje sa tiež aurignackými stanicami, ktoré (okrem niektorých vý-

Obr. 1. Najstaršie fázy aurignacienu v strednej Európe (Barca II).

nimiek) sú pod voľným nebom. Ostatné územie Československa poskytuje len málo významných pamiatok aurignackého typu a bolo označené vývojom odlišnej industrie. K moravskej skupine aurignackých pamiatok patria aj niektoré stanice v Rakúsku.

Pre hodnotenie oboch skupín je, žiaľ, veľmi nepriaznivé, že väčšina nálezísk je geologicky nedostatočne datovaná, čo vyplýva z pomerne nepriaznivého prostredia pre datovanie. Napriek tomu na východnom Slovensku i na Morave máme výrazné kolekcie nálezov, ktoré umožnili typologicky aspoň v hrubých črtách naznačiť chronologický sled aurignackých pamiatok v Československu.

V najstaršej fáze aurignackého osídlenia sa vyskytujú v Československu (i strednej Európe) len určité druhy typologicky málo vyvinutých nástrojov (obr. 1). Zo škrabadiel sú najčastejšie zastúpené úštepové. Vysoké, vyčnievajúce i kýlovité škrabadlá sú síce typické, ale nie tak bohaty zastúpené ako v západnej Európe. Čepelové škrabadlá sa v tejto fáze vyskytujú len ojedinele. To isté sa týka aj čepelových škrabadiel s retušovanými bokmi, ktoré sa v tejto staršej fáze vyskytujú len zriedkavo. Aj rydlá sú vzácné a je veľmi charakteristické pre strednú Európu, že sa hranové rydlá v najstarších doteraz zistených fázach aurignacien (Barca II) ešte vôbec neobjavujú. Bežnými nástrojmi sú retušované čepele, vrubovité a zúbkované nástroje, dláta a driapadlá. Pre najstaršiu fázu aurignacien sú typické nástroje mousteroidného vzhľadu, najmä oblúkovité, rovné, hrotité, krátko retušované a iné driapadlá. Veľmi hojné sú aj retušované trojuholníkovité hroty, hrotité úštepy s tlstou bázou, päťhranné úštepy, klinovité i sekáčovitité nástroje a rôzne úštepy. Po typologickej stránke sa ukazuje, že táto charakteristika najstarších aurignackých industrií sa môže vzťahovať najmä na východné Slovensko, kde, ako sa zdá, musíme počítať s najstaršou industriou aurignackého charakteru vôbec, ktorá patrí do interštadiálu W 1/2 (Barca II). Na Morave, v Rakúsku a Poľsku nebola zatiaľ táto fáza aurignackého osídlenia dokázaná a okrem východného Slovenska iba v Maďarsku (Istállóskő) a v Juhoslávii (Potočka) máme možnosť sledovať typologicky pravdepodobne podobnú starú industriu.

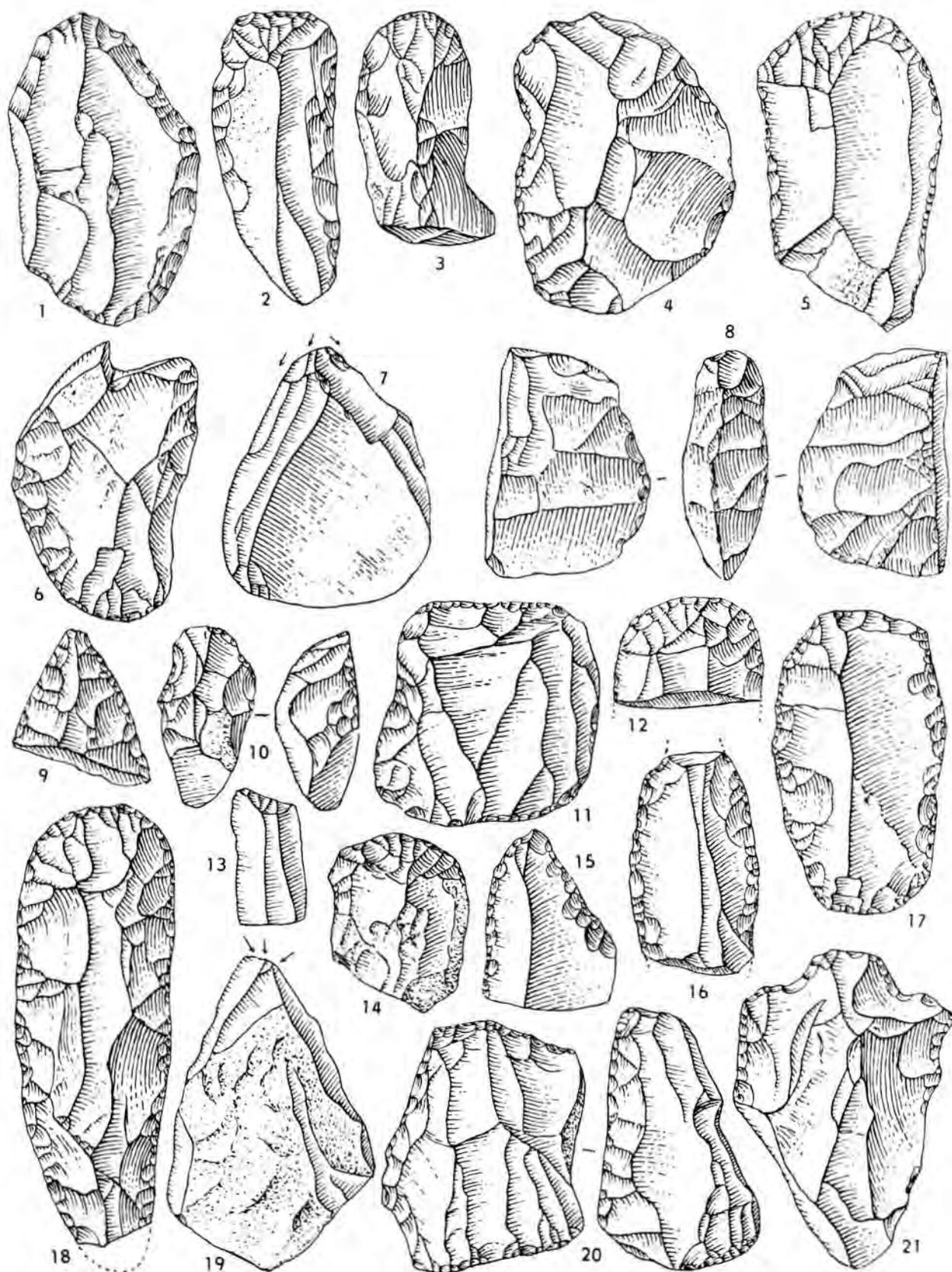
Táto najstaršia fáza stredoeurópskeho aurignacien sa prejavuje v oveľa primitívnejšej podobe, než typologicky rovnako starý, geologicky a podľa datovania pomocou analýz C^{14} snáď o niečo mladší stupeň staršieho aurignacien západnej Európy a Blízkeho východu.

Tu treba vyzdvihnúť aj skutočnosť, že najstaršie aurignacké i preaurignacké industrie Blízkeho východu (Jabrud) alebo juhozápadnej Európy sú typologicky omnoho vyspelejšie. Prejavuje sa to nielen v pomere výskytu čepelových škrabadiel, rôznych druhov rydiel alebo ostatných typov nástrojov, ale aj výraznejším čepelovým charakterom industrie. Najstaršie fázy aurignackého osídlenia na východnom Slovensku sa vyznačujú totiž hlavne tým, že nástroje sú vyrobené prevažne z čepelovitých úštepov a odštepov a hoci je zrejma tendencia vytvárať nástroje z čepelí, udržiavajú sa staršie tradície úštepovej techniky.

Staršie typy nástrojov sa držia ešte aj v stredných fázach aurignackého osídlenia (obr. 2). Okrem bežných typov (známych už z predchádzajúcich fáz), ktoré boli omnoho vyspelejšie i početnejšie zastúpené, sú známe i nové typy nástrojov, ktoré sa ešte v predošlej fáze neuplatnili. Znovu tu vidieť markantnejší rozdiel aj v pomere zastúpenia typov nástrojov známych už v industriách strednej a západnej Európy i Blízkeho východu (obr. 5). V podstate sú to industrie podobného charakteru, no stredná Európa sa javí pritom opäť ako chudobnejšia na nálezy i percentá nástrojových typov. Tieto rozdiely sú všeobecné, hoci aj medzi stredoeurópskymi stanicami zo stredných fáz aurignacien badať rozdiely v použití niektorých druhov nástrojov. Vo väčšine prípadov však tu ide aj o odlišný funkčný význam lokalít, ktorý sa prejavuje väčším alebo menším počtom nálezov určitých, funkčne potrebných typov nástrojov.

V stredných fázach aurignackého osídlenia strednej Európy sú známe všetky typy škrabadiel; väčšinu tvoria škrabadlá čepelové, ktoré sú zastúpené v takom počte ako všetky ostatné nástroje dovedna. K škrabadlám pristupujú v týchto stredných fázach aj kombinované škrabadlá, známe sú aj všetky základné typy klinových rydiel. Hranové, oblúkovité, diedrické i ostatné rydlá sú už tiež plne zastúpené; chýbajú len niektoré špecifické typy rydiel západnej Európy (napr. oblúkovité kanelované rydlá s vrubom, typické zobákovité rydlá atď.). Početné sú rydlá hranové a oblúkovité, ako aj kombinované s inými nástrojmi, prípadne viacnásobné rydlá. Pre aurignacké osídlenie Európy je príznačné, že klasické typické vrtáky nepoznáme ani v jednej fáze aurignacien. Funkciu vrtákov mali väčšinou iba málo výrazné hrotité artefakty. Nedostatok vrtákov možno vysvetliť nedostatkom kostených nástrojov a hlavne predmetov umeleckého charakteru.

Hrotité nástroje sú podobné ako v starších fá-

Obr. 2. Stredné fázy aurignacienu v strednej Európe. 1-8 - Kechnec; 9-21 - Křepice. Podľa autora a B. Klímu.

zach, no už nedominujú. Väčšinou to boli len hrotité čepele a úštepy vo funkcii hrotov. Zdá sa, že z hrotov mali väčší význam kostené hroty s rozštiepenou bázou alebo hroty mladečského typu, ktoré sa však zistili len na jaskynných stanicach, kde sa mohli plne funkčne uplatniť.

Neprítomnosť typických retušovaných kamených hrotov si možno u otvorených táborisk azda vysvetliť i tým, že to boli nástroje často používané a po úspešných loveckých akciách ich obyčajne v inventári bežných táborisk, slúžiacich na prechodné ubytovanie, nezisťujeme.

V stredných fázach aurignacienu strednej Európy sa objavujú už aj prvé pravé čepeľky s otupeným bokom i výraznejšie dlhšie čepele. V strednej Európe však tieto čepele boli primitívnejšie než čepele na Blízkom východe alebo v juhozápadnej Európe. Drobné útle čepeľky sa začínajú v tejto fáze tiež objavovať a na základe niektorých mikrolitických čepeľok (napr. z lokalít Krems-Hundssteig a Góra Pulawska), ktoré sa považujú za triesky vzniknuté pri výrobe vysokých škrabadiel, možno o nich len ťažko podať uspokojivé vysvetlenie.

Rozvoj všetkých spomenutých typov nástrojov zisťujeme aj v mladších fázach stredoeurópskeho aurignacienu (obr. 3). Najmladšia vývojová fáza vyznačuje sa aj mocným nástupom gravettských prvkov na čele s čepeľkami s otupeným bokom a nie sú zriedkavé ani čepele s retušovaným koncom. Celkove možno povedať, že kamenná industria v stredných a mladších fázach stredoeurópskeho aurignacienu je vyslovene čepeľová. Najmladšie fázy aurignacienu strednej Európy možno snáď — na základe nástupu gravettských prvkov — označiť ako predgravettskú fázu aurignacienu, ktorá geneticky nadväzuje na stredné a staršie fázy aurignacienu v spomenutej oblasti.

Hlavné oporné body pre geologické datovanie všetkých fáz vývoja aurignacienu poskytujú paleolitické stanice východného Slovenska (Barca II, Kechnec, Seňa) a niektoré stanice na Morave (Křepice, Maloměřice-Občiny) a v Rakúsku (Willendorf II).

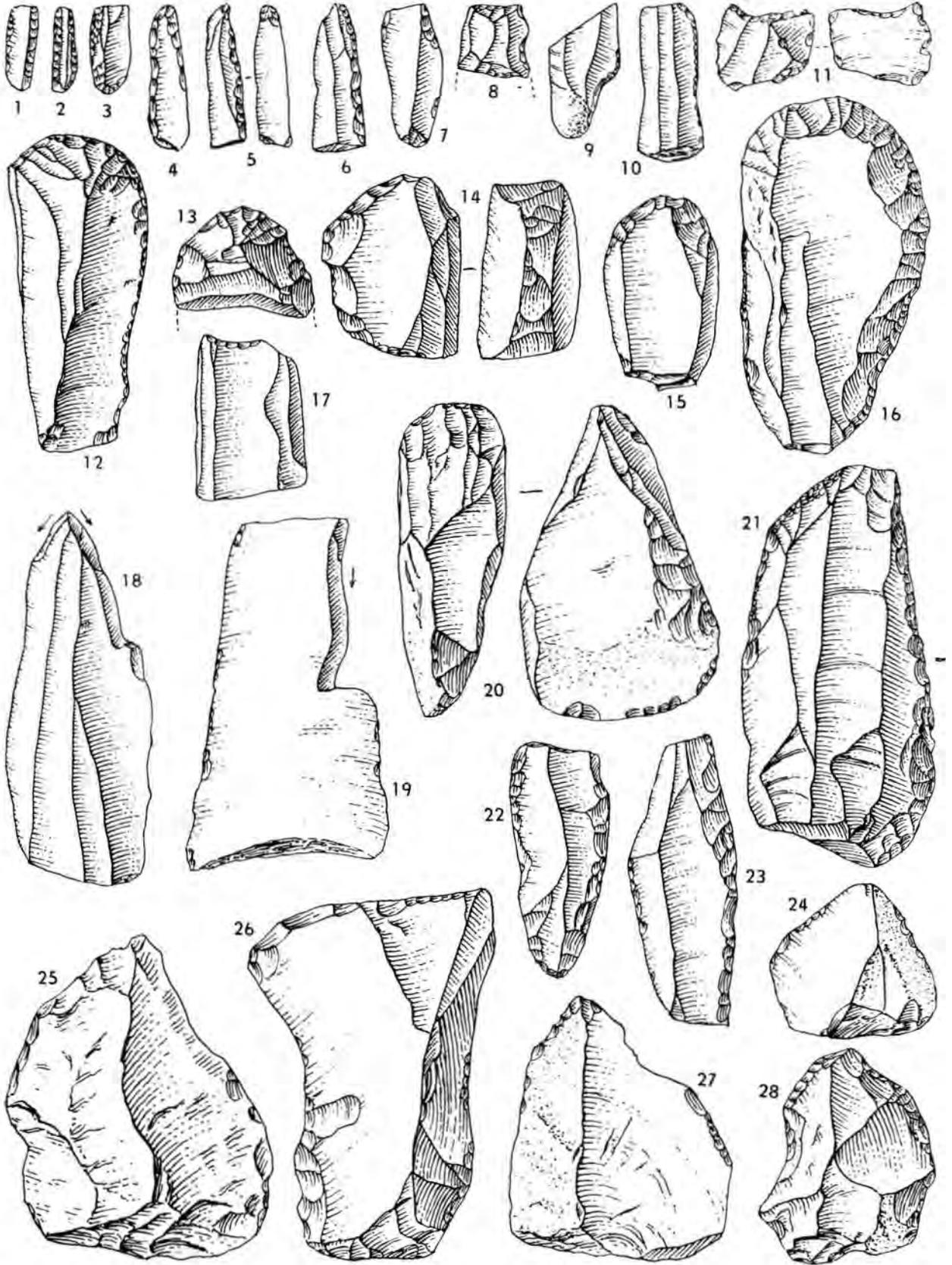
Podľa nálezísk s aurignackou industriou dal sa zistiť vývoj aurignacienu v strednej Európe od interštádiálu W 1/2 až do konca W 2.⁹⁶ V oboch už spomenutých oblastiach Československa sa na chronologickom rozčlenení aurignacienu podieľa 30—40 samostatných paleolitických staníc, ktoré v časovom rozpätí znamenajú na Morave aspoň dvanásťnásobné a na východnom Slovensku takmer dvadsaťnásobné (časove odlišné) osídlenie. Medzi stanicami možno pozorovať užšie genetické

vzťahy od najstarších staníc až po najmladšie (obr. 4). Pre obe skupiny je charakteristické, že ich rajóny osídlenia sa nekryjú s rajónmi osídlenia szeletských skupín v strednej Európe. Najmarkantnejšie sa prejavuje rešpektovanie rajónov oboch súbežných kultúr v Karpatskej kotline. Napr. v Zadunajsku a na západnom Slovensku, kde sú významné szeletské rajóny, úplne chýba aurignacienu. Aj bukovohorská skupina szeletieniu je izolovaná od aurignacienu. Výnimku tvoria iba nálezy z jaskýň Istállóskő a Peskő, v ktorých však nikdy nebolo samostatné szeletské osídlenie. Aj na východnom Slovensku v údolí Hornádu sa stretávame s rajónom aurignackého osídlenia. Ani do staníc tejto skupiny sa nevklinila samostatná szeletská stanica, hoci v niektorých nálezoch (napr. Kechnec I) badať vplyv szeletieniu z blízkych Bukových hôr.

Podobný princíp osídlenia možno sledovať na južnej Morave, kde sa skupiny nálezísk s aurignackým inventárom vyhýbajú skupinám moravského szeletieniu. Týka sa to najmä nálezísk v okolí Brna (Stránská skála, Maloměřice, Podstránská, Brno-Čtvrtě, Tvarožná),⁹⁷ teda staníc nepochybne aurignackých, ktoré sa úplne izolovali od szeletských staníc v údolí Bobravy a južne od Brna (napr. Ořechov, Ořechovičky, Modřice, Želešice, Moravanky) alebo od Neslovíc a Rozdrojovic.⁹⁸ Posledné dve náleziská boli izolované aj od staníc aurignackého charakteru na Tišnovsku (napr. Hradčany, Nuzířov I—II).⁹⁹ Styčné body možno však sledovať na stanici v Omiciach, kde na aurignackých náleziskách badať aj vplyv szeletieniu.¹⁰⁰ Aj skupinu aurignackých nálezísk juhovýchodne od Brna s centrom v Křepiciach (Klobouky, Krumviř, Boleradice, Popice, Pouzdřany, Židlochovice a Blučina)¹⁰¹ možno zreteľne oddeliť od ústrednej oblasti moravského szeletieniu.

Ďalší rajón s výraznejším aurignackým osídlením črtá sa v oblasti juhovýchodných Álp pod Karavankami v Slovinsku, kde môžeme predpokladať ešte súvislejšie osídlenie, než sa doteraz zistilo. Aj v Poľsku sa ukazuje, že aurignacké osídlenie je sústredené do určitých oblastí (napr. Krakovsko).

Stanice s aurignackým charakterom v Podolí tvoria menej výraznú skupinu, možno reprezentujú iba perifériu aurignackého osídlenia. Zdá sa, že na území európskej časti SSSR sa aurignacienu nemožno uplatniť pre rozvoj rozličných skupín, resp. variantov východného gravettieniu, ktoré tu vyplnili celý mladší paleolit pravdepodobne súbežne s vývojom aurignacienu alebo szeletieniu v strednej Európe.

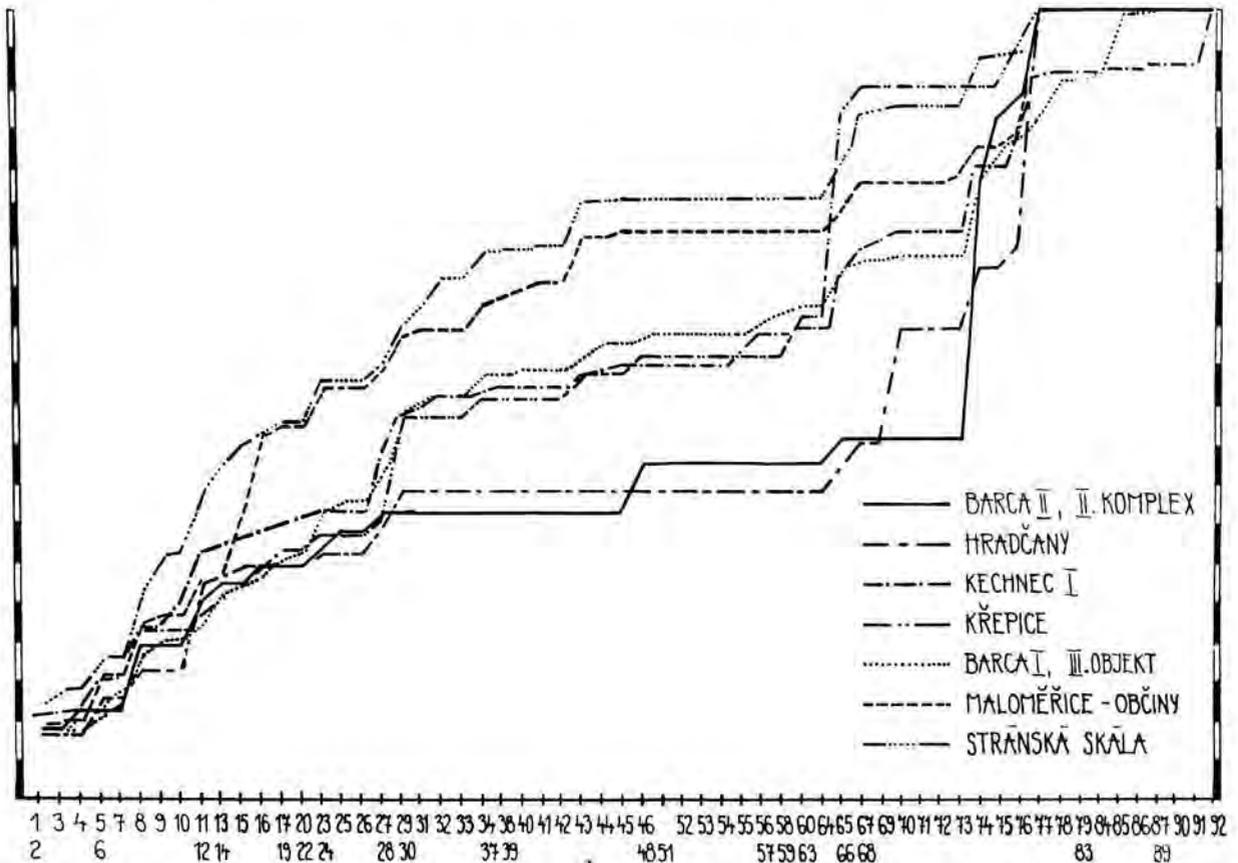

Obr. 3. Najmladšia (predgravettická) fáza stredoeurópskeho aurignacieniu (Barca I).

Je zaujímavé, že takmer všetky spomenuté aurignacké skupiny sa nachádzajú na rozhraní nížin a hôr, kde boli z hľadiska obživy najvýhodnejšie podmienky pre osídlenie. Tak napr. životné prostredie aurignackých staníc v údolí Hornádu vytvára Košická panva, obklopená pásmom Slanského a Zemplínskeho pohoria a juhovýchodnými výbežkami Slovenského rudohoria, ktorými sa ohraničuje pásmo Maďarskej nížiny a pásmo hornatého Slovenska. Košická panva tu má v podstate úlohu vstupnej brány a svojim ideálnym prostredím pre paleolitické osídlenie je akoby predurčená na zkladanie pevnejšieho systému loveckých i prezimovacích sídlisk. Množstvo paleolitických staníc (30 nálezísk v úseku 20 km) na tomto priestore nie je náhodné, naopak, svedčí o určitej pravidelnosti osídlenia v rámci určitých rajónov, ktoré spravidla okupovali väčšie spoločenské jednotky paleolitických lovcov. Nie je nepodstatné, že v takých menších rajónoch s priaznivejším geografickým a z hľadiska obživy výhodným životným prostredím sa obyčajne stretávajú so skupinou pamiatok a staníc podobného charakteru, ktoré vo svojom pomerne dobre vymedzenom alebo ohraničenom rajóne prekonávajú súvislý vnútorný vývoj. Takýto vývoj

možno sledovať nielen typologicky, ale i na sídliskových formách, ktoré odrážajú aj zámery obyvateľstva vo vzťahu k funkcii sídliska.

Okrem početných iných bádateľov aj G. Clark upozorňuje na to, že v niektorých oblastiach sa stretávame so sídliskami, ktoré boli obývané v zimných mesiacoch.¹⁰² Podľa toho usudzuje, že lovci v mladšom paleolite menili sídliská podľa ročných období, sledujúc ťah tých zvierat, na lov ktorých sa špecializovali. Podľa G. Clarka zimné mesiace prečkali na jednom mieste, kde si obyčajne vybudovali zimné táborisko. Týmto pozorovaniam zodpovedajú aj paleolitické objekty v Barci I a II (do zeme zahĺbené obydlia), kde išlo o takúto prezimovanie. Myšlienka vyslovená F. Proškom,¹⁰³ že niektoré paleolitické stanice boli v súvislosti s pravidelným cyklickým návratom lovcov do určitých rajónov etapovite osídlené, je teda vzhľadom na rôzny vek paleolitických objektov v Barci plne opodstatnená. Návrat lovcov do určitých rajónov a do svojich sídlisk je dokázaný na mnohých paleolitických staniach. Ako vysvetlenie tohto návratu môže slúžiť spôsob života paleolitických lovcov, ktorí boli nútení držať sa stôp stádnej zveri a vyčkávať jej ťah.

Obr. 4. Hromadné grafy stredoeurópskych lokalít od najstaršieho po najmladší aurignacien.

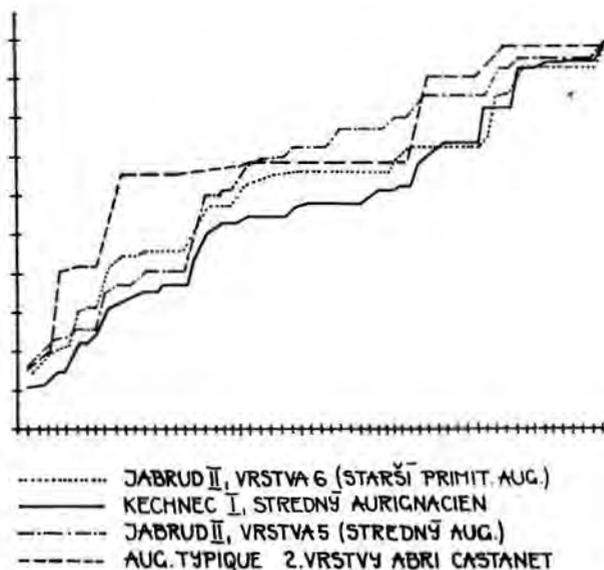
Nie náhodou sa teda sústreďujú paleolitické stanice s približne rovnakou materiálnou kultúrou do určitých oblastí, v ktorých zisťujeme mnohonásobné a časté paleolitické osídlenie (napr. Košická panva, okolie Brna). Takéto rajóny s veľmi hustým paleolitickým osídlením nachádzame dnes už na území celej Európy. Ako najvýraznejšie príklady možno uviesť oblasť Pyrenej alebo údolie Vezery, kde sa sústreďuje väčšina aurignackého osídlenia. Za príklady však môžu slúžiť aj neskoropaleolitické centrá rozličných kultúrnych skupín a stupňov v oblasti stredného alebo severného Nemecka, oblasť podalpských paleolitických staníc, okolie Pavlovských vrchov, Moravského a Českého krasu, údolia Ipla, Podnestrie a kostenkovsko-borševský rajón. Všetky uvedené príklady slúžia ako ukážky širších loveckých rajónov s pomerne jednotným paleolitickým kultúrnym obsahom nálezových súborov.

Spomenuté pozorovania sú v súlade s poznatkami viacerých bádateľov. Z hľadiska otázky formovania spoločenských jednotiek je dôležité preskúmať možnosti etnickej príbuznosti rozličných mladopaleolitických skupín. Niektorí bádatelia sa najnovšie zhodujú v tom, že v spomenutých rajónoch, resp. oblastiach možno predpokladať existenciu rodového osídlenia.¹⁰⁴ Podľa našich pozorovaní sa zdá, že základnú jednotku mohlo tvoriť približne 20–25 ľudí, kolektív, ktorý mohol uskutočňovať samostatné lovecké alebo iné akcie hospodárskeho významu. Zatiaľ nemožno zistiť koľko takých kolektívov bolo v rajónoch a v akom časovom rozpätí tu pôsobili. Je však veľmi pravdepodobné, a náleziská v uvedených rajónoch to dosvedčujú, že išlo o väčšie skupiny ľudí, ktoré mali podobnú kultúru a hospodárstvo.

Takýmto predpokladom možno ľahšie vysvetliť nielen existenciu pomerne dobre ohraničených rajónov aurignackého osídlenia, ale aj okolnosť, že vedľa seba mohli existovať nezávisle jedna od druhej aj rôzne kultúry, napr. aurignacien a szeletien, aurignacien a perigordien atď.

Spoločné znaky v industrii určitých veľmi vzdialených paleolitických rajónov netreba a ani nemožno vysvetľovať migráciou veľkých vln určitej „kultúry“. Ani teoreticky ani konkrétnym materiálom totiž nemožno dokázať, že by sa v priebehu určitého geologického obdobia bola dostala určitá paleolitická kultúra — v našom prípade aurignacien — napríklad z Prednej Ázie do juhozápadnej Európy. Takýmto hypotézam odporuje viac konkrétnych faktov, napr. to, že vývoj v každom väčšom územnom celku (juhozápadná alebo stredná

Európa, Blízky východ) bol dokázateľne samostatný, že aurignacien v tej-ktorej oblasti mal autochtónne korene a vyvíjal sa špecificky a nezávisle. Takýmto hypotézam odporujú aj nálezové súbory, ktoré by mali byť v ceste prenikania aurignacien, majú však odlišný habitus, hoci dobové znaky sú v podstate zhodné (obr. 5).

Obr. 5. Hromadný graf industrií s podobným priebehom v staršom aurignacien Blízkeho východu a v strednom aurignacien strednej a západnej Európy.

Aurignacké nálezy v údolí Hornádu i na území Moravy a v priľahlých oblastiach vytvárajú pomerne dobre ohraničený rajón s podobným inventárom i charakterom osídlenia. Na periférii týchto rajónov sa síce stretávame ešte so stanicami s podobným nálezovým materiálom, no i tieto majú svoje osobité črty, niekedy podmienené charakterom sídliska, tábora alebo loviska, inokedy zase tým, že už vybočujú z rámca osídlenia určitého rajónu. Preto možno v niečom súhlasiť s názormi bádateľov, hlavne tých, ktorí upozorňujú na potrebu posudzovania mladopaleolitických komplexov predovšetkým z hľadiska podmienok miestneho vývoja. *Chceme upozorniť na možnosť, že v súčasnej dobe v rozličných častiach Európy mohlo dôjsť v rámci konkrétnych geologických (klimatických) i hospodárskych podmienok k vytvoreniu stredísk, kde boli všetky podmienky k ďalšiemu samostatnému vývoju staršieho podložia bez väčších vplyvov zvonka.*

Významným centrom mladopaleolitických kultúr, hlavne aurignackých industrií, je Blízky vý-

chod, presnejšie predoázijská oblasť medzi Iránom a východným pobrežím Stredozemného mora.

Na podobnosť vývoja mladšieho paleolitu v Európe a v oblasti Sýrie, Libanonu a Palestíny poukázala už D. A. E. Garrudová,¹⁰⁵ ktorá túto oblasť izolovala od vývoja v severnej Afrike (Egypt). V súhlase s delením R. Neuvilla rozdelila mladší paleolit do šiestich fáz. Prvú fázu reprezentuje prechodná industria (emiréen),¹⁰⁶ v ktorej je mnoho čepelí, čepeľovitých nástrojov, hrotov, ako aj driapadiel na levalloiských úštepoch. Čepeľovité nástroje zastupuje niekoľko čepelí s retušovaným bokom a úzke neretušované škrabadlá. Rydlá z úštepov sú všeobecne málo typické. Hroty a driapadlá sa nelíšia od levalloisko-moustierskych. V tejto fáze je špeciálnym typom hrot typu Emireh — trojuholníkovitý hrot s rovnými dlhými ramenami a oblou, zo spodku retušovanou bázou. Pre II. a III. fázu sú charakteristické hroty typu Font Yves. V III. fáze sa začínajú objavovať aurignacké formy, medzi ktorými sú veľmi hojné kýľové škrabadlá. Vo IV. fáze sa uplatňujú kýľové i vyčnievajúce škrabadlá a oblúkovité i prizmatické rydlá; hroty Font Yves sú už zriedkavejšie. Nasledujúcu — V. — fázu (atlitien) reprezentuje veľmi špecializovaná industria, kýľové škrabadlá a prizmatické rydlá tvoria 80% nálezov. V VI. fáze (kébarien) je už aurignacký charakter industrii veľmi zastretý. Moustiersko-levalloiský komponent badať vo všetkých fázach, no vo vyšších fázach rapídne ubúda.

Levalloiso-moustérien v Palestíne, ako dokazuje D. A. E. Garrudová, má vo včasnej fáze väčší podiel rydiel, čepeľových škrabadiel a retušovaných čepelí než súčasné úštepové industrie v Európe.¹⁰⁷ Tejto skutočnosti treba venovať pozornosť, pretože mladopaleolitické industrie majú na Blízkom východe časove oveľa hlbšie korene než v strednej alebo západnej Európe. Najlepšie to vidíme v Jabrude, kde sa vo dvoch previsoch odkryli vrstvy, ktoré obsahujú mladopaleolitické industrie hlboko v lone stredopaleolitických kultúr.¹⁰⁸ K industriám nesporne mladopaleolitického rázu patria preaurignacké vrstvy 13 a 15 v previse I (obr. 6), ktoré okrem kýľových a vyčnievajúcich škrabadiel obsahujú aj čepeľové škrabadlá, rydlá, vrtáky, retušované čepele i pilky.¹⁰⁹ Ak by sme túto industriu porovnali s industriou stredoeurópskeho aurignacien, po stránke typologickej by sme ju mohli zaradiť jedine do stredných fáz aurignackého osídlenia. Samozrejme ide len o typologické kritérium, pretože vekový rozdiel medzi preaurignacienom Blízkeho východu (ktorý datoval A. Rust niekde

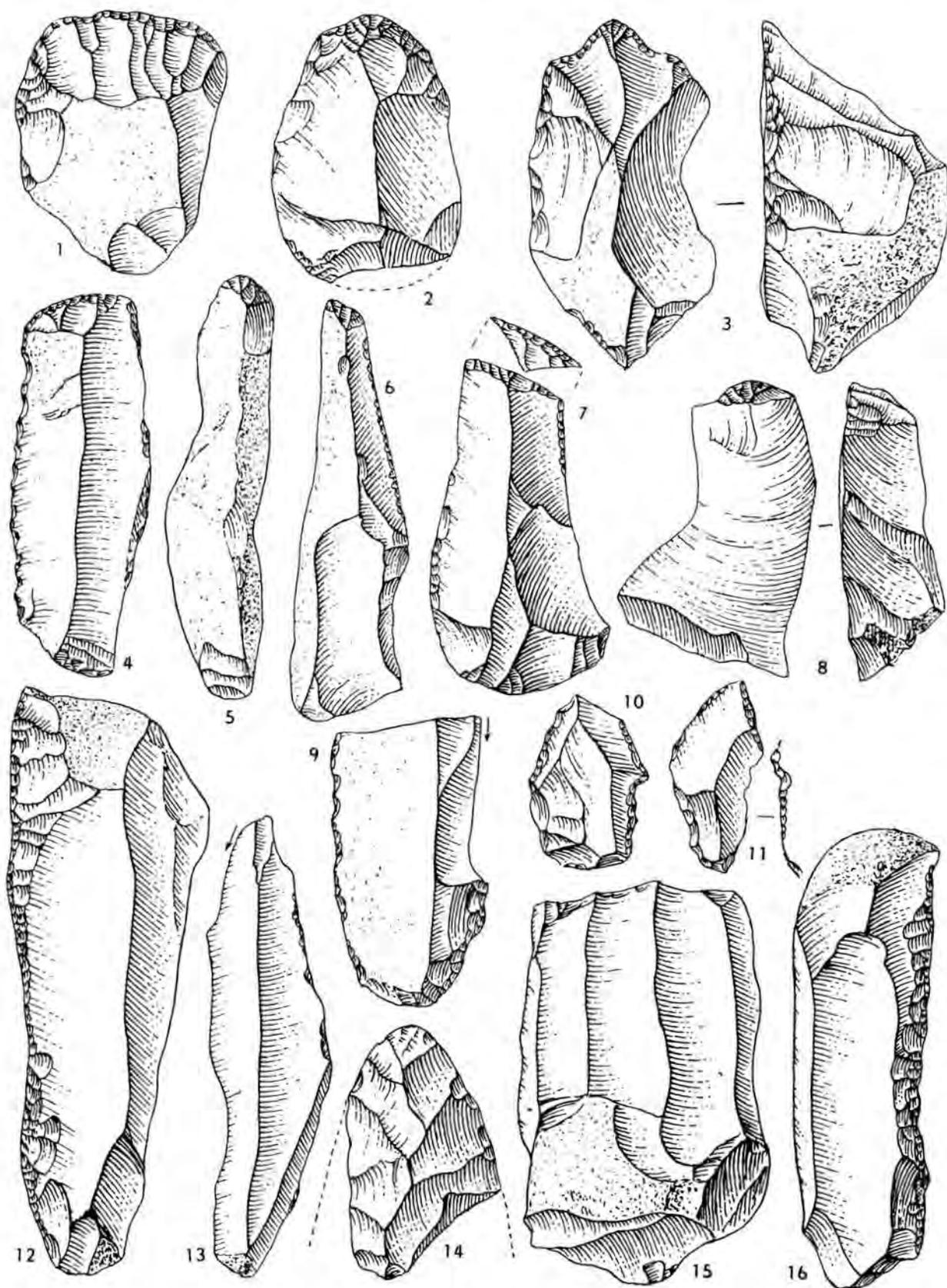
medzi interpluviál R—W a začiatok pluviálu W 1,¹¹⁰ F. Bordes na koniec W 1 alebo do W 1/2¹¹¹ a iní do W 1/2 aj ináč) a medzi stredoeurópskym aurignacienom nie je zatiaľ spoľahlivo vyriešený.

Nehľadiac na presný geologický vek nálezov (dodnes nie je spoľahlivo zistený), nemôžeme nálezy z Jabrudu, ktoré podľa F. Bordes a zodpovedajú francúzskemu chatelperronienu,¹¹² dávať do súvislosti s najstaršími aurignackými nálezmi v strednej Európe a toľž nemôžeme z nich odvodzovať pôvod stredoeurópskeho aurignacien.

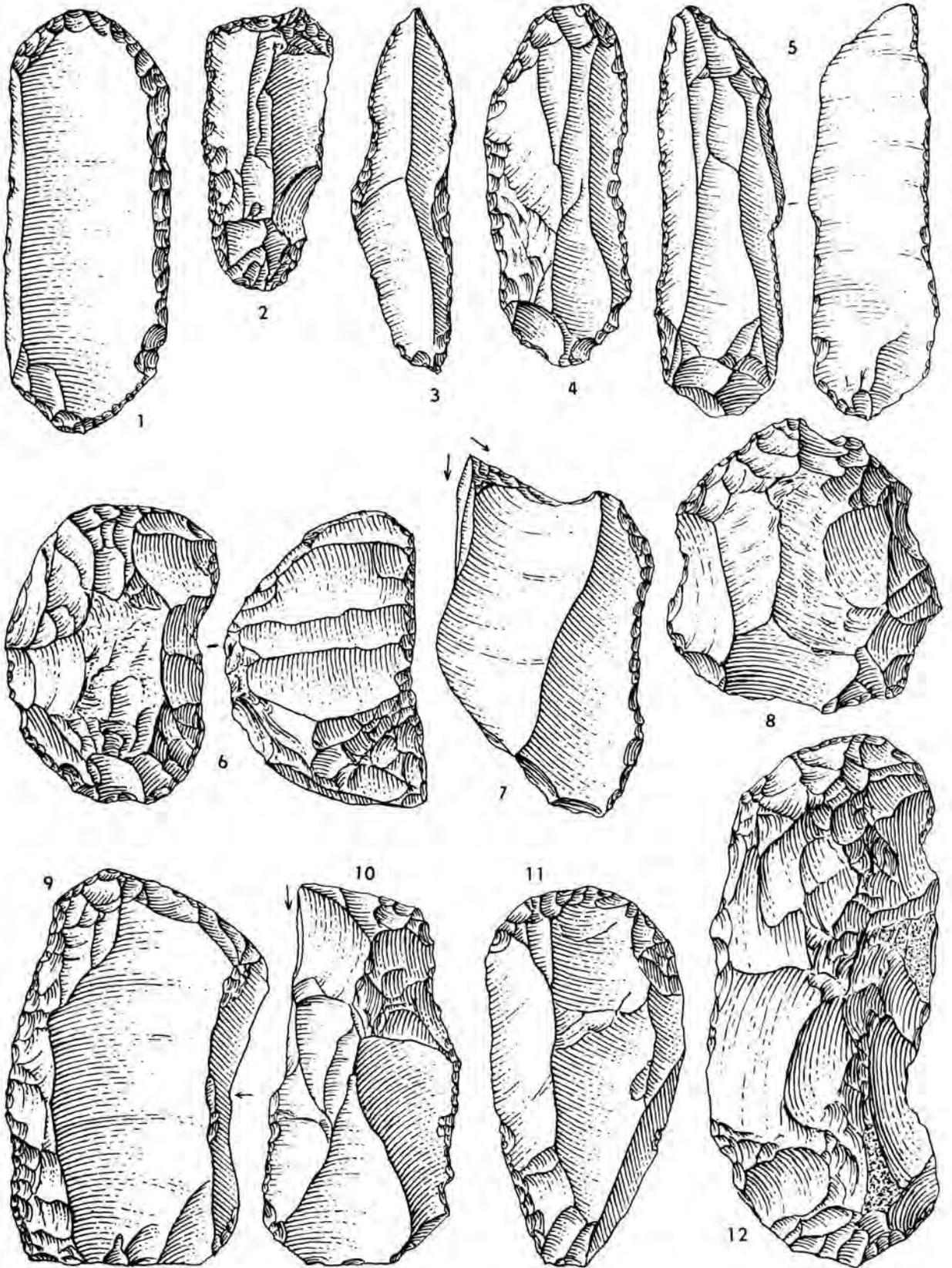
O aurignacien z previsu II v Jabrude nás informuje monografia A. Rusta¹¹³ a štatistika D. de Sonneville-Bordesovej.¹¹⁴ Nálezy z vrstiev 7 a 6 (obr. 7) všetci autori charakterizujú ako starší aurignacien. Vrstva 7 obsahuje výrazné čepeľové a okrúhle škrabadlá, kýľové škrabadlá sú zriedkavejšie. Rydlá sú klínové, oblúkovité i hranové s retušovaným koncom. Vrtákov je málo, čepeľovitých hrotov veľa. Podľa A. Rusta ide o nástup čepeľovej industrie,¹¹⁵ ktorá má podľa D. de Sonneville-Bordesovej rovnaký pôvod ako preaurignacien z previsu I, no bez genetickej súvislosti. Vrstvu 6 charakterizovali spomenutí autori ako starší primitívny aurignacien na základe prítomnosti veľkých driapadiel a početných úštepov, ktoré asi o tretinu prevládajú nad čepeľami.¹¹⁶ V industrii tejto vrstvy sú zastúpené čepeľové, kýľovité, úštepové i okrúhle škrabadlá, oblúkovité a diskovité driapadlá i množstvo ručných hrotov. Rydlá sú ako v predošlej vrstve, no viac je hranových. Podľa štatistických štúdií D. de Sonneville-Bordesovej je obsah tejto vrstvy menej blízky k preaurignacienu vrstvy 15 z previsu I v Jabrude, než starší aurignacien vrstvy 7.

V otázke vzťahu aurignacien Blízkeho východu k Európe predpokladal A. Rust správne, že ho nemožno bezprostredne paralelizovať s Európou.¹¹⁷ A skutočne, stačí pohľad na grafy industrií z Barce II a vrstvy 7 z previsu II v Jabrude so starším aurignacienom, alebo vrstvy 15 z previsu I v Jabrude s preaurignacienom, aby sme videli, že variácie grafov sú principiálne síce podobné, no ich priebeh je predsa len odlišný (obr. 8). Na druhej strane sa nazdávame, že vrstva 6 so starším primitívnym aurignacienom z previsu II je oveľa bližšia typickému strednému stredoeurópskemu aurignacien, ktorý spoľahlivo reprezentuje lokalita Kechnec I, datovaná na začiatok W 2 (pozri obr. 5).

Stredoeurópske vrstvy 5 a 4 z previsu II v Jabrude sú typologicky opäť veľmi blízke stredoeurópskym (hlavne moravským) stredoeurópskym ná-

Obr. 6. Preaurignacien Blízkeho východu (Jabrud I, vrstva 15). Podľa A. Rusta.

Obr. 7. Starší a primitivny aurignacien Blizkeho východu (Jabrud II, vrstvy 7-6, Podfa A. Rusta.

lezom, a to nielen celkovým zložením industrie (obr. 9), ale aj principiálne. Nálezy vo vrstve 5 sú zastúpené čepeľovými, kýlovitými, vysokými vyčnievajúcimi škrabadlami, klinovými, diedrickými a hranovými rydlami, rýdzo čepeľovitými nástrojmi i zúbkovanými čepeľami. Hroty sú čepeľovité, obyčajne oblúkovite zahnuté; hroty typu Font Yves sú sporadické. Vo 4. vrstve boli nálezy podobné, no dokonalejšie opracované a s väčším podielom čepeľí i mladších typov nástrojov. Podľa publikovaných nálezov¹¹⁸ sa zdá, že v tomto horizonte sa vyskytujú kostené hroty, ktoré veľmi pripomínajú hroty mladeckého typu (obr. 10: 1–3). Tieto hroty sú menšie a sprevádza ich väčší počet retušovaných čepeľovitých hrotov, ktoré sú v strednej Európe známe hlavne z jaskyne Istállóskő (horná kultúrna vrstva) alebo z Willendorfu II/4. Vrstva 4 je podľa D. de Sonnevillie-Bordesovej reprezentantkou klasického aurignacieniu Blízkeho východu.¹¹⁹ Aj vrstva 3 z previsu II v Jabrude obsahuje bohatú industriu, ktorú charakterizujú okrem typov známych z predošlých vrstiev najmä škrabadlá kombinované s rydlami. Kultúra tejto vrstvy je podľa spomenutej bádateľky najbližšia staršiemu aurignacieniu Európy, pričom obe majú mimoeurópsky pôvod. Podľa autorky variant aurignacieniu v Palestíne a Sýrii v porovnaní s Európou charakterizuje chudoba nástrojových typov, slabšia aurignacká retuš, absencia gravettských hrotov, čepeľí s vrubom a nedostatok kostených hrotov s rozštiepenou bázou. Na Blízkom východe predpokladá vývoj od najstarších k najmladším horizontom, pričom sled vývoja vyznačuje tlstými škrabadlami, vrtákmi, hrotmi typu Font Yves, retušovanými čepeľami, zúbkovanými nástrojmi, množstvom čepeľí a ubúdaním hrotov chatelperronského typu.

Ani A. Rust ani D. de Sonnevillie-Bordesová nepredpokladá na Blízkom východe kontinuitu vývoja od jedného horizontu k druhému, ale vývoj kultúrnych cyklov podobného charakteru viacerými smermi.¹²⁰ Prvý cyklus predstavuje vývoj preaurignacieniu v čistou čepeľovú kultúru (vrstvy 7, 5 a 4 z previsu II v Jabrude); ďalší je cyklus ovplyvnený jabrudienom (vrstvy 6 a 2); okrem toho rozlišuje skupinu veľmi blízku európskemu aurignacieniu (vrstvy 3 a 1), s ktorým má táto skupina spoločný pôvod.

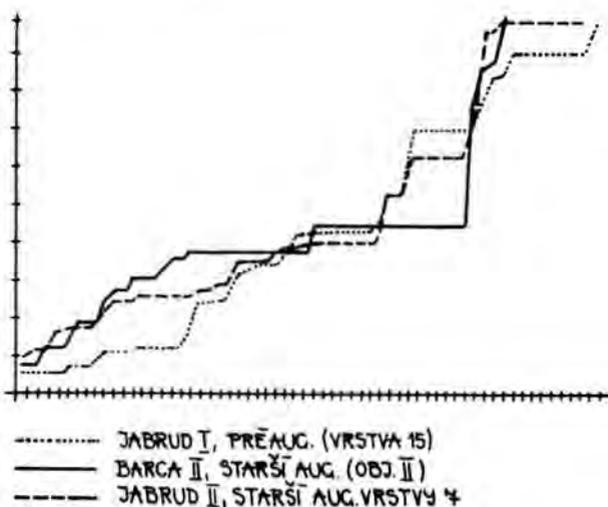
Objektívny pohľad na aurignacké industrie na Blízkom východe a na celom území Európy nenecháva nikoho na pochybách, že aurignacien bol rozšírený skutočne na obrovskom území. Na otázku, či aurignacien Blízkeho východu, strednej a západnej Európy mal spoločný pôvod či už v Európe

alebo na Blízkom východe, nemožno už tak jednoznačne odpovedať.

Na základe porovnávacích prác viacerých už spomenutých autorov možno s úplnou istotou vylúčiť pôvod najstarších čepeľových kultúr juhozápadnej Európy z Blízkeho východu alebo opačne. Najnovšie k tejto problematike zaujal stanovisko H. Delporte, ktorý pádnymi argumentmi túto možnosť vylúčil.¹²¹ Okrem toho bez ohľadu na správnosť či nesprávnosť metodiky G. Laplacea¹²² alebo F. Bordesa,¹²³ ich názory o domacom pôvode západoeurópskych čepeľových kultúr (castelperronien) sú nepochybne a dokázateľne správne.

Na väčšie ťažkosti narazíme, ak chceme potvrdiť alebo vylúčiť pôvod aurignacieniu strednej Európy z Blízkeho východu alebo opačne. Tieto industrie sú nepochybne na rovnakej civilizačnej úrovni, hoci sa u nich zistili spomenuté typologické rozdiely. Podľa našich pozorovaní sa zdá, že často popieraný kontinuálny alebo genetický podklad medzi preaurignacienom a medzi skutočným nástupom aurignacieniu Blízkeho východu možno typologicky dokázať. Svedčia o tom nielen niektoré typy nástrojov, ale hlavne celkový ráz industrií, ktoré majú nepochybne zhodný charakter. Zdá sa byť isté, že vývoj aurignacieniu strednej Európy sa uberal celkom iným smerom než vývoj na Blízkom východe, kde niet v typogenéze takých rozdielov, ako napr. medzi staršími a strednými fázami aurignacieniu v strednej Európe.

Staršie fázy aurignacieniu v strednej Európe (Barca II) sú typologicky nepochybne primitívnej-

Obr. 8. Hromadný graf industrií preaurignacieniu, staršieho aurignacieniu Blízkeho východu a staršieho aurignacieniu strednej Európy.

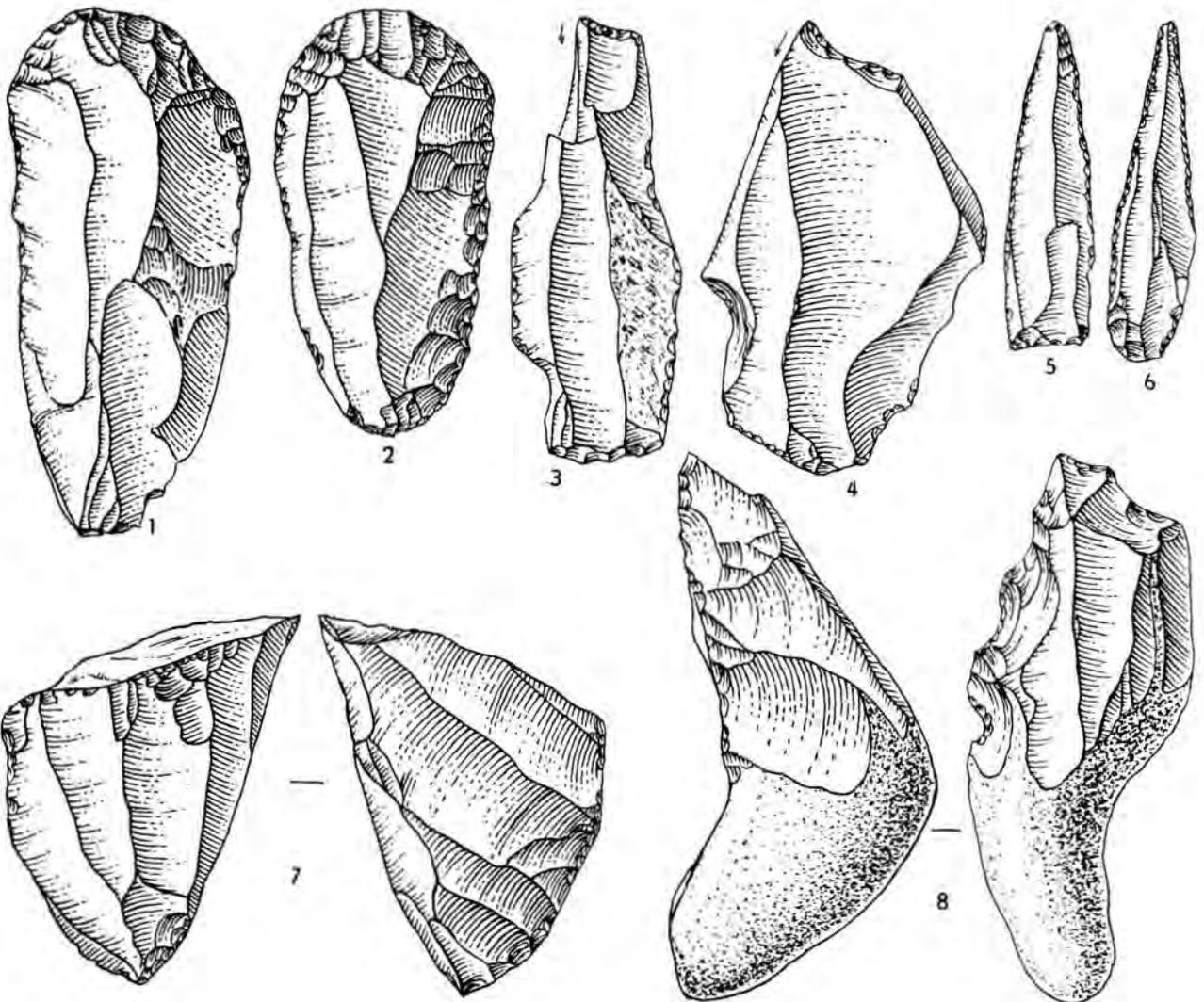
šie i staršie než staršie fázy aurignacienu v Jabrude. Podľa tejto skutočnosti musíme eliminovať možnosť príchodu aurignacienu do strednej Európy z východu. Opačná možnosť by bola síce typologicky oprávnenejšia, no považujeme ju za veľmi nepravdepodobnú vzhľadom na skutočnosť, že aj preaurignacien aj starší aurignacien Blízkeho východu je vyspelejší.

Uviedli sme už, že stredný aurignacien Blízkeho východu je veľmi blízky stredným fázam aurignacienu v Európe. Tento cyklus stredoaurignackého osídlenia prebiehal v celej Európe i na Blízkom východe naozaj uniformnejšie než staršie fázy. Tu už boli typologické znaky oveľa príbuznejšie, no predpokladať kontinentálne migrácie by bolo príliš predčasné a nedali by sa ani dokázať. Stredoaurignacké komplexy juhozápadnej Európy by sa do tejto invázie vzhľadom na dokázanú domácu

kontinuitu nedali zahrnúť. V strednej Európe, kde predpokladáme tiež kontinuitu najstarších a za nimi stredných fáz aurignacienu, mali by sme zase objektívne konkrétnymi nálezmi a lokalitami dokázať prenikanie aurignacienu. Namiesto toho však nachádzame v strednej Európe ohraničené územné rajóny aurignackého osídlenia, ktoré majú svoj osobitý vývoj a kontinuitu.

Rozsiahly priestor s aurignackým osídlením Blízkeho východu bol pravdepodobne tiež osídlený rajónovite a prekonal cyklický vývoj, ktorý môže byť, ba už aj je dokázaný až do konca paleolitu, či už doznievajúce fázy aurignacienu Blízkeho východu označujeme ako mladší aurignacien, atlilien alebo mikroaurignacien.

K vývoju aurignacienu jabrudského cyklu sa pripája — pravdepodobne ako východná Európa k stredo európskemu cyklu — aj územie severnej

Obr. 9. Stredný aurignacien Blízkeho východu (Jabrud II, vrstva 5). Podľa A. Rusta.

Arábie, kde je podľa H. Fielda¹²⁴ aurignacien chudobnejšie zastúpený, pričom je súčasný so stredným aurignacienom v Palestíne a všeobecne sa odlišuje od mladšieho paleolitu v Iraku alebo od „grimaldienu“ Kurdistanu. Od tejto fázy mladšieho paleolitu sa podľa H. Fielda zblíži s industriou okolitých krajín. Niektoré kultúrne varianty majú aurignacké tradície až neskoršie a smerujú tiež už k mezolitu.¹²⁵ *Aj na Blízkom východe sa teda vyvíja jadro aurignackých industrií so svojimi perifériami podobne ako v strednej Európe.*

Podľa spomenutých pozorovaní i rozboru názorov možno v podstate predpokladať, že aurignacký civilizačný stupeň mal svoje vývojové centrá v rozličných častiach Európy i Ázie. Tieto centrá, ktoré považujeme za nezávislé, mali svoje vlastné cykly, veľmi pravdepodobne tiež nezávislé a samostatné. Je tiež veľmi pravdepodobné, že základ aurignackého osídlenia tvorili menšie územné rajóny, okupované určitými spoločne hospodáriacimi spoločenskými jednotkami s vlastnou organizačnou štruktúrou.

K týmto predpokladom sa do určitej miery približuje aj koncepcia H. Delporta¹²⁶ a názor G. Kurtha,¹²⁷ podľa ktorého preaurignacien mal síce vplyv na Európu, ale samotný aurignacien v Európe je starší než na Blízkom východe a mal v strednej a východnej Európe nezávislý vývoj. *V otázke prenikania aurignacien z Blízkeho východu do strednej Európy treba preskúmať oblasti, ktoré by prichádzali do úvahy pri migrácii.* Stačí pohľad na mapu Európy a Ázie, aby sme určili oblasti, resp. cestu spomenutého prenikania. Z hľadiska geografického prichádzajú do úvahy len tieto cesty: a) cez Malú Áziu a Balkán Podunajskom do strednej Európy; b) z oblasti východne od Kaspického mora cez Turkménsko do južného cípu východnej Európy; c) cez Arméniu a Kaukaz nad Čiernym morom; d) cez Egypt, severnú Afriku a cez Gibraltar do južnej a juhozápadnej Európy.

Trasa východne od Kaspického mora nie je síce spoľahlivo prebádaná, ale už na základe doterajších zistení možno ju presvedčivo vylúčiť z eventuality. Dôležitejšou oblasťou je Arménia, Kaukaz a severné Černomoríe. Obdobie mladšieho paleolitu bolo tu prebádané dosť povrchno, ale aj doterajšie výsledky ukazujú, že to, čo je tam zastúpené z tohto obdobia, nemožno klasifikovať ako aurignacien. Tamojší mladší paleolit sa okrem toho zdá byť bližší vývoju východného Černomorí, než vlastnej východnej Európe.¹²⁸

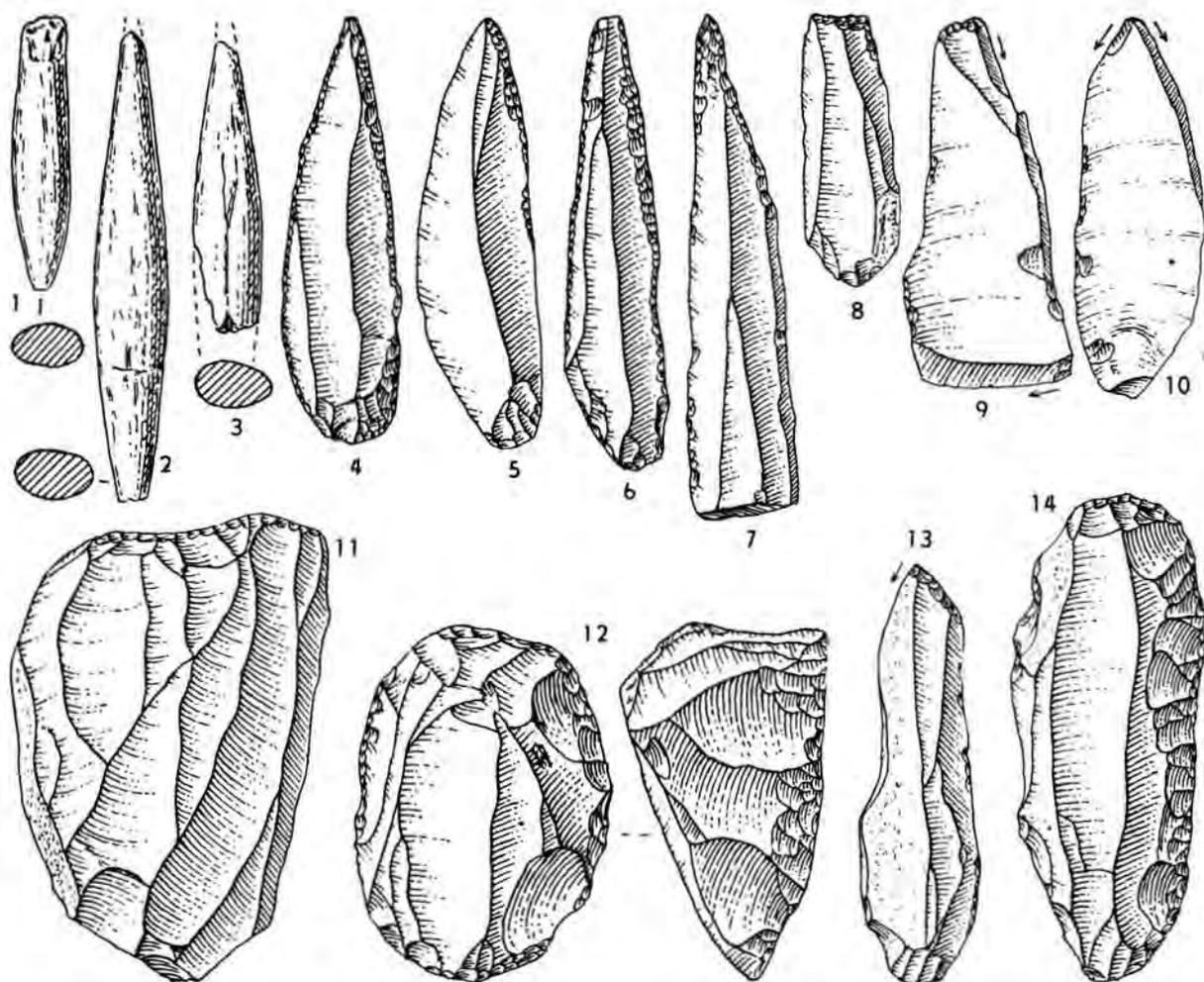
Paleolitické stanice pri ústí Donu do Azovského mora a pri ústí Dnestra do Čierneho mora ležia na zemepisne dôležitých miestach, ktoré by boli v prí-

pade migrácie mladopaleolitických kultúr z Blízkeho východu do Európy v centre prenikania. V týchto rajónoch je dosť silná koncentrácia mladopaleolitického osídlenia,¹²⁹ ktoré sa podľa P. I. Borískovského a N. D. Praslova¹³⁰ líši od paleolitu v severnejších oblastiach. Autori síce zdôrazňujú, že stanice v spomenutom priestore nesúvisia s vývojom v oblasti Stredozemného mora a v Afrike, ale pritom sa prikláňajú k názoru, že toto územie malo úlohu sprostredkovateľa medzi uvedenými oblasťami. *Isté je, že ani v jednom rajóne v severnom Pričiernomorí nenachádzame pamiatky aurignackého typu, ktoré by sa mohli dať do súvisu s aurignacienom strednej Európy a Blízkeho východu.*

Ani často uvádzanú krymskú lokalitu Siureň I,¹³¹ ktorej industria má v podstate aurignacký charakter, nemožno považovať za medzistanicu pri migrácii, už len preto, lebo v porovnaní so starším aurignacienom strednej Európy je veľmi mladá. Týka sa to spodnej i strednej vrstvy na tejto lokalite, v ktorých sa okrem kýlových, čepeľových a okrúhlych škrabadiel vyskytujú aj bifaciálne a mousteroidné nástroje. Popri nich vystupujú aj čepeľky s otupeným bokom, pre ktoré sa táto stanica porovnávala s Krems-Hundssteigom v strednej Európe. Veľký počet hranových rydiel i celkový vzhľad nástrojov však dovoľuje tieto nálezy porovnávať iba s industriou stredných a mladších fáz aurignackého osídlenia v strednej Európe. Okrem toho bohatý výskyt dlát na spomenutej lokalite ukazuje na vzťahy k východoeurópskemu mladšiemu paleolitu, kde sú tieto nástroje v porovnaní so strednou Európou veľmi typické a omnoho početnejšie. *Táto cesta prenikania aurignacien do strednej Európy nie je pravdepodobná už aj preto, lebo medzi Černomorím a východnými Karpatmi až po kijevskú oblasť sa nezistilo aurignacké osídlenie.* Túto otázku sme si už ozrejmili a tu môžeme znovu konštatovať, že len niektoré prikarpatské alebo podolské stanice možno dávať do súvislosti s aurignackým osídlením strednej Európy, no aj tie tvoria jeho perifériu.

Severoafrickú cestu prenikania aurignacien do juhozápadnej Európy už odmietli takmer všetci bádatelia, a preto sa ňou už nebudeme zaoberať.

Takto sa dostávame k najreálnejšej novej možnosti prípadnej migrácie aurignacien z východného Stredomorí do Európy cez Anatóliu a Balkán. Túto cestu uznáva väčšina autorov. No už V. G. Child¹³² pripustil, že doteraz u žiadnej stanice, ležiacej na tomto smere migrácie, nezistil sa spoľahlivo aurignacien, ktorý by bol totožný s aurignacienom

Obr. 10. Stredný aurignacien Blízkeho východu (Jabrud II, vrstva 4). Podľa A. Rusta.

európskych staníc. Poukázal aj na malý počet aurignackých nálezísk s kostenými hrotmi na území východne od Dunaja a považoval migrácie aurignacieniu len za slabo doložené. Možno že mal na mysli okrem Balkánu i Malú Áziu, kde sa zistilo aurignacké osídlenie podľa niektorých autorov¹³³ len v určitých, dosiaľ málo prebádaných oblastiach.¹³⁴ Podľa publikovaných nálezov¹³⁵ však nie je isté, či ide o typický aurignacien. Zdá sa, že výskum paleolitického osídlenia Anatólie je iba v začiatkoch, napriek tomu, že v tejto oblasti pôsobia nemecké i anglické archeologické ústavy. Toto územie má kľúčový význam pre riešenie otázok migrácií nielen v paleolite, ale aj v neolite. Spomenuté ústavy si teda plne uvedomujú dôležitosť tohto územia, a preto dúfame, že budúcnosť prinesie závažné výsledky pri riešení tejto problematiky.

Aj M. P f a n n e n s t i e l, ktorý dlho pracoval v Turecku, už poznamenal, že nálezy v Anatólii súvisia s paleolitickými nálezmi v Palestíne, Sýrii,

Mezopotámii, na Kaukaze, Kryme a v Bessarábii,¹³⁶ no zatiaľ nemožno povedať, či tieto nálezy ležia v centre, ktoré z Anatólie vysielalo kultúrne prúdy, alebo či je Anatólia iba križovatkou týchto prúdov.

Z Balkánskeho polostrova nás najviac zaujíma hlavne Bulharsko a Rumunsko. Najmä Bulharsko, ktoré zemepisne priamo nadväzuje na Malú Áziu a ako také by malo poskytnúť o migrácii aurignacieniu dôležité svedectvá. Musíme zdôrazniť, že v oboch spomenutých krajinách len s veľkou námahou nájdeme nálezy, ktoré by sme mohli označiť ako typicky aurignacké. Samo Bulharsko, v riešení našej problematiky kľúčová krajina, prináša sklamanie, pretože bulharské nálezy môžeme len s veľkou rezervou označiť ako aurignacké. Ani zlomok kostného hrotu z jaskyne Moravica, ktorý sa považuje za aurignacký,¹³⁷ nemožno s istotou určiť ako hrot z rozštiepenou bázou, pretože na mieste, kde bol zlomený (pozri obr. 11: 15), nie je presvedčivo namerané rozštiepenie.¹³⁸ Tento nález sprevádza aj

hrotitá čepeľ s bohato retušovanými hranami, ktorá je bežná v aurignaciene, ako i hrotité a diskovité úštepy. Aj keď pripustíme, že tieto nálezy patria do aurignacienu, rovnako nie sú také presvedčivé, aby sme na nich mohli budovať vážne teórie. Na tento účel sa nedajú použiť ani nálezy z jaskyne Pešč,¹³⁹ kde sa kostené nástroje opäť nepodobajú typickým hrotom s rozštiepenou bázou, ale skôr kosteným hrotom s pravidelným prevrútaným otvorom v spodnej časti. Zdá sa, že v tejto jaskyni obe spodnejšie vrstvy poskytujú veľmi starý mladopaleolitický materiál. Typologicky sú však málo výrazné a nepresvedčivé, preto sa dajú ľahko stotožniť so stredo-európskym aurignacienu. V oboch prípadoch ide o typické jaskynné nálezy s jasnou prevahou hrotitých nástrojov. Chýbajú v nich všade kýlové a vysoké škrabadlá, ktoré sú aj v starších fázach stredo-európskeho aurignacienu veľmi zriedkavé.

Ostatné bulharské náleziská, ako Mirizlivka, Bačo-Kiro a Temnata Dupka¹⁴⁰ poskytujú ešte menej presvedčivý materiál. Z Bačo-Kiro sa uvádzajú až dve vrstvy stredného aurignacienu,¹⁴¹ z ktorých jedna obsahovala kostený hrot, retušované čepele a čepeľové škrabadlá, druhá mala okrem hrotov aj čepele, čepeľové škrabadlá a kýlové škrabadlá. Industria z tejto jaskyne sa obyčajne porovnáva s nálezmi z jaskyne Istállóskő. Zdá sa, že obe industrie sú si podobné tým, že v nich dominujú lovecké zbrane.

Je nesporné, že v Bulharsku sa tiež črtá základňa vývoja mladopaleolitických kultúr s aurignackým charakterom, no — aspoň zatiaľ — nezistili sa lokality, ktoré by presvedčivo podporili teóriu o východnom pôvode aurignacienu.

Severne od dolného toku Dunaja je situácia veľmi podobná. Napriek početným publikáciám rumunských archeológov nemáme kompletný obraz o rumunskom paleolite. Uverejňujú sa iba výbery z nálezísk, podľa ktorých nemožno posúdiť charakter nálezov. Nástroje aurignackého typu sa vyskytli vo Valašsku a v Olténii len ojedinele (v Baia de Fier a Şuharul). Z oboch lokalít sa publikovalo iba niekoľko nálezov,¹⁴² aj tie len málo presvedčivo hovoria o existencii aurignacienu v tejto oblasti. Ani východne od Karpát nepoznáme na území Rumunska lokality, ktoré by sme mohli označiť ako aurignacké. Vývoj paleolitických staníc v tejto oblasti, najmä v poriečí rieky Prut, inklinuje už k mladšiemu paleolitu východnej Európy a má len málo spoločného s vývojom v Karpatskej kotline.¹⁴³

Hoci sa v okolí východokarpatských prechodov zistili lokality s aurignackým inventárom, nenachádzame východne alebo južne od Karpát aurignacké

industrie, s ktorými by súviseli. Jednou z týchto lokalít je jaskyňa Peştera pri Braşove, v ktorej na mladomoustiersky horizont nadväzuje vrstva stredného aurignacienu.¹⁴⁴

Ďalšia východokarpatská lokalita — Ceahlău, známa zo starších i nových výskumov, poskytuje spolu s inými náleziskami v jej širšom okolí aurignacké i predgravettské nálezy¹⁴⁵ (Ceahlău, Ceahlău-Dirtu, Bistricioara). L. V é r t e s, ktorý sa zúčastnil na výskumoch, uvádza, že v tejto oblasti možno zistiť kontinuitu vývojového radu od aurignacienu II až do neolitu.¹⁴⁶

C. S. N i c o l ä e s c u - P l o p ş o r, ktorý v paleolite Rumunska rozlišuje spodný (W 1/2), stredný (W 2) a vyvinutý (predkostenkovský) stredný aurignacien (koniec W 2), spomína, že v údolí Bistrice, hlavne na lokalite Cetetica nachádza prvé prejavy mladšieho paleolitu, v ktorom sa vedľa novej čepeľovej techniky objavujú moustierske a clactonské tradície.¹⁴⁷ Aj keď celé súbory nálezov z týchto lokalít nie sú v dostatočnej miere publikované,¹⁴⁸ podľa uverejnených, resp. vyobrazených nálezov možno predpokladať, že industria v tejto východokarpatskej oblasti mala svoj samostatný vývoj, ktorý inklinoval k východnej Európe.

Nie sú dokázané kontakty týchto oblastí k Balkánu, ani vzťah nálezov z nich k stredo-európskemu aurignacienu.

Vo vlastnom Sedmohradsku je situácia neprehľadná, pretože nálezy, ktoré označil M. R o s k a¹⁴⁹ a iní bádatelia ako aurignacké, patria podľa viacerých bádateľov skôr szeletieniu alebo gravettieniu. Kultúrna príslušnosť a vek náleziska pri Boineşti v hornom Potisí nie sú isté. C. S. N i c o l ä e s c u - P l o p ş o r a E. C o v á c s¹⁵⁰ uvádzajú z tejto lokality retušované čepeľové i dvojité škrabadlá, ktoré by mohli patriť do mladších fáz aurignacienu. Pretože surovínové zloženie kamených nástrojov sa podobá východoslovenskému (opály, rohovce), zdá sa, že tieto nálezy patria nálezovým súborom typu Tibava (v Tibave sa vyskytli podobné typy nástrojov).

V porovnaní s Bulharskom a Rumunskom je Juhoslávia lepšie preskúmaná krajina. Svedčia o tom nielen zistené alpské stanice, ale aj náleziská objavené na širšom území Juhoslávie v posledných rokoch.

Aurignacien, ktorý bol doložený donedávna len v Slovinsku, zistil sa aj v okolí Doboja. Väčšie sústredenie paleolitických staníc je v sústave riek Usory, Bosny a Ukriny.¹⁵¹

Karavanská skupina dala podklad J. B a y e r o v i a S. B r o d a r o v i na vypracovanie

zvláštnej skupiny aurignacien;¹⁵² pomenovali ju *olševien*. Príslušníci tejto skupiny žili v interštadiáli W 1/2 v jaskyniach. Už viacerí bádatelia poukázali na podstatu olševien a uviedli tieto nálezy do súvislosti s vlastným aurignaciénom, preto sa k otázke olševien netreba vracaf. Podstatné je to, že olševské nálezy, ktoré poznáme z Juhoslávie z jaskyne Mokriška jama, Lokve a Potočka zijalka, patria k najstarším mladopaleolitickým industriám z W 1/2. Možno ich aj typologicky klásť na úroveň stredoaurignackých nálezov z Československa¹⁵³ (pozri kamenné nástroje na obr. 11).

Okrem spomenutých staníc je aurignacien v Juhoslávii doložený aj na novoobjavených náleziskách v Crkvine a v Malej Gradine, kde sa roku 1962 zistila bohatá vrstva s aurignaciénom relatívne starého typu,¹⁵⁴ ďalej z lokalít Visoko Brdo a Lušćić pri Kulašoch sa získali z kultúrnej vrstvy nálezy patriace mladšiemu aurignacienu s gravettskými prvkami.

V tejto skupine paleolitických staníc na okolí Doboja je aj veľký počet moustierskych nálezísk (napr. Kamen-Crkvina II, Grabovca brdo, Krndija, Gradina, Danilovca brdo) alebo lokalít, kde sa zistil aj moustérien aj aurignacien (napr. Crkvina, Visoko brdo¹⁵⁵). Po stránke kultúrnej je v tejto oblasti dokázané osídlenie od moustérienu až po gravettien. Náleziská sa viažu svojou polohou aj na dielne — výrobné kamenných nástrojov zo surovín, ktoré sa tu v prírode vyskytovali. Moustérien tu pokračuje mladším moustérienom s hrubými črtami.

Podľa D. B a s l e r a európsky moustérien mal kontakty s novoprišlým aurignaciénom v Juhoslávii. Rozoznáva pritom v tejto oblasti staršiu a mladšiu fázu aurignacien. Podľa neho najvýraznejší starší aurignacien je zastúpený v Malej Gradine, kde sa našli širšie úštepy bez výraznejších úderových hrbov, gigantolity a kýlové škrabádlá z jadier. Na niektorých artefaktoch je výrazná stupňovitá retuš; retuše sú aj po celom obvode nástrojov. D. B a s l e r paralelizuje aurignacien v Bosne a Hercegovine so starším aurignaciénom v Taliansku, s typickým aurignaciénom v Taliansku i Francúzsku a s aurignaciénom II v Maďarsku (Istállóskő).

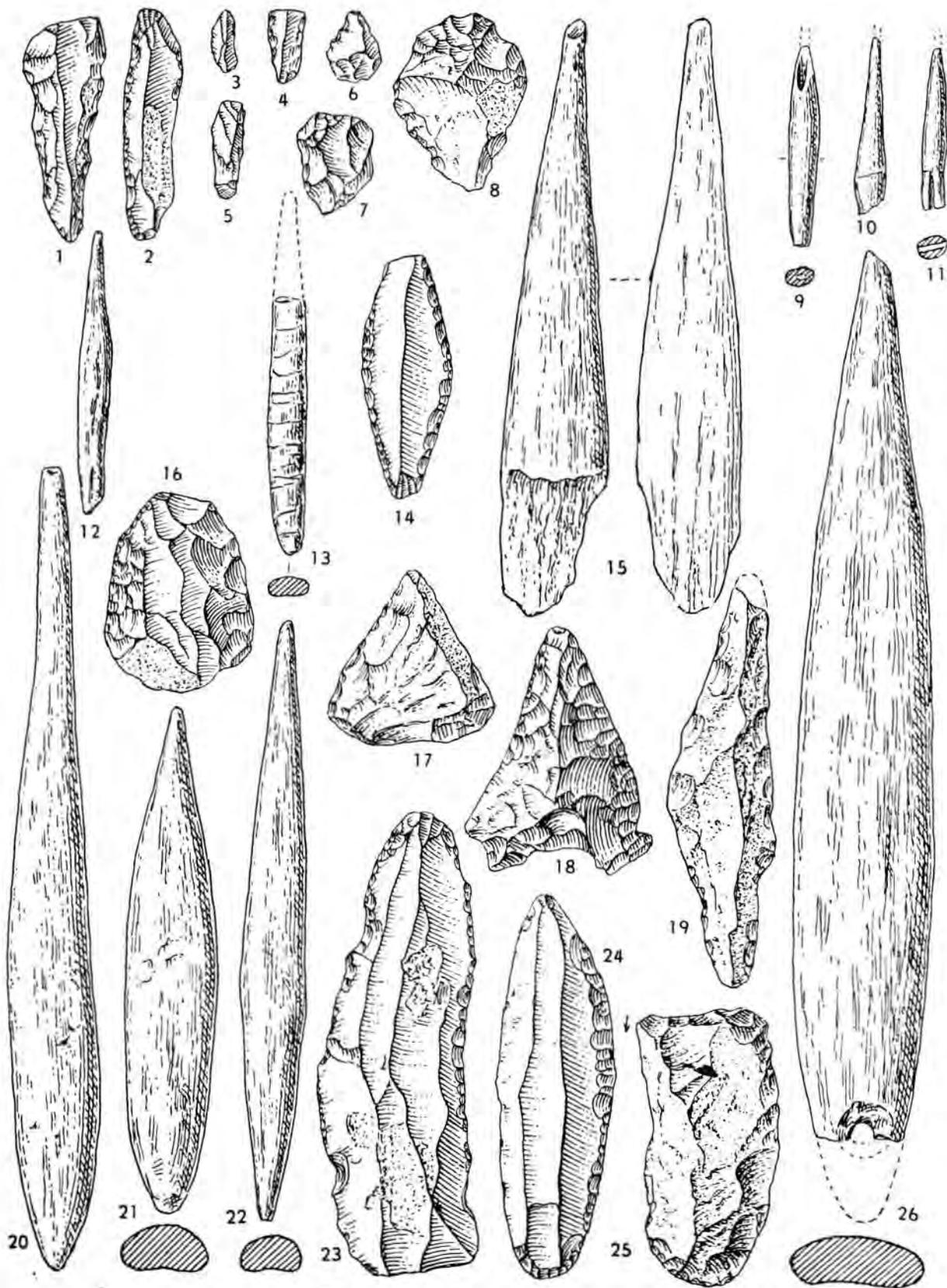
Typologické kritériá, ktoré D. B a s l e r uvádza, sa skutočne veľmi podobajú kritériám, charakteristickým aj pre staršie fázy aurignacien v Československu. Podľa toho *predpokladáme, že v Juhoslávii ide o podobný vývoj aurignacien, ktorý zrejme vznikol z tamojšieho moustérienu*. Nie je preto náhodné, že aj L. V é r t e s vyvodzoval „stredoaurópsky aurignacien II“ z podalpskej skupiny paleolitických staníc.

Aj S. B r o d a r¹⁵⁶ upozornil na nálezy tzv. primitívneho aurignacien s mousteroidným charakterom v súvislosti s nálezmi z lokalít Potočka zijalka, Njivice, Mornova a iných. Položil si pritom otázku, či ide o najstarší primitívny aurignacien v tejto oblasti. Považoval za isté, že sa tu silne drží moustierska tradícia a nevyklučoval možnosť vývoja od moustérienu až do neskorého paleolitu. Tento predpoklad sa zdá byť správnejší ako závery D. B a s l e r a a môžeme preto so S. B r o d a r o m súhlasiť. Dôležité je pritom vedieť, že okrem nálezov, ktorých kultúrne i časové zaradenie je sporné, existuje aj paleolitická stanica Risovača; jej kultúru B. G a v e l a¹⁵⁷ určil ako moustérien V—VI a patrí do W 1/2. *Prežívanie moustérienu do prvého würmského interštadiálu, t. j. do obdobia rozkvetu „olševien“, ktorý priradujeme k starším fázam stredoaurópskeho aurignacien, ukazuje na reálnu možnosť kontaktu dvoch industrií i na možnosť vzniku aurignacien v Juhoslávii z domáceho alebo alpského moustérienu*. Materiál z tejto lokality i z ostatných juhoslovanských nálezísk poznáme len z publikácií, a preto nemôžeme tento predpoklad podoprieť aj dôkladným typologickým rozborom.

Treba si však všimnúť ešte jednu zaujímavú okolnosť, ktorá nijako nepodporuje chronologický význam kostených hrotov s „rozštiepenou bázou“. Tento typ nástrojov slúži väčšine autorov na rozlíšenie aurignacien I od aurignacien II, v ktorom je zase charakteristický kostený hrot mladečského typu, teda pretiahnutý, v podstate kosoštvorcový hrot s kratšou a širšou bazálnou časťou.

Vo väčšine prípadov sa kostené hroty s rozštiepenou bázou vyskytujú v najstarších aurignackých materiáloch, ktoré sa považujú za aurignacien I. Výskyt oboch typov kostených hrotov v tom istom nálezovom súbore, napr. v jaskyni Mokriška,¹⁵⁸ nie je spoľahlivo vysvetlený. Ani L. V é r t e s, ktorý si spomenutú okolnosť vysvetľuje tým, že v tejto oblasti bol aurignacien II pod vplyvom aurignacien I, nemohol presvedčivo vyriešiť otázku súbežnosti oboch stupňov,¹⁵⁹ už aj preto, lebo kostené hroty mladečského typu nie sú len v inventári aurignacien, ale aj v szeletiene, čo dokázal F. P r o š e k roku 1950.¹⁶⁰ Isté je, že oba typy kostených hrotov sú skutočne príznačné pre najstaršie fázy mladšieho paleolitu, najmä pre aurignacien. V strednej a väčšinou i v ostatnej Európe a na Blízkom východe sa však tieto typy zistili zatiaľ výlučne v jaskyniach.

Na tomto mieste by som chcel poukázať znovu na výskyt hrotov mladečského typu vo 4. vrstve previsu II v Jabrude,¹⁶¹ ktorá bola označená ako

Obr. II. Starší aurignacien z Juhooslávie a Bulharska. 1–13, 16–26 – Potočka; 14, 15 – Moravica. Podľa S. Brodára a J. Skutíla,

stredný aurignacien Blízkeho východu, pričom túto vrstvu možno paralelizovať iba s mladšími fázami aurignacien v strednej Európe. Aj táto okolnosť teda svedčí o tom, že aurignacien nemohol preniknúť do strednej Európy z Prednej Ázie.

Keď berieme do úvahy nerovnomernosť vývoja v mladšom paleolite, nebudú nám nápadné rozličné vývojové smery a základne, z ktorých vyrastali mladopaleolitické kultúry. O tom, že tieto odrazové základne, vývojové fázy i ďalší osud aurignacien boli v rozličných oblastiach odlišné, sme sa v tomto príspevku už presvedčili.

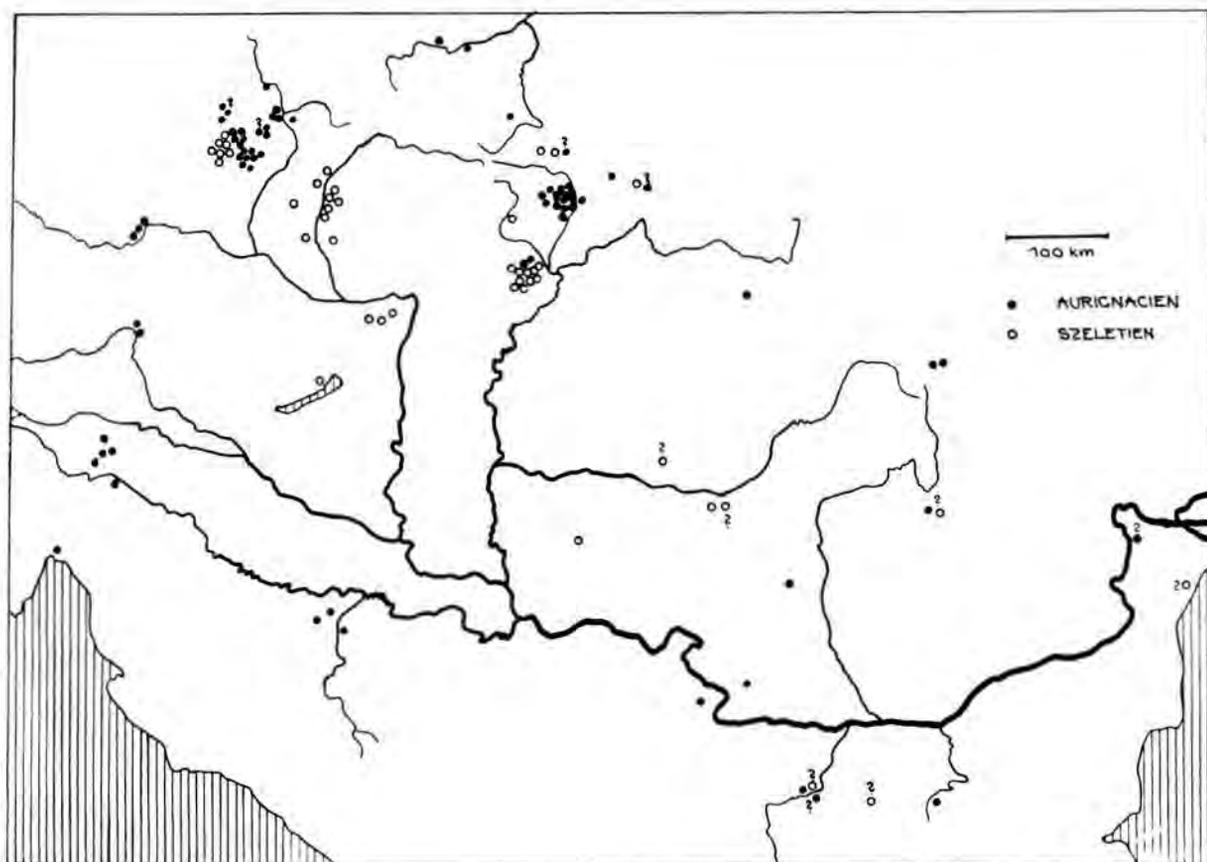
Na rozdiely medzi aurignaciénom západnej a strednej Európy poukázali okrem nás už mnohí autori. Aj D. Sonneville-Bordesová sa domnieva, že v strednej Európe je typ takého aurignacien, ktorý sa odlišoval od aurignacien vo Francii predovšetkým kamennými nástrojmi.¹⁶² H. M o v i u s sa tiež priklonil k názoru, že v strednej Európe treba vidieť miestnu aurignackú kultúru, ktorá nesúvisí s francúzskym aurignaciénom.¹⁶³ Aj podľa údajov a záverov z tejto štúdie treba s týmito názormi súhlasiť.

Pomerne veľa pozornosti sa venovalo otázke genézy *Homo sapiens* z neandertáľca. K tejto problematike zaujalo stanovisko veľa autorov, medzi inými napr. A. Rust,¹⁶⁴ H. Delporte¹⁶⁵ a G. P. Grigoriev,¹⁶⁶ ktorí riešenie tejto genézy z hľadiska antropologického i archeologického pokladajú za predčasné. Podľa A. Rusta prehistorik nemôže dávať do súvislosti neandertáloidné alebo neandertálske kultúrne prejavy s preaurignaciénom.¹⁶⁷ S názorom H. Delporta sa v hrubých črtách zhoduje aj G. P. Grigoriev,¹⁶⁸ podľa ktorého archeologický materiál pravdepodobne neodráža zhody v genetickom príbuzenstve Balkánu s aurignaciénom Blízkeho východu a neodráža ani nástup nového osídlenia na širokých priestranstvách Európy. Archeologické nálezy neregistrujú obrovské vlny nositeľov novej kultúry, smerujúce z Blízkeho východu cez Európu do Francúzska. Chýbajú zhody medzi aurignaciénom Blízkeho východu i aurignaciénom strednej a juhozápadnej Európy, ako aj medzi aurignaciénom strednej Európy a aurignaciénom západnej Európy. Podľa neho tento základný princíp by mali mať na mysli tí, čo objasňujú vznik *Homo sapiens* i mladopaleolitickej techniky migráciou z Blízkeho východu.¹⁶⁹ Tento autor odvodzuje aurignacien Francúzska z tamojších starších industrií a absolútne nepripúšťa možnosť vyvodzovať základné typy francúzskeho starého aurignacien z územia východnejšie od Francúzska, napr. z Nemecka.

Podľa našich poznatkov nemôžeme teda ani teraz, ani v budúcnosti pomýšľať na to, aby sme pôvod aurignacien hľadali v tej alebo onej krajine, ale bude treba upriamiť sa na dôkladné štúdium staršieho materiálu z jednotlivých oblastí.

I keď si nechávame akúsi rezervu (pre nedostatok výskumov i publikovaného materiálu v určitých krajinách) *nemôžeme sa s väčším dôrazom a vážne odvolávať na základe ojedinelých, zle stratifikovaných nálezov na lokality, ktoré podľa viacerých bádateľov majú byť spojovacím článkom medzi stredo európskymi stanicami a náleziskami na juhovýchode, teda v Malej Ázii a na Blízkom i Strednom východe a v súvislosti s tým nemôžeme počítať ani s prenikaním aurignacien z týchto končín do našich krajín.* Len veľmi ťažko sa možno zmieriť s názorom o migrácii aurignacien z juhovýchodu cez Balkán do strednej Európy, už len z toho dôvodu, lebo v prípade migrácie by sme museli predpokladať v týchto krajinách územie bez predchádzajúceho vývoja. Nazdávame sa, že tomu tak nebolo a že všade treba počítať s predbežným vývojom. Neskoršie objavenie sa aurignacien v západnej Európe nemusí znamenať teda prílev aurignackých kolonistov do Francúzska cez strednú Európu aj preto, lebo medzi aurignaciénom západnej a strednej Európy sú značné rozdiely, ako aj odlišný sled a smer vývoja zo staršieho domáceho podložia. Veď vývoj v rozličných častiach Európy, Ázie i Afriky, i keď prechádzal v podstate jednotným civilizačným a historickým procesom, bol predsa len všade veľmi konkrétne odlišný. Ako príklad môže nepriamo slúžiť szeletien v strednej Európe i ostatné centrá solutrénskej techniky, perigordien s platnosťou vo Francúzsku, capsien, východoeurópsky gravettien v SSSR s veľmi starou tradíciou a veľmi dlhým vývojom, viac či menej súbežným s vývojom strednej Európy, striedanie veľmi odlišných stredopaleolitických a mladopaleolitických kultúrnych stupňov v Sýrii (Jabrud), ktoré svedčia o veľmi starých vývojových fázach mladopaleolitického osídlenia v tejto oblasti i o tom, že sa tu staré osídlenie striedalo so skupinami, ktoré mali už zreteľne mladopaleolitický ráz industrie a techniky atď.

Vrátíme sa ešte k otázke osídlenia našich rájov aurignackým ľudstvom. Pri štúdiu materiálnej náplne aurignackých nálezových súborov sme spolu s inými spomenutými autormi upozornili na to, že aurignacké osídlenie na východnom Slovensku sa objavilo v úzkom vzťahu k moustérienu oveľa skôr než na Morave,¹⁷⁰ kde naopak aurignacké osídlenie má bližšie vzťahy k levallouiským tradíciám.¹⁷¹

Obr. 12. Mapa rozšírenia aurignacien a szeletien v strednej Európe a na Balkáne. Na mapke zreteľne vidno, ako sa rajóny oboch skupín navzájom rešpektujú.

Keď si dôkladnejšie všimneme problematiku levalloisien v strednej Európe, musíme prísť k názoru, že tu vlastne ťažko hovoriť o samostatnej existencii levalloisien. Možno pripustiť, že nálezy, ktoré označujeme za akési dedičstvo levalloisien, nie sú nič iné, než predmety opracované určitou technikou, v našom prípade tzv. levalloiskou technikou. Veď ináč nemožno vysvetliť, že levalloiská technika výroby kamenných nástrojov je známa, levalloisien sensu stricto však nie. Levalloiská technika sa udržala, podobne ako moustierska, aj na iných lokalitách v Európe. Priamy kontakt týchto technik s konkrétnymi levalloiskými alebo moustierskymi stanicami, ako správne upozornil K. Valoch,¹⁷² je však len nedostatočne dokázaný.

Moravský aurignacien odvodzovali z juhovýchodu nielen zahraniční, ale aj naši bádatelia. B. Klíma na základe skutočnosti, že na východnom Slovensku sa zistil aurignacien starší než na Morave, pripisoval aurignacien východný pôvod.¹⁷³ Za východný pôvod tejto kultúry sa vyslovoval aj K. Valoch, ktorý však v poslednej dobe zmenil

svoje stanovisko¹⁷⁴ v súvislosti so spracovaním nálezu z jaskyne Býčí skála. Podľa predbežných rozborov dokazuje o nálezoch tejto jaskyne, že nejde o moustérien, ale že popri vysokom percente archaických tvarov v jadrových rydlách a škrabadlách treba vidieť prototypy aurignackých nástrojov. Kremencovú industriu spája typogeneticky s aurignacienom. Zároveň upozorňuje aj na podiel tayacien pri vytváraní základov moravského aurignacien. Napokon predpokladá, že moravský aurignacien aspoň sčasti má korene v strednom paleolite strednej Európy. Tak je to na Morave i na východnom Slovensku v údolí Hornádu, kde síce poznáme veľmi starú fázu aurignackého osídlenia, no v jeho priestore nemáme na tých istých lokalitách stanice vyslovene stredopaleolitické (s výnimkou Kechneca III,¹⁷⁵ kde však staré osídlenie bolo veľmi slabo zastúpené). Stredopaleolitické stanice sa objavujú na hornom toku rieky Hornád v oblasti spišských travertínov (Gánovce, Hôrka, Hranovnica, Beharovce).¹⁷⁶ Spišské stredopaleolitické (mousteroidné) stanice, ktoré som mal možnosť len predbežne študovať, vyznačujú sa veľ-

mi drobnotvarou industriou; prevládajú biele žilné kremene a radiolarity.

Na Spiši pod Vysokými Tatrami nachádzame túto stredopaleolitickú industriu z posledného interglaciálu (R—W) a čiastočne snáď aj zo staršieho würmu. Všetky interglaciálne nálezy pochádzajú z bezpečne datovaných kultúrnych vrstiev. Po spočítaní vrstiev a lokalít v tomto rajóne dochádzame najmenej k 15 samostatným vrstvám so stredopaleolitickým nálezovým inventárom. Predbežný morfológický a typologický rozbor nálezov z týchto lokalít a vrstiev ukázal, že technika výroby nástrojov bola podmienená surovinou. Nástroje z kremeňa sa vyrábali z odštepov alebo priamo z jadier. Nástroje z jaspisu sa zase hotovili sčasti tzv. levalloiskou, sčasti tzv. clactonskou technikou, pokiaľ sa to dá posúdiť podľa úpravy úderových plôch a úderových hrbov. Medzi nástrojmi prevládajú driapadlá* (oblúkovité, rovné, krátko retušované alebo priečne). Hroty sú pomerne časté a typologicky rôznorodé. Úštesy boli väčšinou s retušovanou základňou. Vo všetkých vrstvách a na všetkých lokalitách najčastejšie vystupujú zúbkované a vrubovité úštesy. Veľký význam pre typológiu má malé kýlovité škrabadlo z bieleho kremeňa, so stopami drobných otlčených plôch na celom povrchu a s klinovite zvýšeným otlčeným stredom z Beharovic, ktoré typologicky pripomína známe kýlovité škrabadlá úplne podobného typu i vzhľadom z Kechneca I v údolí Hornádu, kde sa vyskytujú aj v najstaršej fáze stredného aurignacienu (obr. 2: 8).

S tými istými drobnotvarými nálezmi a surovinami sa stretávame aj u všetkých starších i stredne starých aurignackých industrií v Košickej panve, kde mousteroidné nástroje zo sídliskových objektov predstavujú v porovnaní s mladopaleolitickými typmi asi tretinu ich počtu.¹⁷⁷ Ide väčšinou o typy nástrojov, ktoré sa vyskytujú na spomenutých spišských náleziskách. Sú medzi nimi trojuholníkovité hroty, hrotité odštesy s tlstou bázou, päťboké a dvojhroté silné úštesy, diskovité nástroje, oblúkovité, rovné a hrotité driapadlá alebo krátko retušované oblúkovité driapadlá. Veľmi časté boli aj zúbkované a vrubovite retušované úštesy.

Iste nie je bez zaujímavosti, že tieto staršie nálezy, u ktorých možno použiť rovnaké alebo aspoň približne rovnaké morfológické i technologické kritériá ako pre spišské travertínové drobnotvaré industrie, sú od spišských nálezísk vzdialené len 60—70 km. Nápadné je aj to, že ani na Spiši, ani v južnom Poľsku nepoznáme lokality, ktoré by odrážali ďalší vývoj spišských mousteroidných industrií. Jediným smerom, ktorým sa mohol uberať

ďalší vývoj týchto industrií, je teda oblasť stredného toku rieky Hornád v Košickej panve (hlavne Barca II).

Treba si uvedomiť, že aurignacien i szeletien, teda industrie mladšieho paleolitu, začínajú sa vo W 1/2, kým vo W 1, keď sa teplé interglaciálne podnebie zmenilo na surové a studené, poznáme na našom území len doznievajúce fázy mousterienu. Podľa pozorovaní F. Proška a V. Ložka¹⁷⁸ v studených obdobiach sa vyhranili určité veľké kultúrne celky a lov sa špecializoval na určité prevládajúce živočíchy. Preto ak za sťažených životných podmienok vo W 2 dochádza k zdokonaleniu výrobných prostriedkov (ide hlavne o nástup tzv. gravettských elementov), možno s tým počítať aj vo W 1.

Je len prirodzené, že v súvislosti so zmenou tepleho interglaciálu (R—W) v studený glaciál, ako aj v súvislosti s náporom baltického ľadovca i tatranským zaľadnením počítame s ústupom spišského osídlenia jedine južným smerom. Drsné podmienky pod Vysokými Tatrami a ústup fauny a flóry pred baltickým ľadovcom i tatranským zaľadnením mohli teda donútiť obyvateľov Spiša, zvyknutých na teplé obdobie i na teplé pramene, k ústupu týmto smerom.

Ak si uvedomíme, že aj szeletské a aurignacké nálezy na Spiši (Dreveník) a v Šariši (Veľký Šariš) boli na ceste predpokladaného ústupu, musíme s možnosťou vzniku aurignackého osídlenia v údolí Hornádu reálnejšie počítať (zatiaľ ide o pracovnú hypotézu).

U spomenutej skupiny staršieho osídlenia, v súvislosti s týmito i s ďalšími klimatickými zmenami v nasledujúcom interštádiáli a v nemenšej miere i v súvislosti so spôsobom lovu, môžeme predpokladať pohyby aurignackého obyvateľstva nielen na severe (karpatské radiolarity v oblasti Krakova) a severovýchode (radiolarity a obsidiány v Podolí), ale aj veľké presuny loveckých skupín smerom na západ (Morava). Tieto viac-menej lovecké faženia mohli samozrejme ovplyvniť aj vývoj szeletien, ktorý vznikol, alebo lepšie povedané mohol vzniknúť aj v niekoľkých centrách (napr. Bukové hory, Zadunajsko alebo Morava). V najstarších fázach mladopaleolitického osídlenia mohli byť tieto vplyvy celkom nepatrné, kým v nastávajúcej fáze uskutočnila sa pravdepodobne silná nivelizácia oboch súbežných industrií.

Je zaujímavé, že kým v niektorých oblastiach, hlavne v predpokladaných materských rajónoch (napr. údolie Hornádu a západného Slovenska) si obe skupiny (aurignacien a szeletien) zachovali svoj celkový habitus takmer nedotknutý vzájom-

ným vplyvom, zatiaľ v periférnych oblastiach oboch industrií (napr. niektoré lokality na východnom Slovensku, v Podolí, ba i v južnej časti strednej Európy) zblížili sa v omnoho väčšej miere.

Z tohto predpokladaného obrazu vývoja mladopaleolitických rajónov netreba samozrejme vylúčiť úlohu a funkciu lokalít, ktoré sa navzájom odlišovali predovšetkým zo spomenutých dôvodov. Bližšie osvetlenie vzťahu oboch kultúrnych alebo územných okruhov samozrejme bude možné až po dôslednom funkčnom rozbere nálezov i charakteru jednotlivých nálezísk.

Viac dokladov nachádzame k otázke vzťahu aurignacien a gravettien. Dnes sa už takmer v žiadnej krajine, najmä v strednej Európe, nespája pojem mladší aurignacien (gravettien) H. Breuil a s aurignackými stupňami. Ak chceme naznačiť, že vývoj aurignackého osídlenia v Československu i v ďalších krajinách smeroval k etape, ktorá predchádzala vývoj a objavenie sa gravettien, nechceme popierať skutočne dôležitú úlohu nových impulzov z východnej Európy na formovaní a kryštalizácii našich gravettských rajónov. Chceme v sú-

hlase s F. Proškom, V. Ložkom¹⁷⁹ a so spomenutými našimi bádateľmi iba poukázať na to, že v predgravettskej fáze aurignackého osídlenia (Barca I — mladšie objekty, Buchlovice, Boršice a nezávisle od nich Tibava¹⁸⁰) došlo v dôsledku zmien prírodného — klimatického a geologického — prostredia k prudkému rozvoju vlastnej čepelovej industrie, ktorá sa na tradíciách intenzívneho aurignackého osídlenia rozvíjala až na rozhranie W 2 a W 2/3 v podstate plynule a samostatne.

Prirodzené pribúdanie čepelovitých artefaktov neskoropaleolitického rázu (hlavne čepelí, čepielok, čepielok s otupeným bokom) bolo len sprievodným zjavom vlastného vnútorného rozvoja a vývoja štiepanej industrie lokalít v tomto období.

V čase vlastného — už gravettského — vývoja k spomenutým nálezom pribudli prvky, jednoznačne svedčiacie o východoeurópskom vplyve, ako aj elementy späté s rozvojom gravettskej industrie a dobove prirodzeným obohatením kolekcie pracovných nástrojov novými, funkčne potrebnými artefaktmi.

Poznámky a literatúra

¹ Breuil H., *Les subdivisions du paléolithique supérieur et leur signification*, Compte rendu de la IVe session Congr. int. préhist. I, Genève 1912, 12 n.

² Breuil H., *Le subdivisions du paléolithique supérieur et leur signification*, Compte rendu de la XIVe session, 2e édition, Lagny 1937.

³ Schéma a charakteristiky D. Peyronyho uvádzame podľa týchto publikácií: Peyrony D., *Les Industries „Aurignaciennes“ dans le Bassin de la Vézère: Aurignacien et Périgordien*, Bulletin de la Société préhistorique de France XXX, 1933, 543—559; Peyrony D., *Le Périgordien et l'Aurignacien (nouvelles observations)*, Bulletin XXXIII, 1936, 616—619.

⁴ Pozri pozn. 2.

⁵ Peyrony D., *Le Périgordien, l'Aurignacien et le Solutréen en Eurasie d'après les dernières fouilles*, Bulletin XLV, 1948, 305—328.

⁶ Pozri pozn. 5.

⁷ Garrod D. A. E., *The Upper Palaeolithic in the Light of Recent Discovery*, Proceedings of the Prehistoric Society IV-1, 1938, 1—26.

⁸ Hawkes C. F. C., *The Prehistoric Foundations of Europe to the Mycenaean Age*, London 1940.

⁹ Mouton P. — Joffroy R., *Le Gisement aurignacien des Rois a Mouthiers (Charente)*, Paris 1958.

¹⁰ Bohmers A., *Die Aurignacgruppe*, Beiheft 3 zu Germanien, Monatshefte für Germanienkunde, Berlin 1942, 7—47.

¹¹ Breuil H. — Lantier R., *Les Hommes de la pierre ancienne*, Paris 1959.

¹² Menghin O., *Weltgeschichte der Steinzeit*, Wien 1931.

¹³ Bayer J., *Die ältere Steinzeit in den Sudetenländern*, Sudeta 1, 1925, 19—120.

¹⁴ Bayer J., *Die Alterstellung und Zusammensetzung des „Altaurignacien“ Westeuropas und die Frage der Richtung des Einzuges der Klingen-Kultur in Europa*, Die Eiszeit III-2, 1926, 121, 122.

¹⁵ Bayer J., *Das zeitliche und kulturelle Verhältnis zwischen den Kulturen des Schmalklingenkulturkreises während des Diluviums in Europa*, Eiszeit und Urgeschichte V, Leipzig 1928, 9—23.

¹⁶ Bayer J., *Die Olschewakultur, eine neue Fazies des Schmalklingenkulturkreises in Europa*, Eiszeit und Urgeschichte VI, Leipzig 1929, 88—100.

¹⁷ Hillebrand J., *Die Wanderungsrichtung der Aurignacienkultur in Europa*, Mannus 26, 1934, 202—204.

¹⁸ Hillebrand J., *Magyarország őskőkor*, Arch. Hung. XVII, 1935, 7—40.

¹⁹ Jura A., *Das Aurignacien in Polen*, Quartär I, 1938, 54—75.

²⁰ Rust A., *Betrachtungen über eurasiatisch-afrikanische Kulturzusammenhänge*, Offa 8, 1949, 8—45.

²¹ Rust A., *Die Höhlenfunde von Jabrud (Syrien)*, Offa 8, 1950.

²² Narr K. J., *Karten zur älteren Steinzeit Mitteleuropas*, Archaeologia Geographica 2, 1951, 111—120.

²³ Narr K. J., *Zur Stratigraphie jungpaläolithischer Typen und Typengruppen*, Eiszeitalter und Gegenwart 2, 1952, 50—62.

- ²⁴ Narr K. J., *Formengruppen und Kulturkreise im europäischen Paläolithikum (Stand und Aufgaben der Altsteinzeitforschung)*, 34. BRGK, 1953, 1–40.
- ²⁵ Tamže.
- ²⁶ Tamže.
- ²⁷ Narr J. K., *Das rheinische Jungpaläolithikum*, Bonn 1955.
- ²⁸ Felgenhauer F., *Willendorf in der Wachau, Monographie der Paläolith-Fundstellen I–VII*, MPK VIII–IX, 1956–59.
- ²⁹ Felgenhauer F., *Zur Problematik des späten Paläolithikums in Österreich*, *Archaeologia Austriaca* 10, 1952, 1–15.
- ³⁰ Pittioni R., *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Wien 1954.
- ³¹ Pozri pozn. 28.
- ³² Pozri pozn. 30.
- ³³ Movius H. L., *Radiocarbon Dates and Upper Paleolithic Archaeology in Central and Western Europe*, *Current Anthropology* 1, 1960, 355–375.
- ³⁴ Porov. Klíma B., *Statistická metoda — pomůcka při hodnocení paleolitických kamenných industrií — Návrh české terminologie mladopaleolitických kamenných nástrojů*, PA XLVII, 1956, 193–210.
- ³⁵ Podľa konzultácie s G. Laplaceom roku 1963. Porov. tiež: Laplace G., *Typologie analytique, Application d'une nouvelle méthode d'étude des formes et des structures aux industries à lames et lamelles*, *Quaternaria* IV, 1957, 1–32; ten istý, *Recherches sur l'origine et l'évolution des complexes leptolithiques, Le problème des Périgordiens I et II, l'hypothèse du Synthéotype aurignaco-gravettien — Essai de typologie analytique*, *Quaternaria* V, 1958, 1–88; ten istý, *Essai de typologie systématique*, *Annali dell'Università di Ferrara (Nuova Serie) Sezione XV — Paleontologia Umana e Paleologia* II-1, 1964, 1–85; Broglio A., *Ricerche statistiche e nuovi orientamenti sull'origine e sull'evoluzione delle industrie del paleolitico superiore dell'Europa occidentale*, *Annali dell'Università di Ferrara* 1961, 89–132.
- ³⁶ Vértes L., *A Kárpátok vidékének első paleolit eszközei (A haligóczi „olschewien“)*, *Anthropozoikum* IV, 1954, 13–17.
- ³⁷ Boriskovskij P. I., *Voprosy periodizacii verchnego paleolita Russkoj ravniny i sopredelnyh territorij*, *Materialy po izučeniju četvertičnogo perioda I*, 1961, 253–260; Jefimenko P. P., *Novoje o voprose i proischoždenii kultury pozdnego paleolita Srednej i Vostočnoj Jevropy*, *AAH* VII, 1956, 281–289. Pozri tiež. Černyš A. P., *Pozdnij paleolit srednego Pridnestrovia*, *Trudy komissii po izučeniju četvertičnogo perioda XV*, 1959, 5–214.
- ³⁸ Okladnikov A. P., *Nekotoryje voprosy izučenija verchnego paleolita SSSR v svete novejšich issledovanij*, SA XXI, 1954, 5–29.
- ³⁹ Tamže.
- ⁴⁰ Žebera K., *Principy stratigrafie a periodisace československého paleolitu a jeho vztahy ke kvartéru a paleolitu východoevropskému*, *Anthropozoikum* XI, 1961, 1962, 49–58.
- ⁴¹ Rudynskij M., *Z materialiv do vyučennja peredistoriji Podillija*, *Antropologija* 2, 1928, 152–188.
- ⁴² Rudynskij M., *Puškarivskij poleolitickýj postij i joho misce v ukrajinskomu paleoliti*, *Archeologija* I, 1947, 7–22.
- ⁴³ Hančar F., *Probleme der jüngeren Altsteinzeit Osteuropas*, *Quartär* 4, 1942, 125–186.
- ⁴⁴ Boriskovskij P. I., *Osnovnyje etapy razvitija verchnego paleolita Ukrainy*, SA XV, 1951, 96–121.
- ⁴⁵ Vojevodskij M. V., *Paleolitičeskaja stojanka Pogon*, KS IIMK XXXI, 1950, 40–54.
- ⁴⁶ Černyš A. P. (ako v pozn. 37).
- ⁴⁷ Jefimenko P. P., *Pervobytnoje občestvo*, Kijev 1953.
- ⁴⁸ Pozri pozn. 37 a 46.
- ⁴⁹ Krukowski S. — Kostrzewski J. — Jakimowicz R., *Prehistoria ziem polskich*, *Encyklopedia polska* IV-1, Kraków 1938–48, 1–49.
- ⁵⁰ Strobl J. — Obermaier H., *Die Aurignacstation von Krems (N-Ö)*, *Jahrbuch für Altertumskunde* III, 1909, 129–148.
- ⁵¹ Kozłowski L., *Starsza epoka kamienna w Polsce*, Poznań 1922, 1–51.
- ⁵² Prošek F. — Ložek V., *Stratigrafické otázky československého paleolitu*, PA XLV, 1954, 35–74.
- ⁵³ Kozłowski J. K., *Nowe znalezisko importu z krzemienia świciehowskiego na terenie Węgier*, *Archeologia Polska* VII-2, 1955, 331–335.
- ⁵⁴ Kozłowski J. K., *Paleolit i mezolit na terenie powiatu Krakowskiego*, *Prace archeologiczne*, Kraków 1960, 17–97.
- ⁵⁵ Pozri pozn. 36.
- ⁵⁶ Vértes L., *Neuere Ausgrabungen und paläolithische Funde in der Höhle von Istállóskő*, *AAH* V, 1955, 111–131. Pozri aj nasledujúce jeho práce.
- ⁵⁷ Vértes L., *Gruppen des Aurignacien in Ungarn*, *Archaeologia Austriaca* 19/20, 1956, 15–27.
- ⁵⁸ Pozri pozn. 52.
- ⁵⁹ Vértes L., *Paläolithische Kulturen des Würm I/II-Interstadials in Ungarn*, *AAH* V, 1955, 261–278.
- ⁶⁰ Vértes L., *Problematika szeletienü*, *SIA* IV, 1956, 318–340.
- ⁶¹ Vértes L., *Beiträge zur Abstammung des ungarischen Szeletien*, *FA* X, 1958, 3–15.
- ⁶² Vértes L., *Das Mousterien in Ungarn*, *Eiszeitalter und Gegenwart* 10, 1959, 21–40.
- ⁶³ Vértes L., *Observations on the Technique of Production of Szeletien Flint Implements*, *Proceedings of the Prehistoric Society* N. S. XXVI, 1960, 37–49.
- ⁶⁴ Podľa rukopisu L. Vértesa z roku 1962. Práca pravdepodobne vyjde pod názvom *Magyarország őskőkor* ako II. zväzok *Régészeti kézikönyv*. Autor mi roku 1962 láskavo dovolil preštudovať rukopis svojej práce, za čo mu úprimne ďakujem.
- ⁶⁵ Pozri pozn. 64.
- ⁶⁶ Pozri pozn. 64.
- ⁶⁷ Pozri pozn. 64.
- ⁶⁸ Pozri pozn. 64.
- ⁶⁹ Pozri pozn. 64.
- ⁷⁰ Bánész L., *Aurignacien na východnom Slovensku (dizertačná práca)*, Nitra 1964.
- ⁷¹ Pozri pozn. 52.
- ⁷² Gábori M., *A pilisszántói köfűlke magdalenii kultúrája és eredete*, *AÉ* 81, 1954, 3–9.
- ⁷³ Gábori M., *A Remete-barlang ásatásának eredményei, A magyar késői paleolithikum kérdései*, *Budapest régiségei* XVIII, 1958, 9–52.
- ⁷⁴ Gábori M. — Gábori V., *Études archéologiques*

et stratigraphiques dans les stations de loess paléolithiques de Hongrie, AAH VIII, 1957, 3—117.

⁷⁵ Gábori M., *Der heutige Stand der Paläolithforschung in Ungarn*, Arch. Austr. 27, 1960, 57—75.

⁷⁶ Zolt L., *Altsteinzeitkunde Mitteleuropas*, Stuttgart 1951.

⁷⁷ Zolt L. — Freund G., *Die paläolithische und mesolithische Kulturentwicklung in Böhmen und Mähren*, Quartär 5, 1951, 7—40.

⁷⁸ Prošek F., *Szeletien na Slovensku*, SIA I, 1953, 133—194.

⁷⁹ Freund G., *Die Blattspitzen des Paläolithikums in Europa*, Bonn 1952.

⁸⁰ Klíma B., *Zur Problematik des Aurignacien und Gravettien in Mittel-Europa*, Arch. Austr. 26, 1959, 35—51; ten istý, *Současný stav problematiky aurignacien a gravettien*, AR XIII, 1961, 84—121.

⁸¹ Klíma B., *Nástin chronologie mladšího paleolitu v ČSSR*, XIV. sjezd Společnosti pro mineralogii a geologii, Brno 1963, 151—157.

⁸² Neustupný E. F. — Neustupný J., *Nástin pravěkých dějin Československa*, SNM XIV, 1960, 95—221.

⁸³ Pozri pozn. 82.

⁸⁴ Žebera K., *Československo ve starší době kamenné*, Praha 1958. Žebera K. — Ložek V. — Fejfar O. — Mazálek M., *Zpráva o II. etapě geologického výzkumu kvartéru v Předmostí u Přerova na Moravě*, Anthropozoikum IV, 1955, 291—362.

⁸⁵ Žebera K., *Československo*.

⁸⁶ Pozri pozn. 40.

⁸⁷ Valoch K., *Paleolitické stanice na Stránské skále u Brna*, ČMM XXXIX, 1954, 5—30.

⁸⁸ Valoch K., *Výzkum paleolitického naleziště v Rozdrojovicích u Brna*, ČMM XL, 1955, 5—32.

⁸⁹ Valoch K., *Výzkum na paleolitickém nalezišti v Neslovicích okr. Rosice*, ČMM XLIII, 1958, 5—28.

⁹⁰ Valoch K., *K problematice československého paleolitu*, Anthropos 14, N. S. 6, 1961, 183—187.

⁹¹ Valoch K., *Archaická industrie mladšího paleolitu z okolí Brna*, ČMM XLVII, 1962, 5—34.

⁹² Valoch K., *Starší a střední paleolit v ČSSR*, XIV. sjezd Společnosti pro mineralogii a geologii, Brno 1963, 159—166.

⁹³ Bárta J., *Industria moustierskeho okruhu na západnom Slovensku*, PA LII, 1961, 31—39.

⁹⁴ Bárta J., *K problematike paleolitu Bielych Karpát*, SIA IX, 1961, 9—28.

⁹⁵ Bárta J., *Nové poznatky k problematike listovitých hrotov*, Referáty za rok 1961, část I, Smolenice 1962, 49—60.

⁹⁶ Pozri pozn. 70.

⁹⁷ Pozri pozn. 87—92.

⁹⁸ Valoch K., *Paleolitické stanice s listovitými hroty nad údolím Bobravy*, ČMM XLI, 1956, 5—44.

⁹⁹ Podľa láskavého oznámenia B. Klímu. Pozri tiež: Klíma B., *Nová paleolitická stanovišťa u Brna*, Sborník archeologický (separát s. 1, s. a.), 193—199. Pozri tiež pozn. 173.

¹⁰⁰ Pozri literatúru v pozn. 99.

¹⁰¹ Pozri pozn. 100.

¹⁰² Podľa G. Clarka, *A vadembertöl a civilizációig*, Budapest 1949.

¹⁰³ Porovnaj diskusný príspevok E. Vlčka (Referáty za rok 1958, část III, Liblice 1959, 7, 8) k prednáške L.

Bánésza K *problematike mladšej fázy staršej doby kamennej na východnom Slovensku*.

¹⁰⁴ Pozri pozn. 70; Rogačev A. N., *Mnogoslojnyje stojanki kostenkovsko-borševskogo rajona na Donu i problema razvitiya kultury v epochu verchnego paleolita na Russkoj raunine*, MIA SSSR 59, 1957, 9—134.

¹⁰⁵ Garrod D. A. E., *Notes sur le Paléolithique Supérieur du Moyen Orient*, Bull. Soc. préh. Franc. LIV, 1957, 439—446.

¹⁰⁶ Garrod D. A. E., *A Transitional Industry from the Base of the Upper Palaeolithic in Palestina and Syria*, The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland LXXXI, 1951, 121—130.

¹⁰⁷ Pozri pozn. 106.

¹⁰⁸ Pozri pozn. 21.

¹⁰⁹ Tamže, tab. 32—37, 40.

¹¹⁰ Rust A., *Über Kulturen des Neandertalers im Nahen Osten*, Hundert Jahre Neanderthaler, Gedenkbuch, Köln-Graz 1958, 290—303.

¹¹¹ Bordes F., *Le Paléolithique inférieur et moyen de Jabrud (Syrie) et la question du Pré-Aurignacien*, L'Anthropologie LIX, 1955, 486—507.

¹¹² Tamže.

¹¹³ Pozri pozn. 21.

¹¹⁴ Sonnevill-Bordes D., *Paléolithique supérieur et Mésolithique à Jabrud (Syrie)*, L'Anthropologie LX, 1956, 71—83.

¹¹⁵ Pozri pozn. 21.

¹¹⁶ Pozri literatúru v pozn. 21 a 114.

¹¹⁷ Pozri pozn. 116.

¹¹⁸ Pozri literatúru v pozn. 21, tab. 86.

¹¹⁹ Pozri pozn. 114.

¹²⁰ Pozri pozn. 116.

¹²¹ Delporte H., *Le passage du Moustérien au Paléolithique supérieur*, Bulletin de la Société de Spéléologie et de Préhistoire VI—IX, 1956—1959, 1963, 40—50.

¹²² Pozri pozn. 35.

¹²³ Bordes F., *Le passage du Paléolithique moyen au Paléolithique supérieur*, Hundert Jahre Neanderthaler, Köln-Graz 1958, 175—181.

¹²⁴ Field H. a kol., *North Arabian Desert Archaeological Survey*, Papers of the Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University XLV-2, Cambridge (USA) 1960.

¹²⁵ Tamže.

¹²⁶ Delporte H., *L'Aurignacien et le Périgordien en Europe centrale*, Bulletin de la Société de Spéléologie et de Préhistoire VI—IX (1956—59), 1963, 114—130. Pozri tiež pozn. 121.

¹²⁷ Kurth G., *Les restes humains würmiens du gisement de Shanidar*, L'Anthropologie LXIV, 1960, 36—63.

¹²⁸ Paničkinina M. Z., *Paleolit Armenii*, Leningrad 1950.

¹²⁹ Boriskovskij P. I. — Praslov N. D., *Paleolit bassejna Dnepra i Priazovia*, Archeologija SSSR A 1—5, Moskva — Leningrad 1964, 5—54.

¹³⁰ Tamže.

¹³¹ Velikova E. A., *Stojanka Siureň I i jeho mesto sredi paleolitičeskich mestonachozdenij Kryma i bližajšich territorij*, MIA SSSR 59, 1957, 235—323.

¹³² Childe V. G., *Prehistoric Migrations in Europe*, Oslo 1950.

¹³³ Šenyürek M. — Bostaci E., *The Palaeolithic*

Cultures of the Hatay Province, Belleten (Türk Tarih Kurumu) XXII, 1958, 191–210.

¹³⁴ Kökten I. K., *Ein allgemeiner Überblick über die prähistorischen Forschungen in Karain-Höhle bei Antalya*, Belleten XIX, 1955, 284–294.

¹³⁵ Pozri pozn. 133 a 134.

¹³⁶ Pfannenstiel M., *Die altsteinzeitlichen Kulturen Anatoliens*, Istanbuler Forschungen 15, Berlin 1941.

¹³⁷ Vêrtes L., *Die Altsteinzeit der südlichen Donaugebiete*, Quartär 12, 1960, 53–105.

¹³⁸ Skutil J., *Balkánské paleolitikum*, OP XIV, 1950, 261–328, obr. 9.

¹³⁹ Džambazov N., *Pešcerata Pešč do Staro Selo, Vračansko*, Izvestija na Archeologičeskija Institut XXI, 1957, 1–40.

¹⁴⁰ Pozri pozn. 138.

¹⁴¹ Tamže.

¹⁴² Nicolăescu-Plopșor C. S., *Le Paléolithique dans la République Populaire Roumaine à la lumière des dernières recherches*, Dacia I, 1957, 41–60; ten istý, *Aurignacianul inferior in Oltenia*, Archiv Olteniei 8, 1929, 351–353; ten istý, *Le paléolithique en Roumanie*, Dacia V–VI, 1935–1936, 41–107.

¹⁴³ Nicolăescu-Plopșor C. S. — Păunescu A. — Hartuchi N., *Cercetări paleolitice in Dobrogea*, Materiale și cercetări arheologice VI, 1959, 43–50.

¹⁴⁴ Nicolăescu-Plopșor C. S., *Săpăturile de la Peștera*, Materiale și cercetări arheologice VI, 1959, 25–31.

¹⁴⁵ Nicolăescu-Plopșor C. S. — Petrescu-Dimbovița M. a kol., *Șantierul arheologic Bicaz*, Materiale și cercetări arheologice VI, 1959, 57–63.

¹⁴⁶ Pozri pozn. 137.

¹⁴⁷ Nicolăescu-Plopșor C. S., *Geochronology of the Palaeolithic in Rumania*, Dacia V, 1961, 5–19.

¹⁴⁸ Pozri pozn. 142.

¹⁴⁹ Roska M., *Az ősrégészet kézikönyve I*, Cluj-Kolozsvár 1926.

¹⁵⁰ Nicolăescu-Plopșor C. S. — Covács E., *Cercetările paleolitice din regiunea Baia Mare*, Materiale și cercetări arheologice VI, 1959, 38–42.

¹⁵¹ Basler D., *Saznanja i problemi u paleolitu Bosne i Hercegovine*, Arheološki Vestnik XIII–XIV, 1962/63, 37–41.

¹⁵² Pozri pozn. 16.

¹⁵³ Brodar S., *Das Paläolithikum in Jugoslawien*, Quartär 1, 1938, 140–177.

¹⁵⁴ Pozri pozn. 151.

¹⁵⁵ Pozri pozn. 151. Brodar S., *K otkritju industrij ob Usori*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu N. S. VIII, 1953, 225–236; Basler D., *Paleolitsko nalazište Visoko Brdo u Lupljanici*, Glasnik N. S. XVII, 1962, 5–13; ten istý, *Paleolitski nalaz na Crkvini u Makljenovcu*, Glasnik N. S. XII, 1957, 93–108.

¹⁵⁶ Brodar S., *Prevez paleolita na slovenskih tleh*, Arheološki Vestnik I, 1950, 5–11.

¹⁵⁷ Gavela B., *O paleolitu Srbije*, Arheološki Vestnik XIII–XIV, 1962/63, 85–99.

¹⁵⁸ Brodar M., *Prve paleolitike najdbe v Mokriški jami*, Arheološki Vestnik VII, 1956, 203–319.

¹⁵⁹ Pozri pozn. 137.

¹⁶⁰ Prošek F., *Výzkum jeskyně Dzeravé skaly v Malých Karpatech*, AR III, 1951, 293–298, 309–310.

¹⁶¹ Pozri pozn. 21, tab. 86.

¹⁶² Sonneville-Bordes D., *Problèmes généraux du Paléolithique supérieur dans le Sud-Ouest de la France*, L'Anthropologie LXII, 1959,

¹⁶³ Pozri pozn. 33.

¹⁶⁴ Pozri pozn. 110.

¹⁶⁵ Pozri pozn. 121.

¹⁶⁶ Grigoriev G. P., *K voprosu o proischoždenii oriňjaskoj kultury vo Francii*, Voprosy antropologii 14, Moskva 1963, 25–39.

¹⁶⁷ Pozri pozn. 164.

¹⁶⁸ Pozri pozn. 166.

¹⁶⁹ Pozri pozn. 166.

¹⁷⁰ Pozri pozn. 70.

¹⁷¹ Pozri pozn. 91.

¹⁷² Valoch K., *Otázky vývoje paleolitu v Československu*, Referáty, Liblice 1964, 1–8.

¹⁷³ Pozri pozn. 80; Klíma B., *Křepice, nová stanice aurignacienu na Moravě*, Anthropozoikum VIII (1958), 1959, 139–157.

¹⁷⁴ Pozri pozn. 172.

¹⁷⁵ Bánesz L., *Paleolitické objekty z Kechneca III*, AR XIII, 1961, 301–318.

¹⁷⁶ Bánesz L., *Prehľad paleolitu východného Slovenska*, SIA IX, 1961, 33–48.

¹⁷⁷ Tamže.

¹⁷⁸ Pozri pozn. 52.

¹⁷⁹ Pozri pozn. 52.

¹⁸⁰ Pozri pozn. 70.

Quelques considérations sur l'origine, la subdivision et l'extension de l'Aurignacien en Europe

Ladislav Báñez

Cette étude sort d'un classement nouveau de l'Aurignacien en Tchécoslovaquie et en Europe centrale. Au sujet de la division chronologique de l'Aurignacien en Europe centrale nous nous appuyons avant tout sur les découvertes de Tchécoslovaquie, où on a découvert les premières constructions paléolithiques — les habitations, lesquelles ne sont pas connues dans les autres pays de la même phase de cette civilisation.

Dans l'introduction l'auteur décrit le développement des opinions sur l'origine, la subdivision et l'extension de l'Aurignacien et il s'occupe en critiques des méthodes par lesquelles on veut résoudre les problèmes de l'Aurignacien en Europe.

Dans le cadre des systèmes du Paléolithique supérieur les découvertes du peuplement aurignacien en Tchécoslovaquie présentent des monuments qu'on peut désigner en vérité par le terme l'Aurignacien. Cette notion dans le sens plus large du mot se rapporte à l'Aurignacien inférieur et moyen de H. Breuil, à l'Aurignacien proprement dit de D. A. E. Garrod et cette civilisation paraît à côté du Szélétien comme la plus ancienne phase du peuplement du Paléolithique supérieur en Tchécoslovaquie, qui a duré jusqu'à la fin W 2. Au point de la solution des problèmes du peuplement au Paléolithique supérieur il nous semble qu'il est peu important, si on se sert de la dénomination de l'Aurignacien ou d'un autre terme. La dénomination l'Aurignacien ou un autre terme est évidemment bien fondée surtout dans les régions où on en a usé dès le commencement. Au Paléolithique supérieur cela doit signifier un progrès civilisateur impliqué sous la notion du peuplement aurignacien qui est caractérisé par le fait qu'environ dans la même période sur la vaste région euro-asiatique et sur les provinces environnantes a eu lieu un développement de certains phénomènes progressifs qui sont partout à peu près pareils.

La cause pour la dénomination des stations en Tchécoslovaquie comme aurignaciennes ce n'est pas l'identité avec les monuments occidentaux de type aurignacien, mais parce que ces stations témoignent approximativement le même niveau de l'évolution historique de la société humaine. D'après l'auteur, il est bien possible que par la suite on pourra désigner les sites aurignaciens de Moravie

et de Slovaquie orientale dans le cadre du développement de la civilisation aurignacienne en Europe aussi d'un autre terme, de même comme les différents stades de l'Aurignacien dans les autres pays.

Un autre problème cependant reste la question de la genèse d'un sphère plus étroite de l'industrie aurignacienne de Tchécoslovaquie et celle des industries de la même période historique sur les provinces plus vastes. La solution de cette question sera possible d'après l'avis de l'auteur, seulement dans ce cas, si dans les différentes parties de l'Europe sont élucidées avant tout les questions du peuplement dans les rayons étroits ou larges où l'évolution était plus ou moins indépendante.

En Tchécoslovaquie on connaît deux centres principaux avec le peuplement aurignacien. La première série des monuments se trouve en Slovaquie orientale, ces gisements-ci aurignaciens sont liés pour la plupart aux terrasses du Hornád au bassin de Košice. Le deuxième centre également avec les stations aurignaciennes est en Moravie qui sont (sauf quelques-unes) presque toutes les stations en plein air. L'autre partie du territoire tchécoslovaque ne fournit que peu de considérables monuments de type aurignacien et elle est caractérisée par une évolution vers une industrie diverse. A la série des monuments aurignaciens moraves se rattache aussi quelques stations d'Autriche.

C'est bien défavorable pour tous les deux séries que la plupart des sites sont datés insuffisamment quant à la géologie, ce qui est causé par un milieu relativement peu favorable à une datation. En dépit de cela nous avons en Slovaquie orientale et aussi en Moravie de beaux ensembles qui facilitent typologiquement au moins en traits gros indiquer la séquence chronologique des monuments aurignaciens de Tchécoslovaquie.

Dans la phase la plus ancienne du peuplement aurignacien en Tchécoslovaquie et pratiquement en Europe centrale il n'existe que certains types des outils typologiquement peu développés. Parmi les grattoirs on rencontre le plus souvent des grattoirs sur éclat. Il est vrai que des grattoirs hauts, des grattoirs épais à museau et carénés sont typiques, mais il ne sont pas tant nombreux qu'en Europe occidentale. Les grattoirs sur lames ne sont qu'iso-

lés. Le même cas est chez les grattoirs sur lame retouchée qui sont dans cette phase plus ancienne assez rares. Les burins sont également très rares et c'est bien caractéristique pour l'Europe centrale que jusqu'ici les plus anciennes phases dégagées de l'Aurignacien (Barca II) ne contiennent pas encore de burins sur troncature retouchée. Les outils banals sont les lames à troncature retouchée, les outils à encoche et denticulés, les perçoirs et les racloirs. Pour la plus ancienne phase de l'Aurignacien sont les outils typiques de l'allure moustéroïde, représentés surtout par des racloirs simples convexes, des racloirs simples droits et convergents, par des racloirs à retouche abrupte et par les autres. Très souvent on trouve ici des pointes triangulaires retouchées, des éclats pointus à la base grosse, des éclats à cinq angles, des pics et ceux d'une sorte du hachoir (Choppers), puis de différents éclats. En ce qui concerne la typologie, il semble qu'on puisse dire que cette caractéristique de la plus ancienne industrie aurignacienne se rapporte avant tout à la Slovaquie orientale, où probablement il faut chercher en général la plus ancienne industrie de type aurignacien qu'on date de l'interstade W 1/2 (Barca II). En Moravie, Autriche ou Pologne cette phase du peuplement aurignacien n'a pas été encore constatée et sauf la Slovaquie orientale ce n'est qu'en Hongrie (Istállóskő) et en Yougoslavie (Potočka) que nous pouvons suivre quant à la typologie, selon toute vraisemblance, une industrie ancienne similaire.

Cette phase la plus ancienne de l'Aurignacien centre-européen se présente sous une forme beaucoup plus primitive que le stade de l'Aurignacien inférieur de l'Europe occidentale et du Proche-Orient, lequel est quant à la typologie d'un âge équivalent et par le dosage du carbone radioactif peut-être un peu plus récent.

Il est à noter ici que les plus anciennes industries aurignaciennes et préaurignaciennes du Proche-Orient (Jabrud) ou également du Sud-Ouest de l'Europe sont au sujet de la typologie nettement plus développées. Cela est évident pas seulement par le pourcentage des grattoirs sur bout de lame, de différents genres des burins ou des autres types, mais après tout aussi par une industrie plus laminaire. Les stades les plus anciens du peuplement aurignacien de Slovaquie orientale sont marqués généralement avant tout par la fabrication des outils en éclat sur lame et en débris, quoiqu'il soit évident une tendance vers l'industrie laminaire, pourtant les traditions plus anciennes de la technique par éclat survit encore aussi.

Les types plus anciens d'outil se maintiennent encore dans les phases moyennes du peuplement aurignacien. En dehors des types courants, connus déjà dans les phases antérieures, qui sont plus développés et aussi plus nombreux, on y rencontre également de nouveaux types des outils, auparavant pas encore en usage. De nouveau on y peut voir une variété plus nette dans la relation numérique des types déjà connus parmi les industries de l'Europe centrale, occidentale et du Proche-Orient (vois le graphique cumulatif — fig. 5). En essentiel ce sont des industries d'un caractère simile, cependant l'Europe centrale se montre encore une fois plus pauvre en nombre des trouvailles et même en pourcentage des types d'outillage. Ces différences sont générales, mais il est bien naturel qu'on trouve également parmi les stations centre-européennes des phases moyennes aurignaciennes des variations quant à l'usage de divers types d'outil. En majorité il s'agit dans ces cas de sites avec une différente fonction qui se manifeste par des outils spécifiques nécessaires plus ou moins nombreux. Dans ces phases moyennes de l'Aurignacien se représentent en Europe centrale tous les types de grattoirs, en majorité ce sont les grattoirs sur lame, dont le nombre surpasse celui de tous les autres outils. Dans ces phases moyennes ce sont des grattoirs combinés qui accompagnent les grattoirs simples et on connaît même les formes primitives de type des burins dièdres. On peut y trouver déjà en grand nombre des burins sur troncature retouchée, puis des burins busqués et aussi les autres types des burins. Ce ne sont que quelques types particuliers de l'Europe occidentale qui manquent parmi les burins, ce sont par exemple le burin busqué à encoche, le burin bec-de-perroquet etc. Il y a beaucoup de burins sur troncature retouchée et busqués, ou les burins combinés avec les autres outils, respectivement les burins multiple dièdre. Il faut noter comme un trait caractéristique pour le peuplement aurignacien centre-européen que le perçoir classique est inconnu dans toutes les phases de l'Aurignacien. La fonction des burins était effectuée dans la plupart au moyen des outils pointus peu marqués. L'absence des burins peut s'expliquer par le manque des outils osseux et surtout par celui des pièces d'un caractère artistique.

Les outils pointus sont similaires à ceux des phases plus anciennes, cependant ils sont moins dominants. En majorité c'étaient des lames et des éclats pointus dans la fonction des pointes. Il semble que parmi les pointes c'étaient les pointes osseuses à base fendue ou de type de Mladeč qui

étaient plus importantes, mais elles ne se trouvaient qu'aux stations de grotte où leur présence était justifiée par leur fonction.

Une explication possible pour l'absence des typiques pointes lithiques retouchées dans les campements en plein air nous fournit le fait que c'étaient des outils beaucoup en usage et après les chasses réussies celles-ci manquent d'habitude dans le mobilier des campements en plein air avec un caractère d'une habitation provisoire.

Dans les moyennes phases aurignaciennes de l'Europe centrale apparaissent les premières lames véritables à bord abattu et les lames plus longues. Mais en Europe centrale la forme de ces lames était plus primitive que celles du Proche-Orient ou au Sud-Ouest de l'Europe. Des lamelles microlithiques grêles commencent à apparaître au cours de cette phase et au moyen de quelques microlamelles (par exemple Krems-Hundssteig ou Góra Puławska) — on les considère comme les déchets de la fabrication des grattoirs hauts — il est assez difficile à donner ici une explication suffisante.

Un développement de tous les types d'outil mentionnés a été constaté aussi dans les phases plus récentes de l'Aurignacien centre-européen. La plus récente phase du développement aurignacien est marqué par une grande introduction des éléments gravettiens au premier rang par les lamelles à bord abattu et les lames à troncature retouchée ne sont pas également rares. En général, on peut dire que l'industrie lithique dans les phases moyennes et plus récentes de l'Aurignacien centre-européen est déjà expressément laminaire. On pourrait désigner les phases les plus récentes de l'Aurignacien centre-européen à cause d'un aggrandissement fort des éléments gravettiens comme la phase „pré-gravettienne” de l'Aurignacien; celle-ci s'attache d'une façon génétique aux phases aurignaciennes moyennes et plus anciennes de l'Europe centrale, caractérisées succinctement plus haut.

Les principaux points d'appui pour la datation géologique de ces phases de l'évolution aurignacienne nous livrent les stations paléolithiques de Slovaquie orientale (Barca II, Kechnec, Seňa), quelques stations en Moravie (Křepice, Maloměřice-Občiny) et en Autriche (Willendorf II).

Selon les observations des sites avec l'industrie aurignacienne il était possible de déterminer le développement de l'Aurignacien centre-européen depuis l'interstade W 1/2 jusqu'à la fin W 2.⁹⁶ En Tchécoslovaquie, dans toutes les deux régions citées plus haut, ce sont 30 ou 40 stations paléolithiques indépendantes qui prennent part à

l'organisation chronologique de l'Aurignacien et elles signifient un peuplement aurignacien 12 fois distingué dans la dimension verticale temporelle en Moravie et 20 fois distingué en Slovaquie. Entre les stations on peut observer des rapports génétiques assez étroits depuis les stations les plus anciennes jusqu'aux stations les plus récentes.

Pour tous les deux groupes il est typique que leurs rayons du peuplement ne sont pas identiques avec ceux du peuplement des groupes szélétiens en Europe centrale.

Le respect réciproque trop net des rayons de ces deux civilisations parallèles est très visible dans le bassin karpathique. Par exemple en Transdanubie et en Slovaquie septentrionale où il y a des rayons importants szélétiens, il y manque parfaitement l'Aurignacien. Le groupe szélétien de Bükk est aussi tout isolé de l'Aurignacien. Une exception présentent seulement les trouvailles de la grotte d'Istállóskő et Peskő, où cependant n'avait jamais lieu un peuplement szélétien indépendant. Même en Slovaquie orientale, dans la vallée du Hornád, nous rencontrons des rayons du peuplement aurignacien. Ni parmi ces stations-ci n'a été enclavé une station széletienne indépendante, quoique sur quelques ensembles (par exemple Kechnec I) on puisse observer l'influence széletienne des montagnes proches de Bükk.

Le même principe du peuplement peut-on voir au Sud de Moravie où les groupes des sites avec le mobilier aurignacien évitent ceux du Széletien morave. Cela concerne surtout les gisements aux environs de Brno (Stránská skála, Maloměřice, Podstránská, Brno-Čtvrť, Tvarožná),⁹⁷ c. à. d. des stations indubitablement aurignaciennes, qui se séparèrent tout à fait des stations széletiennes à la vallée de la Bobrava et à l'est de Brno (par exemple Ořechov, Ořechovičky, Modřice, Želešice, Moravanky) ou de Neslovice et de Rozdrojovice.⁹⁸ Ces derniers sites étaient aussi isolés des stations avec la tradition aurignacienne aux environs de Tišňov (p. ex. Hradčany, Nuzířov I—II).⁹⁹ Cependant on peut trouver des points de contact sur la station d'Omice où sur les pièces aurignaciennes on remarque aussi une influence széletienne.¹⁰⁰ Le groupe des gisements aurignaciens aux Sud-Est de Brno avec le centre à Křepice (Klobouky, Krumvíř, Boleradice, Popice, Pouzdřany, Židlochovice et Blučina)¹⁰¹ étaient nettement séparables du centre szélétien de Moravie.

Un autre rayon du peuplement aurignacien plus marqué se montre dans la région alpine au Sud-Est sous les montagnes de Karavanky en Slovénie où

nous pouvons supposer un peuplement aurignacien plus compact qu'on est prouvé jusqu'ici. En Pologne, il semble également que le peuplement aurignacien est concentré dans quelques régions (par exemple région de Cracovie).

Les stations de la tradition aurignacienne en Pologne constituent un groupe moins marqué et il est possible que celles ne représentent que la périphérie du peuplement aurignacien. Il semble que sur le territoire de la partie européenne de l'U. R. S. S. l'Aurignacien n'a pas pu se faire valoir à cause du développement de divers groupes respectivement des variantes du Gravettien oriental qui y ont rempli pratiquement tout le Paléolithique supérieur en parallèle avec l'évolution aurignacienne ou szélétienne de l'Europe centrale.

Il est intéressant que presque tous ces groupes aurignaciens sont situés aux pieds des montagnes dans la proximité des plaines, où les conditions quant à la nourriture sont les plus avantageuses. Ainsi par exemple le plus vaste milieu vital des stations aurignaciennes à la vallée du Hornád est constitué par le bassin de Košice, entouré par la chaîne des montagnes de Slanec et de Zemplén et par les contreforts de la montagne métallifère de Slovaquie qui limitent la plaine hongroise et la zone montagneuse slovaque. Le bassin de Košice est en vérité une porte d'entrée parmi ces principaux phénomènes géologiques et dans cette qualité il fournit un milieu idéal pour le peuplement paléolithique et en ce qui concerne la nourriture il est presque destiné pour y fonder des colonies des chasseurs et celles pour l'hivernage. Le grand nombre des stations paléolithiques (30 sites dans une distance de 20 km) dans cette contrée n'est pas un fait fortuit, au contraire, il affirme la régularité du peuplement paléolithique dans la cadre de certains rayons lesquels en règle furent occupés par des unités assez grandes de société des chasseurs paléolithiques. Il n'est pas moins important que nous rencontrons dans les rayons de ce genre avec une extension assez petite dans un milieu géographiquement plus favorable et pour la nourriture avantageux, généralement une série de monuments et des stations d'un caractère similaire qui dans leur rayon relativement bien distingué ou limité ont subi un développement non interrompu. Une évolution génétique de cette façon peut être déterminée non seulement typologiquement mais encore par des formes de lotissement, celles-ci rejettent et reflètent nécessairement les desseins des habitants.

À côté de nombreux savants c'est G. Clark¹⁰² qui fait remarquer que nous rencontrons dans quel-

ques régions les colonies qui ont été habitées pendant les mois d'hiver. En conséquence il croit alors que les chasseurs du Paléolithique supérieur ont changé leurs colonies d'après les saisons de l'année ayant suivi le passage des animaux pour la chasse desquels ils se sont spécialisés. D'après G. Clark ils passaient les mois d'hiver sur un endroit où d'habitude on a construit un campement d'hiver.

En accord de cette observation on peut considérer les constructions paléolithiques de Barca I et II comme les habitations hivernales creusées dans la terre. L'idée prononcée par F. Prošek¹⁰³ au sujet du peuplement par époque dans certaines stations paléolithiques en rapport avec des cycles réguliers du retour des chasseurs dans les mêmes rayons est alors à Barca tout à fait légitimé au point de vue de différent âge des constructions paléolithiques.

Le retour de la troupe des chasseurs dans certains rayons et dans leurs colonies antérieures est affirmé par nombreuses stations paléolithiques. Une explication pour ce retour dans les mêmes régions ou les mêmes rayons on peut trouver dans la vie des chasseurs paléolithiques qui selon les passages des animaux à troupeau devaient suivre les pistes des troupeaux et attendre les passages renouvelés des animaux.

Tels rayons avec un peuplement paléolithique trop dense — comme nous les avons déjà signalés pour le bassin karpathique et pour l'Europe centrale — nous les retrouvons maintenant sur le territoire de toute Europe. Pour les exemples on peut pourtant citer encore la région des Pyrénées ou la vallée de Vézère où il y a la plus grande concentration des stations aurignaciennes. Comme un autre exemple on peut mentionner aussi les centres du Paléolithique tardif de différents groupes et stades culturels en Allemagne moyenne ou septentrionale, les régions des stations paléolithiques sous-alpines, celles aux environs des monts de Pavlov, de Karst en Moravie et en Bohême, de la vallée d'Ipel, puis la région du Dniestr et le rayon de Kostenki-Borševo.

Tous ces exemples qui ne sont pas naturellement les seuls, nous servent comme des modèles des rayons de chasses plus vastes, dont les mobiliers, les ensembles de la civilisations paléolithiques sont relativement homogènes.

Ces constatations sont d'accord avec les connaissances de plusieurs expertes. Quant à la question d'une formation des unités sociales il est important d'étudier les possibilités d'une parenté ethnique des différentes troupes du Paléolithique

supérieur. Les opinions dernières¹⁰⁴ de quelques expertes sont d'accord qu'on peut supposer sur ces territoires l'existence d'un peuplement de clan. D'après l'avis de l'auteur une troupe fondamentale était composée par 20 ou 25 hommes, par une équipe capable de réaliser toutes les opérations de chasse ou une autre opération économique. Jusqu'à présent il est impossible de déterminer combien d'équipes de chasse ont pu exister dans les rayons et quelle est la durée de leur existence, mais il est très probable que les gisements des rayons cités approuvent l'existence des troupes humaines plus grandes qui ont eu les signes économiques et les principes culturels tout à fait similaires.

De cette manière on peut plus facilement expliquer pas seulement l'existence des rayons relativement bien limités de l'Aurignacien, mais aussi la circonstance que deux civilisations diverses ont pu exister tout indépendantes l'une à côté de l'autre (p. ex. l'Aurignacien et le Szélétien, l'Aurignacien et le Périgordien etc.).

Il n'est ni nécessaire ni bien possible de vouloir expliquer les attributs communs dans l'industrie des rayons paléolithiques bien lointains par des grandes vagues migratoires d'une „civilisation“. Ni en théorie ni en pratique on ne peut prouver que pendant une seule époque géologique une civilisation paléolithique — dans notre cas c'est l'Aurignacien — puisse arriver de l'Asie mineure jusqu'à l'Europe occidentale. A ces suppositions s'opposent plusieurs faits, par exemple chaque territoire (Europe du Nord-Ouest, Europe centrale, Proche-Orient) présente son développement indépendant, ce que est déjà prouvé, ou l'évolution aurignacienne dans les provinces différentes a ses racines autochtones avec des processus particuliers et indépendants. Contre telles hypothèses parlent également des ensembles de trouvaille qu'il faudrait découvrir sur la route de l'infiltration de l'Aurignacien. Cependant ces ensembles ont une tenue diverse bien que les traits temporels soient en principe conformes.

Les observations de l'auteur alors montrent que les découvertes aurignaciennes avec le même caractère du peuplement dans la vallée du Hornád, dans les provinces moraves et des parties environnantes forment un rayon bien limité avec un mobilier similaire et avec un peuplement du même genre. Il est vrai qu'à la périphérie de ces rayons nous rencontrons encore des stations avec un mobilier similaire, mais elles possèdent déjà des traits tout particuliers. Quelquefois ces „traits particuliers“ sont déterminés simplement par le caractère du lotissement ou du campement et de l'endroit de chasse,

autrefois tout simplement par le fait qu'ils s'écartent du cadre du peuplement d'un certain rayon. C'est pour cela qu'on peut être d'accord sur quelques points avec les opinions des savants mentionnés surtout avec ceux d'après lesquels pour donner un jugement sur les complexes du Paléolithique supérieur il faut avant tout songer aux conditions du développement local. Sans vouloir contester la question au sujet du point de départ de l'Aurignacien, l'auteur veut attirer l'attention à la possibilité qu'en même temps dans les différentes parties de l'Europe en respectant les conditions données géologiques (climatiques) et même économiques plusieurs centres se sont formés qui possèdent toutes les conditions pour un développement particulier et indépendant du subassement précédent, sans des grandes influences extérieures.

Un centre important des civilisations du Paléolithique supérieur, en particulier des industries aurignaciennes est le Proche-Orient, c. à. d. la région entre l'Iran et le littoral oriental de la Méditerranée.

C'est D. A. E. Garr od¹⁰⁵ qui a signalé déjà la similitude du Paléolithique supérieur de l'Europe avec celui de la région de Syrie, de Liban et de Palestine et elle a séparé cette région-ci de l'évolution de l'Afrique septentrionale (Égypte).

Il est bien intéressant d'observer que le Levallois-Moustérien en Palestine, d'après D. A. E. Garr od,¹⁰⁷ contient dans sa phase ancienne toujours un plus grand nombre de burins, de grattoirs sur lame et de lames à retouche que les autres industries contemporaines à éclat en Europe. Il faut rendre compte de ce fait parce qu'au Moyen-Orient les industries du Paléolithique supérieur ont poussé des racines beaucoup plus profondes qu'en Europe centrale ou occidentale.

C'est évident le mieux à Jabrud¹⁰⁸ où dans deux abris on a dégagé des couches qui comprenaient les industries paléolithiques supérieur au sein profond des civilisations du Paléolithique moyen.

Parmi des industries nettement de type du Paléolithique supérieur appartiennent les couches préaurignaciennes 13 et 15 dans l'abri I où on rencontre outre de grattoirs carénés et épais à museau,¹⁰⁹ de burins, de perçoirs, de lames à retouche et même de lamelles denticulées. Quant à la typologie, en comparant cette industrie avec l'Aurignacien centre-européen, on ne la peut ranger que dans les stades moyens du peuplement aurignacien. Il ne s'agit naturellement que du principe typologique parce que l'âge du Pré-Aurignacien du Moyen-Orient n'est pas défini (celui-ci est daté par A. R u s t¹¹⁰

quelque part entre l'interpluvial R—W et au début du pluvial W 1, par E. Bordes¹¹¹ à la fin W 1 ou dans W 1/2 et par les autres chercheurs dans W 1/2 ou encore d'une autre façon).

Sans respecter cependant l'âge géologique tout précis des trouvailles — c'est un problème pour le moment suffisamment non résolu — nous ne pouvons pas mettre ces trouvailles qui selon F. Bordes¹¹² correspondent au Chatelperronien français, en rapport avec les découvertes aurignaciennes les plus anciennes de l'Europe centrale et du tout vouloir en déduire l'origine de l'Aurignacien centre-européen.

Quant à l'Aurignacien de l'abri II à Jabrud nous sommes bien renseignés grâce à la monographie de A. Rust¹¹³ et par la statistique de D. de Sonneville-Bordes¹¹⁴.

Les découvertes des couches 7 et 6 sont considérées par tous les chercheurs comme l'Aurignacien plus ancien. D'après A. Rust¹¹⁵ c'est le début de l'industrie laminaire, laquelle — d'après l'opinion de D. de Sonneville-Bordes — est de la même origine que le Pré-Aurignacien de l'abri I, mais sans une connexité génétique.

La couche 6 a été caractérisée¹¹⁶ comme l'Aurignacien primitif plus ancien en cause de la présence de grands racloirs et des éclats abondantes qui prédominent numériquement par un tiers sur les lames.

D'après les études statistiques faites par D. de Sonneville-Bordes, le remplissage de cette assise est moins prochaine du Pré-Aurignacien de la couche 15 de l'abri I de Jabrud que l'Aurignacien plus ancien de la couche 7.

Au sujet du rapport de l'Aurignacien du Proche-Orient à l'Europe A. Rust¹¹⁷ a supposé justement qu'une parallélisation immédiate avec l'Europe n'est pas possible. En vérité il suffit une vue jetée sur l'ensemble des graphiques de Barca II avec l'Aurignacien plus ancien et sur la couche 7 de l'abri II de Jabrud ou sur la couche pré-aurignacienne 15 de l'abri I de Jabrud, pour voir que les variations sont en principe bien semblables, cependant leurs cours est néanmoins divers (fig. 8). D'autre part il nous semble que la couche 6 avec l'Aurignacien primitif plus ancien de l'abri II est beaucoup plus prochain à l'Aurignacien moyen typique de l'Europe centrale dont le représentant véridique est Kechnec I, daté au début de W 2.

Les couches 5 et 4 de l'Aurignacien moyen de Jabrud dans l'abri II sont concernant la typologie de nouveau bien prochaines aux découvertes de l'Aurignacien moyen centre-européen (surtout de

Moravie) et c'est le cas pas seulement quant au groupement total de l'industrie, mais aussi par principe. D'après les trouvailles publiées¹¹⁸ il semble que dans ce horizon se trouvent des pointes osseuses, lesquelles correspondent fortement à celles du type de Mladeč. Ces pointes-ci osseuses d'une dimension plus petites sont accompagnées par de nombreuses pointes laminaires à retouche, en Europe centrale bien connues avant tout de la grotte d'Istállóskő (la couche culturelle supérieure) ou de Willendorf II/4.

D'après l'avis de D. de Sonneville-Bordes¹¹⁹ cette couche présente l'Aurignacien classique du Proche-Orient.

La couche 3 de l'abri II de Jabrud contient aussi une industrie riche caractérisée par des pièces continues des couches précédentes surtout par des grattoirs combinés avec des burins. Cette couche-ci est selon D. de Sonneville-Bordes la couche la plus parente de l'Aurignacien européen plus ancien et en même temps toutes les deux doivent être d'origine outre-européenne. D'après le même savant le facies aurignacien en Palestine et en Syrie se distingue envers celui de l'Europe par une pauvreté des types d'outillage, par une retouche aurignacienne plus faible, par l'absence des pointes gravettiennes, des lames à cran et par le manque des pointes osseuses à base fendue. Au Proche-Orient elle suppose le développement des horizons les plus anciens vers les horizons les plus récents tandis qu'elle démontre la séquence de l'évolution par des grattoirs gros, des perçoirs, des pointes Font Yves, des lames à retouche, par le recul des pointes chatelperroniennes, par des outils denticulés et par l'abondance des lames.

Au Moyen-Orient ni A. Rust ni D. de Sonneville-Bordes¹²⁰ ne supposent pas une évolution ininterrompue d'un horizon à l'autre, mais il suggèrent l'idée d'une évolution par des cycles culturels avec un caractère similaire. Le premier cycle présente le développement du Pré-Aurignacien vers une civilisation nettement laminaire (couches 7, 5 et 4 dans l'abri II de Jabrud), le deuxième était sous l'influence du Jabrudien (couches 6 et 2) et puis il y a d'après eux un groupe bien proche à l'Aurignacien européen (couches 3 et 1) avec laquelle il doit avoir l'origine commune.

Une vue impartiale jetée sur l'industrie aurignacienne du Proche-Orient et sur le territoire de l'Europe suffit pour que personne ne reste en doute que l'Aurignacien s'était étendu sur un territoire véritablement énorme. Si l'Aurignacien du Proche-Orient et de l'Europe centrale et occidentale

sont d'une origine commune — soit en Europe soit au Proche-Orient — ce n'est pas une question simple.

En vertu des études comparatives de plusieurs chercheurs signalés plus haut on peut indiscutablement éliminer la filiation des plus anciennes civilisations laminaires en Europe du Sud-Ouest du Proche-Orient ou inversement. C'est H. Delporte¹²¹ qui naguère s'est occupé de cette question et il a éliminé la possibilité de cette filiation par des arguments convaincants. En outre, sans rendre compte des résultats précis ou imprécis de méthodologie de G. Laplace¹²² ou de F. Bordes,¹²³ leurs opinions de l'origine autochtone des civilisations laminaires de l'Europe occidentale (le Castelperrien) sont nettement réelles et prouvables.

Une chose encore plus difficile serait, si nous voulions attester ou exclure l'origine de l'Aurignacien centre-européen du Proche-Orient ou le cas contraire. Ces industries sont sans doute du même stade culturel, quoique les variations typologiques citées au-dessus aient été prouvées. D'après les observations de l'auteur il semble que le fondement continu ou génétique — souvent contesté — entre le Pré-Aurignacien du Proche-Orient et le début réel de l'Aurignacien du Proche-Orient est typologiquement bien prouvable. Un argument pour cela ne livrent pas seulement des types d'outillage en particulier, mais surtout la nature totale des industries qui est sans doute du même caractère. Il semble aussi certes que le développement — caractérisé plus haut — de l'Aurignacien centre-européen s'est mis dans une direction parfaitement différente de celle du développement du Proche-Orient où il n'y a pas à la typogénèse de telles différences que par exemple entre les phases plus anciennes et moyennes de l'Aurignacien centre-européen.

Nous avons déjà fait remarquer plusieurs fois qu'il n'y avait pas des rapports typogénétique entre les phases aurignaciennes plus anciennes de l'Europe centrale et du Proche-Orient. Les phases aurignaciennes plus anciennes de l'Europe centrale (Barca II) sont sans doute en ce qui concerne la typologie plus primitives et aussi plus anciennes que les stades aurignaciens plus anciens à Jabrud. En respectant cette réalité il faut — c'est le plus probable — éliminer la possibilité de l'arrivée de l'Aurignacien centre-européen de l'Orient. Il est vrai qu'une possibilité contraire serait typologiquement plus fondée, mais elle nous paraît très peu invraisemblante en songeant au fait cité au-dessus, à savoir qu'aussi bien le Pré-Aurignacien que

l'Aurignacien plus ancien du Proche-Orient sont plus évolués.

A propos des phases moyennes nous avons déjà constaté que l'Aurignacien du Proche-Orient était très voisin aux moyennes phases aurignaciennes de l'Europe centrale. Ce cycle-ci du peuplement aurignacien moyen parcourait en toute l'Europe aussi qu'au Proche-Orient en vérité d'une manière plus uniforme que ceux des phases plus anciennes. Ici la parenté des critères typologiques est plus profonde, supposer cependant déjà une migration continentale, c'est trop prématuré et peu prouvable. La continuité autochtone ayant prouvé les complexes aurignaciens moyens de l'Europe du Sud-Ouest ne pourraient pas être compris dans cette invasion. En Europe centrale où nous supposons également la continuité des phases aurignaciennes moyennes avec celles les plus anciennes, il nous faudrait en effet fournir pour la pénétration aurignacienne un argument réel et prouvé par des découvertes et par des sites concrets. Cependant au lieu de cela, nous rencontrons en Europe centrale des rayons bien limités du peuplement aurignacien avec leur évolution particulière et leur continuité.

Les vastes régions du Proche-Orient avec le peuplement aurignacien furent peuplées probablement aussi par rayons dans un cycle particulier du développement qu'on peut prouver jusqu'à la fin du Paléolithique, si nous désignons les phases finales de l'Aurignacien proche-oriental comme l'Aurignacien récent, l'Atlitien ou le Micro-Aurignacien.

A l'évolution de l'Aurignacien du cycle jabrudien s'attache — probablement de la même façon qu'au cycle centre-européen s'ajoute l'Europe orientale — aussi la région septentrionale de l'Arabie, où d'après H. Field¹²⁴ l'Aurignacien est moins abondant représenté et il est contemporain avec l'Aurignacien moyen en Palestine et généralement il se distingue du Paléolithique supérieur en Irak ou du Grimaldien „du Kurdistan méridional“. Certaines variantes ont les traditions aurignaciennes seulement plus tard et avec la tendance déjà vers le Mésolithique.¹²⁵

La substance des industries aurignaciennes avec ses périphéries se développe au Proche-Orient de la même façon que nous avons vue en Europe centrale. Les observations faites et aussi selon l'analyse des opinions, on peut au fond supposer que la civilisation aurignacienne a eu ses propres centres d'évolution dans les différentes parts de l'Europe et de l'Asie. Ces centres-ci, d'après l'avis de l'auteur, indépendants avaient leur cycles particuliers qui étaient apparemment aussi indépendants et auto-

nomes. Il est encore très plausible que c'étaient des rayons plus petits, occupés par des unités sociales avec leur propre structure d'organisation et faisant en commun l'économie qui présentent la base du peuplement aurignacien.

A ces hypothèses s'approche dans quelques points aussi la conception de H. Delporte¹²⁶ et l'avis de G. Kurth,¹²⁷ d'après ce dernier le Pré-Aurignacien en effet a exercé l'influence sur l'Europe, cependant l'Aurignacien proprement dit est en Europe plus ancien qu'au Proche-Orient et il a passé en Europe centrale par un développement indépendant.

En ce qui concerne la question de l'infiltration de l'Aurignacien du Proche-Orient en Europe centrale il faudra explorer les régions qu'on doit prendre en considération pour la migration. Il suffit une vue jetée sur la carte de l'Europe et de l'Asie pour pouvoir déterminer géographiquement les régions à travers desquelles on pourrait tracer la route de la pénétration. De l'aspect géographique on ne peut prendre en considération que les routes suivantes: 1. celle au sud de la mer Caspienne à travers du Turkménistan au bout de l'Europe orientale, 2. celle à travers de l'Arménie et du Caucase en amont de la mer Noire, 3. celle à travers de l'Asie Mineure et les Balkans, continuant par la vallée danubienne en Europe centrale et enfin celle à travers de l'Égypte, du Nord-Afrique et du détroit du Gibraltar à l'Europe méridionale et au Sud-Ouest de l'Europe.

La route à l'est de la mer Caspienne ou à travers de celle n'est pas encore assez nettement recherchée, cependant à l'état actuelle de nos explorations l'élimination de celle est très acceptable. Une région plus réelle pour une route est celle de l'Arménie, du Caucase et du littoral septentrional de la mer Noire. Les recherches faites en Arménie au sujet du Paléolithique supérieur sont assez superficielle, mais déjà les résultats présents indiquent que le Paléolithique supérieur ici dégagé ne peut pas être rangé dans l'Aurignacien. Puis il semble que le Paléolithique supérieur de cet endroit est plus proche au développement du littoral oriental de la mer Noire que de l'Europe orientale.¹²⁸

Les stations paléolithiques près de l'embouchure du Don dans la mer d'Azov ou de celle du Dniestr dans la mer Noire sont situées sur les importants endroits géographiques et dans le cas d'une migration des civilisations paléolithiques supérieures du Proche-Orient vers l'Europe ces stations devraient se trouver dans le centre de l'interpénétration. Dans ces rayons il y a une concentration assez dense du peuplement paléolithique supérieur,¹²⁹ lequel d'après

P. I. Boriskovskij et N. D. Praslov¹³⁰ se distingue du Paléolithique des régions plus septentrionales. Les chercheurs cités ont accentué en effet que ces stations-ci n'étaient pas en contact avec l'évolution au littoral de la Méditerranée et en Afrique, ils se tournaient à l'opinion d'après laquelle ce territoire jouait le rôle du médiateur parmi les régions mentionnées. Il est bien certes que dans aucune région au Nord de la mer Noire nous ne rencontrons pas de monuments de la tradition aurignacienne qu'on pourrait attacher à l'Aurignacien centre-européen ou proche-oriental.

Même ni le site, souvent cité, Surène I à la Crimée avec une industrie en essentiel de la nature aurignacienne ne peut pas être considéré comme une inter-station au cours de la migration déjà c'est pour cela parce qu'il paraît trop récent en le comparant avec l'Aurignacien plus ancien de l'Europe centrale. Cela concerne les assises inférieures et moyennes qui fournissent outre des grattoirs carénés, des grattoirs sur lames, des grattoirs circulaires aussi des outils bifaciales et moustéroïdes. De plus il y a des lamelles à bord abattu à cause desquelles on a mis en parallèle cette station-ci avec celle de Krems-Hundssteig en Europe centrale. Mais le grand nombre de burins sur troncature et l'allure totale d'outillage ne permettent pas une comparaison de ces pièces que seulement avec les phases moyennes et plus récentes du peuplement aurignacien en Europe centrale. Au surplus, les burins abondants indiquent des rapports à l'évolution sud-européenne du Paléolithique supérieur, où ces outils en comparant avec l'Europe centrale sont trop typiques et beaucoup plus nombreux.

Cette route de la pénétration aurignacienne en Europe centrale ne peut pas être attestée aussi à cause de cela, parce qu'en réalité entre les régions littorales de la mer Noire et les Karpates orientales jusqu'à la région de Kiev il n'y a pas un peuplement aurignacien. Dans l'exposé présent nous avons déjà éclairci cette question plus haut et pour le moment nous ne pouvons que démontrer de nouveau qu'il n'y a que peu de stations à proximité des Karpates ou en Podolie qu'on peut mettre en rapport avec le peuplement aurignacien centre-européen et elles ne sont situées qu'à la périphérie.

La route nord-afrique de la pénétration aurignacienne au Sud-Ouest de l'Europe fut déjà rejetée par presque tous les chercheurs et alors il ne faut pas nous en occuper.

Et maintenant nous arrivons à la plus réaliste conception d'une route possible pour une migration fortuite de l'Aurignacien du littoral oriental de la

Méditerranée en Europe en traversant l'Anatolie et les Balkans. Cette route était acceptée par la plupart des chercheurs pour les motifs logiques. C'était cependant déjà V. G. Child¹³² qui admit que jusqu'à présent aucune station — située dans cette direction de la migration — ne fut pas mise constamment sur le même grade des stations aurignaciennes de l'Europe. Il a encore noté une densité plus petite des gisements aurignaciens avec des pointes osseuses sur le territoire à l'est du Danube et d'après lui la migration de l'Aurignacien n'était que peu documentée. Il a songé, peut-être, à côté des Balkans aussi à l'Asie mineure, où selon quelques chercheurs le peuplement aurignacien n'est affirmé que dans certaines régions peu recherchée encore.^{133, 134} D'après les pièces publiées il est problématique, s'il s'agit de l'Aurignacien classique. L'activité des instituts anglais et allemands de recherche dans ce pays suggère l'idée d'une position clef de ce territoire en ce qui concerne la solution de la migration pas seulement au Paléolithique mais aussi au Néolithique. L'importance de cette région est bien connue pour les instituts mentionnés et quant à la solution de ces problèmes ce n'est que l'avenir qui peut donner une réponse.

M. Pfannenstiel, en habitant plus longtemps la Turquie, fit déjà remarquer¹³⁶ que les découvertes en Anatolie étaient liées aux découvertes paléolithiques en Palestine, en Syrie, en Mésopotamie, au Caucase, à la Crimée et en Bessarabie, mais il est difficile à constater, si ces trouvailles se trouvent dans un centre d'où émanaient des courants culturels de l'Anatolie ou si l'Anatolie représente un passage de ces civilisations.

Pour nous la région la plus intéressante de la Péninsule balkanique est celle du Bas-Danube, avant tout ce sont la Bulgarie et la Roumanie. Ces pays, surtout la Bulgarie, se rattache quant à la géographie immédiatement à l'Asie mineure et dans le cas d'une migration aurignacienne véritable, elles devraient fournir des preuves déterminantes. Dès le commencement cependant il est à noter qu'il est bien difficile à trouver dans ces régions des pièces lesquelles on pourrait désigner comme l'Aurignacien classique.

De prime abord la Bulgarie — un pays avec la position clef — nous apporte une déception parce que les découvertes d'ici ne peut être classées comme aurignaciennes qu'avec beaucoup de critique. Pas même le fragment d'une pointe en os, considérée comme une pointe d'Aurignac¹³⁷ de la grotte de Moravica, ne peut pas être définie nette-

ment comme une pointe à base fendue, car sur l'endroit, où elle fut brisée, la fente n'est pas d'une qualité assez persuasive.¹³⁸ Cette trouvaille est accompagnée aussi par une lame pointue avec des riches retouches à bord, qui est familière à l'Aurignacien, puis par des éclats pointus et discoïdes. Si nous admettons que ces découvertes appartiennent à l'Aurignacien, pourtant elles sont peu convaincantes pour établir sur elles des théories sérieuses.

A ce but ne sont pas non plus appropriées les découvertes de grotte de Pešč,¹³⁹ où les outils en os ne nous indiquent pas des pointes typiques à base fendue, mais plutôt des pointes osseuses avec un trou régulier perforé à l'extrémité inférieure. Il semble que dans cette grotte les deux assises plus inférieures nous fournissent un mobilier très ancien du Paléolithique inférieur. En ce qui concerne la typologie cependant ces pièces sont si peu prononcées et convaincantes qu'il est difficile à les mettre en parallèle avec l'Aurignacien centre-européen. Dans tous les deux cas il s'agit des trouvailles classiques de grotte avec une prédominance apparente des outils pointus. Partout les grattoirs carénés et les grattoirs épais à museau font défaut, ceux-ci existent aussi dans les phases plus anciennes de l'Aurignacien centre-européen bien rarement.

Le mobilier des autres sites bulgares par exemple Mirzlivka, Bačo-Kiro et Temnata Dupka¹⁴⁰ est encore moins convaincant. Du gisement de Bačo-Kiro on cite¹⁴¹ même deux couches de l'Aurignacien moyen, l'une d'elles contenait une pointe en os, des lames à retouche et des grattoirs sur lame, l'autre comprenait à côté des pointes encore des lames, des grattoirs sur lames et des grattoirs carénés. Cette grotte-ci on met d'habitude en parallèle avec les découvertes de la grotte d'Istállóskő. Il semble que la substance de la ressemblance de ces deux industries c'est la prédominance des armes de chasse.

Il est indubitable qu'en Bulgarie aussi s'ébauche un fondement pour le développement des civilisations du Paléolithique inférieur avec le caractère aurignacien, cependant décidément — au moins pour le moment — la Bulgarie ne fournit pas des gisements convaincants lesquels militeraient en faveur de la théorie de l'origine orientale de l'Aurignacien.

Une situation bien similaire est au nord du Bas-Danube. En dépit de nombreuses publications des archéologues roumains nous n'avons pas un tableau complet du Paléolithique roumain. On fait publier toujours seulement les choix des gisements,

selon lesquels il ne se peut pas faire des conclusions quant à la nature des pièces. Les outils du type aurignacien ne se retrouvaient qu'isolés en Valachie et en Olténie à Baia de Fier et à Şuharul. De ces deux sites il y a peu de pièces publiées¹⁴² par lesquelles l'existence de l'Aurignacien dans cette région n'est que faiblement soutenue.

Ni de la province roumaine située à l'est des Carpates, nous ne connaissons pas des gisements qu'on pourrait désigner comme aurignaciens. L'évolution des stations paléolithiques de cette contrée surtout dans le bassin fluvial du Pruth tend déjà vers celle du Paléolithique inférieur de l'Europe orientale et elle présente peu de qualités communes avec le développement du bassin karpatique.¹⁴³

Quand même aux environs des passages des Carpates orientales on rencontre des sites avec le mobilier aurignacien, à l'Est ou au Sud des Carpates il n'y a pas des industries aurignaciennes avec lesquelles ils seraient en contact. L'une de ces gisements est la grotte de Peştera près de Braşov, où à l'horizon du Moustier récent attache en superposition celui de l'Aurignacien moyen.¹⁴⁴

Un autre site oriental karpatique c'est Ceahlău, connu par des recherches nouvelles et aussi plus anciennes, comporte avec une série de gisements aux alentours assez vastes des découvertes aurignaciennes et pré-gravettiennes¹⁴⁵ (Ceahlău, Ceahlău-Dirtu, Bistricioara). L. VÉRTES qui prenait part aux recherches a signalé que dans cette région il se pouvait établir la séquence d'évolution à partir de l'Aurignacien II jusqu'au Néolithique.¹⁴⁶

C. S. Nicolăescu-Plopşor en distinguant au Paléolithique de la Roumanie l'Aurignacien inférieur (W 1/2), l'Aurignacien moyen (W 2) et l'Aurignacien moyen évolué (Pré-Kostenkien, la fin W 2) allégué qu'à la vallée de la Bistriţa notamment à Cetetica il trouve les premières phénomènes du Paléolithique supérieur, dans lequel apparaissent à côté de la technique laminaire aussi les traditions du Moustérien et du Clactonien.¹⁴⁷

Les contacts de ces régions aux Balkans ne sont pas affirmés. Les rapports de ces découvertes à l'Aurignacien centre-européen ne sont pas pour le moment nettement attestés. En Transsylvanie la situation est peu claire, car les découvertes désignées par M. ROSKA¹⁴⁹ et par des autres savants comme aurignaciennes appartiennent selon plusieurs chercheurs plutôt au Szélétien ou au Gravettien. La parenté culturelle et l'âge du gisement près de Boineşti dans le bassin fluvial de la Haute-Tisza ne sont pas parfaitement confirmées. C. S. Nicolăescu-Plopşor et E.

Covács¹⁵⁰ citent de se gisement des lames à retouche et des grattoirs doubles, qui pourraient être rangés aux phases plus récentes de l'Aurignacien.

La Yougoslavie en la comparant avec la Bulgarie et la Roumanie apparaît comme un pays mieux recherché. Ce ne sont pas non plus les stations alpines mais aussi les sites dégagés dans une région plus vaste de Yougoslavie dans les années dernières qui en témoignent.

L'Aurignacien ne justifié que depuis peu en Slovénie, fut découvert aussi aux alentours de Doboj. Une concentration plus forte des stations paléolithiques est autour des rivières Usora, Bosna et Ukrina.¹⁵¹

Pour J. Bayer et S. Brodar c'est le groupe de Karavanky qui a présenté le fondement d'une élaboration d'une série spéciale de l'Aurignacien. Ils l'ont désignée l'Olschévien; le peuple de cette époque vivaient aux grottes à l'interstade W 1/2.¹⁵² Plusieurs chercheurs ont signalé l'essence de l'Olschévien et ils ont mis ces pièces en relation avec l'Aurignacien proprement dit, c'est pourquoi alors il n'est pas nécessaire de nous rentrer à la question de „l'Olschévien“. Il est bien important cependant que les découvertes „olschéviennes“ connues de la Yougoslavie de la grotte Mokriška jama, Lokve et Potočka zijalka représentent les plus anciennes industries du Paléolithique supérieur à l'origine de W 1/2. On peut les mettre en parallèle aussi typologiquement avec les découvertes de l'Aurignacien ancien de Tchécoslovaquie.¹⁵³

Hors de ces stations l'Aurignacien est confirmé encore par les sites récemment dégagés à Crkvina, Mala Gradina, où en 1962 une assise riche en pièces aurignaciennes de type relativement fruste a été découverte,¹⁵⁴ puis à Visoko brdo ou à Luščić près de Kulaši, où l'Aurignacien plus récent avec des éléments gravettiens s'est retrouvé dans la couche culturelle.

Dans cette série de stations paléolithiques aux alentours de Doboj il y a encore un grand nombre des pièces du Moustier (par exemple à Kamen-Crkvina II, Grabovca brdo, Krndija, Gradina, Danilovca brdo) ou aussi des sites comprenant le matériel moustérien et aussi celui de l'Aurignacien (p. ex. Crkvina, Visoko brdo¹⁵⁵). L'occupation est attestée de l'aspect culturel du Moustérien au Gravettien. Le Moustérien continue ici par le Moustérien plus récent avec des traits grossiers.

D'après D. Basler le Moustérien européen fut en contact avec l'Aurignacien nouveau-venu. Il discerna, dans cette région, deux phases aurigna-

ciennes, l'une plus ancienne et l'autre plus récente. Selon lui le plus marqué Aurignacien plus ancien fut découvert à Mala Gradina, où nous reconstruisons des éclats plus larges sans des bulbes prononcés, des gigantalithes et des grattoirs carénés en nucléi. Sur quelques outils il y a une retouche graduelle marquée bien. Les retouches sont sur tout le circuit. D. Basler met en parallèle l'Aurignacien en Bosnie et en Herzégovine avec l'Aurignacien plus ancien d'Italie, en même temps encore avec l'Aurignacien classique d'Italie et de France et enfin avec l'Aurignacien de Hongrie (Istállóskő).

En effet, les critères typologiques de D. Basler sont très similaires à ceux par lesquels nous caractérisons même les phases plus anciennes de l'Aurignacien de Tchécoslovaquie. D'après cela nous supposons qu'en Yougoslavie il s'agit d'un développement pareil qui résulte évidemment du Moustérien local. C'est pourquoi alors qu'il n'est pas par hasard que L. Vértès a également déduit „l'Aurignacien II centre-européen“ de la série subalpine de stations paléolithiques.

S. Brodar a signalé également aux pièces de l'Aurignacien soi-disant primitif avec la nature moustéroïde en égard aux découvertes de Potočka zijalka, Njivice, Mornova et des autres gisements et il s'est posé la question s'il s'agirait ici des représentants de l'Aurignacien primitif le plus ancien dans cette région. Il a considéré avec certitude que la tradition du Moustier y était très profonde et il n'a pas exclu la possibilité d'une évolution du Moustérien jusqu'au Paléolithique tardif. Cette façon de voir nous semble plus juste que celle de D. Basler et nous pouvons être d'accord avec elle. Il est bien important de savoir encore qu'il existe à côté des découvertes avec une détermination discutable la station paléolithique de Risovača, la civilisation de laquelle a été déterminée par B. Gavela¹⁵⁷ comme le Moustérien V—VI et elle appartient dans W 1/2. La survivance du Moustérien au premier interstade du Würm, c. à d. à l'époque de la floraison de „l'Olschévien“ qu'on range d'habitude aux phases plus anciennes de l'Aurignacien centre-européen, fait voir la possibilité d'un contact de deux industries et aussi de la genèse de l'Aurignacien en Yougoslavie du Moustérien indigène ou alpin.

Il est à noter cependant un moment intéressant qui ne milite point en faveur de l'importance chronologique des pointes en os „à base fendue“. Pour la majorité des chercheurs ce type d'outil sert pour discerner l'Aurignacien I de l'Aurignacien II, pour le dernier c'est encore la pointe osseuse du

type de Mladeč qui le caractérise, c'est à dire une pointe allongée, en essentiel une pointe de losange avec la partie basilaire plus courte et plus large.

Dans la plupart des cas les pointes en os à la base fendue se retrouvent dans le mobilier aurignacien le plus ancien, considéré comme l'Aurignacien I. L'existence de tous les deux types des pointes osseuses dans le même ensemble découvert par exemple dans la grotte Mokriška¹⁵⁸ n'est pas suffisamment élucidée. Même L. Vértès¹⁵⁹ qui veut expliquer ce phénomène par la présence de l'Aurignacien II sous l'influence de l'Aurignacien I dans cette région, n'a pas pu donner une solution jugée au sujet de la coexistence et de la succession de ces stades et c'est pour cela parce qu'il y a des pointes en os du type de Mladeč pas seulement dans le mobilier aurignacien mais aussi dans celui du Szélétien, un fait prouvé par F. Prošek en 1960.¹⁶⁰ Il n'est certes que tous les deux types des pointes osseuses sont bien typiques pour les plus anciennes phases du Paléolithique supérieur, avant tout pour l'Aurignacien. On rencontre ces types cependant en Europe centrale et dans la plupart de l'Europe du reste et même au Proche-Orient uniquement dans les cavernes.

A cet endroit je veux signaler de nouveau à l'existence des pointes du type de Mladeč dans la couche 4 de l'abri II à Jabrud.¹⁶¹ Il est connu que cette assise a été rangée dans l'Aurignacien moyen du Proche-Orient et on ne peut mettre en parallèle cette couche-ci qu'avec les phases plus récentes de l'Europe centrale. Cette circonstance aussi témoigne de l'impossibilité d'une infiltration aurignacienne de l'Asie mineure à l'Europe centrale.

Si nous prenons en considération l'inégalité de l'évolution au Paléolithique supérieur, nous ne serons pas frappés par les tendances diverses d'évolution et par les différents fondements, d'où sortent les civilisations paléolithiques supérieur. Dans le présent exposé nous avons eu déjà l'occasion de nous assurer de la variété de ces bases de ressort, des phases diverses de développement et même de la destinée ultérieure de l'Aurignacien dans les régions différentes.

Les variétés entre l'Aurignacien de l'Europe centrale et celui de l'Europe occidentale ont été constatées à part de nous par la plupart des chercheurs. D. Sonneville-Bordes¹⁶² a également supposé qu'en Europe centrale il y avait le type d'un tel Aurignacien, qui se discerne de l'Aurignacien de France avant tout quant aux outils lithiques. H. Movius¹⁶³ a aussi partagé l'opinion qu'en Europe centrale il est nécessaire d'accepter

une civilisation aurignacienne locale (Olschévien), lequel ne se rattache pas à l'Aurignacien de France. En songeant aux résultats de l'exposé présente il faut être d'accord avec ces opinions.

D'après nos études nous ne pouvons songer ni à présent ni pour l'avenir à chercher l'origine de l'Aurignacien dans le pays celui-ci ou celui-là, mais il sera nécessaire de faire une étude profonde du mobilier plus ancien de différentes régions.

Même si nous pensons aux réserves soi-disant (c'est à dire le manque des recherches et des publications dans certains pays) il n'est pas bien possible de se référer d'une façon sérieuse en vertu des trouvailles isolés et mal stratifiés aux sites, lesquels d'après l'avis de beaucoup de savants, doivent être des points de jonction entre les stations centre-européenne et les gisements du Sud-Est (c. à. d. de l'Asie mineure et du Proche- et Moyen-Orient) et par suite nous ne pouvons pas penser à l'infiltration de l'Aurignacien de ces régions-là dans nos pays.

En Europe occidentale, l'existence plus tardive quant à l'ordre chronologique de l'Aurignacien ne doit pas alors être expliquée par l'arrivée des colonistes aurignaciens en France à travers de l'Europe centrale parce que d'une part il y a entre les Aurignaciens de ces régions de grandes variétés et d'autre part la succession et la tendance du développement à l'ouest était tout simplement bien différenciée en sortant du subassement indigène plus ancien. L'évolution dans les différentes parties de l'Europe, de l'Asie et de l'Afrique quoiqu'elle suive le marche d'un procédé en essentiel homogène, est pourtant partout diverse d'une manière concrète.

Nous rentrons encore à la question du peuplement aurignacien de nos régions tchécoslovaques. En étudiant le remplissage matériel des ensembles aurignaciens nous avons signalé en commun avec les autres chercheurs cités au réel¹⁷⁰ que le peuplement aurignacien de Slovaquie orientale apparut en rapport étroit au Moustérien beaucoup plus tôt qu'en Moravie, où par contre le peuplement aurignacien présente des rapports plus parentés de la tradition levalloisienne.¹⁷¹

Si nous observons profondément les problèmes levalloisiens en Europe centrale, nous arriverons à l'opinion qu'en Europe centrale en effet il est difficile à parler d'une existence indépendante du Levalloisien. Il est plausible que les trouvailles, désignées comme un héritage levalloisien, ne soient rien de plus que des pièces travaillées par la technique spéciale, dans notre cas par la technique leval-

loisienne. Donc en outre il ne se peut expliquer que la technique levalloisienne de la fabrication des outils lithiques est connue tandis que nous ignorons le Levalloisien dans le sens strict du mot.

La technique levalloisienne fut découverte également dans les autres gisements d'Europe de même que la technique de Moustier. Mais un contact immédiat de l'Aurignacien avec les stations concrètes du Levalloisien et celles du Moustier est peu prouvé et c'était déjà K. Valoch¹⁷² qui a insisté sur cela.

Les savants étrangers et aussi les nôtres ont déduit l'Aurignacien morave du sud-est. Parce que l'Aurignacien découvert en Slovaquie orientale est plus ancien que celui de Moravie, B. Klíma¹⁷³ a attribué de cela à l'Aurignacien une origine orientale. Pour l'origine orientale de l'Aurignacien s'est engagé également K. Valoch qui a changé sa façon de voir en temps dernier, en rédigeant les découvertes de la grotte de Býčí skála. Selon ses analyses préliminaires il constate pour les pièces de cette caverne qu'il ne s'agit pas du Moustérien, mais à côté du pourcentage haut des formes frustes, il est possible voir dans les burins nucléiformes et dans les grattoirs des prototypes de l'outillage aurignacien. Il attache l'industrie en silex typogénétiquement à l'Aurignacien. En même temps son attention se fixa également sur la participation du Tayacien dans la formation du fondement de l'Aurignacien morave. Il suppose que l'Aurignacien morave a ses racines au moins en partie dans le Paléolithique moyen centre-européen.

C'est le même cas en Moravie et également en Slovaquie orientale, dans la vallée du Hornád, où il est connu en effet une phase trop ancienne du peuplement aurignacien, mais dans son rayon il n'y a pas sur les mêmes sites des stations expressément du Moustier (sauf Kechnec III¹⁷⁵ où le peuplement aurignacien ancien était très peu représenté). Les stations du Paléolithique moyen apparaissent seulement plus lointain, dans le bassin fluvial du Haut-Hornád dans les régions des travertins des Spiš (Gánovce, Hôrka, Hranovnica, Beharovce).¹⁷⁶

D'après les études préliminaires de l'auteur les trouvailles des stations moustéroïdes de Spiš sont caractérisées par une industrie trop microlithique, dans laquelle le quartz véneux et les radiolarites prédominent.

Dans la région de Spiš, située sous les Hautes Tatras on rencontre l'industrie du Paléolithique moyen du dernier interstade (R—W) et du Würm plus ancien. Toutes les découvertes proviennent des

assises culturelles bien datées. En faisant le compte de toutes les couches et les sites dans ce rayon nous rencontrons ici au moins 15 assises indépendantes avec le mobilier du Paléolithique moyen.

L'analyse préliminaire au sujet de la morphologie et de la typologie des pièces originales de ces gisements et de ces couches a montré que la technique de la fabrication des outils s'explique par la qualité de la matière première. L'outillage en silex était taillé en éclats ou en nucléi. Les outils du jaspe étaient dégauchis d'une part par l'utilisation de la technique levalloisienne d'autre part par la technique clactonienne tant qu'il se peut faire la conclusion d'après le dégauchissement des planes des frappes et des bulbes. Parmi les outils ce sont les racloirs qui sont prédominants (racloir simple convexe, racloir simple droit, racloir à retouche abrupte et traversale). Les pointes sont relativement fréquentes et typologiquement variées. Les éclats ont en majorité une base retouchée. Toutes les couches et tous les sites comportent des éclats denticulés et des outils à encoche. D'une grande importance typologique est le petit grattoir caréné de Beharovec en quartz blanc avec les pistes de petits plans de frappe sur tout le circuit et le dos élevé retouché, celui-ci correspond typologiquement aux grattoirs carénés de Kechnec I dans la vallée du Hornád du même type et de la même allure, où ils existent dans la plus ancienne phase de l'Aurignacien moyen (fig. 2: 8).

Les mêmes pièces microlithiques et les mêmes matières premières nous rencontrons aussi dans toutes les industries aurignaciennes anciennes et moins anciennes dans le bassin de Košice où les outils moustéroïdes des habitations citées composent seulement un tiers en comparaison aux types du Paléolithique supérieur.¹⁷⁷

Dans la plupart il s'agit des types lesquels nous fournissent les sites mentionnés de Spiš. Il y a parmi ceux des pointes triangulaires, des éclats pointus à base grosse, des éclats à cinq flancs et avec deux pointes, des outils discoïdes, des racloirs simples convexes, simples droits et convergents droits ou des racloirs convex à retouche abrupte.

Il est sans doute bien intéressant que ces découvertes plus anciennes, pour lesquelles en ce qui concerne la morphologie et la technologie il est possible se servir des mêmes ou presque des mêmes critères que pour les industries microlithiques de travertin de Spiš, ne sont plus lointains d'ici qu'environ de 60–70 km de distance. Il est frappant aussi que ni en Spiš ni en Pologne méridionale nous ne connaissons aucun gisement, où nous

pourrions suivre la piste d'une reflète de l'évolution postérieure de ces industries moustéroïdes de Spiš. La direction unique pour le développement ultérieur des sites de Spiš c'est alors la région du Moyen-Hornád avec les gisements cités (surtout Barca II) dans le bassin de Košice.

En outre, il est intéressant que l'Aurignacien et le Szélétien, c'est à dire les industries du Paléolithique supérieur, ont leur introduction dans W 1/2, tandis qu'en W 1 — au cours de cette époque eut lieu le changement de l'interglaciaire chaud dans un climat brutalement froid — nous ne connaissons sur notre territoire que les phases finales du Moustérien. D'après les observations faites par F. Prošek et V. Ložek¹⁷⁸ les époques froides ont formé des unités grandes et elles ont donné l'occasion pour une chasse spécifique sur quelques animaux qui prédominent numériquement. Et pour cela si nous attribuons l'amélioration des moyens de production aux conditions de vie plus difficiles pendant W 2, il est alors possible l'admettre également pour W 1.

Il est alors bien naturel qu'avec le changement de l'interglaciaire (R–W) chaud en glaciaire froid et en établissant un rapport entre l'assaut du glacier baltique et de la conversion en glace de Tatras nous comptons avec un recul du peuplement aurignacien uniquement dans la direction méridionale. Les conditions rudes sous les Hautes Tatras et le recul de la faune et la flore avant le glacier baltique et la conversion en glace de Tatras ont pu obliger les habitants de Spiš, accoutumés aux époques et aux sources à un recul dans cette direction.

En égard du changement climatique présent et postérieur dans l'interstade succédant et de même en songeant à la manière de la chasse on peut supposer dans cette étape du peuplement plus ancien des mouvements des habitants déjà aurignaciens pas seulement au nord (les radiolarites karpatiques dans la région de Cracovie) ou au nord-est (les radiolarites et les obsidiens en Podolie), mais il se peut également présumer les grands mouvements des groupements des chasseurs vers l'ouest (Moravie). Pendant ces actions qui ont plus ou moins le caractère de chasse ils pourraient influencer aussi le développement du Szélétien qui prend sa naissance, ou pour mieux dire, qui a pu naître de même dans quelques centres (par exemple dans les monts de Bükk, en Transdanubie ou en Moravie). Peut-être ces influences ont pu être tout minces aux plus anciennes phases du Paléolithique supérieur tandis qu'au cours de la phase débutants

probablement un nivellement fort de deux industries parallèles a commencé.

Tandis que dans certaines régions, surtout dans les supposés rayons natal (par exemple la vallée du Hornád et la Slovaquie occidentale) les deux groupes ont conservé leur aptitude générale et particulière presque intacte de l'influence réciproque, il est intéressant de voir une parenté plus profonde de ces deux groupes sur les régions périphériques de ces deux industries (par exemple certains sites en Slovaquie orientale et en Podolie, et même dans la partie méridionale de l'Europe centrale).

Nous rencontrons plus d'arguments en faveur d'un rapport de l'Aurignacien avec le Gravettien. Maintenant à peu près dans aucun pays et spécialement pas en Europe centrale on n'attache plus la notion l'Aurignacien plus récent (le Gravettien) de H. Breuil aux stades aurignaciens. Si nous voulons indiquer que le développement du peuplement aurignacien sur le territoire de la Tchécoslovaquie et aussi dans les autres pays prit la direction vers l'étape, laquelle précédait l'apparition et l'évolution du Gravettien, nous ne voulons contester en effet la rôle sérieuse des impulsions nouvelles de l'Europe orientale pour la formation et la cristallisation de nos rayons gravettiens. Nous ne voulons que faire remarquer d'accord avec F.

Prošek et V. Ložek¹⁷⁹ et en commun avec les autres chercheurs tchécoslovaques que dans la phase pré-gravettienne du peuplement aurignacien (Barca I — les constructions plus récent, Boršice et indépendamment d'eux le peuplement de Tibava¹⁸⁰) en conséquence de la transformation (climatique et géologique) du milieu naturel il est survenu un développement rapide de l'industrie laminaire proprement dit, celle-ci se développe sur les traditions du fort peuplement aurignacien jusqu'à la limite de W 2 et W 2/3 par une évolution continue indépendante.

L'augmentation naturelle des outils laminaires de la tradition du Paléolithique supérieur (avant tout les lames, les lamelles et les lamelles à dos abattu), ce n'était qu'un phénomène accessoire du développement intérieur et de l'évolution de l'industrie fendue de tous les gisements.

Au cours du développement déjà gravettien, à ces découvertes se sont attachés d'une part des éléments, qui sont un argument net de l'influence de l'Europe orientale, d'autre part des éléments, associés avec l'évolution de l'industrie gravettienne particulière et avec un enrichissement naturel sous l'aspect du temps de la collection d'outillage par des nouveaux instruments nécessaires quant à leur fonction.

Traduit par Z. Lányiová

РАННЕСЛАВЯНСКИЕ ПАМЯТНИКИ НА ЗАПАДНОМ БУГЕ (ПО МАТЕРИАЛАМ РАСКОПОК ПОСЕЛЕНИЙ У С. РИПНЕВА, ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ)

ВЛАДИМИР ДАНИЛОВИЧ БАРАН

Очень важным для понимания ранней истории славян является изучение славянских памятников начала второй половины первого тысячелетия нашей эры, характеризующихся наличием исключительно лепной посуды и полным отсутствием гончарной. До недавнего времени памятники этого периода не были известны, если не учитывать небольшого количества кладов и отдельных находок, не связанных ни с поселениями, ни с могильниками. Довольно длительный период некоторые исследователи славянских древностей даже отрицали существование таких памятников вообще, а клады VI—VII вв. безуспешно пытались связать с памятниками черняховской культуры.¹

В археологической литературе некоторое время господствовало мнение о непрерывном существовании гончарного круга в среде славянского населения на протяжении всего первого тысячелетия, начиная с периода культуры полей погребений. Делались попытки типологического сопоставления гончарной посуды черняховской культуры с гончарной керамикой VIII ст. и более позднего времени, а на этой основе выдвигались предположения о „перерастании“ памятников черняховской культуры в древнерусские памятники.

Естественно, что сделанные выводы нуждаются в пересмотре. Кроме того все это отрицательно влияло и даже тормозило работу направленную на выявление и исследование славянских памятников середины первого тысячелетия, без понимания которых невозможно решать сложные вопросы исторического развития восточных славян как во второй, так и в первой половине первого тысячелетия нашей эры.

Однако, главной причиной недостаточного изучения памятников VI—VII вв. является, в первую очередь, сложность их выявления. Ни

у поселений, ни у большинства могильников этого времени нет внешних признаков. Находки этого периода на поверхности земли попадаются очень редко. Кроме того они, как правило, малохарактерны, что усложняет выделение их в отдельную группу, особенно на многослойных памятниках. Поэтому большинство славянских памятников середины I тысячелетия открыты случайно, при земляных работах или в процессе раскопок памятников других периодов. Так были обнаружены и раннеславянские поселения у с. Рипнев, Каменко-Бугского района, Львовской области на урочищах Базнице, Горохов и Закут, являющиеся предметом настоящей публикации. При обследовании поверхности на ур. Базнице была обнаружена древнерусская керамика главным образом VIII—XI вв.; на ур. Горохов и Закут на поверхности найдены исключительно материалы полей погребений черняховского времени и лишь в процессе раскопок на всех трех пунктах удалось открыть славянские жилища и другие сооружения третьей четверти первого тысячелетия.

Поселения исследовались экспедицией Института общественных наук АН УССР в разное время, начиная с 1950 г. по 1961 год. Они находятся на расстоянии приблизительно 0,5—1,5 км друг от друга и известны в литературе как поселения Рипнев I (ур. Базнице), Рипнев II (ур. Горохов), Рипнев III (ур. Закут).²

Поселение Рипнев I расположено на юго-восточном склоне небольшого мыса приблизительно в 0,5 км к северо-востоку от села, над небольшим безымянным ручейком.

Кроме сооружений VIII—IX вв. Ю. М. Захарук и О. О. Ратыч вскрыли в 1950 г. одно полуземляночное жилище (№ 4) с исключительно лепной керамикой, которое отнесли к VII—VIII вв.³ Такое же жилище (№ 7) с

лепной посудой, сконцентрированной в печи, было открыто В. В. А у л и х о м в 1954 г.⁴

Жилище № 4 имело четырехугольную форму и было ориентировано стенками по странам света. Его размеры 4,5×3,5 м, глубина 1,1—1,2 м от современной поверхности. В северо-западном углу находилась печь, вырезанная в материковом выступе-останце, специально оставленном во время сооружения жилища. Форма останца квадратная, его размеры 1×1 м. Печь имела форму близкую к подковообразной, ее внутренние размеры 0,8×0,9 м. У печи расчищена небольшая припечная яма.

В печи находились отдельные фрагменты лепной славянской керамики и кости животных. Несколько фрагментов такой же керамики найдено в заполнении ямы.

Жилище № 7 имело приблизительно квадратную форму и, в отличие от предыдущего, было ориентировано углами по странам света. Его размеры 3,2×3 м, глубина 1—1,3 м от современной поверхности. Стенки полуземлянки, вырезанные в материке, были почти отвесные, пол ровный и хорошо утопанный. В северном углу расчищен материковый выступ-останец, в котором была сооружена печь. Форма печи четырехугольная, внешние размеры 1,1×0,9 м. Нижняя часть печи сохранилась довольно хорошо, купол частично обрушился на под и на пол, а частично удержался на уровне 0,28—0,30 м над подом. Среди глиняной обмазки с развала купола выделялись овальные сплюснутые вальки-„хлебцы“. В процессе исследования установлено, что печь ремонтировалась. В ней под верхним подом, залегающим приблизительно на уровне пола, расчищен нижний, более ранний под. Пространство между верхним и нижним подами было заполнено слоем желтой глины толщиной 0,16 м. У печи была расчищена небольшая круглая припечная яма диаметром 0,55 м, углубленная в пол на 0,35—0,40 м. В печи, кроме глиняной обмазки, находились обломки лепной керамики.

Керамика, собранная во время расчистки полов жилищ, вся лепная, очень фрагментарная и слабовыразительная. Она представлена обломками небольших горшков, в глине которых имеется значительная примесь шамота. Поверхность неровная, бугристая, обжиг печной. Судя по нескольким более-менее сохранившимся обломкам, горшки имели несколько отогнутый наружу венчик, довольно отчетливо выра-

женные плечики и толстое плоское дно с несколько выходящим наружу краем. В верхней части заполнения жилищ встречались также мелкие фрагменты более поздней гончарной керамики, однако на их полу в печах, как указывает В. В. А у л и х, детально изучивший все материалы из поселения Рипнев I, выступала исключительно лепная керамика, что и позволило выделить описанные жилища в отдельный наиболее ранний комплекс, который он относит к VI — началу VII вв. н. э.⁵

Поселение Рипнев II расположено на восточной окраине села. Оно занимает южный и северный склоны по обоим берегам речки Рудки. В западной части поселение прорезано полевой дорогой Рипнев-Ракобуты, с востока его обрамляет долина речки Рудки. Площадь поселения большая, северная его часть на левом берегу речки имеет около 1 км в длину и 180—200 м в ширину, южная часть поселения на правом берегу речки имеет около 400 м в длину и 200—220 м в ширину.

Поселение открыто автором в 1954 г. С 1957 по 1961 г. на нем производились раскопки экспедицией Института обществ. наук АН УССР.

На поселении заложено четыре раскопа общей площадью 6,027 м кв. Из них три (I—III) на левом берегу речки Рудки, на ур. Горохов (рис. 1) и один (IV) на правом ее берегу, на ур. „За липами“.

Культурный слой во всех раскопах залегал более-менее равномерно. Его мощность на территории, где не было углубленных в землю построек, составляла около 0,5 м, в некоторых местах доходила до 0,8 м.

Во всех раскопах вскрыты славянские жилища начала второй половины I тысячелетия н. э., жилищные и хозяйственные сооружения черняховской культуры, кроме того, на открытом участке на левом берегу речки встречаются отдельные фрагменты, а иногда и скопления керамики раннежелезного времени, в раскопе III открыто одно погребение с труположением культуры шнуровой керамики.

Какой-либо закономерности в расположении разнокультурных остатков в культурном слое вне жилых и хозяйственных построек не наблюдалось, но в раскопе № II в двух случаях славянские жилища перекрывали постройки культуры полей погребений черняховского типа с хорошо выраженной стратиграфией, что является неоспоримым доказательством их разновременности.

Всего на протяжении 1957—1961 гг. на поселении было открыто десять раннеславянских жилищ, одна хозяйственная яма и три печи, связанные с обработкой железа.⁶ Из них по одному жилищу обнаружено в раскопах № I и III, четыре жилища и одна хозяйственная яма в раскопе № II и четыре жилища и три печи, связанные с обработкой железа, в раскопе № IV.⁷

Остановимся, в первую очередь, на описании сооружений на левом берегу речки в раскопах I—III.

В первом раскопе открыто жилище № 1 (рис. 3). Оно представляло собой полуземлянку четырехугольной формы и было ориентировано стенками по странам света. Его размеры 3×2,6 м, глубина 0,7—0,8 м от современной поверхности (рис. 4). Западная часть жилища несколько шире, чем восточная. Стенки вертикальные, пол, представляющий собой хорошо утопанный материк, ровный. Вход в жилище не удалось проследить.

В северо-западном углу полуземлянки была печь. Ее нижняя часть вырезана в материковом останце специально оставленном во время постройки жилища. У останца была овальная форма, он возвышался над уровнем пола на 0,2—0,3 м. Стенки печи, вырезанные в останце и подмазанные глиной, довольно хорошо сохранились, их высота 0,15—0,18 м; купол был разрушен. Куски сильно обожженной обмазки с рухнувшего купола залегали на полу печи, а также на останце и полу жилища у печи. Среди обмазки расчищено два небольших куска обуглившегося дерева. Судя по сохранившейся части печи, у нее была подковообраз-

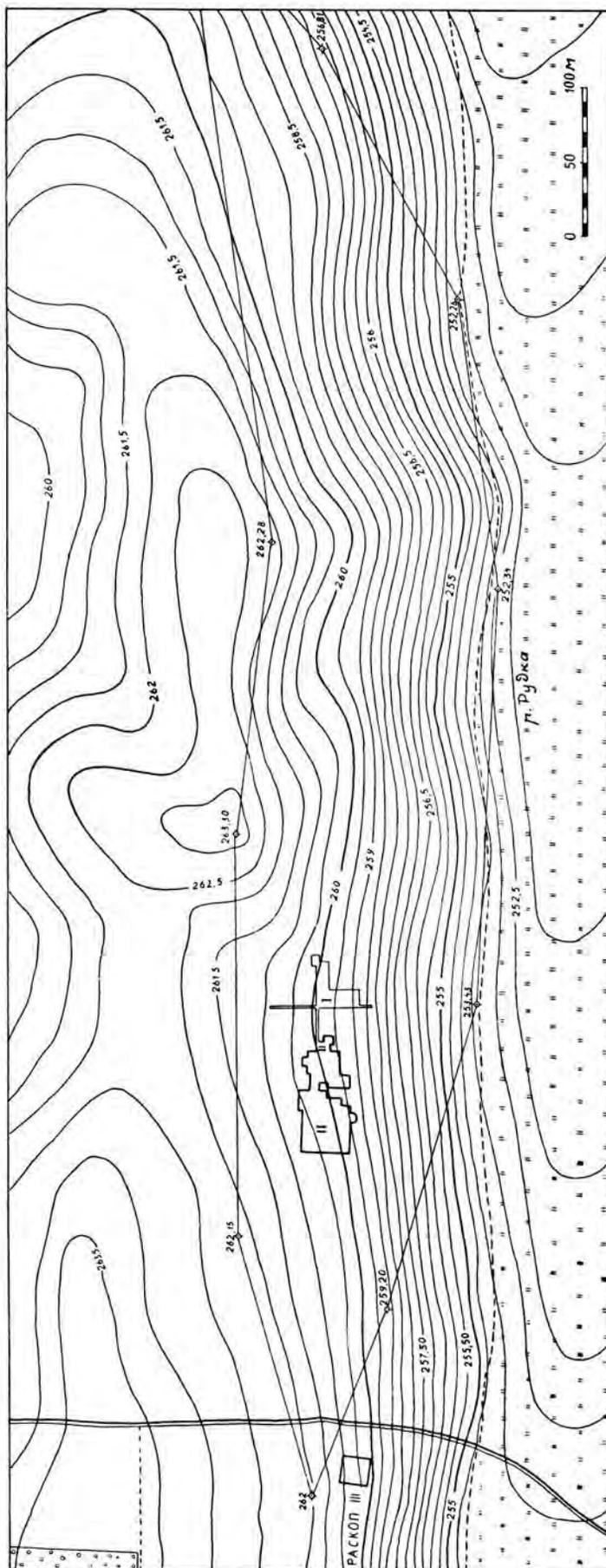

Рис. 1. Рипнев II. Схематический план урочища Горохов с обозначением раскопов.

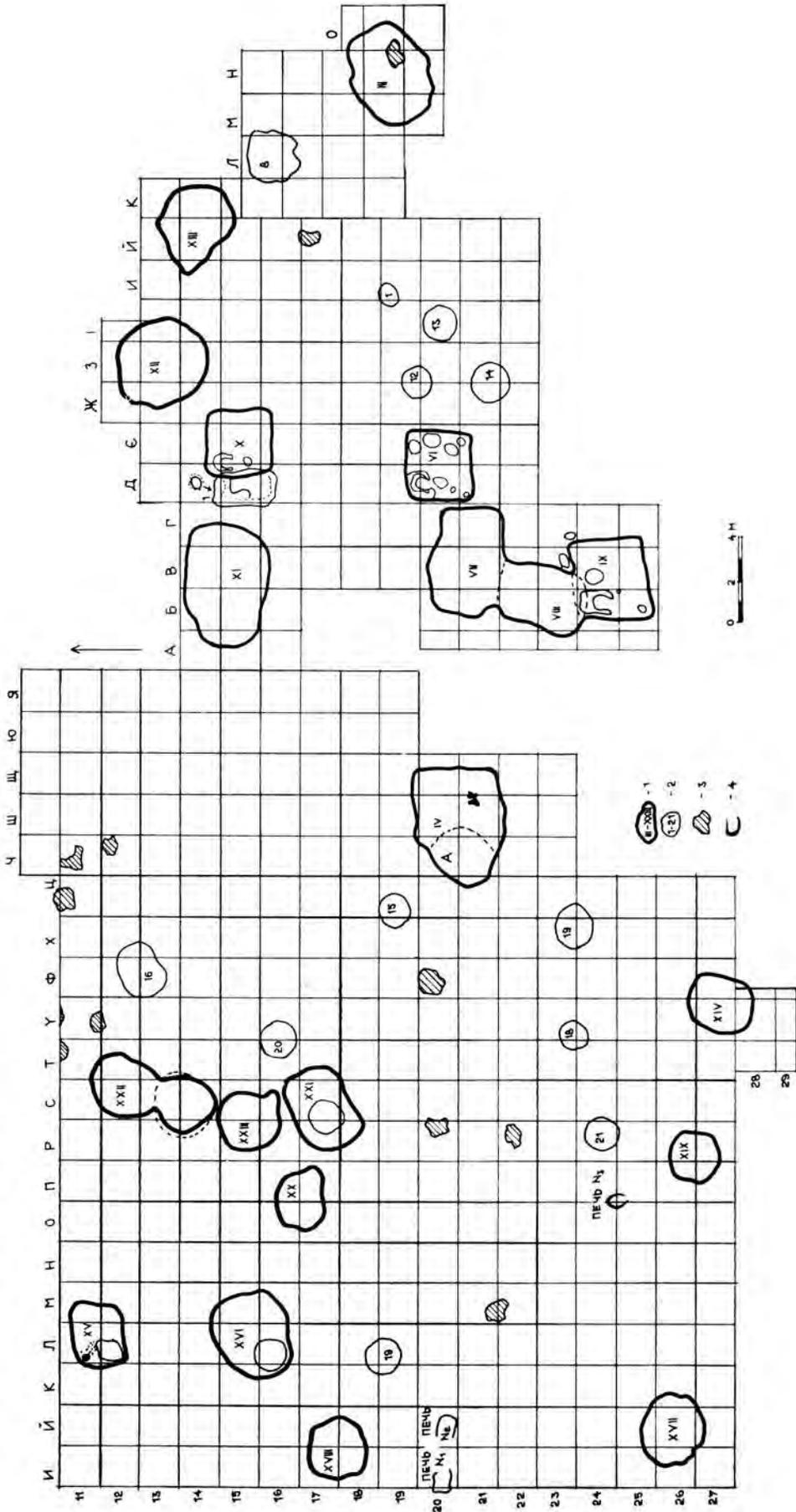

Рис. 2. Рисунок II. План раскопа II. Жилищные и хозяйственные постройки VI—VII вв. и черняховского времени. 1 — контуры жилищ; 2 — контуры ям; 3 — очаги; 4 — печи.

ная форма. Ее внутренние размеры 0,8×0,8 м, ширина входа 0,6 м. Под печи был подмазан глиной и залегал на глубине 0,6 м от современной поверхности, то есть возвышался на 0,1 м выше уровня пола жилища. Его толщина 3—4 см, толщина сохранившейся части стенок 5—9 см. На полу находился довольно толстый слой пепла, смешанного с угольками.

На полу жилища в юго-восточном и северо-западном углах открыты небольшие скопления хорошо обожженной глиняной обмазки, в кусках которой можно было проследить отпечатки половы и соломы. Как-либо следы деревянных конструкций на поверхности обмазки не прослеживались. Одно из скоплений обмазки перекрывало сооруженную в юго-западном углу жилища овальную яму, углубленную на 10—12 см от уровня пола. Жилище было заполнено гумусом темной сажистой окраски с вкраплением угольков, мелких кусков глиняной обмазки, отдельных камней и костей животных. В жилище было обнаружено небольшое количество обломков лепной керамики, железный нож и пряслице, изготовленное из мергельного мела (рис. 33: 9,12). Находки выявлены, в основном, в развале печи и около скоплений глиняной об-

мазки. В верхних слоях заполнения жилища попадались лишь отдельные обломки посуды.

В раскопе II открыты четыре жилища-полуземлянки (№ 6, 9, 10, 15).

Жилище № 6 (рис. 5) расположено в квадратах 19 Д-Э, 21 Д-Э (рис. 6). Оно имело четырехугольную форму и было ориентировано стенками по странам света. Размеры жилища 3,62×3,30 м, глубина 0,9 м от современной поверхности. Как и в предыдущей полуземлянке, западная часть жилища заметно шире восточной. Стенки жилища, вырезанные в материке, вертикальные, материковый пол хорошо утоптан и ровный. Вдоль всех четырех стенок расчищены, насыпанные из желто-бурой глины, выступы, представлявшие собой глиняные площадки высотой 0,10—0,15 м от уровня пола, шириной 0,12—0,14 м. Верхний внешний угол выступов был покрыт слоем сильно спрессованного пепла в виде сплошной или прерванной полоски шириной 3—9 см, толщиной 3—4 см. На внешней поверхности пепла в отдельных местах довольно четко прослеживались отпечатки деревянных плах, что указывает на возможность облицовки не только самих выступов, но и стенок жилища. Выступы, скорее всего, служили лавками.

Рис. 3. Ринев II. Жилище № 1 (вид с юга).

В юго-западном углу жилища находилась печь, вырезанная в материковом выступе-останце, специально оставленном во время постройки полуземлянки. Форма останца полукруглая, он возвышался на 0,23—0,27 м от уровня пола. Его самая большая ширина по линии восток-запад 1,45 м, длина по линии юг-

север 1 м. Печь сохранилась довольно хорошо, в особенности под и стенки, которые остались неразрушенными на высоту 0,25—0,30 м. Купол рухнул на под и пол жилища возле печи. Некоторые куски обмазки с купола, которые сохранились лучше, имели вид сплюснутых гальков. Форма печи подковообразная, своим входом она была обращена к югу, то есть внутрь жилища. Ее внутренние размеры небольшие, всего 0,60×0,40 м. Это объясняется тем, что печь несколько раз ремонтировалась путем подсыпки и намазывания новых слоев глины, в связи с чем ее объем все время уменьшался. В разрезах четко прослеживались два пода; в северной части печи — тройные стенки, а в западной — двойные. В восточной части печи была лишь одна толстая стенка, трижды подмазанная глиной. Ее толщина 15—20

см, в то время как толщина стенок в западной и северной частях печи равняется 3,5—5 см. Следует отметить, что верхний под был также дважды подмазан глиной, слой которой прослеживались довольно хорошо.

Между стенками в западной и северной частях печи были слои желтой глины толщиной

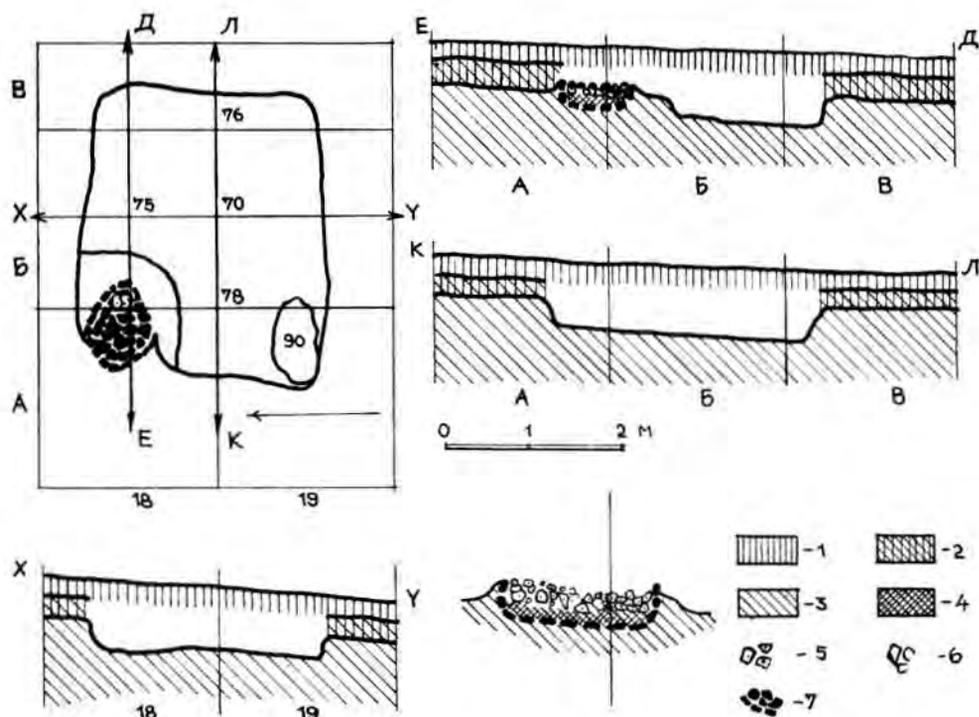

Рис. 4. Рипнев П. План и разрезы жилища № 1. 1 — чернозем; 2 — переходной слой; 3 — глина; 4 — зола; 5 — глиняная обмазка; 6 — камни.

север 1 м. Печь сохранилась довольно хорошо, в особенности под и стенки, которые остались неразрушенными на высоту 0,25—0,30 м. Купол рухнул на под и пол жилища возле печи. Некоторые куски обмазки с купола, которые сохранились лучше, имели вид сплюснутых гальков. Форма печи подковообразная, своим входом она была обращена к югу, то есть внутрь жилища. Ее внутренние размеры небольшие, всего 0,60×0,40 м. Это объясняется тем, что печь несколько раз ремонтировалась путем подсыпки и намазывания новых слоев глины, в связи с чем ее объем все время уменьшался. В разрезах четко прослеживались два пода; в северной части печи — тройные стенки, а в западной — двойные. В восточной части печи была лишь одна толстая стенка, трижды подмазанная глиной. Ее толщина 15—20

до 8 см. В нижней части печи три стенки сходятся в один верхний под, а четвертая представляет собой продолжение нижнего пода.

Таким образом установлено, что сначала была построена печь, от которой остался нижний под, залегавший на 9 см ниже уровня пола жилища; через некоторое время печь была перестроена и под был сооружен на 5 см выше этого уровня. Кроме этого печь еще дважды ремонтировалась.

Около печи расчищено кусок обуглившегося дерева и слой щепа. Тут же, а также в самой печи, на поду, выявлено сравнительно большое количество обломков раздавленных горшков (рис. 7). Среди обнаруженной в печи керамики заслуживает внимания часть горшка с вогнутым внутрь венчиком (рис. 7: 1) и небольшой фрагмент сосуда, украшенного под

Рис. 5. Ринев П. Жилище № 6 в процессе расчистки (вид с юга).

венчиком вашиком с косыми нарезками (рис. 7: 2).

В полу жилища открыто 4 ямы от столбов. Две из них расположены в юго-западном углу жилища, третья — около восточной части печи. Их глубина 0,12—0,18 м от уровня пола, диаметр 0,28—0,30 м. Еще одна яма приблизительно такого же размера (диаметр 0,37 м, глубина 0,25 м от уровня пола) была обнаружена в юго-восточном углу жилища. В отличие от предыдущих, в заполнении которых была темная земля, смешанная с угольками и мелкими кусками обожженной глиняной обмазки, она была заполнена пеплом. Кроме ям от столбов, в полу жилища открыты еще две ямы больших размеров, которые имели другое назначение. Одна из них (яма В) расчищена около печи, напротив устья. Ее форма овальная, стенки наклонные. Диаметр ямы 0,63 м, глубина 0,68 м от уровня пола. Яма была заполнена темным гумусом, смешанным с кусками сильно обожженной глиняной обмазки, угольками и пеплом. В ней были фрагменты бочков лепных сосудов. Это была, очевидно, припечная яма, на что указывает ее местонахождение и характер заполнения.

В юго-западной части жилища выявлена яма А. Ее форма овальная, стенки прямые. Размеры 0,64×0,84 м, глубина 0,30 м от уровня пола. В гумусированном заполнении ямы най-

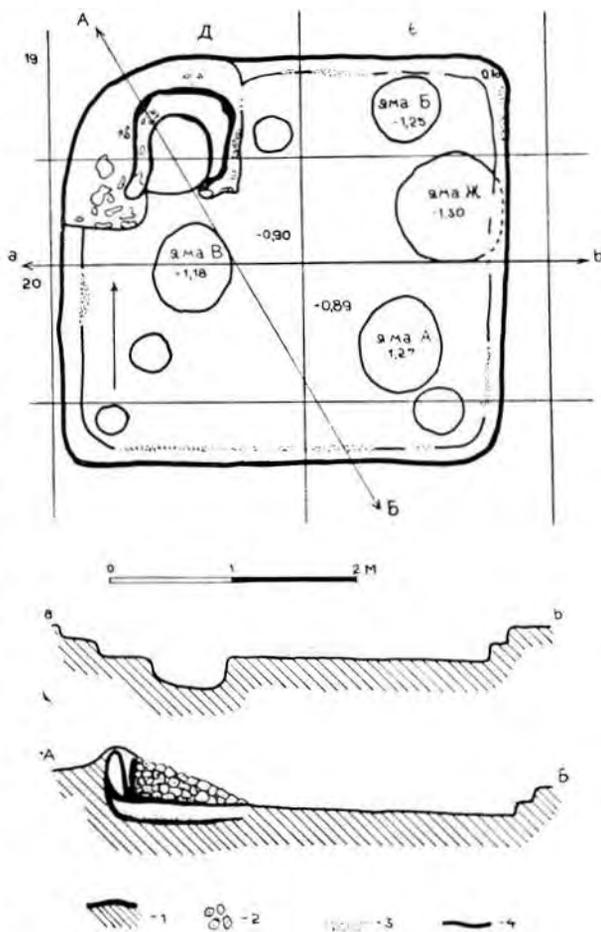

Рис. 6. Ринев П. План и разрезы жилища № 6. 1 — глина; 2 — глиняная обмазка; 3 — зола; 4 — чернь.

дены два обломка лепной керамики, один из которых является частью большого горшка с едва заметно отогнутым наружу венчиком, орнаментированным по краю зигзагообразной врезной линией. Под венчиком он украшен валиком с косыми нарезками (рис. 7:5).

В юго-западной части жилища VI перекры-

уровня пола жилища. Яма была заполнена темным гумусом, в котором было обнаружено небольшое количество лепной керамики. Обращает на себя внимание фрагмент доньшка лепного сосуда, который подклеился к доньшку, найденному в яме Ж.

Насколько упомянутые ямы старше жили-

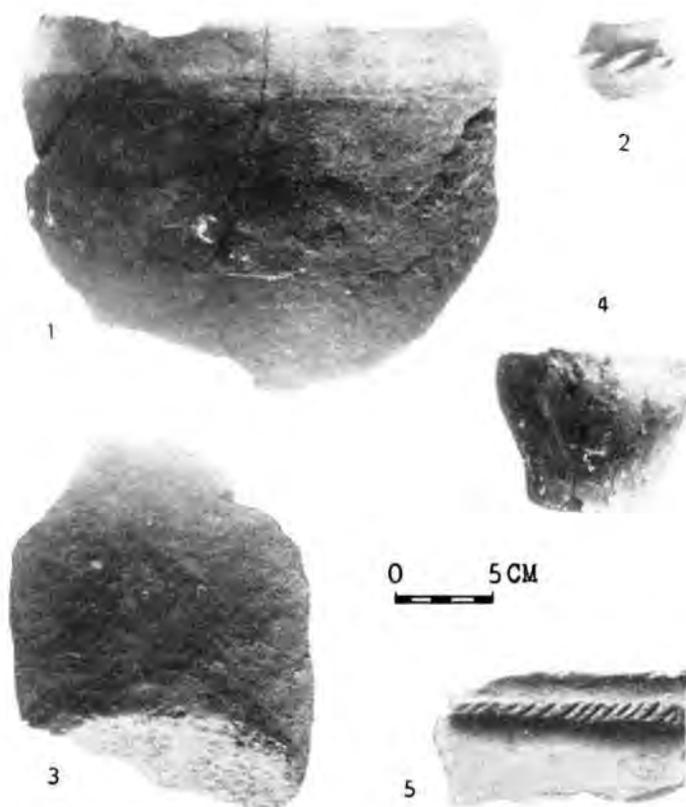

Рис. 7. Риннев II. Посуда из жилища № 6.

вало две более ранние ямы. Пол жилища над ямами был подмазан желтой глиной.

Одна из ям (яма Ж) расположена около восточной стенки жилища, причем ее восточная часть немного заходила под вышеупомянутый выступ под стенкой. Яма имела в плане овальную форму с несколько суженными к низу стенками. Ее диаметр 0,90 м, глубина 0,40 м от уровня пола жилища. Она сверху была заполнена гумусом; в нижней части ямы и на дне было много кусков сильно обожженной глиняной обмазки. На дне ямы найден фрагмент доньшка лепного сосуда.

Рядом с этой ямой, в северо-восточном углу жилища, была открыта яма Б. Она была круглой формы с немного суженными книзу стенками. Ее диаметр 0,58 м, глубина 0,34 м от

уровня пола жилища, решить трудно, так как найденная в них керамика не отличается от посуды, выявленной в жилище. В процессе исследования жилища установлено, что его ремонтировали и в частности печь и стенки. Возможно упомянутые ямы были сооружены вместе с жилищем, а в процессе его ремонта засыпаны. Подтверждением этого предположения может быть тот факт, что в яме Ж была выявлена глиняная обмазка, среди которой найдены целые овальные сплюснутые вальки, которые использовались как обязательный материал при сооружении куполов всех печей на ринневском поселении, в том числе и в жилище № 6. Обмазка могла попасть в яму во время одного из ремонтов печи.

Жилище № 9 (рис. 8) расположено в 5,20 м

на юго-запад от жилища № 6. Это четырехугольная полуземлянка, ориентированная стенками по странам света. Его размеры $3,86 \times 4$ м, глубина 1,20—1,29 м от современной поверхности (рис. 9). В северо-западной части жилища № 9 частично перекрывало более раннюю землянку культуры полей погребений черняховского типа № 8. Стенки жилища отвесные, пол ровный и представляет собой хорошо утоптаный материк, кроме той части, где жилище перекрывает более раннее сооружение. В этой части жилища было сооружено на гумусном заполнении и пол был подмазан желтой глиной. Интересная картина наблюдалась в восточной части жилища. Тут пол вдоль всей восточной стенки был покрыт сплошным слоем сильно обожженной глиняной обмазки, шириной 1,25 м, толщиной 5—17 см. Слой обмазки был уложен в специально сделанное в полу углубление, хорошо утрамбован и сверху подмазан толстым слоем глины. Среди кусков обмазки встречались обломки славянской лепной керамики, характерной для начала второй половины первого тысячелетия н. э., овальные сплюснутые вальки и кости животных. Тут была найдена также синяя бусина, изготовленная из пасты (рис. 33: 10).

Как и в жилище № 6, в полуземлянке № 9 выявлены вдоль стенок выступы-прилавки, вы-

резанные в материке. Они представляли собой глиняные площадки, возвышающиеся над уровнем пола на 0,18—0,20 м, шириной 0,25—0,50 м. Верхний угол выступов, как и в предыдущем жилище, был покрыт местами слоем сильно спрессованного пепла шириной 5—15 см, толщиной 5—10 см. На нем в отдельных местах прослеживались отпечатки деревянных колотых плах, что указывает на возможность облицовки выступов и стенок деревом.

В северо-западном углу жилища на глубине 0,56—1,20 м от современной поверхности открыт развал печи. Она была сооружена в выступе, который, в отличие от других жилищ, не был вырезан в материке, а подсыпан из глины буроватого цвета. Южная часть выступа залегала на материковом полу, а северная — на гумусном заполнении жилища черняховского типа № 8. Его высота 0,38—0,40 м от уровня пола, ширина 1,04—1,20 м, длина 1,40 м. Нижняя часть печи сохранилась достаточно хорошо, купол обрушился на под и на пол. Среди глиняной обмазки с развала купола выделялись куски овальных сплюснутых вальков. Форма печи подковообразная, ее внутренние размеры $0,64 \times 0,80$ м. Как было установлено в процессе исследования, печь дважды ремонтировалась. В ней обнаружены три пода, которые залегали друг на друге и сходились в об-

Рис. 8. Ринчев II. Жилище № 9 в процессе расчистки (вид с востока).

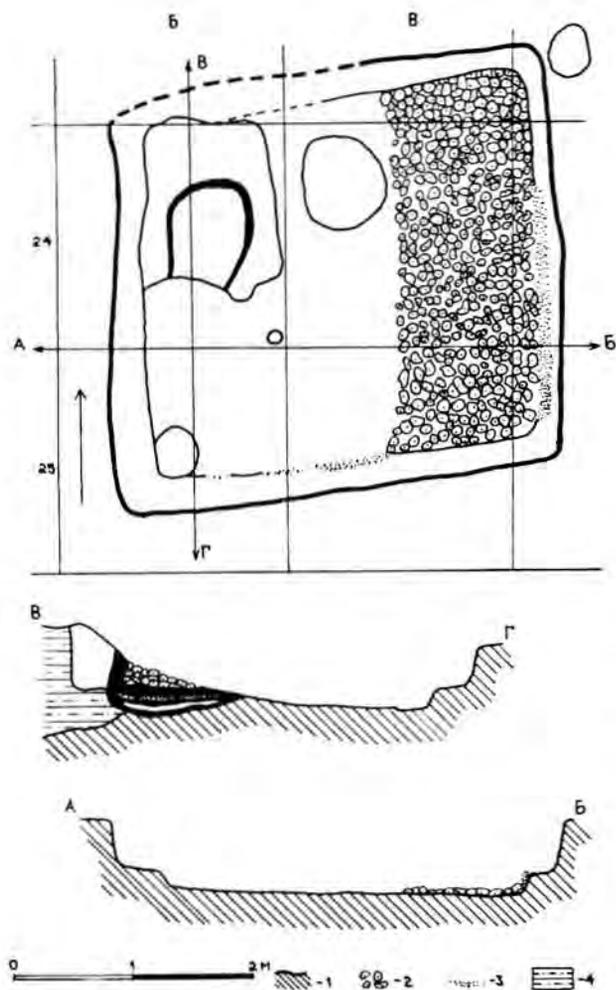

Рис. 9. Рипнев II. План и разрезы жилища № 9. 1 — глина; 2 — глиняная обмазка; 3 — зола; 4 — заполнение жилища черняховского времени.

щие стенки, толщиной до 8 см. Нижний под был углублен в материк на 0,10—0,18 м ниже уровня пола. Между ним и средним подом был слой глины толщиной до 7 см. Верхний под был отделен от среднего лишь слоем пепла толщиной 1—2 см. Все три пода, как и стенки, были подмазаны глиной. В глине верхнего пода были включения кусков сильно обожженной глиняной обмазки и фрагментов лепной посуды. Один небольшой горшок с вогнутым внутрь венчиком удалось частично собрать (рис. 10: 4).

В юго-западном углу жилища расчищена яма от столба диаметром 0,42 м, глубиной 0,38 м от уровня пола. На дне ямы лежал фрагмент бочка лепного сосуда. Еще одна овальная в плане яма, очевидно от какого-то подпорного столба, углубленная в материк на 0,16 м, была

обнаружена на борту жилища около его северо-восточного угла. Ее размеры 0,18×0,30 м.

В северной части жилища, около печи, открыта в полу подвальная яма. Форма ее овальная, стенки несколько сужены книзу. Ее размеры 0,70×0,80 м, глубина 0,27 м от уровня пола.

Жилище было заполнено темным гумусом, местами прорезанным сажистыми прослойками. Кое-где прослеживались вкрапления кусков глиняной обмазки и угольков. Заполнение ямы не отличалось от заполнения жилища.

В жилище выявлено большое количество лепной керамики, находившейся в основном внутри печи, под развалом купола (рис. 10). Несколько обломков сосудов, а также один раздавленный горшок, который удалось сложить (рис. 10: 3), были расчищены на полу около печи.

Жилище № 10 (рис. 11) расположено в 6,60 м на север от жилища № 6. Форма его четырехугольная, размеры 3,40×3,40 м, глубина 0,90 м от современной поверхности. Жилище ориентировано стенками по странам света. Пол ровный, утопанный, стенки, вырезанные в материке, почти отвесные. В западной части жилища частично перекрывало яму черняховской культуры. Пол полуземлянки, который залегал в этой части на гумусном заполнении ямы, был подмазан глиной. В восточной части жилища на полу обнаружен слой мелких кусков обожженной глиняной обмазки, который залегал вдоль восточной стенки. Под обмазкой расчищена обуглившаяся плаха длиной 0,60 м, шириной 0,15 м. Такая же плаха лежала на полу и вдоль северной стенки жилища. Можно полагать, что плахи — это остатки облицовки стенок. Остатки глиняной обмазки могут служить доказательством того, что деревянная облицовка стен была подмазана глиной. Около остатков глиняной обмазки на глубине 0,55 м от современной поверхности была найдена бронзовая лупинца, изготовленная из тонкой жести (рис. 33: 11).

В северо-западном углу жилища расчищена печь, которая, как и в жилище № 9, не была вырезана в материковом останце, а построена в выступе, специально сооруженном из буровой глины. Форма выступа почти четырехугольная. Его размеры 1×0,80 м, высота 0,20—0,40 м от уровня пола. Северная часть выступа была сверху облицована кусками сильно обожженной глиняной обмазки, которая, судя

по ее характеру, взята с развала одного из сооружений культуры полей погребений черняховского типа. Под и стенки печи сохранились довольно хорошо. Сохранилась, в частности, значительная часть северной стенки печи, высота которой достигает 0,40 м. Купол печи об-

рушился и залегал в виде кусков сильно обожженной глиняной обмазки и сплюснутых вальков на полу и около печи, на полу. Стенки и под печи были подмазаны глиной. Их толщина 4—6 см, толщина пода 4—5 см. Внутренние размеры печи 0,60×0,60 м. Печь один раз

Рис. 10. Рипнев II. Посуда из жилища № 9.

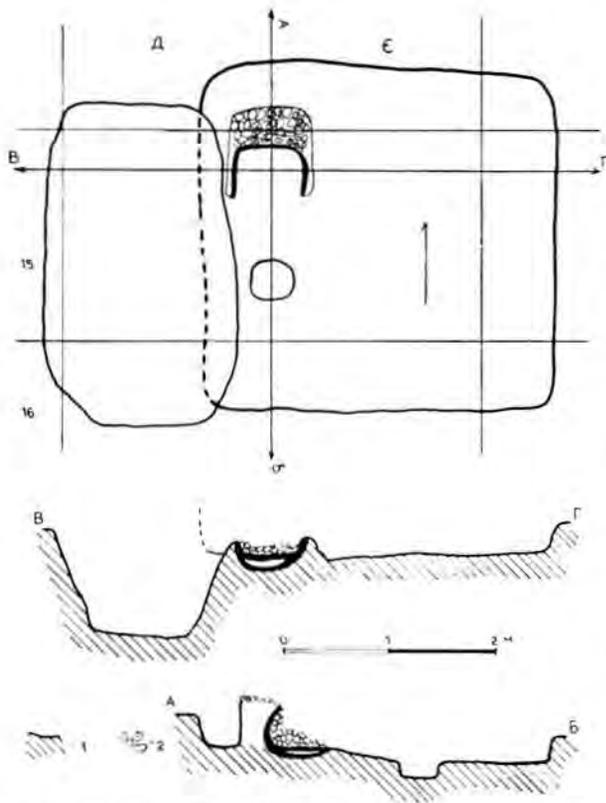

Рис. 11. Рипнев И. План и разрезы жилища № 10. 1 — глина; 2 — глиняная обмазка.

перестраивалась, о чем свидетельствует наличие под верхним подом, который залегал на 4—5 см выше уровня пола, более раннего нижнего пода, несколько углубленного в материк. Поды разделялись слоем глины толщиной до 5-ти см. Вверху они соединялись в общей стенке.

В 0,60 м к югу от печи, напротив устья, находилась небольшая предпечная яма. Ее форма овальная, стенки слегка сужены книзу. Диаметр ямы 0,40 м, глубина 0,15 м от уровня пола.

И жилище, и яма были заполнены темным гумусом с незначительными включениями фрагментов лепной керамики и костей животных. Незначительное количество обломков лепных горшков было найдено в развале печи и на полу.

Жилище 15 (рис. 12) расположено в северо-западной части раскопа (квадраты 11—12 К—М, рис 13). Его контуры прослеживались на глубине 0,50—0,60 м от современной поверхности. В культурном слое над жилищем встречались довольно крупные обломки лепных раннеславянских горшков (рис. 30: 5). Форма жилища четырехугольная, стенки

ориентированы по странам света. Его размеры 2,60×2,98 м, глубина 0,68—0,77 м от современной поверхности. Стенки, вырезанные в материке, почти отвесные, пол ровный.

В северо-западном углу жилища расчищен развал печи в виде скопления кусков сильно обожженных глиняных вальков и остатков пода размером 0,40×0,50 м. Отпечатки дерева на кусках обмазки не прослеживались. Печь, в отличие от предыдущих жилищ, не была построена в остане, а непосредственно на полу жилища.

Около печи находилась предпечная яма. Форма ее овальная с несколько суженными книзу стенками, размеры 1×1,16 м, глубина 0,18 м от уровня пола жилища. Жилище и яма были заполнены однородным темным гумусом. Никаких находок в яме не было; в заполнении жилища встречались отдельные фрагменты посуды. Незначительное количество обломков лепных горшков было обнаружено на полу жилища и в развале печи (рис. 39: 1—3).

В 6,60 м к северо-востоку от жилища № 6 была открыта яма № 1 (рис. 2). Ее форма круглая, стенки несколько сужены книзу. Диаметр ямы 0,92 м, глубина 1,05 м от современной поверхности. Она была заполнена темным гумусом. В процессе расчистки найден лишь один фрагмент лепного славянского горшка. Яма предназначалась очевидно для хозяйственных целей.

В культурном слое вне жилых и хозяйственных сооружений на площади раскопа славянская керамика почти не встречалась. Только в южной его части (кв. 24—25 м) на глубине 0,12—0,40 м от современной поверхности расчищено скопление керамики начала второй половины первого тысячелетия нашей эры (рис. 14). Каких-либо следов построек этого времени здесь не прослежено.

Как уже упоминалось выше, одно славянское жилище (№ 5) выявлено в раскопе № III. Его форма четырехугольная и, как в предыдущих случаях, оно было ориентировано стенками по странам света (рис. 15). Размеры жилища 3,3×3,09 м, глубина 1,22 м от современной поверхности (рис. 16).

Четкие контуры жилища прослеживались на глубине 0,83 м от современной поверхности. Стенки отвесные, пол ровный, хорошо утопанный. Вдоль южной и северной стенок жилища расчищены вырезанные в материковой глине выступы, шириной 0,80—1,40 м, высо-

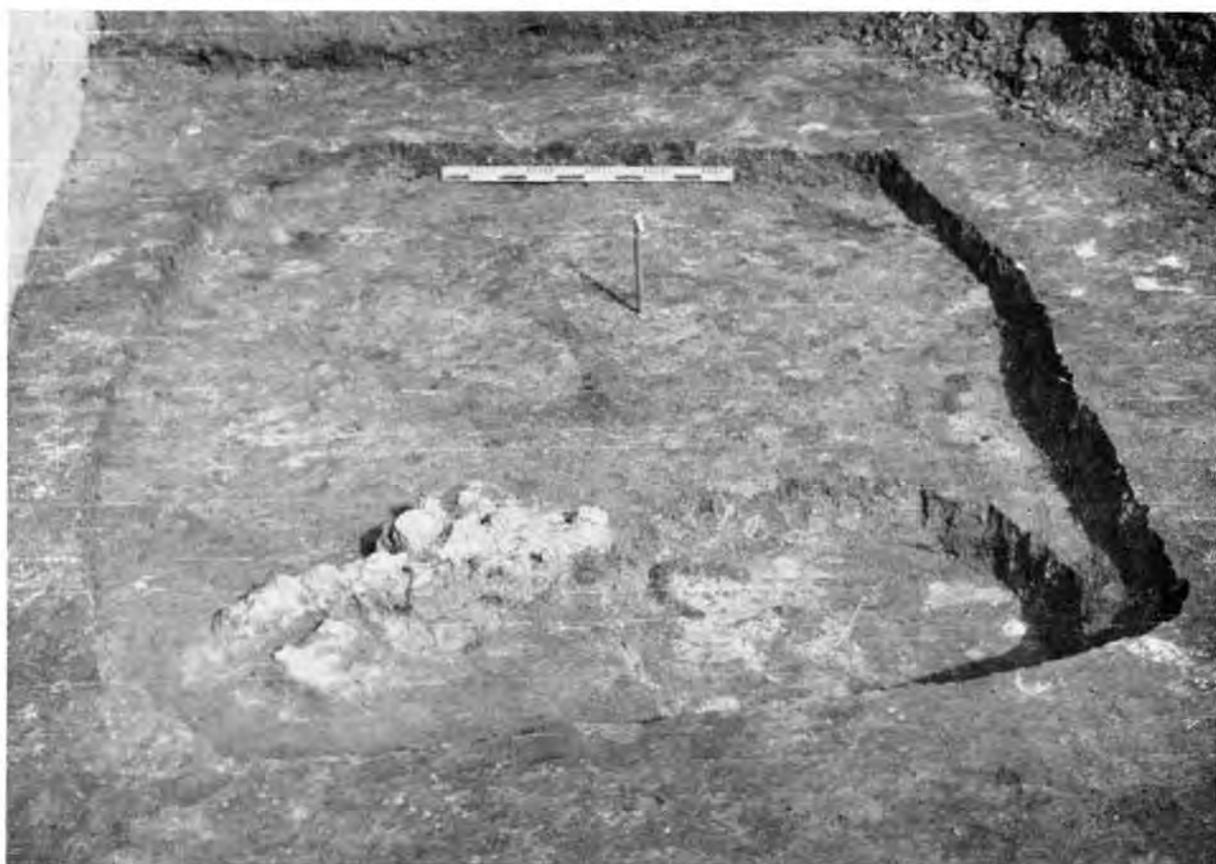

Рис. 12. Риннев II. Жилище № 15 в процессе расчистки (вид с запада).

той 0,12—0,16 м от уровня пола, которые могли служить лежанками.

В северо-западном углу жилища выявлена подпольная яма. Форма ее овальная, стенки несколько сужены к низу, размеры — 0,87×1,40 м, глубина 0,56 м от уровня пола жилища. В отличие от предыдущих жилищ, печь в этой полуземлянке находилась не в северо-западном, а в северо-восточном углу. Нижняя часть печи была вырезана в материковом останце подковообразной формы, который возвышался на 0,50—0,80 м над уровнем пола. Форма печи четырехугольная, несколько вытянутая с севера на юг. Купол обрушился на под и пол жилища, стенки сохранились на высоту до 0,66 м от уровня пола. Внутренние размеры печи 0,41×0,90 м. Печь один раз перестраивалась, о чем свидетельствует наличие двойных стенок, которые внизу сходились в один под, а вверху в купол. Между стенками был слой желтой глины толщиной до 0,30 м. Глина хорошо отставала от внешних более ранних стенок и составляла одно целое с внутренними,

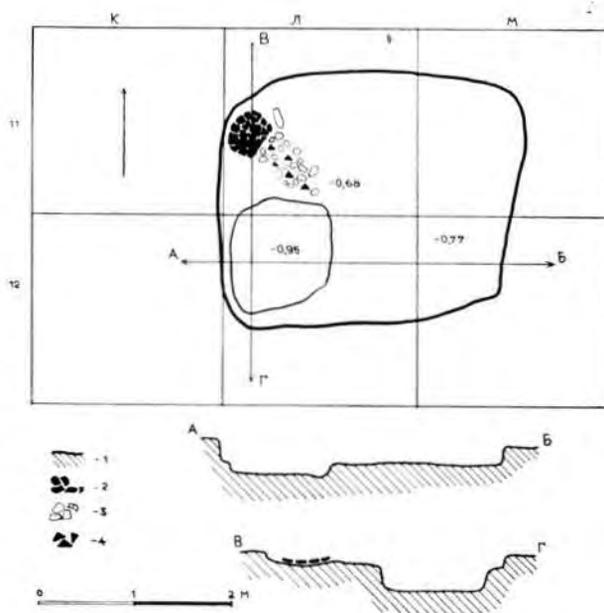

Рис. 13. Риннев II. План и разрезы жилища № 15. 1 — глина; 2 — череп; 3 — глиняная обмазка; 4 — фрагменты керамики.

Рис. 14. Рипнев II. Раздавленная посуда, найденная в южной части раскопа II.

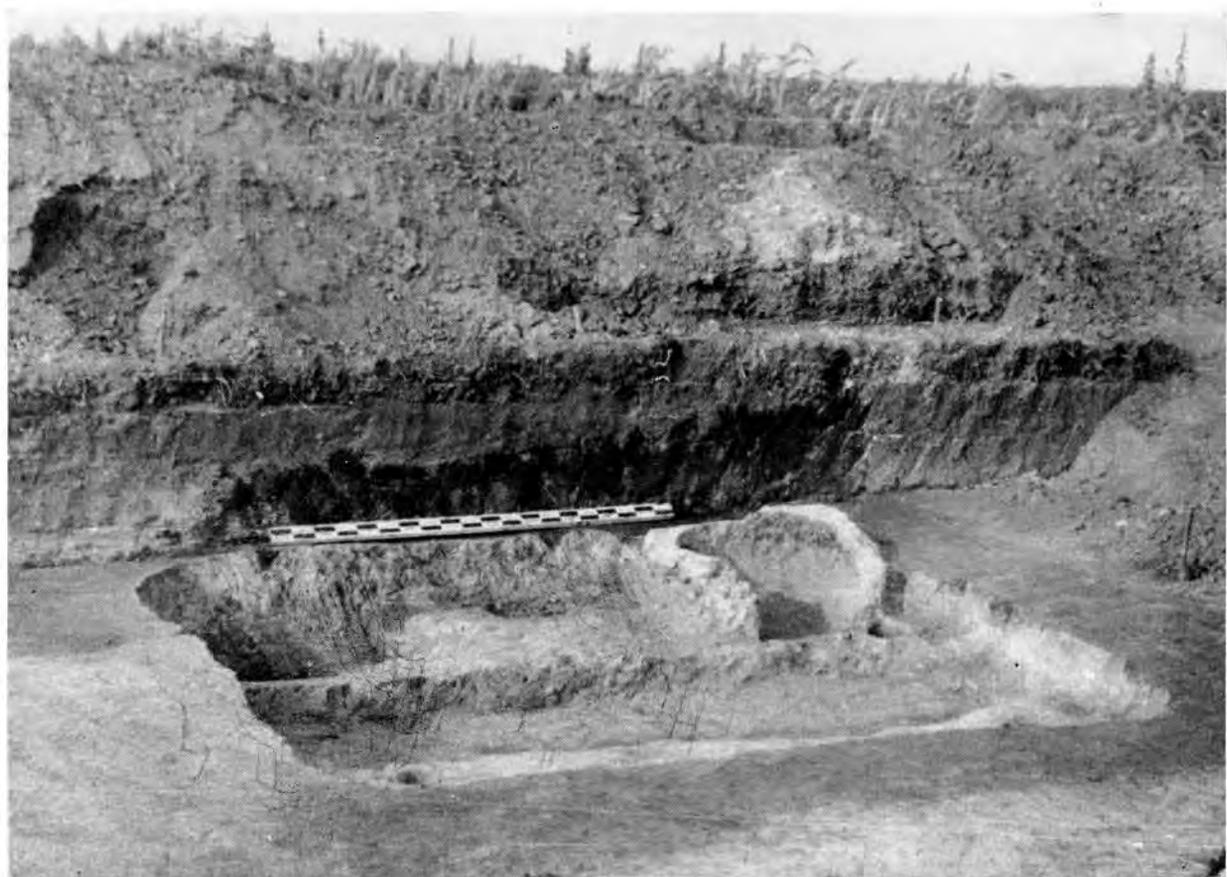

Рис. 15. Рипнев II. Жилище № 5 (вид с юга).

более поздними стенками. Толщина стенок 2—4 см, пода 3—4 см. Жилище было заполнено темным гумусом, который в нижней части полуземлянки был в некоторых местах прорезан прослойками желтой глины.

В жилище выявлены 19 фрагментов керамики, в том числе два обломка лепных горшков, характерных для середины первого тысячелетия нашей эры, найденные в печи. В верхних слоях заполнения полуземлянки, кроме обломков лепной раннеславянской керамики, был найден один фрагмент посуды культуры шнуровой керамики, один обломок сосуда высокой культуры и несколько фрагментов гончарных сосудов культуры полей погребений черняховского типа.

О принадлежности жилища к славянскому комплексу середины первого тысячелетия нашей эры мы судим по его характерной конструкции, принимая во внимание и конструкцию печи. Это подтверждается и наличием в печи под развалом купола двух обломков лепных сосудов, характерных для этого периода. Более ранняя керамика попала в верхние слои заполнения жилища из культурного слоя.

В 1961 г. был заложен раскоп (№ IV) в южной части поселения, расположенной на северном склоне правого берега речки Рудки на ур. „За липами“. Тут открыты четыре раннеславянские жилища-полуземлянки (№№ 28—31), одно из которых было конструктивно связано с тремя печами по обработке железа.

Жилище № 28 (рис. 17) выявлено в северо-восточной части раскопа (квадраты Ц 46—48; III 46—48). Оно имело правильную четырехугольную форму и было ориентировано стенками по странам света. Размеры жилища 2,95 × 3,17 м, глубина 0,72—1,05 м от современной поверхности (рис. 18). Стенки, вырезанные в материке, отвесные, пол ровный и хорошо утопанный.

В северо-западном углу жилища находилась печь, нижняя часть которой вырезанная в материковом выступе-останце, специально оставленном во время постройки жилища. Высота выступа 0,15 м от уровня пола. Купол печи разрушен сохранилась лишь нижняя часть стенок высотой 0,10—0,28 м от уровня пода. Среди кусков глиняной обмазки из развала купола имелись овальные сплюснутые вальки. Отпечатки деревянной конструкции на них не прослеживались. Печь имела подковообразную форму, ее устье шириной 0,54 м находилось

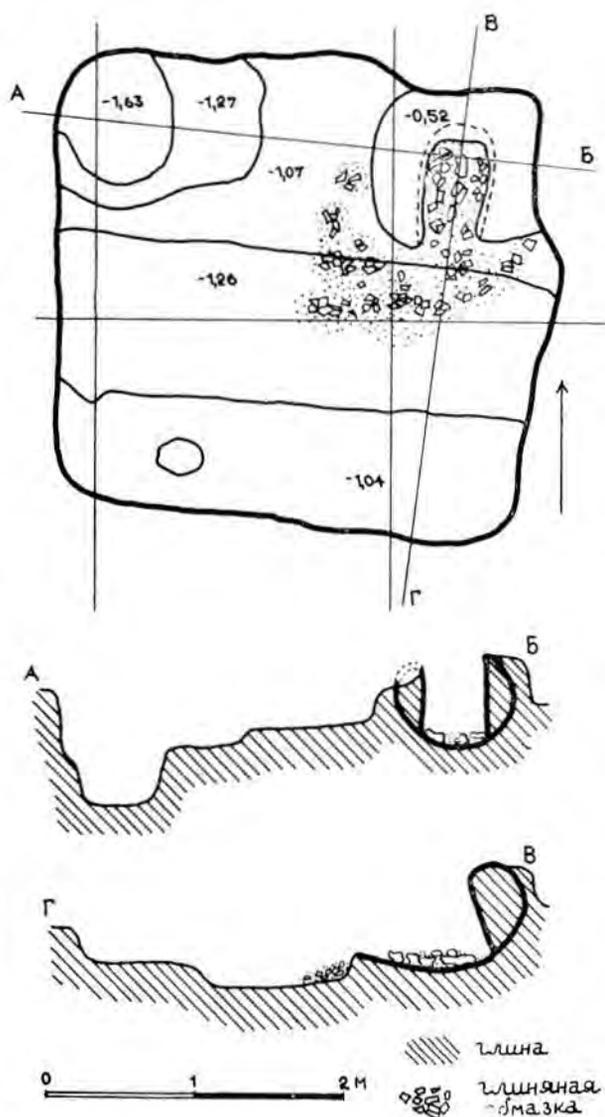

Рис. 16. Рипнев II. План и разрезы жилища № 5.

с юго-восточной стороны. Внутренние размеры печи 0,54 × 0,60 м. Ее под залегал приблизительно на 6—8 см выше уровня пола и также, как и стенки, был подмазан глиной. Толщина пода и стенок 3—4 см. В печи находилась раздавленная лепная посуда — горшки, шесть из которых удалось собрать (рис. 19). Небольшое количество довольно больших обломков нескольких горшков и одно пряслице, изготовленное из мергельного мела, найдены на полу жилища, возле печи (рис. 20).

В жилище расчищены три круглые ямки от столбов диаметром 0,20—0,28 м, глубиной 0,12—0,18 м от уровня пола. Две из них расположены по обеим сторонам печи, третья приблизительно по середине южной стенки в 0,38 м к северу от нее.

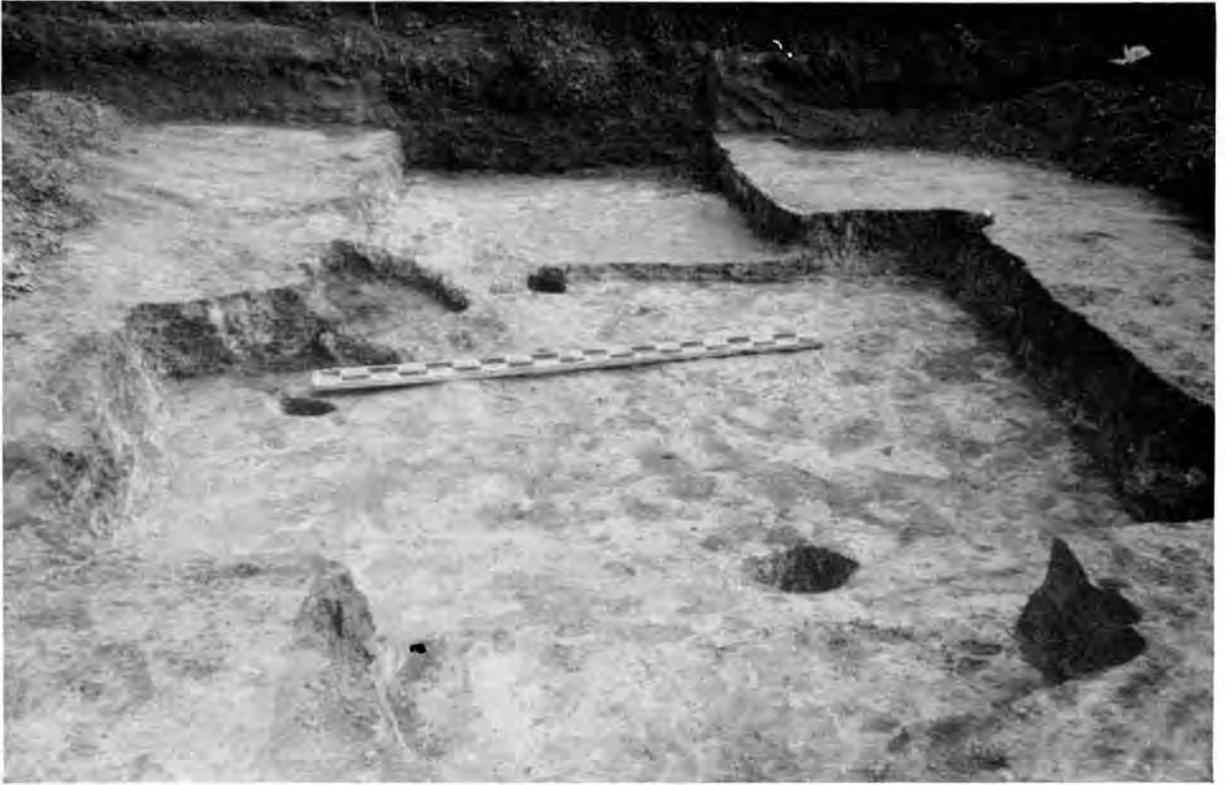

Рис. 17. Риннев II. Жилище № 28 в процессе расчистки (вид с юго-запада).

Полуземляника была заполнена темным гумусированным слоем с включениями мелких кусков обожженной глиняной обмазки, угольков и местами прослоек золы. Костей животных в жилище найдено очень мало. В верхних слоях заполнения жилища находок почти не было, вся керамика находилась в печи или на полу.

Жилище № 29 (рис. 21) расположено в 13 м к югу от жилища № 28. Его контуры прослежены на горизонте 0,4—0,45 м от современной поверхности. Форма жилища четырехугольная, стенки ориентированы по странам света. Его размеры 3,6×4,25 м, глубина 0,90 м от современной поверхности (рис. 22). Стенки, вырезанные в материке, отвесные, пол ровный и хорошо утопанный. Вдоль восточной и западной стенок расчищены обугленные, поставленные на ребро плахи длиной 1,5—1,8 м, шириной до 0,20 м, являющиеся, очевидно, остатками их облицовки.

Верхняя часть жилища была заполнена слоем темного гумуса. На горизонте 0,30—0,65 м от современной поверхности почти на всей площади полуземляники расчищен аморфный слой обожженной глины, лилообразно прорезавший темный гумусированный слой. На этом

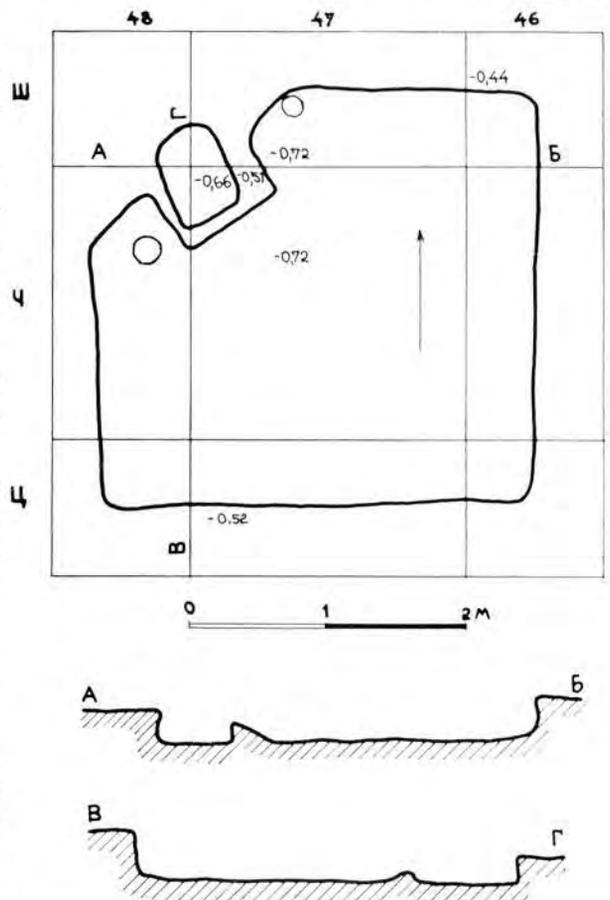

Рис. 18. Риннев II. План и разрезы жилища № 28.

уровне были выявлены и довольно большие куски обугленного дерева, выступающие в разных частях жилища. Слой обожженной глины более компактно выступал в юго-восточной и юго-западной частях полуземлянки. На глубине 0,68—0,87 м от современной поверхности, приблизительно в центральной части жилища расчищена разломанная обугленная плаха толщиной до 0,2 м, залегающая через все жилище в направлении восток-запад. Кроме того, на этом же горизонте находилось еще несколько кусков обугленных плах в юго-западной части жилища. Надо полагать, что обугленное дерево и слой обожженной глины представляют собой остатки покрытия полуземлянки.

В полу жилища выявлены 6 столбовых ям

диаметром 0,20—0,28 м, глубиной 0,10—0,18 м. Три из них расположены по углам жилища, две приблизительно по середине северной и южной стенок друг против друга, а шестая у западной стенки возле печи.

В полу юго-западной части жилища в 0,24 м от южной стенки открыта овальная в плане хозяйственная яма А. Ее размеры 0,63×0,95 м; глубина 0,2 м от уровня пола. В гумусированном темном слое, заполняющем яму, никаких находок не обнаружено.

Печь находилась в северо-западном углу жилища. Ее нижняя часть была вырезана в специально оставленном во время постройки полуземлянки материковом выступе-останце. Выступ имел полуовальную форму и находил-

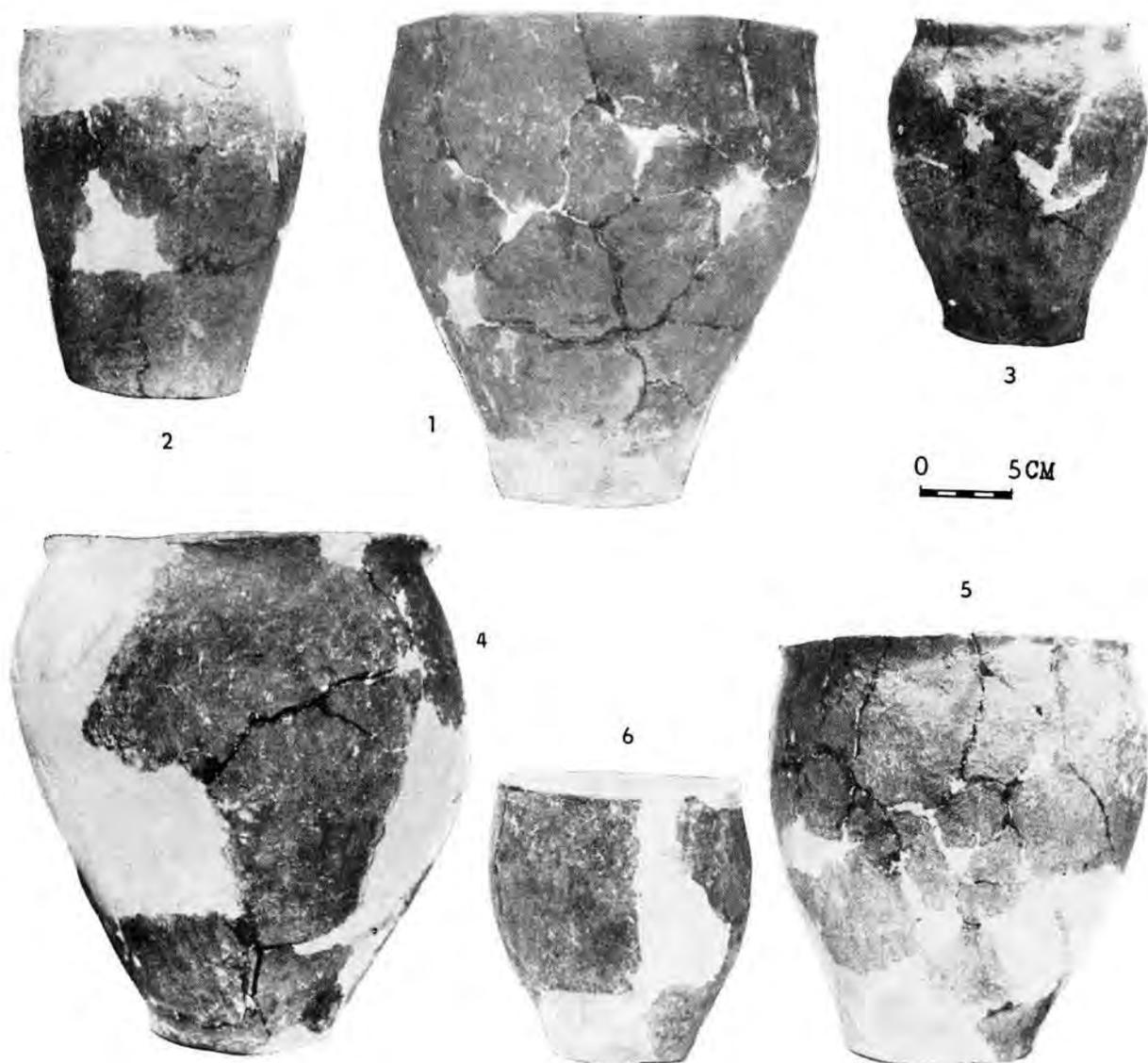

Рис. 19. Ршнев II. Посуда из жилища № 28.

ся в 0,4—0,5 м от северной и западной стенок жилища. Его размеры 1,2×1,3 м, высота 0,52 м от уровня пола. Как и в жилище № 10 он сверху был облицован кусками обожженной глиняной обмазки с включениями фрагментов лепной керамики, которые были вмазаны в глину. Печь имела подковообразную форму.

западнее от полуземлянки № 29. Его форма четырехугольная, почти квадратная, стенки ориентированы по странам света. Размеры жилища 3,3×3,99 м, глубина 0,74 м от современной поверхности (рис. 25). Материковые стенки жилища приблизительно отвесные, пол хорошо утопанный и ровный с еле заметным

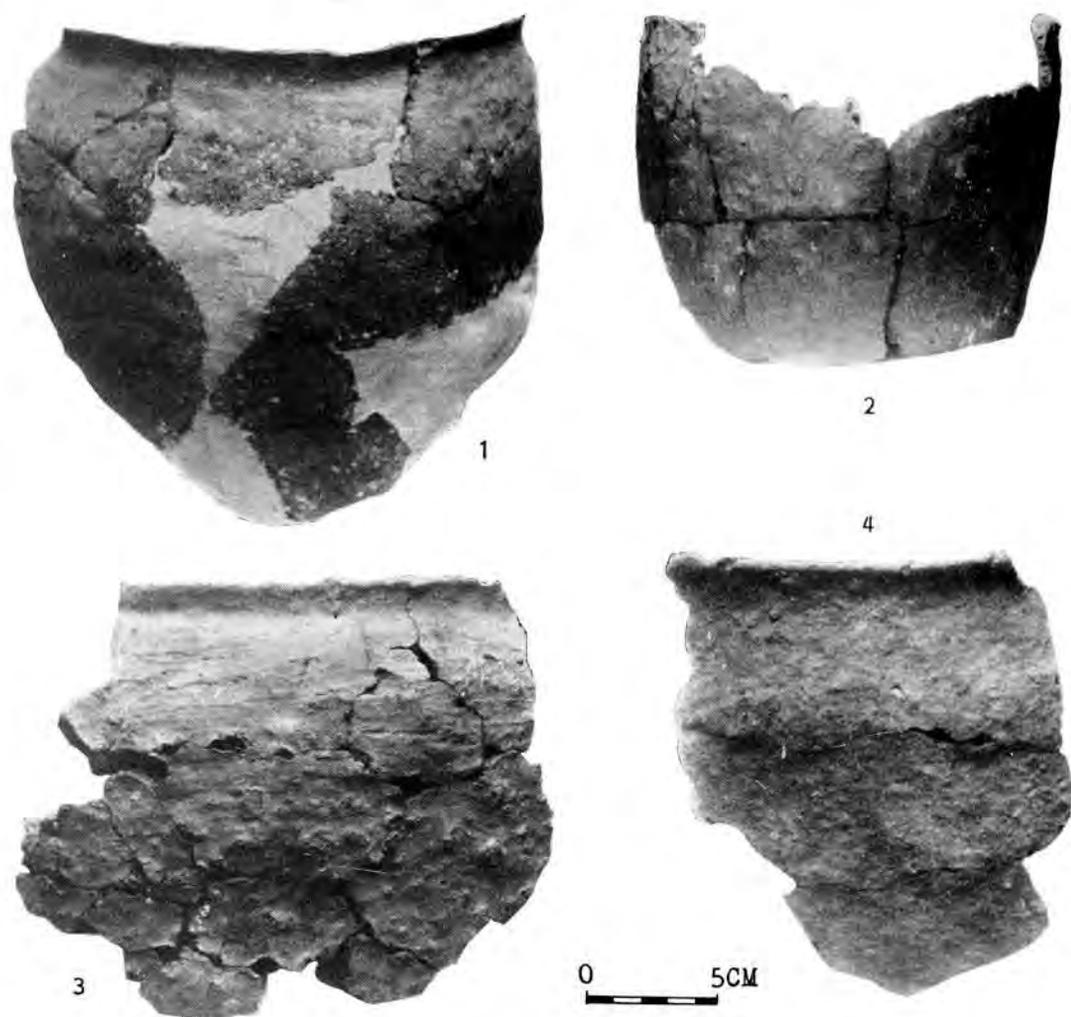

Рис. 20. Риннев II. Посуда из жилища № 28.

Ее внутренние размеры 0,56×0,76 м, ширина устья 0,4 м. Под и стенки печи, сохранившиеся на высоту 0,15—0,20 м, были подмазаны глиной. На полу залегала прослойка непла, обожженной глины из развала купола печи и фрагменты стенок нескольких раздавленных лепных горшков, один из которых удалось сложить (рис. 23: 3). Еще один раздавленный горшок был найден у печи на полу жилища (рис. 23: 1). Здесь же обнаружен брусочек из плоской гальки.

Жилище № 30 (рис. 24) расположено в 28 м

повыжением к юго-западу. У западной стенки жилища расчищен довольно большой кусок обугленной колотой плахи, поставленной на ребро. Ее длина 1,3 м, ширина 0,20—0,28 м. Рядом с ней лежало еще несколько кусков обугленного дерева. Можно считать, что все это остатки облицовки стен.

В полу жилища выявлены четыре столбовые ямы. Две из них расположены в юго-восточном и юго-западном углах полуземлянки, а две приблизительно по середине южной и северной стенок жилища друг против друга. Их

Рис. 21. Риннев П. Жилище № 29 в процессе расчистки (вид с востока).

диаметр 0,13—0,35 м, глубина 0,10—0,20 м от уровня пола.

Печь находилась в юго-западном углу. Ее нижняя часть, вырезанная в материковом выступе-останце, находящемся в 0,30 м от западной стенки и 0,42 м от северной. Форма его четырехугольная, размеры 1×1,4 м, высота 0,26—0,27 м от уровня пола. Сверху останец был облицован кусками глиняной обмазки. Стенки и под печи подмазаны глиной и сильно обожжены, их толщина 3—5 см. Сохранились стенки на высоту 0,15—0,21 м от уровня пола, залегающего приблизительно на уровне пола. Форма печи подковообразная, ее внутренние размеры 0,47×0,80 м, ширина устья 0,30 м. На полу была прослойка пепла, на которой залежали обломки от нескольких лепных горшков, перекрытые завалом обожженной глины из развала купола. Несколько фрагментов лепных сосудов и глиняное биконическое пряслице найдены на полу жилища близ печи.

Заполнение жилища состояло из гумусированного слоя с включениями кусков обожженной глины и угольков.

Напротив устья печи в 0,28 м от нее расчищена в полу жилища небольшая предпечная

яма. Форма ее овальная, размеры 0,48×0,58 м, глубина 0,28 м от уровня пола. Яма была заполнена плотным гумусированным слоем, перемешанным с золой и кусками обожженной глины. На дне ямы было несколько фрагментов лепных сосудов.

Жилище № 31 (рис. 26) находилось в 9,2 м к северу от полуземлянки № 30. Его контуры прослежены на глубине 0,4—0,5 м от современной поверхности на фоне переходного слоя. Форма его в плане четырехугольная, стенки ориентированы приблизительно по странам света (рис. 27). Размеры жилища 3,3×3,74 м, глубина 0,74—0,83 м от современной поверхности. Стенки, вырезанные в материке, почти отвесные, пол ровный. Следов облицовки их деревом не прослежено.

В полу жилища, который являл собой хорошо утоптаный материк, открыто 5 столбовых ям. Четыре из них расположены по углам полуземлянки, а пятая приблизительно по середине южной стенки жилища. Их диаметр 0,25—0,26 м, глубина 0,10—0,17 м от уровня пола. Ямы были заполнены гумусированным слоем с включениями угольков.

В восточной части жилища в полу открыты

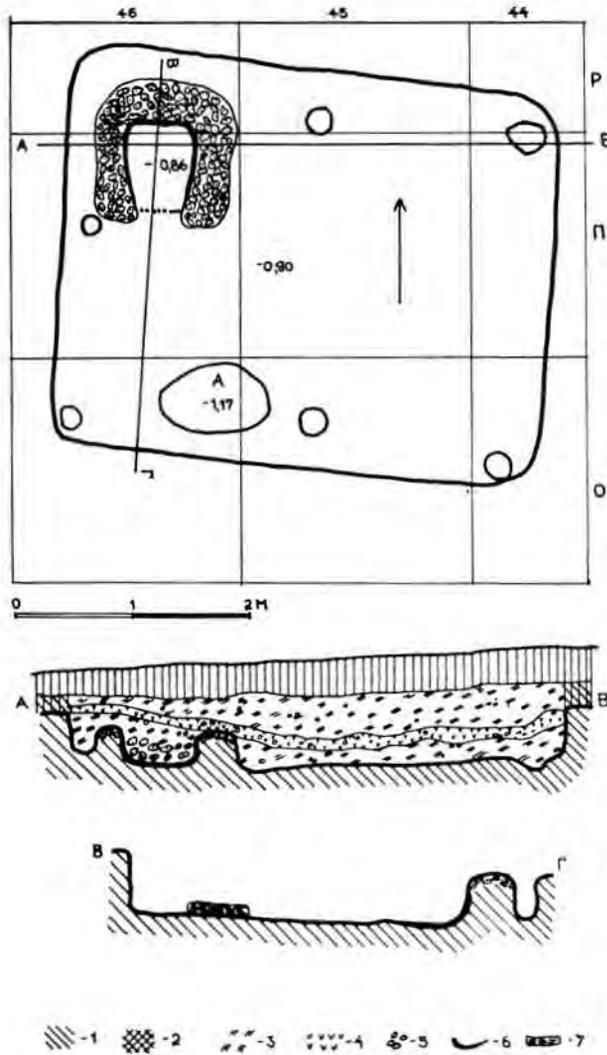

Рис. 22. Риннев П. План и разрезы жилища № 29. 1—глина; 2—переходной слой; 3—гумусированная земля; 4—горелый слой; 5—глиняная обмазка; 6—чернь; 7—обугленное дерево.

еще две ямы, имеющие другое назначение. Форма их овальная, стенки несколько к низу сужены. Размеры ямы А $0,78 \times 1$ м, глубина $0,26$ м от уровня пола, ямы В $0,5 \times 0,7$ м, глубина $0,22$ м от этого уровня. В обеих ямах найдены фрагменты характерных раннеславянских лепных сосудов.

Заполнение жилища и ям являло собой темный гумусированный слой, насыщенный сажой и золой с включениями угольков, кусков сильно обожженной глиняной обмазки, кусков железного шлака, фрагментов керамики и костей животных.

В северо-западном углу полуземлянки находилась печь, нижняя часть которой была вырезанная в материковом выступе-останце, спе-

циально оставленном во время постройки жилища. Выступ имел подковообразную форму и возвышался на $0,25-0,32$ м над уровнем пола. Между выступом а западной и северной стенками было свободное пространство шириной $0,11-0,27$ м. Форма печи повторяет форму останца. Ее внутренние размеры $0,46-0,55$ м, ширина устья $0,30$ м. Под печи залегал на $0,10$ м выше уровня пола жилища. Он также, как и стенки печи, сохранившиеся на высоту $0,14-0,18$ м, был подмазан глиной. Толщина пода $2,5$ см, толщина стенок 3 см. В печи, под завалом обожженной глины из рухнувшего купола, выявлены фрагменты лепных горшков (рис. 28), куски железного шлака, а также куски крицы. Фрагменты лентной посуды и куски шлаков были найдены и на полу жилища.

Печь один раз перестраивалась, о чем свидетельствует наличие двух подов, перекрывающих друг друга, и двойных стенок. Пространство между нижним и верхним подами было заполнено прослойкой пепла толщиной до 3 см, а между стенками буроватой глиной толщиной до 17 см. Между стенками найден небольшой фрагмент лепной керамики.

Жилище № 31 по сравнению с другими полуземлянками имело и свою специфику.

Во-первых это единственное жилище на открытом участке поселения, в котором, кроме керамики, выявлено значительное количество железных шлаков и куски крицы. Во-вторых, оно в отличие от прежних конструктивно связано с тремя печами производственного характера.

Печь № 1 вырезанная в восточной стенке полуземлянки (рис. 27). Ее частично сохранившийся свод, залегающий на заполнении печи, открыт на глубине $0,5$ м от современной поверхности. Печь имела подковообразную форму с выходом в жилище. Внутренние размеры печи $1,4 \times 1,4$ м, ширина устья $0,44$ м. Под залегал на глубине $0,76$ м от современной поверхности, то есть несколько выше уровня пола жилища. Стенки печи сохранились на высоту $0,14-0,22$ м от уровня пода. Они, как и под, были подмазаны глиной и сильно обожжены. Под имел включения значительного количества обломков лепной керамики. Толщина пода и стенок $6-8$ см. В заполнении печи были куски железного шлака, крицы, угольки, обожженная глина, прослеживались прослойки пепла. На кусках обожженной глины из

развала купола отпечатки дерева не выявлены, что свидетельствует об отсутствии деревянного каркаса.

Обломки керамики, собранные во время разборки пода, все до единого принадлежат характерным раннеславянским горшкам (рис. 29: б). Один из них, который удалось частично собрать, орнаментирован по плечикам врезной волнистой горизонтальной линией (рис. 35: 2).

Печь № 2 расположена на восточном борту жилища в 0,3 м севернее от печи № 1 (рис.

27). Частично сохранившийся свод расчищен на глубине 0,72 м от современной поверхности. Он залегал на гумусированном слое, заполнявшем печь. Отпечатков деревянного каркаса на кусках глиняной обмазки не прослежено. Форма печи округлая, устье шириной 0,5 м находилось с юго-западной стороны. Внутренние размеры печи 1,52×1,57 м. Нижняя часть печи, как и в первом случае, вырезанная в материке. Стенки подмазанные глиной, сохранились на высоту 0,18—0,20 м. Хорошо сохранился и под печи, в глине которого были вклю-

Рис. 23. Рипнев II. Посуда из жилища № 29.

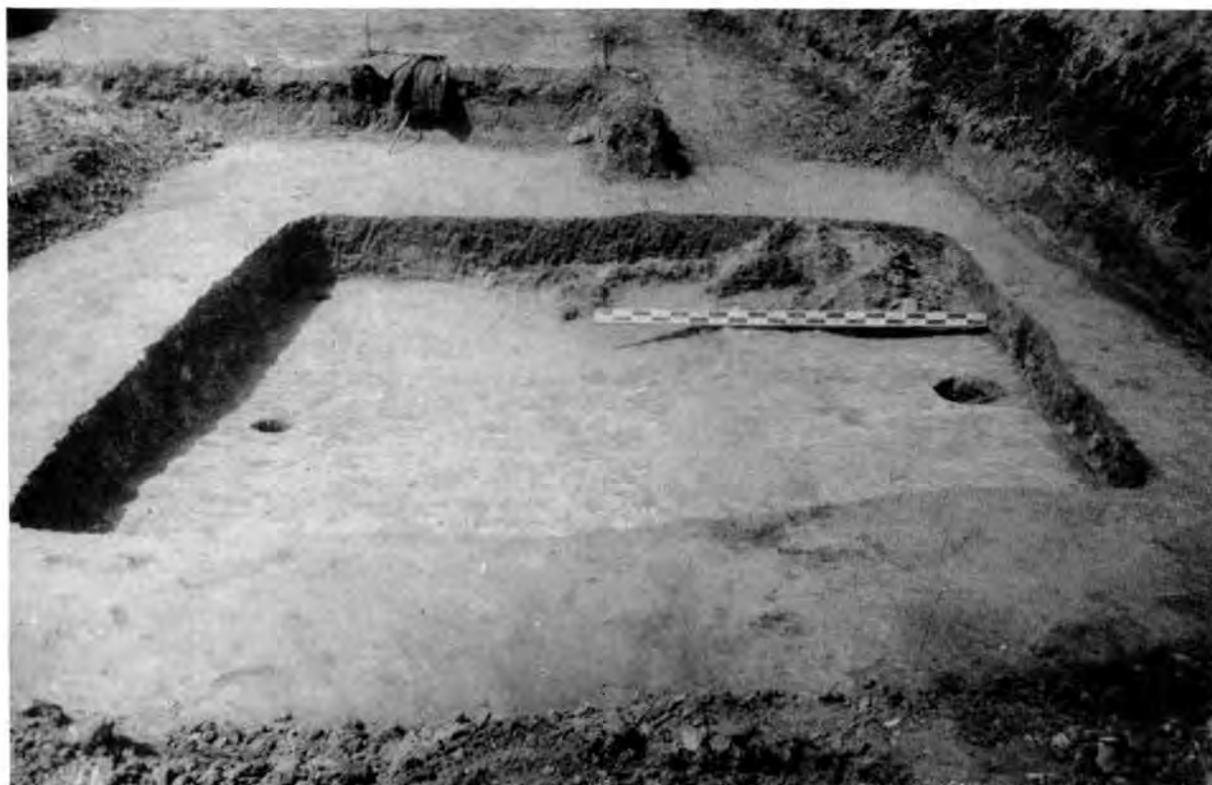

Рис. 24. Рипнев II. Жилище № 30 в процессе расчистки (вид с востока).

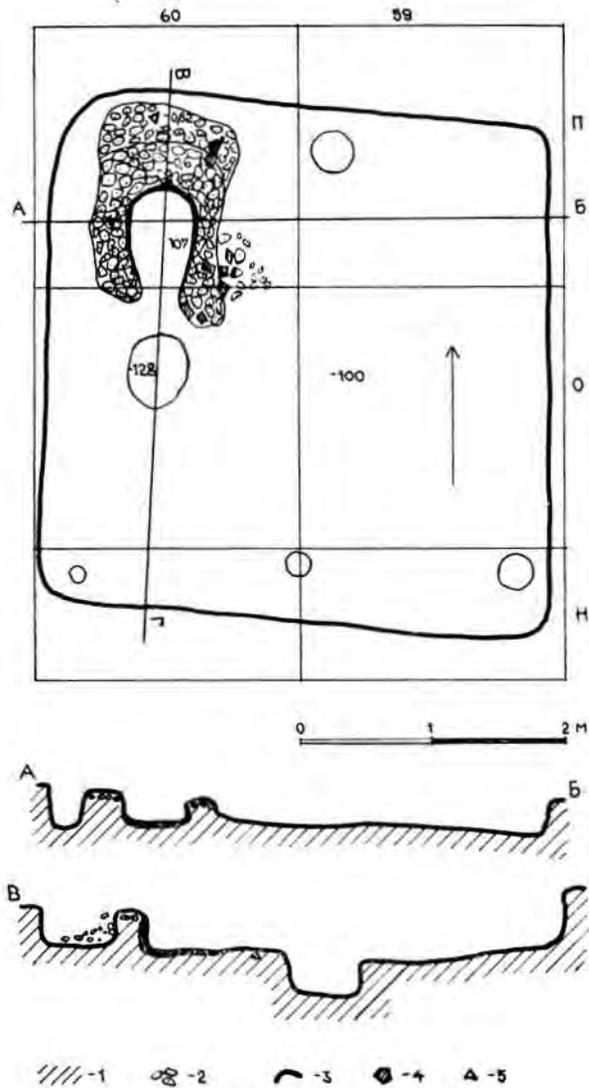

Рис. 25. Рипнев II. План и разрезы жилища № 30. 1 — глина; 2 — глиняная обмазка; 3 — чернь; 4 — камни; 5 керамика.

чения обломков лепной посуды (рис. 29: 1, 4, 5). Толщина пода, залегающего на глубине 0,68 м от современной поверхности, 3—4 см, толщина стенок 4—8 см.

Печь была заполнена сажистым гумусированным слоем с включениями кусков железного шлака и крицы. Из фрагментов керамики, собранных при разборке пода, удалось частично собрать один довольно характерный раннеславянский горшок (рис. 29: 1).

Печь № 3 находилась на северном борту жилища (рис. 27). Лишь узкая перемычка шириной 0,1 м отделяла ее от стенки полуземлянки. Свод печи, сохранившийся в значительной части, открыт на глубине 0,36 м от современной поверхности. Печь была заполнена

темным гумусированным слоем с включениями железного шлака, крицы и обожженной глиняной обмазки. Форма печи округлая, причем замкнутая со всех сторон. Очевидно, ее загружали через верх, ломая при этом верхнюю часть купола. Внутренние размеры печи 1,5 × 1,6 м. Нижняя часть печи была вырезанная в материке. Под и стенки были подмазаны глиной и сильно обожжены. В глине пода были включения фрагментов лепных горшков, из которых удалось частично собрать два сосуда (рис. 29: 2, 3, 7). Толщина пода и стенок 4—6 см. Они сохранились несколько хуже, чем в предыдущих двух печах. Под печи залегал на глубине 0,65 м от современной поверхности. Следует отметить, что в данной печи железных шлаков было значительно меньше, чем в предыдущих. На поверхности пода прослеживались в нескольких местах окиси меди.

Нет сомнения, что жилище № 31 и печи составляют один производственный комплекс. Очевидно полуземлянка являла собой одновременно и жилище и мастерскую кузнеца, связанную с обработкой железа. С этой целью вместе с сооружением жилища были сооружены и производственные печи. Даже печь, находившаяся в самом жилище, использовалась не только для бытовых нужд, то есть приготовления пищи, но и для нужд производства, о чем свидетельствует наличие в ней, кроме посуды, довольно значительного количества шлаков, а также кусков крицы.

К сожалению в жилище, а также в печах не найдены орудия производства мастера-кузнеца. Очевидно, покидая полуземлянку, ее жители забрала с собой все ценные вещи.

Поселение Рипнев III расположено в верхней части речки Рудки на расстоянии 1,5 км от поселения Рипнев II и приблизительно 400 м на запад от современного села. Оно занимает отлогий южный склон на левом берегу речки, известный у местных жителей под названием „Закут“.

На поселении была заложена траншея размером 2 × 48 м. Культурный слой залегают на глубине 0,20—0,60 м, в отдельных местах доходит до 0,90 м; находки встречаются и в распаханном слое, и на поверхности. Выше уже отмечалось, что поселение двухслойное. На нем, как и на поселении Рипнев II, славянский слой подстилается слоем культуры полей погребений черняховского типа.

В траншее выявлены следы одного жилища

Рис. 26. Риннев II, Жилище № 31 (вид с юга).

третьей четверти I тысячелетия и двух сооружений черняховского времени.

Славянское жилище представляет собой четырехугольную полуземлянку, ориентированную стенками по странам света. Ее размеры $3,20 \times 3,45$ м, глубина $0,80$ м от современной поверхности (рис. 31). Стенки ямы жилища отвесные, пол ровный и хорошо утопанный. В отличие от жилищ двух предыдущих поселений, нижняя часть которых была вырезана в материке, в данном случае яма жилища сооружена в переходном слое и не достигает материка.

В полу жилища в северо-восточном углу расчищена яма от столба диаметром $0,18$ м, глубиной $0,21$ м от уровня пола.

В северо-западном углу полуземлянки, на глубине $0,52$ м от современной поверхности выявлена печь. Как и в большинстве предыдущих жилищ, нижняя часть печи вырезанная в выступе-останце, специально оставленном во время сооружения жилища. Форма останца, как и печи в целом подковообразная, внутренние размеры печи $0,40 \times 0,60$ м. Купол печи разрушен, стенки сохранились на высоту $0,15$ — $0,25$ м от уровня пола. Они, как и под, подмазаны глиной и сильно обожжены. Толщина пола и стенок $0,4$ — $0,8$ м.

При расчистке печи под завалом свода была обнаружена исключительно лентная керамика.

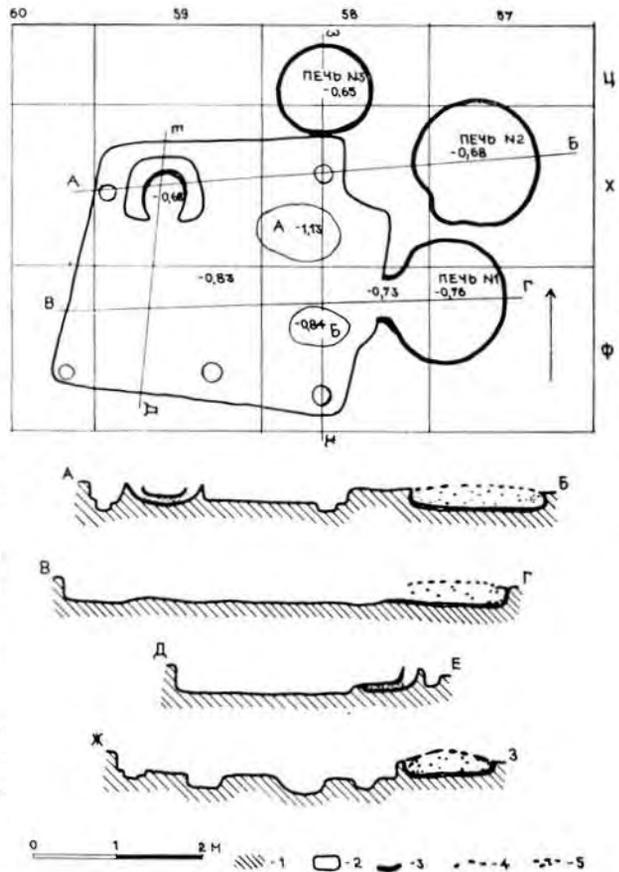

Рис. 27. Риннев II. План и разрезы жилища № 31. 1 — глина; 2 — контуры жилища; 3 — чернь; 4 — контуры завала купола печи; 5 — глиняная обмазка.

Один фрагмент лепного сосуда найден в гумусированном заполнении жилища. Вся керамика принадлежит кухонным толстостенным горшкам с несколько отогнутым наружу венчиком, которые ни в чем не отличаются от горничкообразных сосудов из поселения Рипнев II (рис. 32: 2—6). Лишь один горшок имеет вогнутый во внутрь венчик и ребристый перелом на линии перехода бочков в плечики. Он отли-

расположены группой на расстоянии 5—7 м друг от друга.

На северной части поселения (левый берег речки Рудки) какой-либо системы в расположении жилищ не прослежено. На южной части поселения (правый берег речки Рудки) выявленные четыре жилища, расположены хотя и на значительном расстоянии, но одно против другого двумя параллельными рядами.

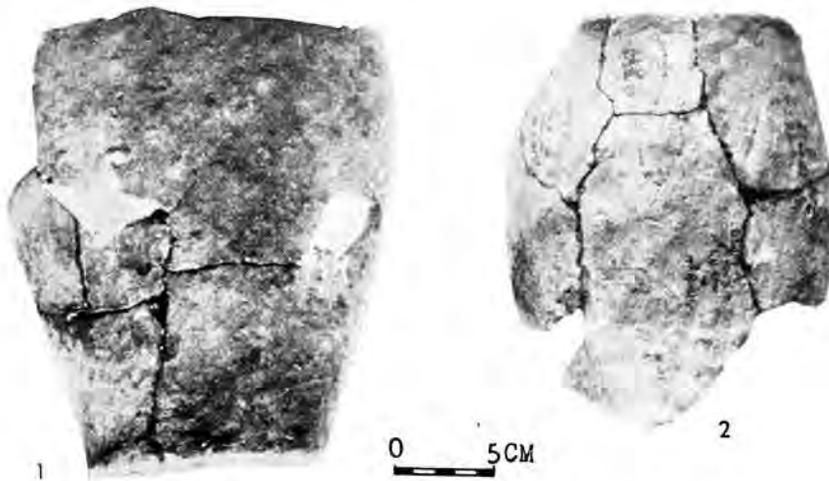

Рис. 28. Рипнев II. Керамика из жилища № 31.

чается от других и несколько сглаженной поверхностью (рис. 32: 1).

Приведенные данные из поселений у с. Рипнева указывают на общность их топографических условий, единство приемов домостроительства и материальной культуры, что позволяет рассматривать их вместе. Этому не противоречит и время их существования.

Мы полагаем, что время их возникновения и гибели не обязательно одно и то же, о чем будет речь ниже, но несомненно все они относятся к третьей четверти первого тысячелетия.

Прежде чем перейти к суммированию сделанных в процессе раскопок наблюдений, мы очень кратко остановимся на вопросе о расположении жилищ на открытой площади поселения Рипнев II, размеры которой довольно значительны.

Все жилища на этом поселении расположены отдельно друг от друга и в большинстве случаев на значительном расстоянии. Лишь в раскопе № II три полуземлянки (№ 6, 9, 10)

Все жилища на поселениях у с. Рипнева являются собой четырехугольные полуземлянки, ориентированные стенками по странам света, кроме жилища № 7 на поселении Рипнев I, ориентированного углами по странам света. Площадь полуземлянок небольшая — от 7,8 до 15,75 кв. м, глубина 0,72—1,30 м от современной поверхности. Некоторые жилища (№ № 1, 6, 9) из поселения Рипнев II в западной части темного шпире, чем в восточной. Возможно это связано с наличием печи в данной части упомянутых жилищ. Стенки в большинстве случаев отвесные, иногда несколько книзу сужены. В пяти жилищах на поселении Рипнев II они были облицованы деревом. Свидетельством этому являются открытые вдоль стенок в трех жилищах (№ № 10, 29, 30) остатки поставленных на ребро обугленных плах, а также наличие отпечатков деревянных плах на поверхности спрессованной золы, расчищенной на выступах-прилавках в жилищах № № 6 и 9. Следует напомнить, что прилавки в жилище № 6 были насыпаны из глины, потому в необ-

Рис. 29. Рипнев II. Керамика, собранная при разборке подов печей производственного назначения.

ходимости их облицовки невозможно усомниться.

На вопрос о том, как плахи крепились к стенкам, выявленные их остатки сами по себе ответить не могут. В некоторых жилищах облицовка стен укреплялась с помощью столбов. Плахи были поставлены на ребро между столбами и стенкой. Необходимое количество столбов (четыре по углам и два по середине двух параллельных стенок) имелось в жилище № 29. Эта система крепления могла быть исполь-

зована и в жилищах №№ 6 и 30, где выявлены по четыре столбовых ям. Правда, один из столбов в жилище № 6 был несколько отдаленный от стенки, и не мог быть использован для крепления облицовки.

Другой способ крепления плах к стенкам должен был применяться в жилище № 9, в котором выявлена лишь одна столбовая яма, и в жилище № 10, где не прослежено столбовых ям вообще. Не исключено, что деревянная облицовка в данных жилищах могла крепиться

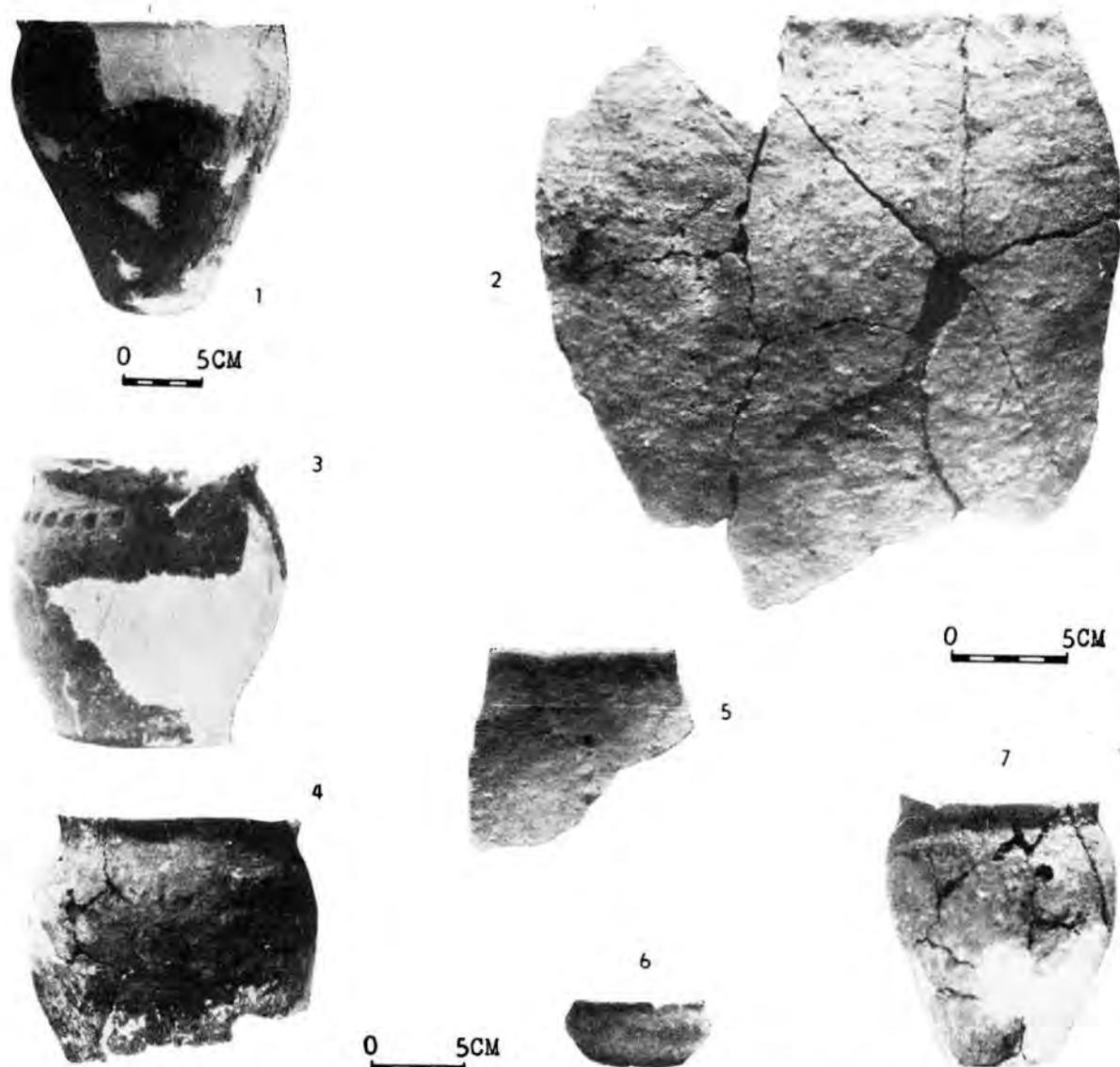

Рис. 30. Рипнев II. Керамика из культурного слоя вне жилищ.

с помощью системы сруба, однако соответствующих данных для подтверждения этого предположения у нас нет.

На территории Юго-Западной Волыни известны славянские памятники (правда, несколько более позднего времени), на которых выявлены жилища с деревянной облицовкой стенок. Это городище в Плиснеске⁸ и поселение в Городке у г. Ровно.⁹ Однако на этих памятниках, как и в большей части жилищ рипневского поселения плахи были закреплены к стенам при помощи столбов.

Возникает вопрос, были ли облицованы деревом лишь стены нижней части жилища — ямы, или деревянные плахи поднимались выше наружу?

Незначительная глубина ям славянских жилищ рипневских поселений (0,72—1,30 м от современной поверхности) не соответствует нормальной высоте жилища. Она, очевидно, была увеличена за счет наземных стенок или сооружения высокой крыши. И. И. Ляпушкин, исследуя близкие к нашим жилища роменско-боршевской культуры на Левобережье УССР, пришел к выводу, что в жилищах, в которых плахи крепились к стенкам с помощью столбов, небольшая глубина ям компенсировалась за счет сооружения высокой крыши. Он полагает, что такая система крепления исключает возможность сооружения стенок из деревянных плах над ямой, то есть у верхней части жилища.¹⁰

В процессе исследования жилищ на рипневских поселениях не удалось установить, поднимались ли деревянные плахи, служившие облицовкой, выше земляных стенок ямы, или над ямой была сооружена лишь высокая крыша.

Те остатки обугленного дерева, которые были выявлены в жилищах, могли быть и с надземной части стен и с крыши. Все же, если принять во внимание, что двухскатная или трехскатная крыша при незначительной глубине ямы делала верхнюю часть жилища очень узкой, то предположение о наличии наземных деревянных стенок, которые в верхней части жилища также могли быть прикреплены к столбам, вполне приемливо.

Исследуя близкие к нашим древнерусские полуземлянки, М. К. Каргер пришел к заключению о наличии в них деревянных стенок над углубленной в землю частью жилища.¹¹ Приблизительно в таком же плане дает реконструкцию славянской полуземлянки Ю. Кудрича.¹²

Наличие в жилищах мелких плоских кусков глиняной обмазки, выступающих главным образом под стенками и часто вместе с обугленными плахами, позволяет считать, что деревянная облицовка была сверху подмазанная глиной.

Однако не во всех жилищах поселения у с. Рипнева удалось проследить остатки деревянной облицовки стен. В жилищах №№ 1, 5, 15, 28, 31 на поселении Рипнев II, как и в жилищах на поселениях Рипнев I и Рипнев III стенки были земляными, или, что также нельзя исключить, от деревянной облицовки не сохранилось никаких следов, так как эти полуземлянки были покинуты в других условиях, чем предыдущие. Во всяком случае следов пожара при их исследовании не обнаружено.

Из сказанного выше видно, что не все жилища дают достаточное количество данных для воссоздания их внешнего облика. Этому в частности мешает и различие в количестве и системе расположения столбовых ям. В некоторых жилищах их следов не обнаружено вообще (жилища № 1, 10, 15, поселение Рипнев II) или скрыто от одного до двух столбов (жилища №№ 5, 9, поселение Рипнев II и жилища на поселении Рипнев I) и лишь в пяти жилищах на поселении Рипнев II (№№ 6, 28, 29, 30, 31) выявлены ямы от трех до шести столбов. В последних четырех жилищах прослеживается и определенная система в их размеще-

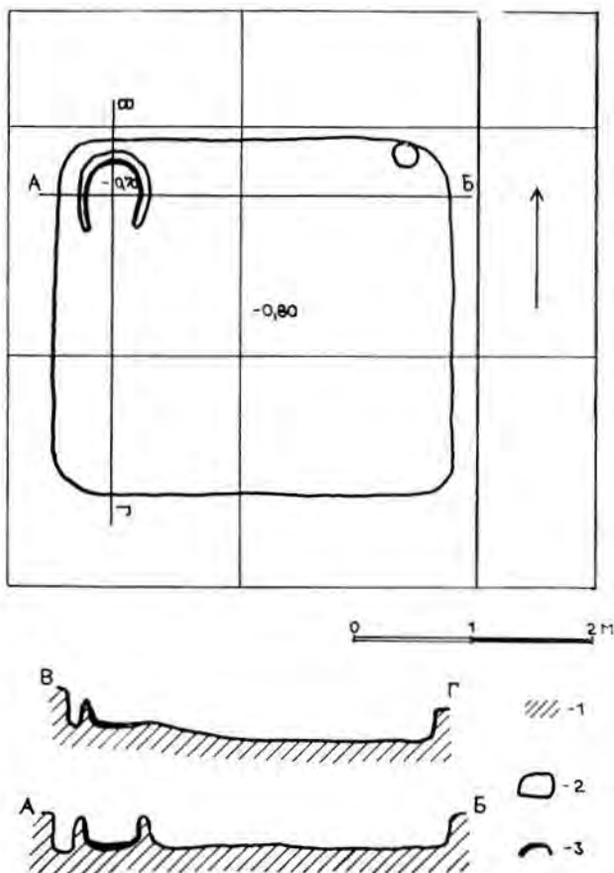

Рис. 31. Рипнев III. План и разрезы жилища № 1.
1 — глина; 2 — контуры жилища; 3 — череп.

нии. Столбы находились главным образом по углам жилищ, а в трех случаях (жилища №№ 28, 29, 30) пара столбов была расположена и по середине двух противоположных стенок.

Наиболее полные данные для реконструкции дало жилище № 29, в котором были выявлены остатки деревянной облицовки стен и 6 столбовых ям, расположенных по углам жилища и по середине двух более длинных противоположных стенок друг против друга.

Столбы закрепляли облицовку нижней земляной части жилища, к ним были прикреплены плахи надземной части стенок, они были и опорой крыши.

Реконструируя жилища Новотроицкого городища с аналогичным размещением столбов, И. И. Ляпушкин доказал, что основной опорой крыши были столбы, расположенные по середине двух противоположных стенок друг против друга. Они были более высокими чем столбы, находившиеся по углам жилища и на них клался переклад, к которому при-

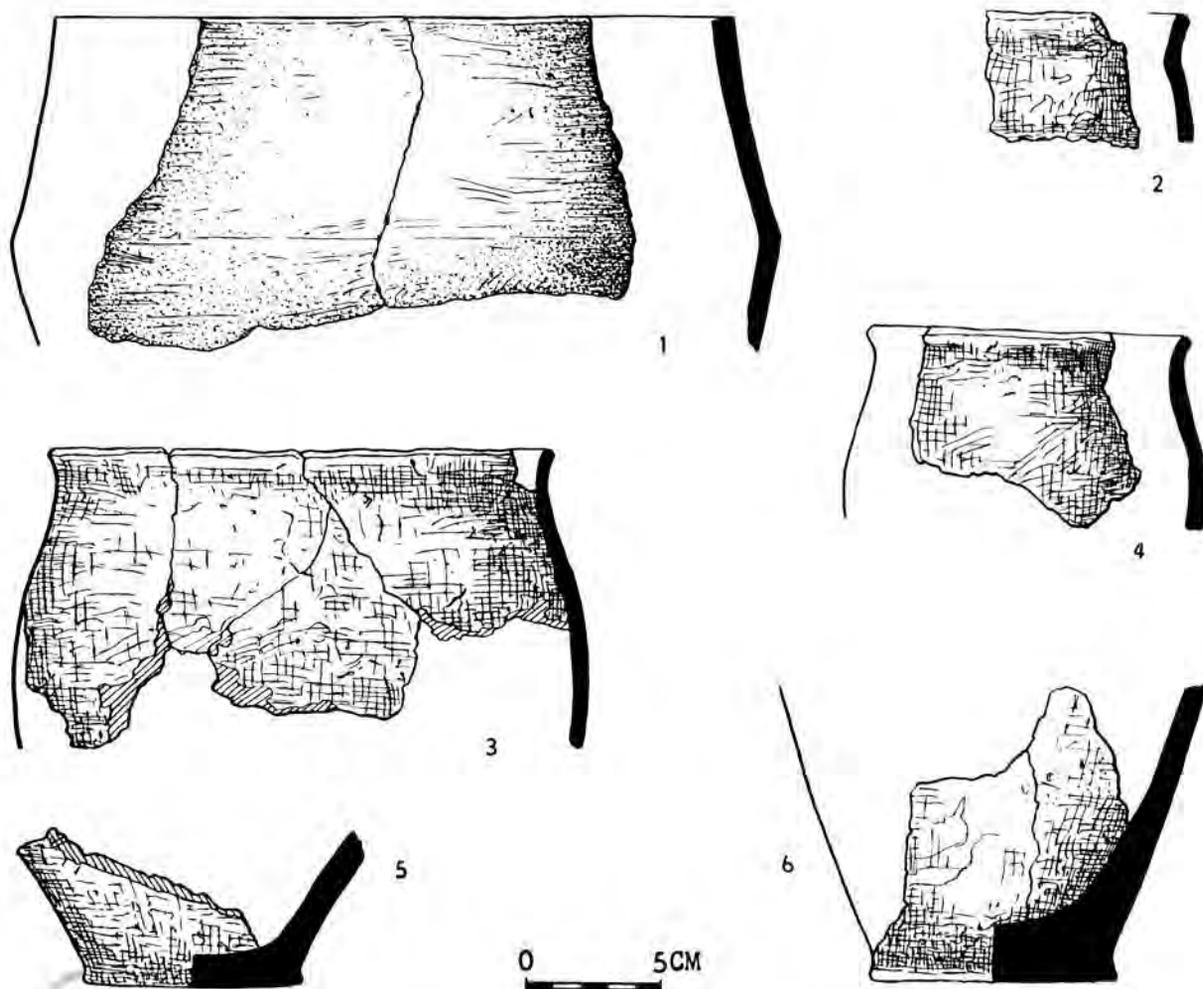

Рис. 32. Рипнев III. Посуда из жилища № 1.

креплялись верхние концы слег. Нижние концы слег опирались о края ямы.¹³ Очевидно такой способ сооружения крыши был применен и в жилище № 29 на рипневском поселении. Однако исходя из того, что данное жилище имело очень незначительную глубину (0,90 м от современной поверхности, приблизительно 0,65—0,66 м от древней поверхности), мы допускаем, что деревянная облицовка поднималась несколько выше бортов ямы и таким образом создавались надземные стенки конструктивно связанные с кровлей.

На деревянный каркас крыши клались хворост и солома, а сверху насыпался слой глины. В процессе исследования данного жилища прослежен слой обожженной глины, лизообразно прорезающей гумусированное заполнение полуземлянки на горизонте 0,30—0,87 м от современной поверхности. На этом же горизонте были расчищены остатки обуг-

ленного дерева, очевидно остатки покрытия жилища. Форма крыши могла быть трехскатной. Из южной стороны напротив печи возможно находился вход в жилище, который мог служить одновременно и дымоходом. Можно допустить, что такую конструкцию имели и другие жилища, в частности жилища №№ 28 и 30, в каждом из которых также, кроме других столбовых ям, выявлена пара ям, расположенных по середине двух противоположных стенок.

Несколько другую конструкцию наземной части должно было иметь жилище № 31, связанное с тремя печами производственного характера (рис. 27). Это было жилище-мастерская, и эта его особенность не могла не быть учтена при сооружении полуземлянки. Возможно кроме крыши к данному жилищу был пристроен навес, который покрывал связанные с ним печи.

Внимания заслуживает и внутреннее устройство жилищ. Пол в жилищах представлял собой ровный, хорошо утопанный материк. Лишь в жилищах №№ 9 и 10 на поселении Ришнев II пол частично был сделан на гумусированном заполнении перекрытых ими более ранних сооружений черняховского типа, и подмазан желтой глиной. В восточной части жилища № 9 на поселении Ришнев II пол

вдоль стенки был покрыт сплошным слоем очень хорошо обожженной глиняной обмазки толщиной 5—17 см и шириной 1,25 м. Обмазка была уложена в специально сделанное углубление, утрамбована и сверху подмазана глиной. Возможно в данной части жилища была устроена лежанка, и слой обожженной глины должен был предохранять от сырости.

Во всех жилищах имелись глиняные печи,

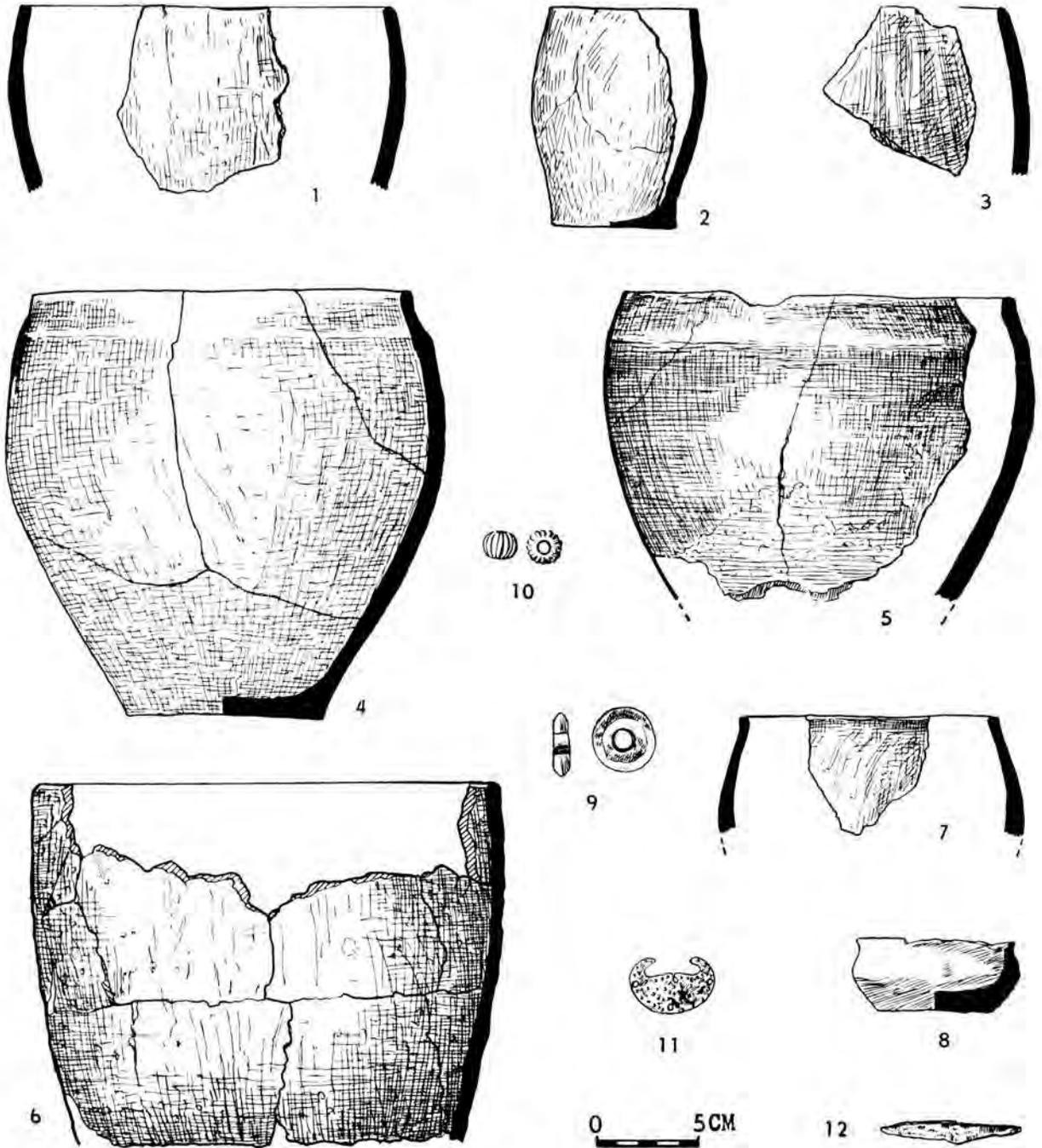

Рис. 33. Находки из поселения Ришнев II. 1—5 — лепные сосуды первого типа; 6, 7 — переходные формы от первого к второму типу; 9—12 — мелкие находки.

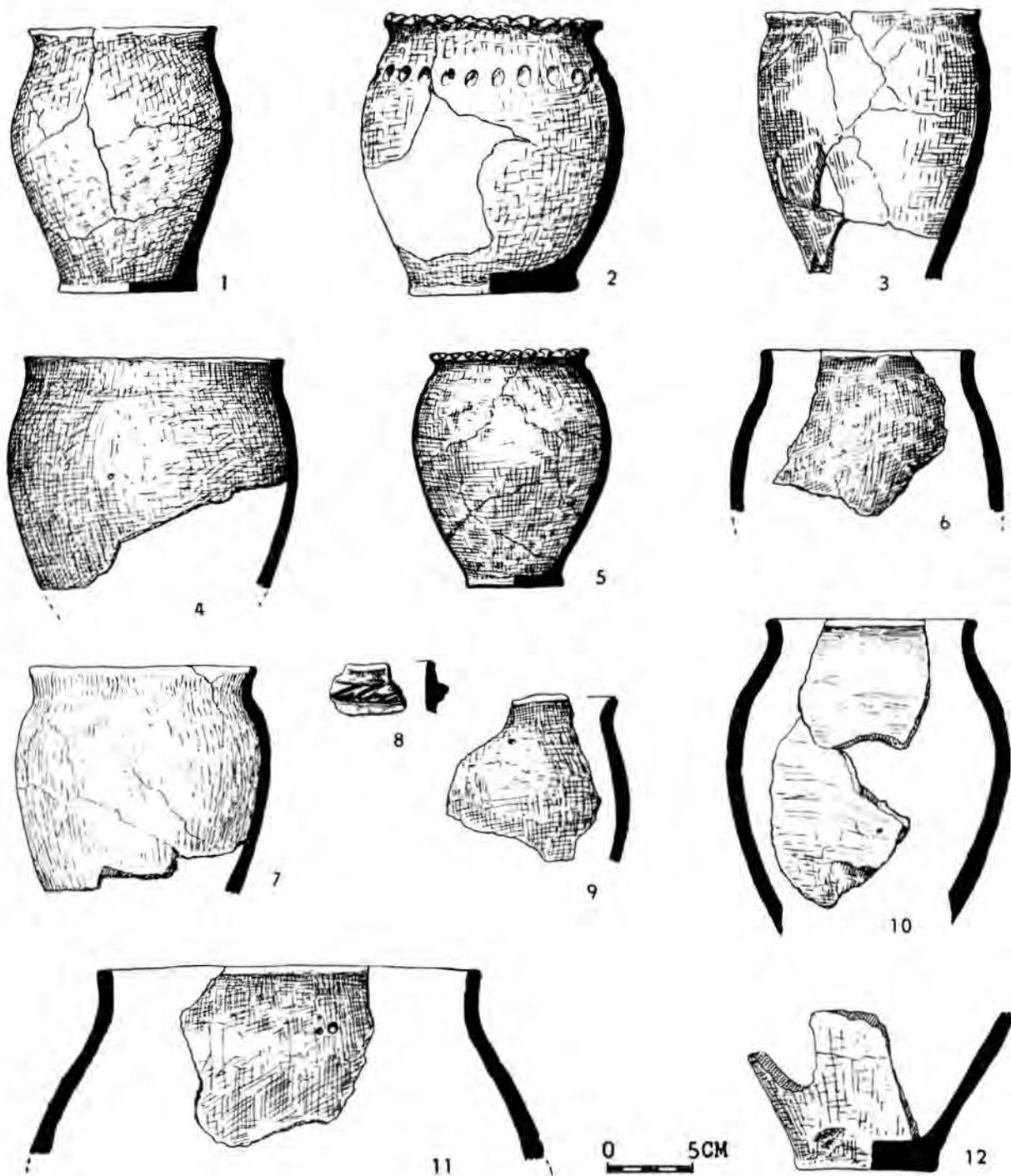

Рис. 34. Лепные сосуды второго типа.

которые довольно хорошо сохранились. Исключением является лишь жилище № 15 на поселении Рипнев II, где печь была разрушена до цоля. Печь во всех открытых жилищах, кроме полуземлянки № 5, на поселении Рипнев II находилась в северо-западном углу. В упомянутом жилище она была сооружена в северо-восточном углу. В большинстве жилищ

на поселении Рипнев II (№ 2, 5, 6, 28, 30, 31), а также на поселениях Рипнев I и Рипнев III под и нижняя часть свода печи вырезаны в материковом останце, специально оставленном во время сооружения жилища. В жилищах № № 9 и 10 на поселении Рипнев II нижняя часть печи была сооружена в выступах, которые в отличие от предыдущих не были выре-

заны в материке, а сделаны из утрамбованной глины. Это очевидно связано с тем, что эти жилища в северо-западной части перекрывали более ранние сооружения культуры полей погребений черняховского типа и оставить материковый выступ-останец в данной части полуземлянки не оказалось возможным. По-видимому, не желая отойти от принципа сооружения печи именно в северо-западном углу жилища, его строители не воспользовались возможностью оставить материковый выступ в какой-нибудь другой части полуземлянки. Это в свою очередь указывает на известную выдержанность приемов домостроительства, хотя следует напомнить, что в одном из жилищ на поселении Рипнев II (полуземлянке № 5) печь была сооружена в северо-восточном углу. Кроме того в жилище № 15 материкового „останца“ не оказалось вовсе, печь была сооружена непосредственно на полу.

Выступы-останцы имели полуовальную или четырехугольную форму. Их размеры колебались от $0,8 \times 1$ до $1,2 \times 1,4$ м, высота от уровня пола $0,15-0,8$ м. Три из них (в жилищах №№ 10, 28, 30) на поселении Рипнев II сверху были облицованы кусками докрасна обожженной глиняной обмазки, которая, судя по ее характеру, в двух случаях была взята из более ранних сооружений черняховской культуры.

По внешнему облику все печи, кроме одной (жилище № 15) однотипны. Нижняя часть их сооружена в материковом останце или в выступе, специально сделанном из утрамбованной глины. Свод печи сделан из овальных или конусообразных вальков, без деревянного каркаса. Он во всех жилищах разрушен, сохранилась лишь нижняя часть стенок, высота которых в отдельных случаях достигает $0,6$ м от уровня пода. Совершенно не сохранились стенки печи в жилище № 15. Форма печей полуовальная, реже четырехугольная, внутренние их размеры варьируют от $0,4 \times 0,5$ м до $0,8 \times 0,9$ м.

На поселениях Рипнев I и Рипнев II наблюдались следы перестройки печи. Так в жилище № 7 на поселении Рипнев I хорошо прослеживались два пода, один из которых залегал на материке, несколько ниже уровня пола, а второй приблизительно на уровне пола жилища. В жилище № 5 на поселении Рипнев II переделаны стенки печи. В разрезе хорошо были видны двойные стенки, между которыми находился слой желтой глины толщиной до

$0,3$ м. Они соединялись в общий черень и свод. Не меньше трех раз перестраивалась печь в жилище № 6 на этом поселении. В ней расчищено два пода, перекрывавших друг друга и четыре стенки, разделенных слоями глины толщиной от 8 до 14 см. Два раза ремонтировалась печь в жилище № 9. В ней выявлены три череня, расположенные друг над другом, соединяющиеся в общие стенки толщиной до 8 см. Такая же картина наблюдалась и в жилищах №№ 10 и 31. Надо отметить, что после каждого ремонта размеры печей все уменьшались. В двух жилищах на поселении Рипнев II (№№ 6 и 9) вдоль стенок стояли выступы, так называемые „прилавки“ (рис. 5 и 8). В жилище № 9 они были вырезаны в материке, в жилище № 6 сделаны из утрамбованной глины буроватого цвета. Выступы представляли собой глиняные площадки, возвышающиеся над полом на $0,1-0,2$ м при ширине $0,14-0,50$ м. Верхний угол выступов в обеих жилищах был покрыт слоем сильно спрессованного пепла в виде полоски шириной $3-15$ см, толщиной $5-10$ см. Оба выступа, как об этом сказано выше, были облицованы деревом. Два выступа, но значительно шире упомянутых, расчищены вдоль южной и северной стенок жилища № 5. Они вырезаны в материке и возвышались над полом на $0,12-0,16$ м. Ширина одного из них $0,8$ м, другого $1,25-1,4$ см. Следов облицовки их деревом не прослежено.

Пристенные выступы - „прилавки“ известны из раскопок городища в Плиснеске,¹⁴ Райковецкого городища,¹⁵ а также некоторых памятников роменско-боршевской культуры.¹⁶ В вопросе об их назначении нет единого мнения. И. Д. Старчук, В. К. Гончаров и В. В. Мавроди считают их лавками или лежанками.¹⁷ И. И. Ляпушкин, исходя из того, что на Райковецком и Новотроицком городищах они были обнаружены в жилищах, где найдены следы ремесленного производства, считает их рабочими столами — „верстаками“.¹⁸

Нам кажется, что высказанные мнения друг друга не исключают. В одном случае выступы могли использоваться как лавки или лежанки (например, на поселении в Рипневе, где в указанных жилищах никаких следов производства не обнаружено), в других, например на Новотроицком городище, это были столы для определенных работ производственного характера. Возможно, в последнем случае они, кро-

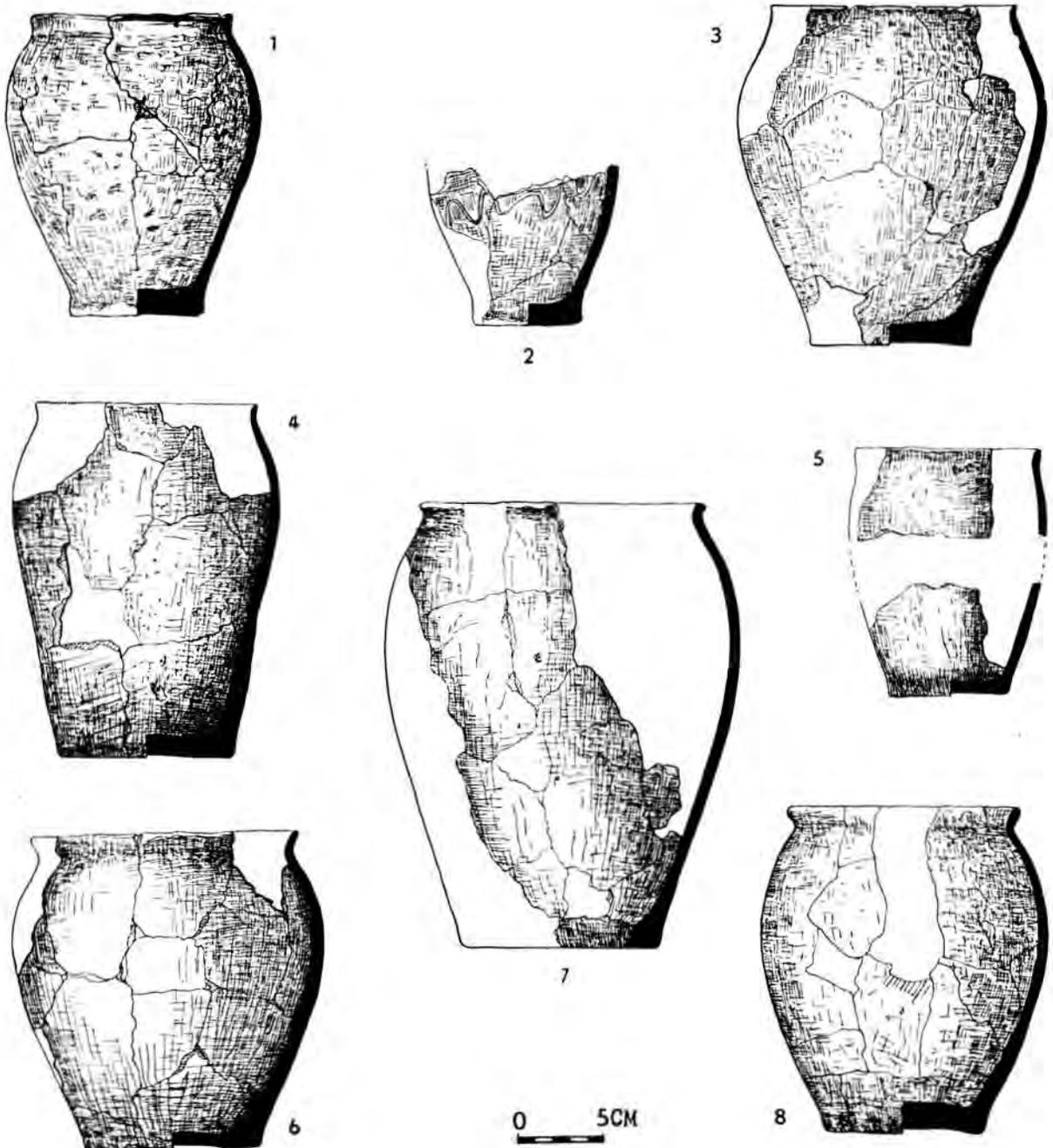

Рис. 35. Лепные сосуды второго типа.

ме производственного могли иметь и бытовое назначение.

Характерной чертой славянских жилищ рипневских поселений является наличие у них припечных и хозяйственных ям.

Припечные ямы были обнаружены в жилищах на поселении Рипнев I и в трех жилищах (№ 6, 10 и 30) на поселении Рипнев II. Они были расположены около печи против входа. Форма их овальная, диаметр 0,4—0,6 м, глубина 0,15—0,68 м от уровня пола. В заполне-

нии ям, кроме темной земли, всегда были прослойки пепла и куски обмазки. В некоторых из них были найдены фрагменты лепной керамики.

В жилищах №№ 1, 5, 6, 9 и 29 на поселении Рипнев II были ямы хозяйственного назначения. Какой-либо закономерности в расположении их в какой-то определенной части жилища не замечено. В некоторых жилищах (№ 1, 5) они были расположены в юго-западном или северо-западном углах, в жилище № 9 — в се-

веро-западной части около печи, в жилище № 29 — в юго-западной части около южной стенки. Форма их овальная, размеры колеблются от 0,54×0,94 до 0,87×1,4 м, глубина 0,12—0,45 м от уровня пола. Яма в жилище № 5 была перекрыта глиняной обмазкой.

Две ямы, размером 0,5×0,7 и 0,78×1 м, глубиной 0,22—0,26 м от уровня пола, были обнаружены в восточной части жилища-мастерской № 31. Они расположены по обе стороны входа печи № 1, имевшей производственный характер, и, в отличие от ям других жилищ, использовались не для сохранения продуктов, а имели иное назначение, связанное с процессом производства.

За границами жилищ была обнаружена только одна яма хозяйственного назначения на поселении Рипнев II.

В процессе расчистки культурного слоя, в основном в жилищах, было обнаружено сравнительно большое количество лепной керамики, а также железный нож, бронзовая луница, бусина изготовленная из пасты, два пряслица и два бруска. Наибольшее количество находок главным образом керамики, собрано из поселения Рипнев II. Наиболее бедными на находки оказались жилища на поселении Рипнев I. Следует отметить, что и на поселении Рипнев II находки распределялись по объектам неравномерно. Наибольшее количество керамики было обнаружено в жилищах №№ 6, 9, 10, 28, 31. В других полуземлянках были обнаружены только отдельные фрагменты сосудов, причем в жилище № 5 были найдены лишь три мелких фрагмента славянской керамики — два из них на полу печи. Во всех выявленных на поселениях жилищах без исключения керамика была сконцентрирована в завалах печей или около них, на полу. В верхних слоях заполнения полуземлянок встречались лишь отдельные мелкие фрагменты сосудов. В культурном слое за границами жилищ славянская керамика почти не встречалась. Однако в южной части раскопа № II на поселении Рипнев II на глубине 0,2—0,4 м от современной поверхности обнаружено скопление фрагментов сосудов (рис. 14), из которых удалось реконструировать два целых горшка (рис. 30: 1) и несколько горшков частично. Тут же была найдена небольшая толстодонная мисочка (рис. 30: 6).

Вся керамика, кроме одной вышеупомянутой мисочки, представляет одну форму —

горшки. В связи с тем, что горшки по форме, размерам, составу теста и некоторым другим признакам отличаются друг от друга, их можно разделить на несколько типов.

К первому типу относятся горшки с вогнутым внутрь венчиком. У них выпуклые бочки, переходящие книзу постепенно в срезанный конус, и толстое плоское дно (рис. 33: 1—5). Горшки обыкновенно небольших размеров (диаметр горла 6,9—17 см). Изготовленные они из глины с примесью мелкого шамота, иногда и дресвы. Поверхность слегка сглажена, хорошо обожжена, цвет обычно коричневый. Горшки этого типа не выступали на всех поселениях. Так, их не обнаружено на поселении Рипнев I. На поселении Рипнев II они не выступали во всех жилищах. В частности не найдены ни в одном из жилищ раскопа № IV, на северном склоне поселения (правый берег речки Рудки). Наибольшее количество фрагментов таких горшков найдено в жилищах № 6 и 9. В последнем жилище несколько фрагментов горшков с вогнутым внутрь венчиком были вмазаны в под печи. Внимания заслуживают два горшка, найденные в печах жилищ № 6 и 9. Они изготовлены из глины с примесью мелкозернистого шамота и дресвы. Поверхность их сглажена с внешней и внутренней стороны, кроме того, внешняя сторона подмазана жидкой глиной. Дно плоское, сильно выпуклые бока выше половины сосуда и вогнутый внутрь венчик. От предыдущих они отличаются не только способом обработки поверхности, но и тем, что их венчики выделены бугорком (рис. 33: 4, 5). Один из них удалось склеить. Его высота 19 см, диаметр венчика 17,7 см, диаметр доньшка 9,4 см.

Часть горшкообразного сосуда с вогнутым внутрь венчиком найдена в печи жилища на поселении Рипнев III. Он отличается от предыдущих наличием ребристого перелома на линии перехода бочков в плечики (диаметр венчика 24 см; рис. 32: 1).

Сосуды с вогнутым внутрь венчиком на территории Юго-Западной Волини и Верхнего Поднепровья имеют глубокие традиции. Они проявляются уже в начале первого тысячелетия нашей эры в памятниках пшеворской культуры, а позже в памятниках черняховской культуры.¹⁹ В начале второй половины первого тысячелетия нашей эры аналогичные горшки известны из лепных комплексов городища в с. Зимно, Волинской области²⁰ и поселении в Пе-

звиско.²¹ Такие горшки найдены на раннеславянских поселениях Южного Побужья,²² а также в синхронных славянских памятниках в Словакии²³ и на территории Германии в междуречье Эльбы и Заалы.²⁴ Указанные аналогии свидетельствуют о распространении сосудов данного типа на очень широкой территории.

Наиболее многочисленно на поселениях выступают горшки второго типа (рис. 34—36). На поселении Рипнев I они являют собой единственную форму посуды. Горшки характеризуются небольшим диаметром венчика, заметно меньшим от высоты сосуда и наибольшей выпуклости стенок. Они имеют невысокий венчик, в одних случаях более, в других менее отогнутый наружу, довольно четко выраженные плечики, выпуклые стенки и плоское дно. Некоторые из них довольно стройные и вытянутые, другие более приземисты. Высота реконструированных горшков этого типа 15,3—26 см, диаметр венчика 8,4—16 см, диаметр донышка 5,5—11,4 см. Изготавливались они из глины со значительной примесью шамота, иногда дресвы, а в отдельных фрагментах можно проследить и примесь железного шлака. Поверхность бугристая, коричневого, желтоватого или темно-серого цвета. Обжиг в основном хороший, но встречаются сосуды обожженные слабо, неравномерно.

Четыре горшка этого типа, обломки которых найдены на поселении Рипнев II, украшены. Один из них, найденный за пределами жилища в раскопе II, украшен по краю венчика и плечикам пальцевыми вдавлениями (рис. 34: 2), второй из жилища № 9 украшен по краю венчика врезной зигзагообразной линией (рис. 34: 5), третий (жилище № 6) украшен по плечикам валиком с косыми нарезками (рис. 34: 8). Из обломков керамики, найденной в поде печи № I, удалось склеить часть горшка, украшенного по бочку врезной волнистой горизонтальной линией (рис. 35: 2).

Горшки этого типа наиболее распространены в славянских памятниках середины первого тысячелетия нашей эры. Они выступают во всех раннеславянских памятниках Юго-Западной Волыни и Верхнего Поднестровья.²⁵ Многочисленные аналогии им можно найти среди материалов Полесья,²⁶ Поднестровья²⁷ и Южного Побужья.²⁸ На северо-востоке аналогичная посуда была обнаружена в бассейне Западной Двины,²⁹ на юге в Румынии,³⁰ на западе в Польше,³¹ Словакии, Чехии³² и Германии.³³

Следует отметить, что орнамент на раннеславянской лепной посуде встречается довольно редко, о чем очень ярко свидетельствует и материал из рипневских поселений. Все же некоторые аналогии для украшенной посуды из Рипнева можно найти. Так, сосуды, украшенные по краю венчика пальцевыми вдавлениями и косыми нарезками, известны из территории Полесья,³⁴ Поднестровья³⁵ и Поднестровья.³⁶ Сосуд, украшенный валиком с косыми нарезками, найден в Хотомеле.³⁷ Фрагменты сосудов с аналогичным орнаментом найдены на поселениях около с. Пеньковки на Тясмине³⁸ и около с. Кисляк, в средней части Южного Буга.³⁹ Несколько лепных горшков, украшенных одной врезной волнистой линией, публикует Я. Эйсер из погребений могильника в Девинской Новой Веси.⁴⁰

К третьему типу относятся большие широкогорлые горшки, у которых диаметр горла иногда равняется высоте сосуда или даже превышает ее (рис. 37: 1—5). Они имеют низкие, едва заметно отогнутые наружу венчики, слабо выраженные плечики и выпуклые стенки, которые книзу довольно резко переходят в конус. Дно у них узкое, в связи с чем сосуды малоустойчивы. Горшки изготовлены из глины со значительной примесью крупнозернистого шамота, значительно реже — дресвы. По характеру обработки поверхности они мало отличаются от горшков второго типа. Судя по размерам и отсутствию следов копти, их использовали для хранения продуктов. Высота реконструированных горшков 33—52 см, диаметр горла 30—34 см, диаметр донышек 13,5—17 см. Цвет их коричневый или темносерый, обжиг посредственный. Горшки этого типа были встречены лишь на поселении Рипнев II, на двух остальных поселениях они не найдены.

На территории Юго-Западной Волыни большие горшки для хранения продуктов обнаружены в Зимно и Здолбице,⁴¹ на Верхнем Поднестровье в Бовшеве.⁴² Близкие по форме горшки известны из синхронных поселений Южного Побужья,⁴³ их довольно часто находят на более поздних памятниках роменско-боршевской культуры.⁴⁴ Следует отметить, что близкие по форме большие лепные сосуды в Верхнем Поднестровье и Верхнем Побужье бытовали и в более ранний период у населения черняховской культуры.⁴⁵

Четвертый тип посуды представляют широкогорлые кухонные горшки, которые отличают-

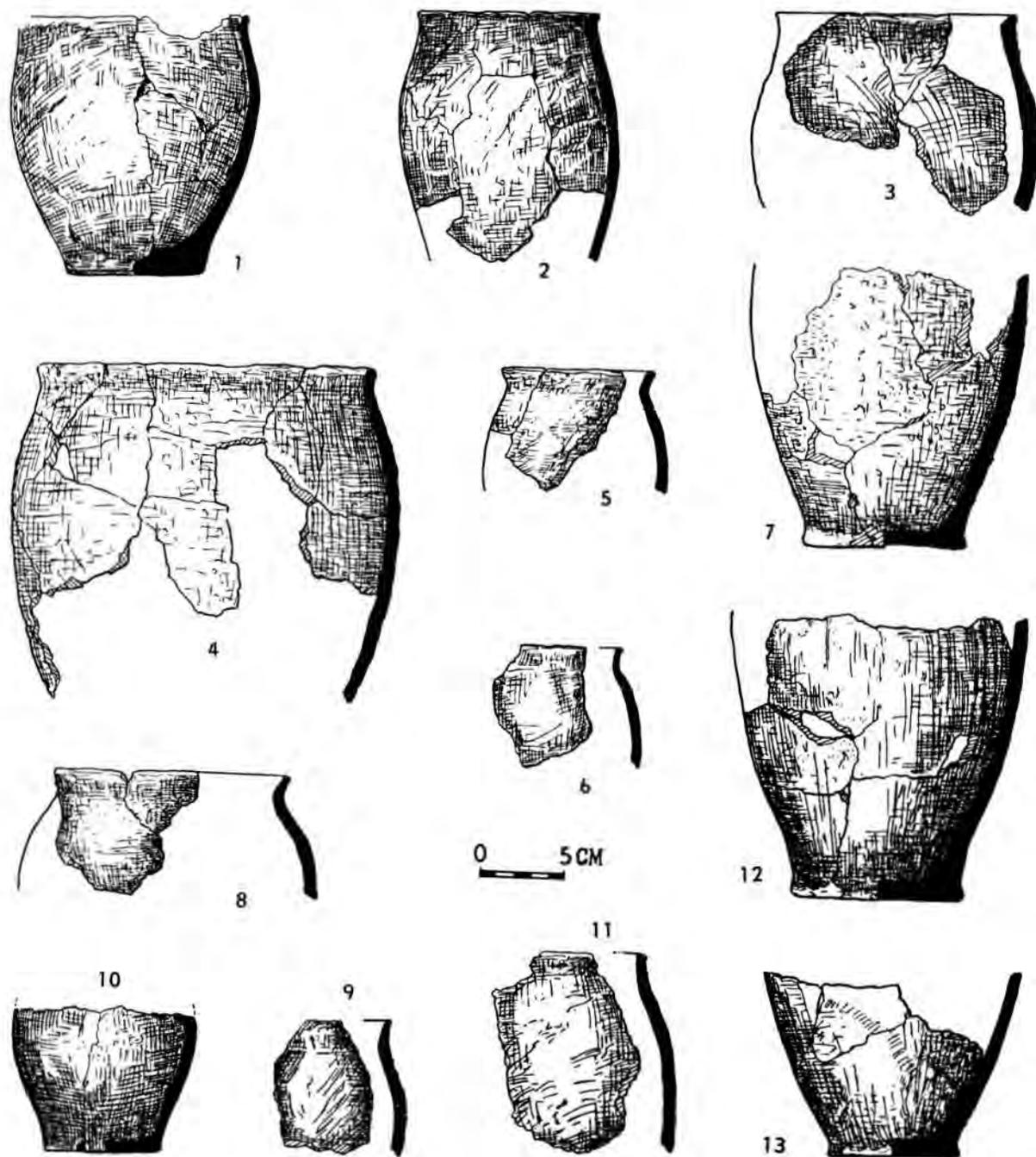

Рис. 36. Лепные сосуды третьего типа.

ся от сосудов третьего типа меньшими размерами и другими пропорциями, обеспечивающими им большую устойчивость (рис. 38, 39). Они изготовлены из глины с примесью крупнозернистого шамота. Цвет их коричневый или желтоватый, обжиг преимущественно хороший. Отдельные горшки орнаментированы по краю венчика зигзагообразной врезной линией, а по плечикам валиком с косыми нарезками (рис. 39: 7).

Аналогии для этого типа горшков находим на тех же памятниках, что и для предыдущих типов.

Отдельную форму в керамическом комплексе представляет маленькая толстодонная миска, которая, возможно, использовалась как светильник. Она изготовлена из глины с примесью шамота и песка. Поверхность шершавая, темнокоричневого цвета, обжиг хороший. Мисочка имеет низкий, отогнутый наружу венчик, про-

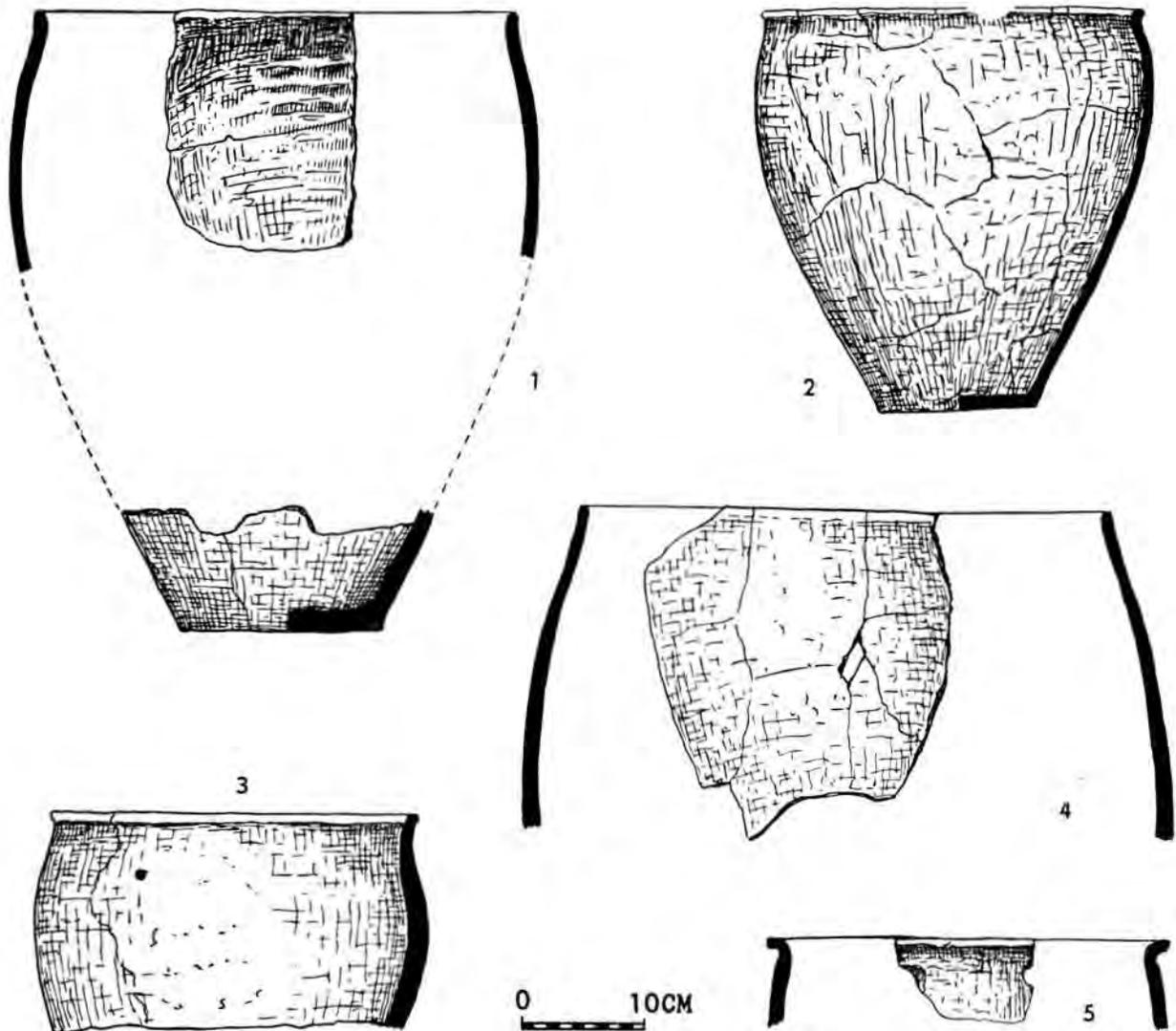

Рис. 37. Лепные сосуды третьего типа.

филированный бочок и плоское толстое донышко. Ее высота 3,3 см, диаметр торла 6,9 см, диаметр донышка 5,5 см (рис. 33: 8). Довольно близкая по форме миска найдена в одном из погребений на славянском могильнике в Дессау-Мозиккау в междуречье Эльбы и Заалы.⁴⁶

В отличие от керамического комплекса, отличающегося на поселении Рипнев II хорошей сохранностью и выразительностью, прочий инвентарь на поселениях представлен бедно или отсутствует вовсе (поселения Рипнев I и Рипнев III). На поселении Рипнев II почти отсутствуют изделия из металла, несмотря на то, что здесь имеется жилище-мастерская по обработке железа и бронзы.

Мы уже упоминали, что на поселении Рипнев II кроме посуды найдены: железный нож,

бронзовая лунница, бусина, два пряслица и два бруска.

Нож имеет несколько дугообразную спинку и клинообразный черенок, отделенный от острия и спинки уступами. Его длина 6,5 см (рис. 33: 12).

Лунница сделана из тонкой бронзовой жести и украшена с лицевой стороны наколами. Она имеет четыре отверстия для подвешивания (рис. 33: 11). Лунницы, как часть более сложных украшений, на нашей территории иногда встречаются уже в первой половине первого тысячелетия нашей эры,⁴⁷ но более часто они выступают в памятниках второй половины первого тысячелетия.⁴⁸

Бусина сделана из синей пасты. Ее поверхность ребристая, в центре имеется сквозное отверстие (рис. 33: 10). Аналогичные бусины

известны из раннеславянских памятников Моравии.⁴⁹

Пряслица изготовленные из мергельного мела и имеют приплюснутую биконическую форму. На поверхности одного из них остались следы темной краски. Его диаметр 3 см, диаметр отверстия 1 см (рис. 33: 9).

На территории Юго-Западной Волыни пряслица, сделанные из мергельного мела, являются частыми находками не только на раннеславянских и древнерусских памятниках.⁵⁰ Они встречаются уже и в первой половине первого тысячелетия нашей эры в памятниках черняховской культуры. Такие пряслица нами были найдены в сооружениях черняховской культуры и на поселении Рипнев II, и на поселении в Ракобутах,⁵¹ правда, следует заметить, что они имели несколько другую форму чем пряслица второй половины первого тысячелетия.

Такое сравнительно раннее использование мергельных пряслиц населением Юго-Западной Волыни, очевидно, объясняется тем, что здесь имеются места с богатыми выходами мергеля, что не могло быть не замеченным и в древнее время.

Сделанный анализ культурных остатков из славянских поселений у с. Рипнева позволяет поставить вопрос о времени их существования.

Датировка раннеславянских памятников имеет важное значение и требует тщательного рассмотрения. Это объясняется в первую очередь их местом среди других более ранних и более поздних славянских древностей, по отношению к которым они представляют промежуточное звено. Не так давно некоторые исследователи ставили под вопрос самую возможность существования такой культурно-хронологической группы вообще, а разрыв во времени между памятниками второй четверти первого тысячелетия и славянскими памятниками VIII в. пытались заполнить путем поздней датировки памятников черняховской культуры.⁵² Сейчас эту точку зрения можно считать отжившей, но делаются новые попытки показать комплексы черняховской культуры и более поздние славянские материалы как один черняховский комплекс.

С другой стороны при определении хронологии славянских памятников Волыни и Верхнего Подиестровья некоторые исследователи пытаются подтянуть датировку раннеславянских комплексов с исключительно лепной керами-

кой к комплексам, в которых уже имеется посуда, изготовленная на примитивном гончарном круге. Так Г. И. Смирнова раннеславянские лепные комплексы на поселении у с. Незвиско датирует VIII—IX вв., правда не исключает, что наиболее ранние из них могли существовать и в VI—VII вв. Такая поздняя датировка лепных комплексов привела автора к тому, что сюда была включена и яма № 27, в которой лепная посуда выступает уже вместе с гончарной.⁵³

Ю. В. Кухаренко верхнюю дату раннеславянских памятников Волыни, на которых выступает исключительно лепная посуда, в том числе и раннеславянский слой городища у с. Зимно, относит к VIII в.^{53а}

Вопросы хронологии всегда связаны с определенными трудностями, тем более датировка славянских памятников начала второй половины первого тысячелетия, большинство которых не имеет хорошо датированных вещей. Однако сейчас уже нет сомнения в том, что славянские памятники с лепной посудой, близкой к пражскому типу, выступают в послечерняховское время и предшествуют тому кругу славянских памятников, когда снова появляется гончарная керамика.

Приступая к определению хронологии поселений у с. Рипнева, нельзя не отметить, что они также, как и большинство других памятников этого круга, характеризуются отсутствием хорошо датированных вещей. Наибольшее материалов для хронологического определения дает поселение Рипнев II, потому и начнем с него датировку. Важные данные для решения вопроса, когда могло возникнуть это поселение, дает стратиграфия. Мы уже упоминали о том, что славянские жилища № 9 и 10 частично перекрывают более ранние сооружения черняховского типа (рис. 2, 9, 11). Полученный нами стратиграфический разрез достаточно четкий и является неопровержимым свидетельством того, что на поселении Рипнев II славянские лепные комплексы выступают после комплексов черняховского времени. Жизнь на поселении черняховского типа, представляющем здесь нижний горизонт, прекратилась не раньше второй половины V в., о чем свидетельствует собранный на данном горизонте материал и в частности фибулы с лукообразной дужкой и бронзовая фибула византийского типа, которую можно датировать не раньше указанного времени.⁵⁴

Если учесть, что поселение Рипнев II было заселено не сразу после прекращения жизни на поселении черняховского типа, то наиболее вероятным временем возникновения славянского поселения надо считать начало VI в.

Необходимые данные для решения вопроса о том, когда жизнь на славянском поселении прекратилась, дает керамика. Напомним, что вся керамика, выявленная на верхнем славянском горизонте, исключительно лепная. На поселении не найдено ни одного фрагмента, на котором прослеживались бы следы подправки на ручном круге.

Вопрос о том, когда на территории Юго-Западной Волыни появляется славянская керамика обточенная на примитивном круге, еще ждет своего решения. Но ряд фактов говорит о том, что гончарная посуда, изготовленная на примитивном круге, на указанной территории появляется уже во второй половине VII — начале VIII вв. Об этом свидетельствуют в частности находки в одних и тех же комплексах вместе с обточенной керамикой, которая наиболее часто украшалась орнаментом в виде многорядной волны или отпечатков зубчатого чекана, шпор с согнутыми внутрь концами, а также некоторых украшений аварского типа, датирующихся указанным временем.

Две такие шпоры и аварская бляшка к поясу были найдены на поселении Рипнев I, где они связаны со вторым керамическим комплексом.⁵⁵ Аналогичные шпоры были найдены на соседней территории Любленщины в курганных закрытых комплексах Липска и Гусинного, где также имеется посуда, обточенная на примитивном ручном круге.⁵⁶ Я. Жак, специально занимавшийся разработкой датировки шпор этого типа, относит шпоры из погребений в с. Липско и Гусинное к середине VII в.⁵⁷ Ю. Костржевский и З. Раевский датируют такие шпоры временем между VII—VIII вв.⁵⁸ Близкого к этому взгляда на датировку шпор с вогнутыми внутрь концами придерживается М. Кучера.⁵⁹ Бронзовую аварскую оковку из поселения Рипнев I В. В. Аульх датирует на основании аналогий концом VII—VIII вв.⁶⁰ Приведенные данные подтверждают высказанное выше мнение о появлении славянской керамики, обточенной на ручном круге на территории Волыни и Верхнего Поднепровья во второй половине VII — начале VIII вв. Притом в VIII в. указанная керамика настолько преобладает по количеству над леп-

ной, что придает и определенный характер памятникам этого круга. Такое явление наблюдается не только на поселении Рипнев I, но и на поселениях в Ракобутах, Чижикове, Неслухове, городище в Плиснеске и других памятниках. Показательным в этом отношении является могильник на территории Словакии в Девинской Новой Веси, датирующийся Я. Эйснером второй четвертью VII—VIII вв.⁶¹ Такая же картина наблюдается и на территории Моравии.⁶²

Итак, если принять, что на славянских памятниках второй половины VII — начала VIII вв. имеется керамика, обточенная на примитивном круге, то верхнюю дату славянских поселений с лепной посудой, в том числе и поселения Рипнев II, нужно отнести приблизительно на середину VII в.

Наличие на поселении Рипнев II значительного количества целых форм посуды, позволяет ее более полно использовать в качестве источника датировки. При более тщательном изучении керамического комплекса поселения Рипнев II нельзя не заметить, что он включает в себя посуду, характеризующуюся как ранними, так и более поздними признаками. Наиболее ранней формой посуды являются горшки с вогнутым внутрь венчиком, относящиеся к первому типу (рис. 33: 1—5). Они типологически являются более ранними, чем горшки из отогнутым наружу венчиком, которые в своем большинстве становятся точные аналогии к посуде пражского типа на территории Чехословакии, датирующейся за схемой Эйснера — Поулика концом V — началом VI в.⁶³ Д. Бялекова считает, что на территории Словакии славянские горшки с вогнутым во внутрь венчиком появляются в V в.⁶⁴ На рипневском поселении мы не можем датировать их более ранним временем, чем начало VI в., поскольку во второй половине V в. здесь еще существовало поселение черняховского типа. Следует отметить, что горшки второго и последующих типов выступают на всей открытой площади и во всех жилищах, в то время как горшки первого типа найдены лишь в некоторых полуземлянках, и то на левом берегу речки Рудки, где поселение занимает южный склон. В жилищах на правом берегу речки (северный склон) сосудов этого типа не оказалось. Один горшок с широким раструбом, часть которого найдена в жилище № 28, имеет уже прямой венчик (рис. 33: 6) и является

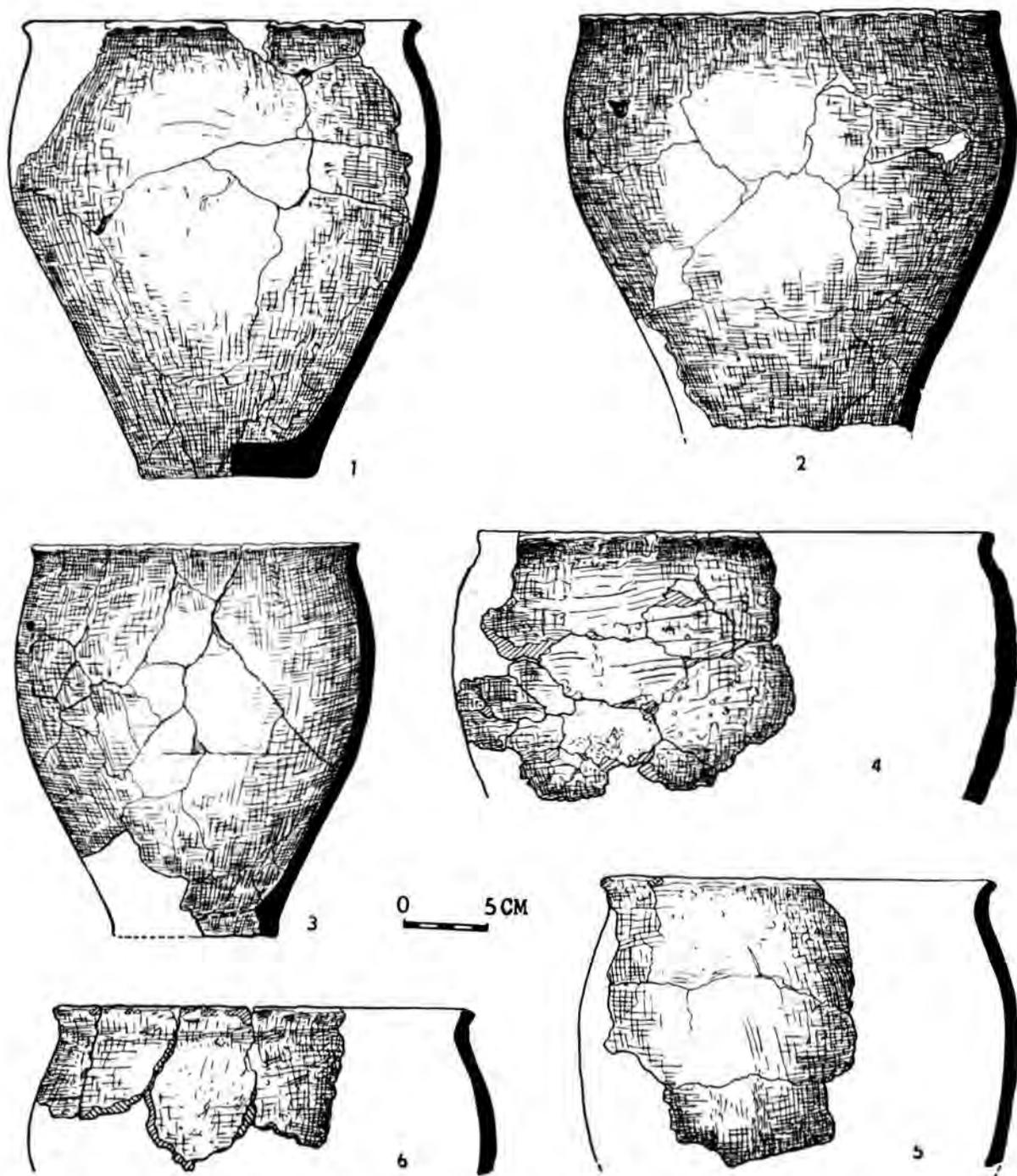

Рис. 38. Лепные сосуды четвертого типа.

как бы переходной формой, связывающей посуду первого и последующих типов. Указанные данные могут свидетельствовать о том, что посуда первого типа на определенном этапе выходит из употребления, а это в свою очередь дает основание полагать, что правый берег реки Рудки был заселен несколько позже чем левый. С другой стороны, на поселении

Рипнев II имеются довольно развитые формы посуды с отогнутым наружу венчиком, иногда орнаментированы пальцевыми вдавлениями (рис. 34: 2) или врезной волнистой линией (рис. 35: 2), имеющие аналогии уже в таких славянских комплексах, в которых лепная посуда выступает вместе с обточенной на ручном круге.⁶⁵ Все это позволяет верхнюю хронологи-

ческую границу поселения отнести на середину VII в.

О том, что поселение существовало довольно длительное время, свидетельствуют следы перестройки жилищ и печей. Об этом говорят и значительные размеры поселения, которое очевидно разрасталось постепенно сначала на левом, а потом и на правом берегу речки, где кстати найдены наиболее поздние формы посуды, в том числе и горшок, орнаментированный врезной волнистой линией.

Установленным датам не противоречат и такие, найденные в жилищах вещи, как нож, пряслице, стеклянная бусина и лунница. Однако их широкий хронологический диапазон не позволяет использовать эти вещи в качестве источника датировки поселения. Даже лунницы на территории Юго-Западной Вольны и Верхнего Поднестровья бытуют на протяжении почти всего первого тысячелетия. Если ограничиться территориально наиболее близкими находками, то можно назвать, с одной стороны, могильник III—IV вв. в Дытынычах на Ровенщине⁶⁶ и нижний горизонт Рипнева II,⁶⁷ и, с другой, древнерусские городища в Плиснеске⁶⁸ и Галиче,⁶⁹ где были найдены упомянутые украшения. На луннице из Галича имеется крестик, потому она не может быть датирована раньше, чем концом X—XI в., то есть временем после принятия на Руси христианства. Лунница из славянского горизонта поселения Рипнев II, изготовленная из тонкой бронзовой жести, имеет довольно архаический облик и очевидно по времени совпадает с комплексом керамики, но послужить критерием для датировки она не может.

Таким образом, верхний горизонт поселения Рипнев II надо датировать началом VI — серединой VII вв. К тому же времени предположительно можно отнести и славянское жилище на поселении Рипнев III. Керамический комплекс жилища состоит из толстостенных горшков в основном второго типа (рис. 32: 2—6), но на поду печи полужемлянки был найден и горшок с вогнутым внутрь венчиком, отличающийся от горшков первого типа поселения Рипнев II лишь наличием ребристого перелома бочка. Наличие на обоих поселениях однотипных жилищ и одних и тех же форм посуды свидетельствует об их одновременности.

Поселение Рипнев I, в частности его I комплекс, датируется В. В. Аулихом VI — началом VII в.⁷⁰ С такой датировкой можно в

основном согласиться, но все же следует заметить, что хронологическая граница между вторым и первым комплексами на этом поселении скорее всего приходится на середину VII в. Кроме того, отсутствие на данном поселении сосудов с вогнутым внутрь венчиком позволяет предположить, что оно возникло несколько позже, чем поселения Рипнев II и Рипнев III.

Итак, все три раннеславянские поселения у с. Рипнева можно датировать в пределах VI — середины VII вв.

Наша датировка подтверждается и материалами такого хорошо датированного памятника, как раннеславянский слой у с. Зимно, расположенного в бассейне Западного Буга приблизительно в 85 км от Рипнева. Раннеславянский слой у с. Зимно датируется на основании монеты Юстина или Юстиниана (точно определить не удалось), бронзовых и серебряных пряжек, браслетов с утолщенными концами, кольцевидных нашивных бляшек с прорезным орнаментом и других изделий из металла. Датировке этих предметов автор раскопок В. В. Аулих посвятил специальную статью, в которой на основании аналогий главным образом из закрытых комплексов датирует их между концом V—VII вв.,⁷¹ что и определяет время существования раннеславянского слоя в целом. В более поздней работе В. В. Аулих несколько изменяет эту датировку и относит раннеславянские материалы у с. Зимно к VI — началу VII вв.⁷² Поскольку керамические комплексы рипневских поселений по ассортименту посуды, форме, технике обработки поверхности и составу теста не отличаются от керамики из Зимно, следует считать их приблизительно синхронными.

По характеру жилищ и керамики очень близким к рипневским поселениям является раннеславянское поселение у с. Демьянов, Галицкого района, Ивано-Франковской области.⁷³ Здесь в 1962 г. была найдена бронзовая пальчатая фибула, которая датируется на основании аналогий второй половиной VI — серединой VII вв.,⁷⁴ что также подтверждает датировку поселений у с. Рипнева, в особенности их верхнюю дату.

Последние археологические исследования показали, что славянские поселения третьей четверти первого тысячелетия наиболее часто выступают группами на незначительном расстоянии друг от друга, следовательно в пределах одного куста они должны быть приблизи-

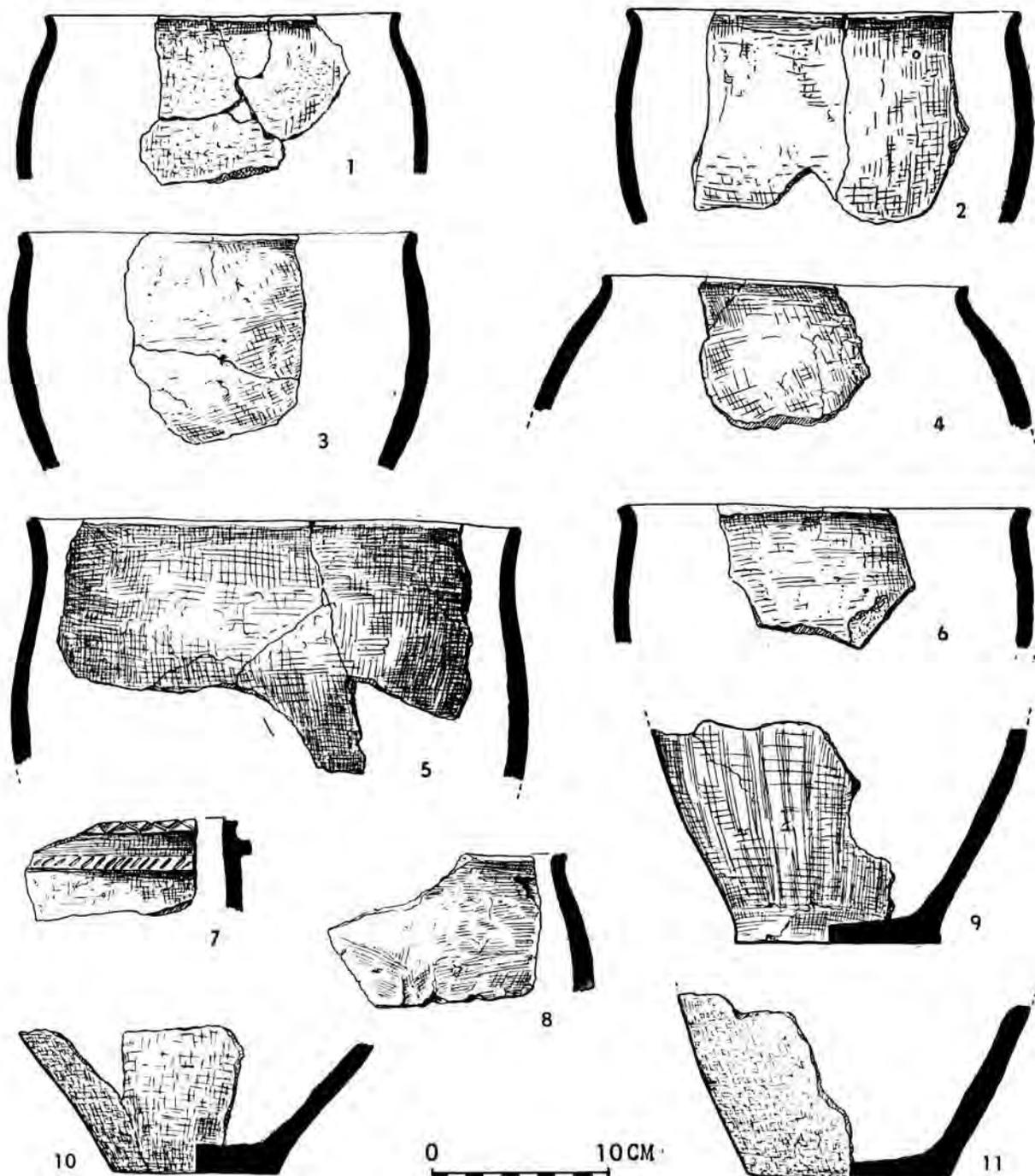

Рис. 39. Лепные сосуды четвертого типа.

тельно одновременны, что не противоречит датировке рипневских поселений.

*
* *

Определив хронологические границы раннеславянских поселений у с. Рипнева, попытаемся выяснить их место среди других синхронных славянских памятников Юго-Западной Волыни и Верхнего Подпестровья. Памятники

третьей четверти первого тысячелетия на упомянутой территории стали объектом специального изучения лишь в последнее десятилетие,^{74a} хотя отдельные сосуды этого времени имелись в фондах музеев еще в предвоенное время. Сейчас здесь известны 24 раннеславянские поселения (рис. 40). Некоторые из них были подвергнуты археологическим исследованиям.

В Поднестровье, благодаря работам объединенной экспедиции Института общественных наук и Государственного Эрмитажа в 1954—1957 гг. у с. Незвиско, Г. И. Смирновой удалось выделить раннеславянские лепные комплексы, представленные здесь десятью жилищами и другими сооружениями хозяйственного характера, жилищные и хозяйственные постройки открыты нами и Л. И. Крушельницкой на трех поселениях между селами Бовшев и Демьянов, Галицкого района, Ивано-Франковской области.⁷⁵ С 1950 г. ведутся исследования известного многослойного памятника у с. Зимно, в бассейне Западного Буга, на котором имеется довольно мощный слой третьей четверти первого тысячелетия. Славянские памятники этого времени сейчас стали известны на большой территории от Западной Двины и до Дуная и от Днепра до Эльбы. До последнего времени ни славянских поселений, ни могильников VI—VII вв. не выявлено в лесостепной полосе Левобережья Днепра. Это дало основание И. И. Ляпушкину сделать заключение о появлении на данной территории славян лишь около VIII в.⁷⁶ Будут ли найдены места славянских поселений VI—VII вв. в Левобережье, покажет время, но наличие там кладов этого времени позволяет надеяться, что они могут быть найдены.⁷⁷ На территории Правобережья (имеются ввиду и западные области УССР) долгое время „бесприютные“ клады середины первого тысячелетия уже обрели своего хозяина в лице славянского населения, засвидетельствованного на данной территории поселениями этого времени. Мы не сомневаемся в возможности новых открытий и в Левобережье.

Наиболее характерными чертами для славянских памятников VI—VII вв. Юго-Западной Волинии и Верхнего Поднестровья в процессе их изучения выявились следующие: открытые селища, расположенные наиболее часто южных склонах рек, ручейков и небольших водоемов; жилища-полуземлянки с глиняными печами, нижняя часть которых вырезанная в материковом останце или печами-каменками; исключительно лепная посуда, представленная горшками иногда и сковородками. Не совсем ясным остается обряд погребения, так как на указанной территории известны лишь два погребения с трупосожжением в урне, выявлены при землянных работах у с. Звонич, Чортковского района, Тернопольской области.

Указанные черты присущи и поселениям у села Рипнева, которые по своему местоположению, жилищам и вещественному материалу не отличаются от других памятников этого круга.

Как-будто бы несколько богаче представлен ассортимент лепной посуды на поселении у с. Незвиска, в состав которого Г. И. Смирнова включила и миски формы „развернутой чаши“.⁷⁸ Однако это положение Г. И. Смирновой надо считать по крайней мере спорным. На поселении у с. Незвиско кроме слоя VI—VII вв. имеется, с одной стороны, слой черняховского времени и, с другой, слой VIII—IX вв. и более позднего времени. Не исключена возможность, что они относятся к одному из них. Во всяком случае миска представленная на рисунке 15: 3, диаметр которой за поданным масштабом не превышает 13 см,⁷⁹ судя по ее форме, вполне может быть отнесена к более раннему черняховскому слою, из которого она случайно могла попасть в жилище № 12. Миски этого типа или как их иногда называют — плоски, очень характерны для памятников черняховского времени Поднестровья, в то время, как в памятниках VI—VII вв. они неизвестны. Так в Черепине их найдено около 20 экземпляров,⁸⁰ больше 10 экземпляров таких мисок выявлено нами на поселении черняховского времени у с. Бовшева,⁸¹ они известны из поселения черняховского типа в Луке Врублевецкой⁸² и других. Кроме того такие миски найдены и в постройках черняховской культуры на самом поселении в Незвиске (раскопки М. Ю. Смишко и Л. Козловского).⁸³

Среди материалов Г. И. Смирновой из Незвиска имеется часть лепной миски с суженными книзу стенками, которая отличается от других значительно большими размерами. Но и эту миску ввиду отсутствия соответствующих аналогий в памятниках VI—VII вв. относить к раннеславянскому слою рискованно. Аналогии для данной миски легко можно найти среди материалов памятников Поднестровья IX—X вв.,⁸⁴ в западнославянской керамике такая форма по мнению З. Вания появляется в VIII в.,⁸⁵ причем эта дата также нуждается в дополнительном обосновании.

Таким образом надо полагать, что керамический комплекс славянского поселения у с. Незвиско также не отличается от керамики других поселений Поднестровья этого времени.

Из всего сказанного выше не следует делать вывод, что славянские памятники третьей четверти первого тысячелетия на территории Юго-Западной Волыни и Поднестровья являют-

ся настолько идентичными, что у них нет своих присущих только им черт. Они бесспорно имеются, но это детали, частности, которые не могут изменить общей характеристики памят-

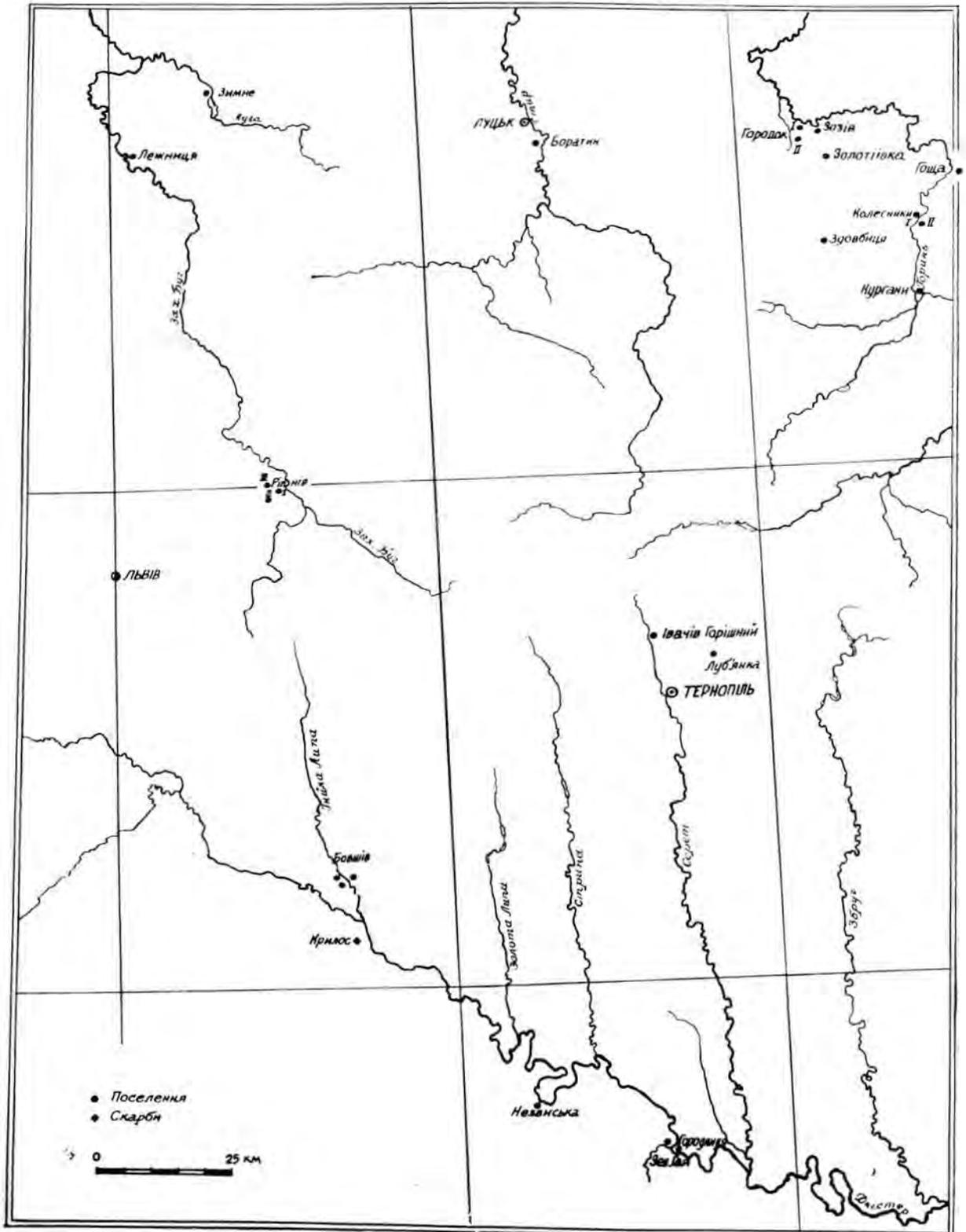

Рис. 40. Карта славянских памятников VI—VII вв. Юго-Западной Волыни и Верхнего Поднестровья.

ников в целом. Так, в Поднестровье сооружались исключительно печи-каменки, на Волини в некоторых районах имеются печи-каменки, в других, в частности по Западному Бугу, глиняные печи, нижняя часть которых вырезанная в материковом остане. Это, очевидно, объясняется местными условиями, наличием или отсутствием соответствующего материала. Так, например, на поселении Бовшев II для сооружения одной из печей кроме камня были использованы и большие куски железной руды, наличие которой и сейчас прослеживается вблизи поселения. На некоторых поселениях Волини, в частности в городке под Ровно, в одних жилищах имеются печи-каменки, в других глиняные печи, то есть здесь оба типа печей выступают вместе.⁸⁶

До недавнего времени существовало мнение, что на Волини в раннеславянских лепных комплексах отсутствует такая форма посуды как сковородки, встречающиеся на поселениях в области Поднестровья. Но и это положение сейчас нуждается в поправке. В последнее время сковороды были выявлены и на Волини,⁸⁷ кроме того более широкие исследования показали, что и в Поднестровье, как и в других районах, сковороды имеются не на всех памятниках VI—VII вв. Так, они найдены в раннеславянском слое в Незвиске и Бовшеве II, но их не обнаружено на поселениях у с. Демьянова и Бовшев I. Нам кажется, что наличие или отсутствие этой формы посуды на раннеславянских поселениях надо рассматривать не как территориальный, а как хронологический признак.

Специфической чертой поселения Ричнев II можно считать наличие в некоторых жилищах пристенных выступов — прилавок, так как аналогичные выступы известны до сего времени лишь на более поздних славянских памятниках, и то городищах. Но и это никак не может поставить это поселение вне круга славянских памятников VI—VII вв. Верхнего Поднестровья и Юго-Западной Волини, которые, несмотря на некоторые частные отличия, в целом составляют единую культурно-хронологическую группу, отражающую общность материальной культуры Юго-Западной части восточнославянских племен.

Вопрос о том, какому восточнославянскому племени или союзу племен принадлежали эти памятники, еще ждет своего решения. Судя по письменным источникам,⁸⁸ в середине пер-

вого тысячелетия нашей эры на этой территории жили племена, входившие в дулебское племенное объединение. Об этом говорят и топонимы, производные от названия „дулебы“. Все это дает основания полагать, что именно они были их носителями. В. В. Седов считает, что дулебское объединение юго-западной части восточнославянских племен по территории совпадает с распространением памятников корчакского типа,⁸⁹ в связи с чем он произвольно значительно расширяет территорию распространения последних, включая сюда и Верхнее Поднестровье. С такой точкой зрения согласиться нельзя. Памятники Верхнего Поднестровья и верховья Западного Буга отчетливо отличаются от памятников корчакского типа. Ни поселение у с. Незвиско, Бовшев I и II, Демьянов в Поднестровье, ни рипневские поселения на Западном Буге к корчакской группе памятников отнести нельзя. Возможно носители корчакских древностей входили на каком-то этапе в дулебский союз наряду с другими, более южными племенами, но распространять их на всю территорию Волини и Верхнего Поднестровья имеющиеся материалы не позволяют.

Отдельного рассмотрения требует вопрос почему и в каких условиях прекратилась жизнь на рипневских и других синхронных поселениях Западного Буга и Верхнего Поднестровья?

Полевые наблюдения, а также выявленные материалы на рипневских поселениях не дают данных, свидетельствующих об их внезапном уничтожении. Большинство жилищ были покинуты. Следы пожара в виде обугленного дерева и обожженной глины наблюдались лишь в трех полуземлянках (№№ 10, 29 и 30 на поселении Рипнев II). Упомянутые жилища погибли скорее всего случайно от стихийного пожара, то есть в такой обстановке, когда их жители смогли спасти все орудия труда, ценные предметы быта, украшения. В жилищах осталась лишь глиняная посуда, и то, судя по ее количеству, не вся. Бедность инвентаря на поселениях в целом является наилучшим доказательством того, что жители покинули их в обстановке, позволившей им забрать с собой все ценные вещи. На поселениях осталась лишь часть посуды и отдельные предметы, причем последние могли быть потеряны случайно.

Изучение раннеславянских поселений Верх-

него Поднестровья и Юго-Западной Вольны, а также близких районов показало, что приблизительно в таких же условиях в середине VII в. большинство из них прекращает свое существование.⁹⁰ Более-менее в то же время перестает существовать и ряд раннеславянских поселений с южной стороны Карпат,⁹¹ некоторые поселения в средней части Южного Буга.⁹²

Приведенные факты заставляют искать какой-то общей причины, заставившей земледельческое славянское население покидать насиженные места и искать новые земли. Повидимому ее нужно искать в сложившейся в то время исторической обстановке в Восточной и Центральной Европе в связи с появлением авар.

Если сопоставить данные археологии с историческими известиями об аварах, то не трудно убедиться, что между ними существует определенная связь. Первые известия об аварах и их борьбе со славянами-антами относятся к пятидесятым годам VI в. С возникновением в Паннонии в VI в. аварского каганата начался период беспрерывных войн, которые вели авары с целью подчинения славян, обитающих по обе стороны Карпат. Постоянные набеги авар и организованные ими военные экспедиции легли тяжелым бременем на славянское население дулебов, что нашло свое отражение через несколько столетий позже на страницах летописи: „Си же обри воеваху на словѣнѣх и примучиша дулѣбы, суцяя словѣны и насилье тровяху женам дулѣбским“.⁹³ В Хронике Фредегара приводятся данные о том, что авары ежегодно приходили к славянам на зимовлю.⁹⁴ Можно полагать, что именно с этими событиями, затянувшимися ко времени правления Ираклия-царя, нужно связывать причины, вызвавшие запустение приблизительно в середине VII в. многих славянских поселений в Поднестровье и на Вольни, а также в близких районах. Очевидно, население, жившее в постоянной тревоге, бросало свои жилища, скрываясь в естественно защищенных местах или было втянуто в общий поток, двигавшийся на юг и на запад, и лишь иногда возвращалось снова в свое селение. Примером этого может служить поселение у с. Рипнев I и в Городке, городище в Хотомеле, на которых после некоторого перерыва жизнь возобновляется, однако в большинстве случаев следы повторного заселения на селениях не прослеживаются.

Картина, возникающая при исследовании

раннеславянских памятников, приводит к заключению, что не все поселения ушли от разгрома. К таким относятся, как правило, поселения, с которых население уходило, предупреждая опасность. Некоторые поселения, занимающие удобные для защиты места, были разрушены и сожжены полностью. К таким можно отнести нижний слой городища в Хотомеле⁹⁵ и городище у с. Зимно.⁹⁶ В Хотомеле горелый слой покрывал всю площадь городища, отделяя нижний слой от верхнего, что свидетельствует о том, что жизнь на нем возобновилась лишь через некоторое время после пожара.

Зимновское городище было сожжено внезапно со всеми его постройками. В горелом слое находятся обугленное дерево, деформированная посуда, орудия труда, украшения, обожженная глина, обугленные зерна хлеба, встречаются обожженные человеческие кости. На склоне мыса, ниже деревянных сооружений был открыт скелет человека, очевидно защищавшего городище. На вопрос, кто разрушил городище, дают ответ находки характерных для авар трехлопастных наконечников стрел и других вещей аварского типа. Такие наконечники стрел были найдены и в нижнем слое городища Хотомель.^{96а}

Судя по данным исторических источников, авары не были в состоянии держать в сфере своих влияний славян, тем более восточнославянские племена северного Прикарпатья и Вольны больше, чем до середины VII в. Во второй четверти VII в. они терпят ряд военных поражений от Византии, словенцев, чехов и наконец в 635—641 гг. от болгарского союза племен во главе с Курбатом, что, по мнению Л. Н и д е р л е и других исследователей, положило конец господству авар над славянами, во всяком случае над восточнославянскими племенами.⁹⁷

Подъем материальной культуры юго-западной части восточных славян в конце VII и в особенности в VIII в., наблюдающийся при исследовании памятников этого времени, подтверждает это заключение.

Исследуя многослойные поселения у с. Рипнева, мы столкнулись еще с одним вопросом. Это вопрос о соотношении открытых на поселениях группы памятников, в частности, об отношении славянских комплексов VI—VII вв. к более поздним и более ранним. Сложность этого вопроса требует несколько расширить

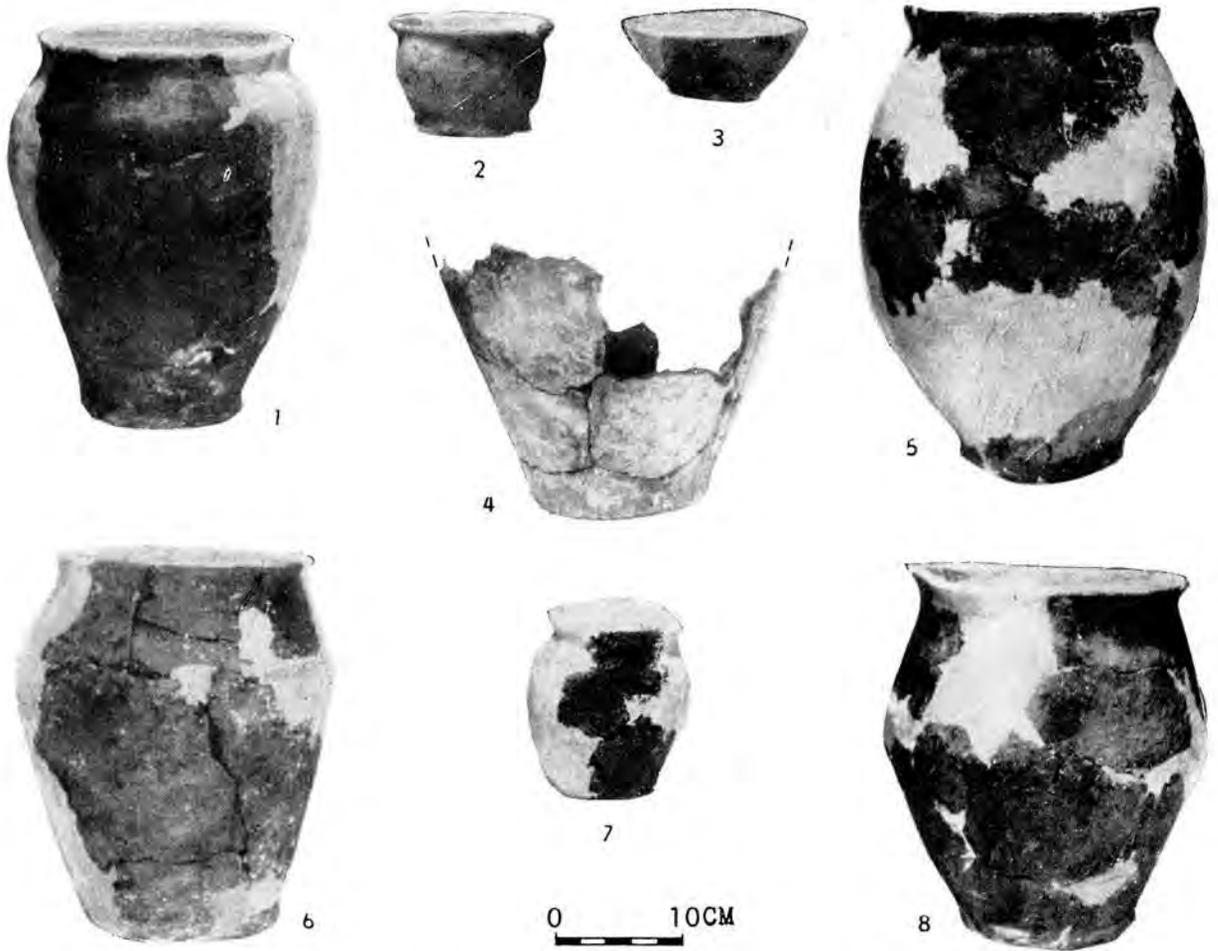

Рис. 41. Бовшев П. Лепная посуда из поселения черняховского типа.

круг исследований, так как это позволит использовать значительно больше материалов, необходимых для типологических сравнений.

Сравнительное изучение славянских памятников третьей четверти первого тысячелетия на территории Юго-Западной Волыни и Верхнего Поднестровья со славянскими памятниками последующих столетий не оставляет сомнения в том, что между ними существует генетическая связь. В этом отношении заслуживает внимания в первую очередь поселение Рипнев I, на котором лепные комплексы VI—VII вв. типологически увязываются с комплексами VIII-го и последующих столетий, отображая различные этапы развития материальной культуры одного и того же населения. Рассматривая керамику из этого поселения, автор раскопок В. В. Аулих отмечает, что сосуды более поздних комплексов повторяют ряд форм комплексов предыдущего периода, отличаясь лишь более совершенной техникой изготовле-

ния.⁹⁸ На поселении у с. Незвиско, кроме „чистых“ лепных комплексов, имеются комплексы, где лепная керамика, характерна для VI—VII вв., сочетается с керамикой VIII в., обточенной на примитивном круге⁹⁹ (яма № 27). Аналогичная картина наблюдается на городище в Григоровке,¹⁰⁰ поселениях в Городке и Чижикове.¹⁰¹ Ю. В. Кухаренко, изучая синхронные памятники из территории Полесья, также подчеркивает их связь с памятниками последующего более позднего периода.¹⁰² Довольно убедительно показал связь в керамике и жилищном строительстве обеих групп памятников Т. М. Матеп — исследователь славянских поселений в Румынии на территории г. Сучавы.¹⁰³ Таких примеров можно привести значительно больше, поскольку почти на всех славянских памятниках, которые не прекратили своего существования в VI — первой половине VII вв., наряду с лепной посудой выступает керамика, обточенная на примитивном

круге. Определенная связь существует и в жилищном строительстве. Однако жилища VIII и более поздних веков, сохраняя общность с жилищными сооружениями VI—VII вв. в том, что они также являются углубленными в землю — полуземлянками, уже теряют ряд черт, присущих жилищам предыдущего периода. Так, наряду с четырехугольными полуземлянками в VIII в. появляются жилища овальной или неправильной формы.¹⁰⁴ Вместо печей, нижняя часть которых вырезана в материковом остане, на Западном Буге строятся уже глиняные печи непосредственно на полу. Иногда вместе с глиной для постройки печи используются и камни. Следует отметить, что наиболее характерные черты домостроительства периода VI—VII вв. отчетливо сохранились в среде славянского населения Днепровского Левобережья периода роменско-боршевской культуры. Притом памятники этой культуры типологически ближе стоят к памятникам VI—VII в. междуречья Верхнего Днестра и Западного Буга, чем, например, к памятникам Южного Буга и даже Среднего Поднепровья.

Вопрос о соотношении памятников VI—VII вв. и памятников предшествующего периода значительно сложнее. Этно-культурный облик территории Верхнего Поднестровья и Юго-Западной Волыни в первой половине первого тысячелетия нашей эры несколько отличается от восточных и более северных районов Украины. В I—II столетиях н. э. в Верхнем Поднестровье выступают памятники липицкой культуры, во второй четверти кроме памятников черняховского типа на правобережье Днестра имеются памятники культуры карпатских курганов. В последнее время в карпатском предгорье (район Коломыи) открыт сарматский могильник,¹⁰⁵ а на территории Западной Волыни памятники типа Дытынычи.¹⁰⁶ Кроме того, на всей этой территории на протяжении первой четверти первого тысячелетия появляются носители пшеворской культуры, которые кроме отдельных погребений или небольших групп погребений ничего больше после себя не оставили.

Большой хронологический разрыв между памятниками липицкой и пшеворской культур с одной стороны, и славянскими памятниками второй половины первого тысячелетия с другой, исключает возможность их сопоставлений. Однако, даже нарушая это важнейшее требо-

вание сравнительного изучения памятников, мы не можем найти в славянских памятниках VI—VII вв. Верхнего Поднестровья и Западной Волыни таких признаков, которые указывали бы на их типологическую связь с памятниками липицкой культуры, а также той группы памятников пшеворской культуры, которая выступает в виде отдельных погребений на упомянутой территории. Следует отметить, что керамический комплекс культуры карпатских курганов и в частности лепная керамика также не имеет таких признаков, типологическое продолжение которых можно было бы проследить в лепной посуде славянских памятников VI—VII вв. Кроме того курганы держатся главным образом карпатского подгорья, то есть они остаются несколько в стороне от территории, являющейся в данном случае объектом нашего исследования, потому касаться их мы не будем. Также не будем подвергать сравнительному изучению сарматский могильник и памятники типа Дытынычи, так как вряд ли можно сомневаться в том, что они чужды по отношению к славянам.

Таким образом, для сравнительного изучения остаются памятники культуры полей погребений черняховского типа.

Сейчас пока еще нет достаточных данных для определения времени их стыка, однако последние исследования дали материалы, позволяющие отнести верхнюю границу памятников черняховского типа в верховье Западного Буга и Днестра на вторую половину V в.¹⁰⁷ Это в свою очередь позволяет предположить, что хронологический разрыв между ними и группой славянских памятников с керамикой, близкой к пражскому типу, если и существует, чего исключить нельзя, то он очень небольшой. Таким образом, имеются все необходимые для сравнительного изучения упомянутых памятников данные и в первую очередь общность территории и последовательность археологических культур.

Попытки сравнительного изучения этих групп памятников на территории Верхнего Поднестровья и верховья Западного Буга делались и раньше,¹⁰⁸ но в распоряжении исследователей тогда еще не было материалов VI—VII вв. Потому материалы культуры полей погребений черняховского типа, кстати, также представлявшие собой небольшие коллекции, полученные путем шурфовки нескольких поселений, сравнивали со славянскими памятни-

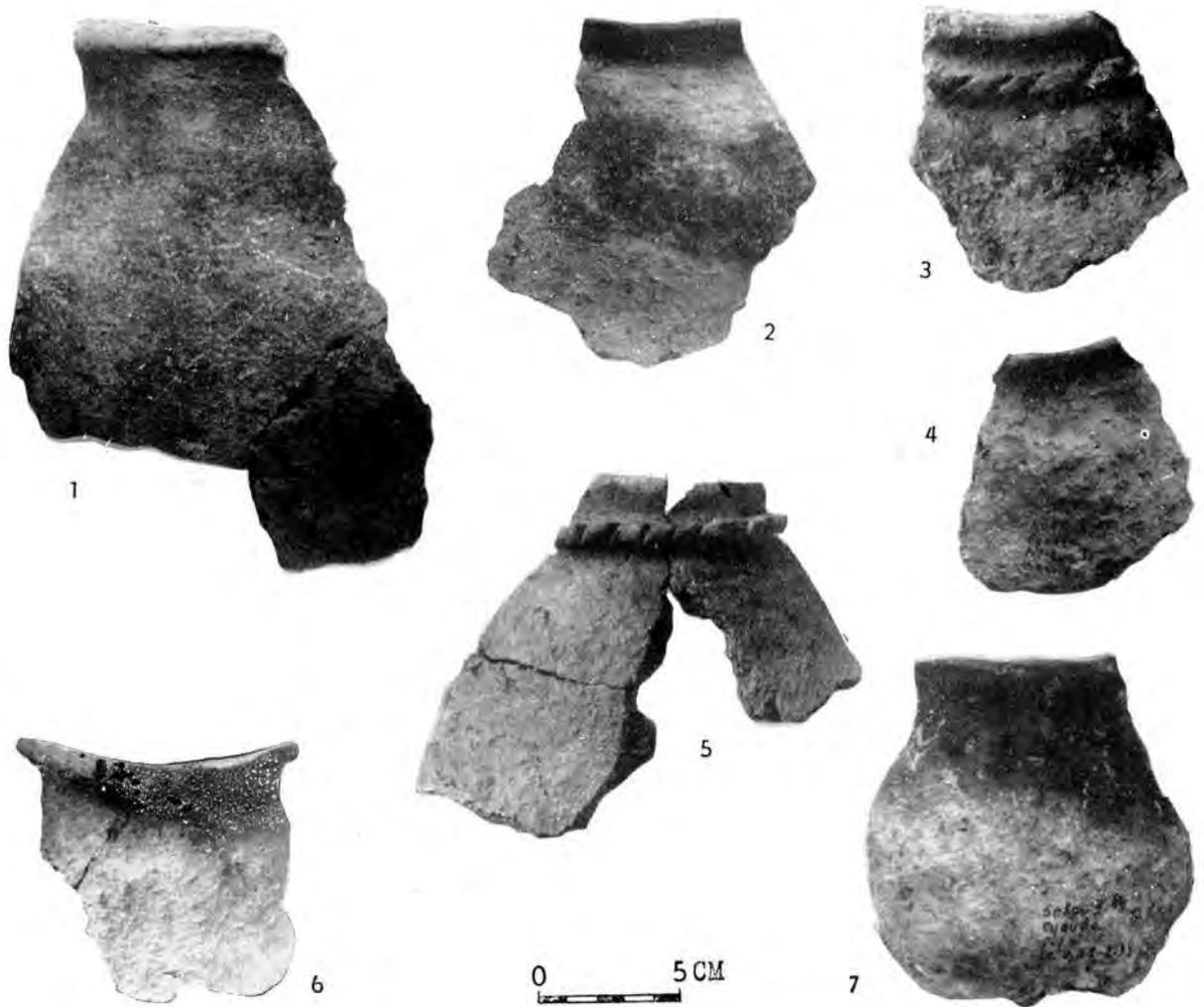

Рис. 42. Бовшев П. Лепная посуда из поселения черняховского типа.

ками VIII и последующих столетий. Конечно, заключения о „перерастании“ одних в другие, сделанные на основании сравнения материалов с разрывом в несколько столетий, сейчас, когда открыты заполняющие этот разрыв памятники VI—VII вв., требуют пересмотра.

Понимая всю сложность вопроса и его дискуссионный характер, мы не ставим перед собой цели его окончательного решения, так как это сделать пока трудно. Однако наличие довольно больших и выразительных материалов, добытых последним временем при исследовании поселений у сс. Рипшева, Бовшева, Черешина, Пезвиска, а также других памятников на территории Верхнего Поднестровья и Юго-Западной Вольны, позволяет сделать некоторые, хотя бы предварительные заключения, и, что главное, поставить их на обсуждение.

Значительные трудности при сравнительном изучении памятников интересующих нас культур представляет почти полное отсутствие могильных комплексов VI—VII вв. (находка двух урн с обожженными костями у с. Звонич мало помогает проблеме) и бедность материалов этого типа памятников черняховского времени на нашей территории. Однако можно предположить, что биритуальный обряд погребения населения III—V вв. н. э. в третьей четверти первого тысячелетия сменяется трупопожжением.

Делать заключение о плотности заселения территории в междуречье Верхнего Днестра и верхней части Западного Буга в целом во второй и третьей четверти первого тысячелетия также пока рано, так как не вся эта территория достаточно исследована. Но все же в тех районах, которые подвергались более-менее

детальным исследованиям и те и другие памятники выступают приблизительно в одинаковом количестве. Так, например, в районе сел Рипнева и Ракобут открыты три поселения черняховского типа и три славянские поселения третьей четверти первого тысячелетия. В двух случаях они расположены на одних и тех же пунктах. В верхней части Западного Буга И. И. Ляпушкин в 1958 г. открыл еще одно поселение черняховского типа у с. Безбруды,¹⁰⁹ кроме того здесь исследовалось известное поселение черняховского типа у с. Неслухов.¹¹⁰ Но на последнем имеется и лепная славянская керамика.¹¹¹ На Гинлой Липе, левом притоке Днестра, в районе строительства Бурштынской ГРЭС, в результате тщательного обследования территории открыты четыре поселения второй четверти и четыре поселения третьей четверти первого тысячелетия.¹¹² В двух случаях они расположены на одном и том же пункте в пойме реки. При этом следует иметь в виду, что в отличие от памятников черняховского типа, которые открыты в большинстве маршрутными экспедициями путем обследования поверхности, славянские памятники с лепной керамикой, как правило, открываются лишь с помощью шурфовки или случайно при земляных работах. Во всяком случае на нашей территории почти все известные памятники третьей четверти первого тысячелетия выявлены попутно при раскопках памятников других периодов. Мы привели эти данные для того, чтобы показать, что как во второй, так и третьей четверти первого тысячелетия те районы нашей территории, которые были более детально обследованы, имели приблизительно одинаковую плотность населения.

Наличие памятников указанных периодов на одних и тех же пунктах или на пунктах расположенных рядом указывает, что их носители селились, как правило, в одних и тех же топографических условиях. Во всяком случае такое явление наблюдается как в верховье Западного Буга, так и на территории Верхнего Поднестровья. Единственным типом поселения как во второй, так и в третьей четверти первого тысячелетия было открытое селище. Размеры поселений часто совпадают (например, на поселениях сс. Рипнев II и Бовшев II).

В жилищном строительстве наблюдаются как общие, так и отличительные черты. Для второй четверти первого тысячелетия харак-

терным типом жилища на данной территории следует считать землянку или полуземлянку (рис. 44 и 45) овальной и четырехугольной формы с открытым очагом, а часто и без очага. Наземные жилища встречаются лишь в единичных случаях. В третьей четверти первого тысячелетия почти все жилища представляют собой четырехугольные полуземлянки с глиняной печкой, часто вырезанной в материковом останце, или печкой-каменкой. Как в одних, так и других случаях бывают отклонения. Так, например, в некоторых жилищах черняховского времени на поселении у с. Незвиско имелись печки-каменки, а в одном из жилищ третьей четверти первого тысячелетия у с. Бовшев II, которое кстати было углублено в материк не больше, чем на 10 см, то есть представляло собой что-то среднее между полуземлянкой и наземным жилищем, вместо печи был открытый очаг. В целом тип жилища VI—VII вв. более устойчив и указывает на определенную унификацию приемов домостроительства и значительный прогресс по сравнению с предыдущим периодом.

Лепная посуда, составляющая на некоторых поселениях культуры полей погребений черняховского типа (Черепни, Бовшев II) приблизительно 50 % всего керамического материала, на поселении Рипнев II больше 30 %, в отдельных жилищах до 50 %, по своим формам не отличается от лепной посуды третьей четверти первого тысячелетия. Как для комплексов культуры полей погребений (рис. 41: 1, 5, 6, 8) так и для комплексов третьей четверти первого тысячелетия ведущим типом лепной посуды является горшок с несколько отогнутым наружу низким венчиком, выпуклыми стенками и толстым ровным дном (рис. 34). И в одних, и других комплексах имеются большие широкогорлые горшки, используемые главным образом для хранения продуктов (рис. 37, рис. 41: 4), и горшки с вогнутым внутрь венчиком (рис. 33: 1—5, рис. 43: 5, 7, 10). Следует подчеркнуть близость, а иногда наличие одних и тех же приемов ornamentации — валик с косыми нарезками, однолинейная волна, пальцевые вдавления (рис. 34: 2, 8, рис. 35: 2, рис. 42: 3, 5). Орнамент и в одних и других комплексах встречается редко, также как и мискообразные сосуды.

Но нельзя не отметить, что в группе лепной посуды черняховского времени встречаются формы, напоминающие гончарную посуду, а

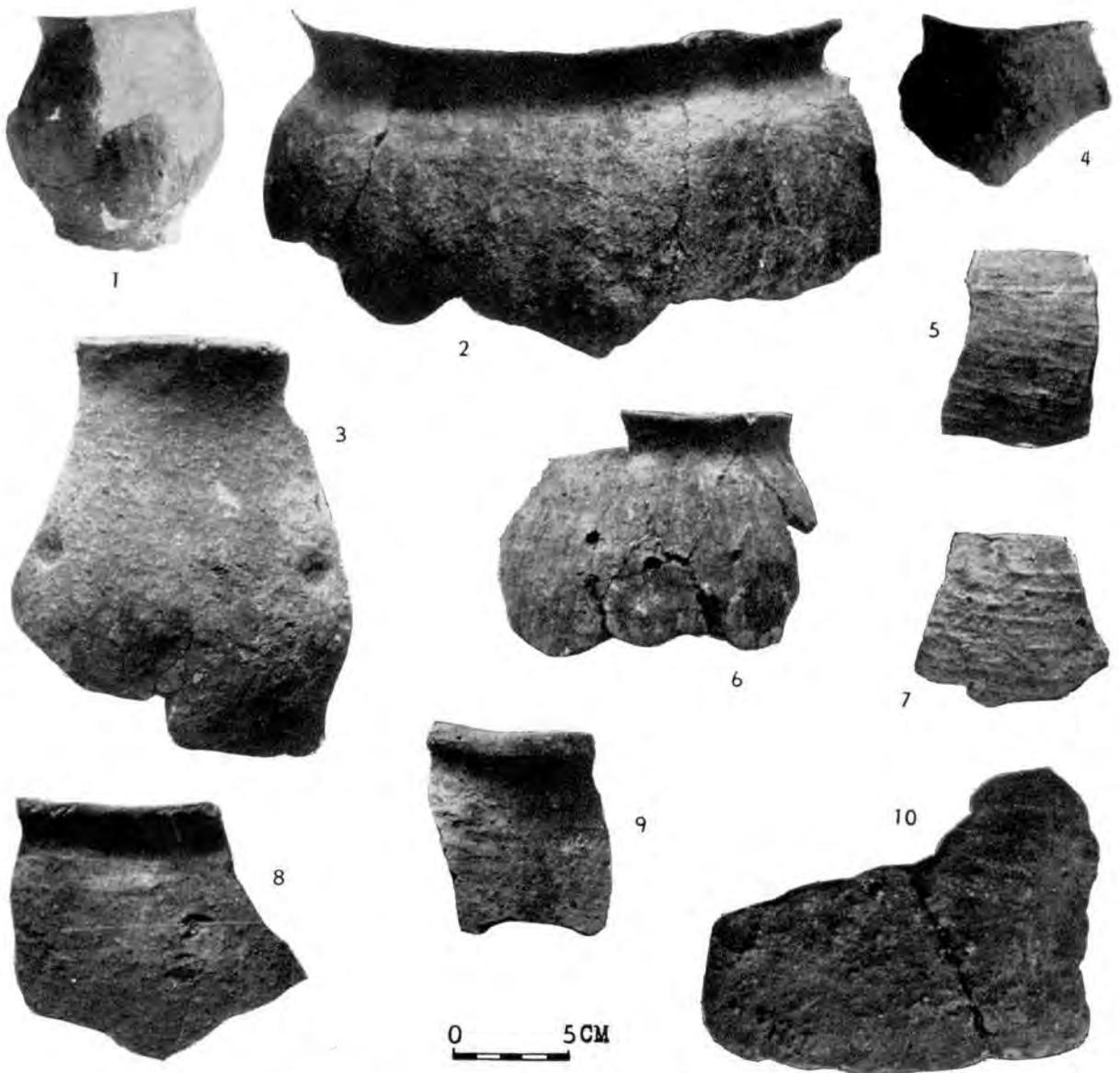

Рис. 43. Ринчев II. Лепная посуда из поселения черняховского типа.

также плошки с суженными книзу стенками и дном на кольцевом поддоне, чего не наблюдается в последующий период, с другой стороны, в некоторых комплексах третьей четверти первого тысячелетия, главным образом в более поздних, встречаются сковороды, которых еще нет в более ранний период.

Итак мы назвали по возможности все те элементы, которые, по нашему убеждению, указывают на типологическую связь памятников культуры полей погребений черняховского типа Верхнего Поднестровья и верховья Западного Буга со славянскими памятниками VI—VII вв. на данной территории или во всяком случае не исключает ее. Но этим мы не исчерпали всех составных элементов исследуемых

культур. Вне нашего внимания осталась гончарная посуда, металл и некоторые другие предметы быта.

Гончарная посуда занимает настолько значительное место в памятниках черняховского типа, что она, усиленная наличием гончарных горнов на некоторых поселениях, хотя и незаслуженно, но закрывает собой все другие названные раньше элементы этой культуры, лишает этим памятникам своеобразную окраску и создает поверхностное впечатление их полного отличия от памятников последующего периода. С тем, что гончарная посуда является неотъемлемой частью памятников черняховского типа, нельзя не согласиться. Но посмотрим, является ли этот элемент настоль-

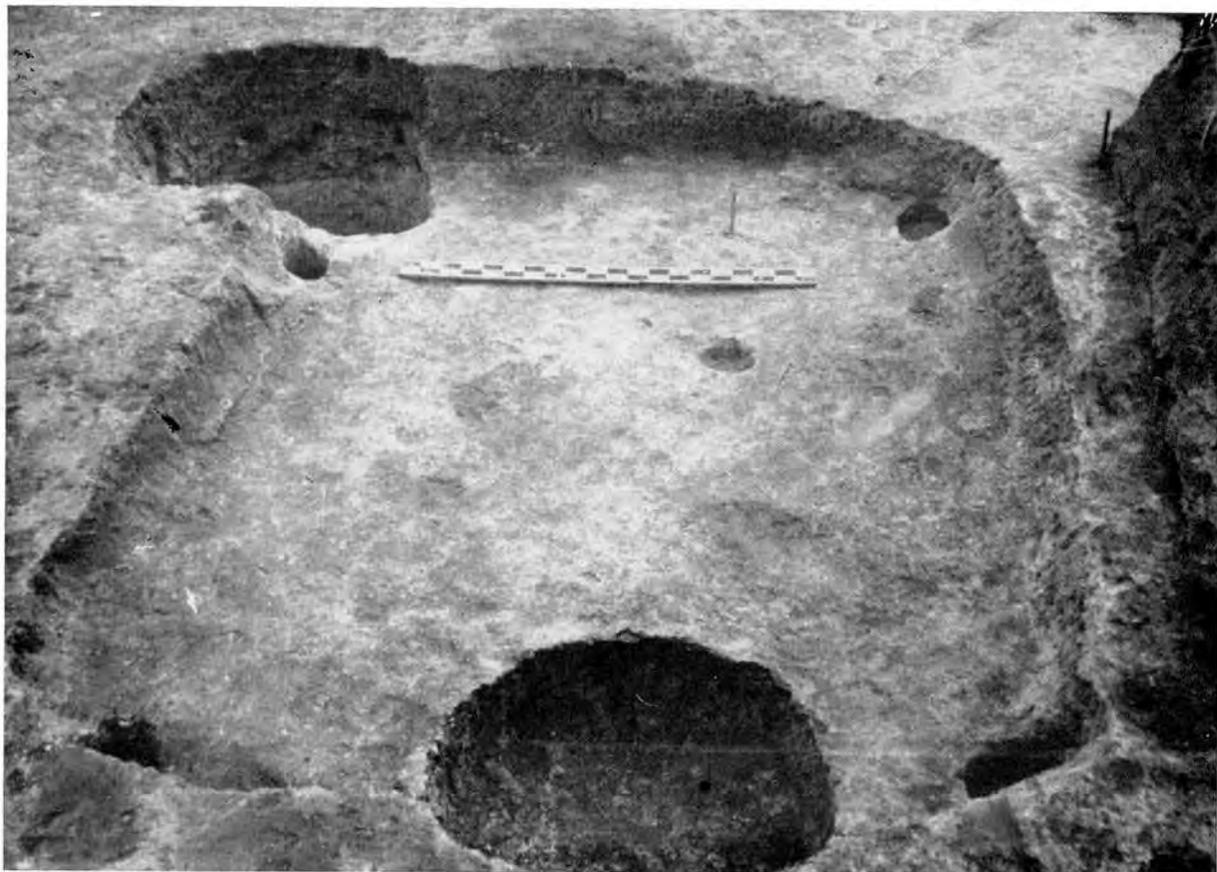

Рис. 44. Бовшев П. Жилище из поселения черняховского типа (вид с северо-востока).

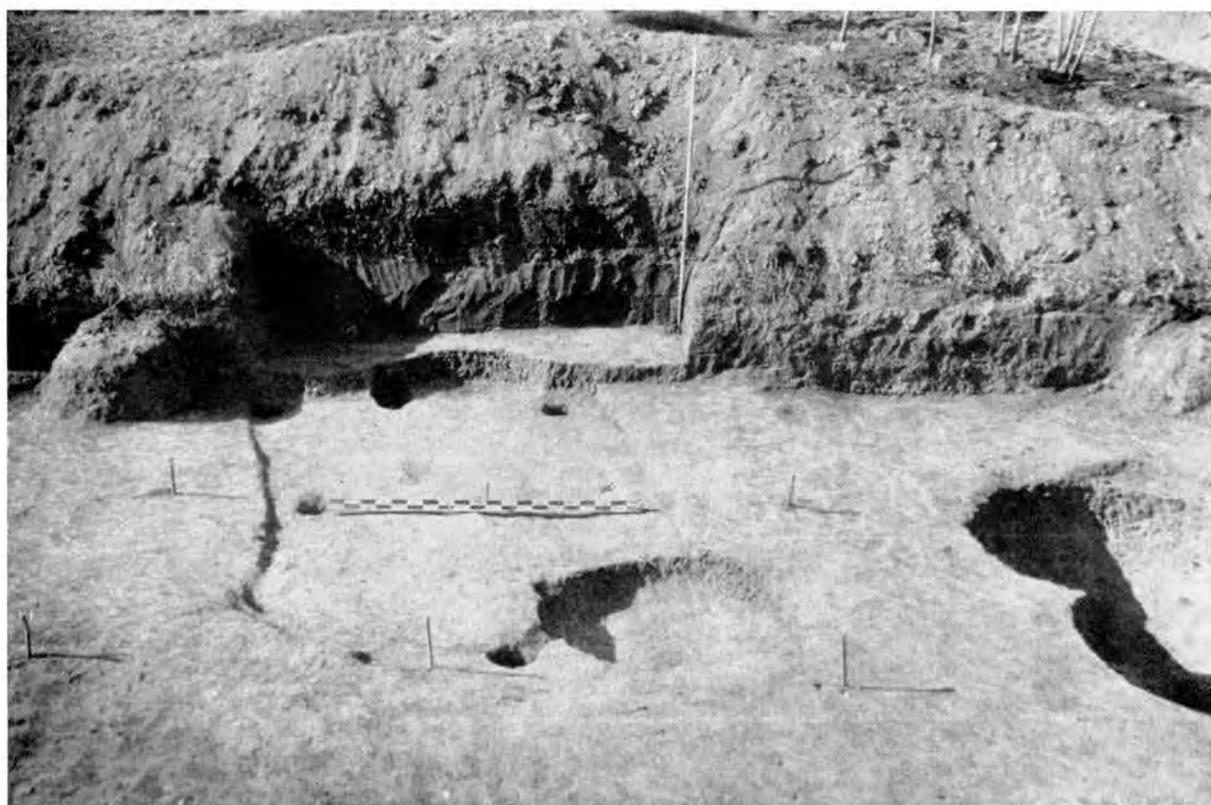

Рис. 45. Бовшев П. Жилище из поселения черняховского типа (вид с юго-запада).

ко важным, настолько весомым, чтобы пред- решать вопрос о соотношении памятников вто- рой и третьей четвертей I тысячелетия в ту или другую сторону. Нам кажется, что нет.

Гончарная керамика на территории Верхне- го Поднестровья принесена в готовом совер- шенном виде в латенский период кельтами,¹¹³ а несколько позже дако-гетами — носителями липицкой культуры.¹¹⁴ Массовое ее распростра- нение совпадает с временем конца II — IV вв. н. э., то есть охватывает в первую очередь пе- риод дальнейшего распространения римских, в частности провинциально-римских влияний на север и северо-восток, о чем свидетельству- ют многочисленные находки римских монет и посуды римских образцов в этих рай- онах.¹¹⁵ О масштабах этих влияний на на- селение Поднестровья во второй четверти пер- вого тысячелетия можно судить хотя бы по тому, что здесь в III—IV вв. существовала до- вольно большая стеклянная мастерская типа римских надрейнских мастерских,¹¹⁶ открыта у с. Комаров, Кельменецкого района, Черпо- вицкой области. Спектральный и химический анализы стекол показали их полную тождест- венность со стеклом других известных римских мастерских, как по технологии производства, так и по химическому составу.¹¹⁷ Следует под- черкнуть и сходство гончарных горнов, откры- тых на поселениях черняховского типа в По- днестровье и на Западном Буге с печами при- черноморских городов.¹¹⁸

Приведенные факты дают полное основание поставить изготовление высококачественной гончарной посуды в Поднестровье и на Запад- ном Буге в зависимость от римских влияний и контактов местного населения с населением римских провинций. Следует отметить, что преобладающее большинство форм этой посу- ды восходит к провинциально-римским, а иног-

да еще и к кельтским образцам, и подобно как и многие вещи из металла и кости выходит за пределы распространения памятников черня- ховского типа. Не случайно исчезновение этой посуды во времени совпадает с распадом рим- ской империи и прекращением римских влия- ний.

Таким образом гончарная посуда не может наравне с другими слагаемыми памятников культуры полей погребений черняховского ти- па быть использована в качестве этнизирую- щего признака и тем самым не может повлия- ть на решение поставленного вопроса в це- лом.

Также обстоит дело и с большинством ору- дий труда, оружием и украшениями, которые как во второй, так и в третьей четверти пер- вого тысячелетия уже выходят за пределы ка- кой-либо одной культуры, распространяясь на большой территории Юго-Восточной и Цен- тральной Европы.

Все это приводит к заключению, что памят- ники культуры полей погребений черняхов- ского типа и памятники VI—VII вв. в между- речье Верхнего Днестра и Западного Буга, не- смотря на то, что они по своему общему обли- ку несколько различны, что неминуемо, по- скольку они существовали в различные исто- рические эпохи, включают в себя ряд важных общих элементов, указывающих на их типоло- гическую близость. Это становится особенно ощутимым, когда сравниваем эти памятники не вообще, а по отдельным характерным местным элементам, отбрасывая в сторону все заим- ствованное и наносное.

Полученный нами вывод является одним из доказательств в пользу славянской принад- лежности памятников черняховского типа на территории Юго-Западной Волины и Верхнего Поднестровья.

Примечания и литература

Список сокращений

АП	— Археологічні пам'ятки УРСР (Київ)	МДАПВ	— Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині (Київ)
AR	— Archeologické rozhledy (Praha)		
КСИА	— Краткие сообщения Института архе- ологии (Киев)	МИА	— Материалы и исследования по архе- ологии СССР (Москва)
КСИМК	— Краткие сообщения о докладах и по- левых исследованиях Института исто- рии материальной культуры (Москва)	PZ	— Prähistorische Zeitschrift (Berlin)
		СА	— Советская археология (Москва)
		SIA	— Slovenská archeológia (Bratislava)
ЛГУ	— Львовский гос. университет	WA	— Wiadomości archeologiczne (Warszawa)

¹ Брайчевський М. Ю., *Археологічні матеріали до вивчення культури східнослов'янських племен VI—VIII ст. ст.*, Археологія IV, 1950, стр. 46—51.

² Значительная часть материалов из поселения Рипнев II (раскопки 1961 г.) и материалы поселения Рипнев III публикуются впервые.

³ Захарук Ю. М. — Ратич О. О., *Слов'янське поселення біля с. Рипнів Львівської області*, АП V, 1955, стр. 40—45.

⁴ В исследовании поселения в 1954 г. принимал участие автор.

⁵ Аулих В. В., *Славянское поселение у с. Рипнева (Рипнев I), Львовской области*, МИА 108, 1963, стр. 366—381.

⁶ Номерация славянских сооружений велась совместно с номерацией объектов черняховской культуры.

⁷ Раскопки I—III расположены на урочище „Горохов“, на левом берегу речки Рудки, раскоп IV — на правом берегу речки, в колхозном саду, на урочище „За липами“.

⁸ Старчук І. Д., *Розкопки городища Плісеська в 1947—1948 рр.*, АП III, 1952, стр. 382, 383.

⁹ Багрий Р. С., *Нові слов'янські і древньоруські пам'ятки на території Волині*, МДАПВ, вып. 4, 1962, стр. 120—122.

¹⁰ Ляпушкин И. И., *Городище Новотроицкое*, МИА 74, 1958, стр. 193, 194.

¹¹ Каргер М. К., *Жилище Киевской земли*, Рефераты научно-исследовательских работ Отделения истории и философии Академии наук СССР за 1945 год, стр. 84, 85.

¹² Kudgnač J., *Rekonstrukce slovanské chaty z Klnčova*, AR IX, 1957, стр. 175, 179, 193—195, рис. 90—92.

¹³ Ляпушкин И. И., *Городище Новотроицкое*, стр. 194, 195.

¹⁴ Старчук І. Д., *Розкопки городища Плісеська в 1947—1948 рр.*, стр. 382, 383.

¹⁵ Гончаров В. К., *Райковецкое городище*, Киев 1950, стр. 50, 51.

¹⁶ Ляпушкин И. И., *Городище Новотроицкое*, стр. 199.

¹⁷ Старчук І. Д., цит. работа, стр. 382; Гончаров В. К., цит. работа, стр. 50; Мавродин В. В., *Очерки истории Левобережной Украины*, Ленинград 1940.

¹⁸ Ляпушкин И. И., цит. работа, стр. 199.

¹⁹ Баран В. Д., *До питання про ліпну кераміку культури полів поховань черняхівського типу в міжріччї Дністра и Західного Бугу*, МДАПВ, вып. 3, 1961, стр. 81, 82.

²⁰ По материалам Института общественных наук ЛГУ (раскопки В. В. Аулиха).

²¹ Смирнова Г. И., *Раннеславянское поселение у с. Незвиско на Днестре*, Památky archeologické LI, 1960, стр. 13; 5.

²² Хавлюк П. И., *Раннеславянские поселения в средней части Южного Побужья*, СА, вып. 3, 1961, рис. 40; 7.

²³ Bialeková D., *Nové včasnoslovanské nálezy na južobáň. Slovensku*, SIA X-1, 1962, рис. 14: 1, рис. 47: 4.

²⁴ Hoffmann W., *Die frühslawischen Brandgräberfelder im mittleren Elbgebiet*, PZ XXXVII, 1959, стр. 172, рис. 5 с.

²⁵ Баран В., *Ранньослов'янські пам'ятки Верхнього Подністров'я і Південно-Західної Волині*, МДАПВ, вып. 5, 1963, стр. 105—107.

²⁶ Кухаренко Ю. В., *Средневековые памятники Полесья*, Москва 1961, стр. 7—15.

²⁷ Березовец Д. Т., *Славянские поселения в устье Тясмина*, КСИА, вып. 8, 1959, табл. I: 6, 8, 13, 14.

²⁸ Хавлюк П. И., *Раннеславянские поселения средней части Южного Побужья*, СА № 3, 1963, стр. 187—201, рис. 3: 2.

²⁹ Станкевич Я. В., *Памятники славянской культуры середины I тысячелетия н. э. в верхнем течении Западной Двины*, КСИИМК, вып. 72, 1959, стр. 46—53.

³⁰ Nestor I., *La nécropole slave d'époque ancienne de Sărata Monteoru*, Dacia I, 1957, стр. 296, рис. 1: 4, 10.

³¹ Bernat W., *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko ciałopalne w Międzyborowie pod Warszawą*, AR VII, 1955, стр. 359, рис. 188.

³² Bialeková D., *Nové včasnoslovanské nálezy*, рис. 7—9, рис. 14: 4—6, рис. 29: 1, рис. 47: 1, 7, рис. 48: 4, 5, 7. Borkovský I., *Staroslovanská keramika ve střední Evropě*, Praha 1940, стр. 27, рис. 7: 1—3, табл. VI: 8. Poulik J., *Staroslovanská Morava*, Praha 1948, табл. IV: 2, 6.

³³ Voigt T., *Zur Herkunftsfrage der Brandgräbergruppe mit slawischem Kulturgut vom 6.—8. Jahrhundert im Elbe-Saale-Gebiet*, PZ XXXVII, 1959, рис. 2: b, d, f, рис. 3: c; Schmidt B., *Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteleuropa*, Halle (Saale) 1961, табл. 27: a, d, e, f, h.

³⁴ Кухаренко Ю. В., *Раскопки на городище и селище Хотомель*, КСИИМК 68, 1957, стр. 94.

³⁵ Смирнова Г. И., *Раннеславянское поселение*, рис. 17: 1, 4.

³⁶ Березовец Д. Т., *Славянские поселения*, табл. I: 13, 14.

³⁷ Кухаренко Ю. В., цит. работа, рис. 36: 7.

³⁸ Березовец Д. Т., цит. работа, табл. I: 2.

³⁹ Хавлюк П. И., *Раннеславянские поселения*, рис. 2: 1, 2.

⁴⁰ Eisner J., *Devínska Nová Ves*, Bratislava 1952, рис. 66: 3, рис. 99: 2.

⁴¹ Баран В., *Ранньослов'янські пам'ятки*, МДАПВ, вып. 5, стр. 107.

⁴² Там же.

⁴³ По материалам Института археологии АН УССР.

⁴⁴ Ляпушкин И. И., *Раннеславянские поселения Днепровского лесостепного Левобережья*, СА XVI, 1952, стр. 33, рис. 17; тот же, *Городище Новотроицкое*, стр. 38, рис. 18: 2.

⁴⁵ Баран В. Д., *До питання про ліпну кераміку*, стр. 81, рис. 1.

⁴⁶ Hoffmann W., *Die frühslawischen Brandgräberfelder im mittleren Elbgebiet*, рис. 5.

⁴⁷ Хвойка В. В., *Поля погребений в Среднем Приднепровье*, Записки Русского археологического общества, новая серия XII, СПб 1901, табл. XX: 9; Смішко М. Ю. — Свєшніков І. К. *Могилишк III—IV, ст. н. е. в с. Дитиничі Ровенської області*, МДАПВ, вып. 3, 1961, табл. II: 2, 4.

⁴⁸ Старчук І. Д., *Розкопки городища Плісеська в 1947—1948 рр.*, АП III, 1952, стр. 393.

⁴⁹ Poulik J., цит. работа, табл. XXXVII: 1.

⁵⁰ Аулих В. В., *Матеріали з верхнього горизонту*

городища біля с. Зимне, Волинської області, МДАПВ вып. 3, 1961, стр. 132.

⁵¹ Баран В. Д., *Поселення I тис. н. е. в с. Ракобути, на Західному Бугі*, МДАПВ 4, 1962, стр. 88, 89.

⁵² Брайчевський М. Ю., *Археологічні матеріали до вивчення культури східнослов'янських племен VI—VIII ст. ст.*, Археологія IV, стр. 27—54.

⁵³ Смирнова Г. И., *Раннеславянское поселение у с. Незвиско на Днестре*, стр. 229—231.

^{53a} Кухаренко Ю. В., *Средневековые памятники Полесья*, Свод археологических источников, вып. Е I, № 57, стр. 9.

⁵⁴ Баран В. Д., *Памятники черняховской культуры бассейна Западного Буга*, МИА № 116, 1964, стр. 213—252.

⁵⁵ Ауліх В. В., *Основні результати*, стр. 42—48.

⁵⁶ Dęwko M., *Wielki kurban wczesnośredniowiecznego cmentarzyska we wsi Lipsko*, Wiadomości archeologiczne XX, 1954, 307—309. Żurkowski K. — Mikołajczyk G., *Sprawozdanie z badań kurbanu we wsi Husynne*, Sprawozdania archeologiczne I, 1955, стр. 256.

⁵⁷ Zak J., *Najstarsze ostrogi zachodniosłowiańskie*, Warszawa—Wrocław, 1959, стр. 81, табл. 9.

⁵⁸ Kostrzewski J., *Kultura prapolska*, Warszawa 1962, wydanie trzecie, стр. 292; Rajewski Z. A., *Gród staropolski na półwyspie jeziora Biskupińskiego, Gród prasłowiański w Biskupinie*, Poznań 1935, стр. 86.

⁵⁹ Кучера М. П., *Древній Пліснеськ*, Вісник АН УРСР, вып. 7, 1959, стр. 31.

⁶⁰ Ауліх В. В., *Основні результати*, стр. 46—48.

⁶¹ Eisner J., *Devínska Nová Ves*, стр. 320—325.

⁶² Roulik J., *Staroslovanská Morava*, рис. 1.

⁶³ Там же.

⁶⁴ Bialeková D., *Nové včasnoslovanské nálezy*, стр. 135—137.

⁶⁵ Eisner J., *Devínska Nová Ves*, стр. 320—333.

⁶⁶ Смишко М. Ю. — Свешников І. К., *Могильник III—IV ст. н. е. у с. Дитиничі*, табл. II: 2, 4.

⁶⁷ Баран В. Д., *Памятники черняховской культуры бассейна Западного Буга*, МИА 116, 1964, стр. 213—252.

⁶⁸ Старчук Д., *Розкопки городища Пліснеська*, стр. 393.

⁶⁹ Пастернак Я., *Старий Галич*, Краків-Львів 1944, стр. 82.

⁷⁰ Ауліх В. В., *Славянское поселение у с. Рипнева*, стр. 380.

⁷¹ Ауліх В. В., *Металеві пряжки і прикраси з верхнього горизонту городища в с. Зимне, Волинської області*, МДАПВ, вып. 4, 1962, стр. 92—105.

⁷² Ауліх В. В., *Славянское поселение у с. Рипнева*, стр. 380.

⁷³ Поселення досліджується автором з 1962 г.

⁷⁴ Баран В. Д., *Ранньослов'янські пам'ятки*, стр. 95—114.

^{74a} Там же.

⁷⁵ Матеріали отдела археології Інститута общественных наук ЛГУ. Крушельницька Л. І., *Дослідження верхніх шарів поселення біля с. Бовшів, Івано-Франківської області, у 1961 р.*, МДАПВ, вып. 5, стр. 130—138.

⁷⁶ Ляушкин И. И., *Днепровское лесостепное Левобережье в эпоху железа*, Москва—Ленинград 1961, стр. 366.

⁷⁷ Корзухина Г. Ф., *К истории Среднего Поднепровья в середине I тысячелетия н. э.*, СА XXII, 1955, стр. 61—82.

⁷⁸ Смирнова Г. И., *Раннеславянское поселение у с. Незвиско на Днестре*, стр. 234.

⁷⁹ Там же, стр. 234, рис. 15: 3.

⁸⁰ Баран В. Д., *Поселення перших століть нашої ери біля с. Черепин*, Київ 1961, стр. 53.

⁸¹ Матеріали отдела археології Інститута общественных наук ЛГУ (раскопки автора в 1962—1963 гг.).

⁸² Тиханова М. А., *О локальных вариантах черняховской культуры*, СА, вып. 4, 1957, рис. 8.

⁸³ Матеріали отдела археології Інститута общественных наук ЛГУ и Львовского исторического музея (раскопки М. Ю. Смишко и Л. Козловского).

⁸⁴ Матеріали отдела археології Інститута общественных наук ЛГУ (раскопки А. О. Ратича в Судовой Вишне).

⁸⁵ Vaňá Z., *Misy v západoslovanské keramice*, Památky archeologické XLIX, 1958, стр. 202—204.

⁸⁶ Матеріали отдела археології Інститута общественных наук ЛГУ (раскопки И. К. Свешникова).

⁸⁷ Баран В. Д., *Ранньослов'янські пам'ятки Верхнього Подністрів'я і Південно-Західної Волині*, стр. 104.

⁸⁸ *Повесть временных лет*, ч. I, Москва—Ленинград 1950, стр. 14.

⁸⁹ Седов В. В., *О юго-западной группе восточнославянских племен*, Историко-археологический сборник, Москва 1962, стр. 197—203.

⁹⁰ Баран В. Д., *Ранньослов'янські пам'ятки Верхнього Подністрів'я і Південно-Західної Волині*, стр. 95—113.

⁹¹ Bialeková D., *Nové včasnoslovanské nálezy*, стр. 135—137.

⁹² Хавлюк П. И., *Раннеславянские поселения в средней части Южного Побужья*, СА, вып. 3, 1961, стр. 200, 201.

⁹³ *Повесть временных лет*, ч. I, стр. 14.

⁹⁴ Fredegaricus, *Chronicon*, стр. 48.

Артамонов М. И., *История хазар*, Ленинград 1962, стр. 112, 113.

⁹⁵ Кухаренко Ю. В., *Средневековые памятники*, стр. 8, 9.

⁹⁶ Ауліх В. В., *Матеріали з верхнього горизонту городища біля с. Зимне, Волинської області*, МДАПВ, вып. 3, стр. 128—138.

^{96a} Кухаренко Ю. В., *Средневековые памятники*, табл. 8: I, 13.

⁹⁷ Нидерле Л., *Славянские древности*, Москва 1956, стр. 143.

⁹⁸ Ауліх В. В., *Основні результати археологічного дослідження поселення біля с. Рипнів*, стр. 51.

⁹⁹ Смирнова Г. И., *Раннеславянское поселение у с. Незвиско*, стр. 228, рис. 17.

¹⁰⁰ Артамонов М. И., *Археологические исследования в Южной Подолии в 1952—1953 гг.*, КСИИМК 59, 1955, стр. 110.

¹⁰¹ Матеріали отдела археології Інститута общественных наук ЛГУ (раскопки И. К. Свешникова и автора).

¹⁰² Кухаренко Ю. В., *Памятники пражского типа на территории Приднепровья*, Slavica antiqua VII, 1960, стр. 111—124.

¹⁰³ Матей М. Д., *Славянские поселения в Сучаве*, Dacia IV, 1960, стр. 375—394.

¹⁰⁴ Аулик В. В., *Славянское поселение у с. Рипнева*, рис. 3 и 4.

¹⁰⁵ Смішко М. Ю., *Сарматські поховання біля с. Острівець, Станіславської області*, МДАПВ, вып. 4, 1962, стр. 54—70.

¹⁰⁶ Смішко М. Ю. — Свешніков И. К., *Могили III—IV ст. ст. н. е. в с. Дигиничі, Ровенської області*, стр. 89—115.

¹⁰⁷ Баран В. Д., *Памятники черняховской культуры бассейна Западного Буга*, МИА 116, 1964, стр. 213—252.

¹⁰⁸ Смішко М. Ю., *Доба полів поховань в західних областях УРСР*, Археологія II, 1948, стр. 98—130; тот же, *Раннеславянская культура Поднестровья в свете новых археологических данных*, КСИИМК XLIV, 1952, стр. 67—82.

¹⁰⁹ Материалы Государственного Эрмитажа.

¹¹⁰ Hadaček K., *Grabarka Niesuchowska*, TeKa konserwatorska, Lwów 1892, стр. 1—13.

¹¹¹ Материалы Львовского исторического музея.

¹¹² Крушельницька Л. І. *Нові матеріали до археологічної карти Верхнього Подністров'я*, МДАПВ, вып. 4, 1962, стр. 131—138. Материалы отдела

археологии Института общественных наук ЛГУ (раскопки автора).

¹¹³ Крушельницька Л. И., *Новый кельтский памятник в Верхнем Поднестровье*, Тезисы докладов первого симпозиума по археологии и этнографии Юго-Запада СССР, Кишинев 1964, стр. 24, 25.

¹¹⁴ Баран В. Д., *Поселення перших століть нашої ери біля села Черепин*, Київ 1961, стр. 61.

¹¹⁵ Врайчевський М. Ю., *Римська монета на риторії України*, Київ, 1959, стр. 7—17. Фенін О. В., *Знахідки римських монет у Прикарпатті*, Археологія V, 1951, стр. 93.

¹¹⁶ Смішко М. Ю., *Поселення III—IV ст. н. е. із слідами скляного виробництва біля с. Комарів, Чернівецької області*, МДАПВ, вып. 5, 1964, стр. 67—79.

¹¹⁷ Безбородов М. А., *Исследование стекол из стекольной мастерской III—IV вв. н. э. у с. Комаров*, МДАПВ, вып. 5, 1964, стр. 81—85. Щапова Ю. Л., *Результаты спектрального анализа стеклянных изделий и брака из стекольной мастерской, открытой в с. Комаров, Черновицкой области*, МДАПВ, вып. 5, 1964, стр. 86, 87.

¹¹⁸ Ветштейн Р. І., *Керамічні випалювальні печі Ольвії перших століть н. е.*, АП VII, 1958, стр. 73.

Frühslawische Denkmäler in Westbug-Gebiet (nach Materialien aus den Ausgrabungen der Ansiedlungen bei der Gemeinde Ripnev, Gebiet Lvov)

Vladimir Danilovič Baran

Die Expedition des Institutes für soziale Wissenschaften der Akademie der Wissenschaften der Ukrainischen SSR untersuchte in der Zeit von 1950 bis 1961 drei Ansiedlungen bei der Gemeinde Ripnev (Bezirk Kamenka-Bugskaja, Gebiet Lvov). Diese Ansiedlungen liegen 0,5—1,5 km voneinander entfernt an dem Flüsschen Rudka, einem Nebenfluss des Westbug; sie erstrecken sich auf den Lokalitäten Baznišče (Ripnev I), Gorochovo (Ripnev II) und Zakut (Ripnev III).

Auf zwei Ansiedlungen (Ripnev II und Ripnev III) erschienen ausser Denkmälern aus dem dritten Viertel des ersten Jahrtausends auch ältere Kulturdenkmäler der Gräberfelder vom Černjachovo-Typus und auf der dritten (Ripnev I) wurden slawische Komplexe aus dem VIII.—XI. Jh. abgedeckt.

Die Ansiedlung Ripnev I lieferte zwei Behausungen, die Ansiedlung Ripnev II zehn Wohnobjekte und eine Grube, die Ansiedlung Ripnev III eine Behausung aus dem dritten Viertel des ersten Jahrtausends. Alle Wohnobjekte sind viereckige Halbgruben mit der Orientierung der Wände in den Himmelsrichtungen, bloss eine auf der An-

siedlung Ripnev I lag mit den Ecken in dieser Richtung. Das Flächenausmass der Halbgrubenhäuser war nicht gross — es bewegte sich zwischen 7,8—15,75 m², die Tiefe betrug 0,72—1,30 m von der jetzigen Geländeoberfläche. Die Wände waren im Grossteil der Fälle senkrecht, manchmal nach unten zu etwas schmaler werdend. In fünf Behausungen der Ansiedlung Ripnev II waren die Wände mit Holz ausgekleidet, dessen Reste als verkohlte Balken erfasst werden konnten. Die besten Unterlagen für eine Rekonstruktion des Oberbaues bot die Halbgrubenhütte 29 (Abb. 22) auf der Ansiedlung Ripnev II, in welcher Reste von hölzerner Wandverkleidung und sechs Pfostenlöcher festgestellt wurden, die in den Ecken der Grube und in der Mitte der Langseiten einander gegenüberliegend angeordnet waren. Die Pfosten hatten die Verkleidung des unteren Grubenteiles gefestigt, ebenso war ursprünglich an sie die Holzumfassung des Oberbaues befestigt und ausserdem hatten sie auch als Dachstützen gedient.

In allen Behausungen waren Tonöfen, die gewöhnlich in der Nordwestecke untergebracht waren und ihrer Aussenansicht nach fast alle dem gleichen

Typus angehört. Ihr unterer Teil war gewöhnlich in eine Bodenerhöhung oder in einer zu diesem Zweck gestampften Erdstufe eingebaut. Die Ofenkuppel war aus ovalen oder konischen Lehmrollen ohne Holzkonstruktion angefertigt. Die Öfen hatten halbovale, seltener viereckige Form, die Innenmasse variierten zwischen $0,4 \times 0,5$ bis $0,8 \times 0,9$ m. In vielen Hütten wurden Spuren von vorgenommenen Ofenumbauungen festgestellt.

In drei Wohnobjekten der Ansiedlung Ripnev II waren Wandstufen, die als Bänke oder Ruhelager gedient haben mochten. Einer von den kennzeichnendsten Zügen der slawischen Behausungen der Ripnever Ansiedlungen ist das Vorhandensein der Vorofengruben und Gruben für wirtschaftliche Zwecke.

Bei der Entfernung der Kulturschicht, insbesondere aus den Grubenwohnungen, wurde eine verhältnismässig grosse Menge handgefertigter Keramik entdeckt, ebenso ein Eisenmesser, ein mond-förmiges Bronzestück, eine Pastepelre, zwei Spinnwirtel und zwei Wetzsteine.

Es muss bemerkt werden, dass die grösste Fundausbeute, hauptsächlich von Tonware, die Ansiedlung Ripnev II ergeben hat, und die geringste die Behausungen der Ansiedlung Ripnev I. In allen Wohnungen konzentrierte sich die Keramik in den Ofendstrukturen oder neben ihnen auf dem Fussboden. In den oberen Lagen der Verschüttungsschicht der Halbgrubenhäuser, wie auch in der Schicht ausserhalb der Behausungen, hat sich fast überhaupt keine Tonware gefunden. Lediglich an einer Stelle wurde im freien Raum der Ansiedlung Ripnev II eine Gruppierung von Gefässen erfasst (Abb. 14). Es sei noch hervorgehoben, dass hier eine kleine — auf der Ansiedlung die einzige — Schüssel mit dickem Standboden gefunden wurde, die wahrscheinlich als Lampe benutzt worden ist.

Fast sämtliche auf den Ansiedlungen gefundene Tonware vertritt, mit Ausnahme der erwähnten Schüssel, eine einzige Form — Töpfe, die nach Besonderheiten ihrer Profilierung in mehrere Typen aufgliedert werden:

Zum ersten Typus gehören Töpfe mit nach innen gezogenem Mündungsrand (Abb. 33: 1—5). Sie sind aus Ton mit Zusatz von Schamotte, manchmal auch kleiner Steinchen gefertigt. Die Oberfläche ist schwach geglättet, gewöhnlich von brauner Farbe und die Brennung ist gut. Töpfe dieses Typs wurden auf der Ansiedlung Ripnev I nicht festgestellt.

Zahlenmässig am stärksten vertreten sind auf den Ripnever Ansiedlungen Töpfe des zweiten

Typus (Abb. 34—36). Sie haben einen niederen, mehr oder minder nach aussen gelegten Mündungsrand, eine deutlich abgesetzte Schulter, einen bauchigen Körper mit gerader Standfläche. Einige von ihnen sind ziemlich schlank, andere gedrungen. Im Ton ist ein erheblicher Zusatz von Schamotte, manchmal auch von kleinen Steinchen, ja in Einzelfällen auch von Eisenschlacke. Die Oberfläche ist uneben, knubbelig. Bei einigen Gefässen sind Mündungsrand und Schulter mit Fingertupfen oder einer Leiste mit Schrägkerbung, in einem Falle mit einer eingeritzten Wellenlinie verziert (Abb. 34: 2, 5, 8; Abb. 35: 2).

Zum dritten Typus gehören grosse Töpfe mit weitem Hals (Abb. 37: 1—5), die vorzugsweise zur Aufbewahrung von Lebensmitteln benutzt worden waren.

Den vierten Typus repräsentieren Küchentöpfe mit weitem Hals, die sich von Gefässen des dritten Typus durch kleinere Ausmasse und andere Proportionen unterscheiden, welche ihnen eine grössere Stabilität sicherten (Abb. 38, 39).

Die stratigraphischen Angaben und alle gewonnenen Sachgüter gestatten es, die Ripnever Ansiedlungen allgemein in das VI. bis zur Mitte des VII. Jh. zu datieren. Das Fehlen der Töpfe mit eingezogenem Mündungsrand auf der Ansiedlung Ripnev I, welche die älteste Form darstellen, gibt Grund für die Voraussetzung, dass diese Ansiedlung etwas später entstanden ist als jene von Ripnev II und III.

Die Ansiedlungen bei der Gemeinde Ripnev unterscheiden sich ihrer Lage, ihren Wohnhütten und Sachgütern nach nicht von den übrigen slawischen Siedlungsdenkmälern des dritten Viertels des ersten Jahrtausends auf dem Gebiet des oberen Dnestr und Südwestwolhyniens.

Die frühslawischen Denkmäler des erwähnten Gebietes wurden erst im letzten Jahrzehnt Gegenstand fachlicher Untersuchungen, obwohl einzelne Gefässe dieses Zeitabschnittes noch vor dem Kriege in den Museenfonds vorhanden waren. Gegenwärtig sind hier 24 frühslawische Ansiedlungen bekannt (Abb. 40). Einige von ihnen sind archäologisch untersucht worden. So gelang es im Dnestrgebiet, dank der Arbeit von G. I. Smirnova bei der gemeinsamen Expedition des Institutes für soziale Wissenschaften der Akademie der Wissenschaften der USSR und der Staatlichen Ermitage in den J. 1954—1957, bei der Gemeinde Nezvisko frühslawische Komplexe herauszugliedern, die hier durch 10 Wohnhütten und andere Objekte wirtschaftlicher Art vertreten waren. Wohn- und Wirt-

schaftsobjekte deckten wir mit L. I. K r u š e l - n i c k a j a auf drei Ansiedlungen zwischen den Gemeinden Bovšev und Demjanov ab (Bez. Halič, Gebiet Ivano-Frankovsk). Seit dem J. 1950 läuft eine Ausgrabung auf der bekannten vielschichtigen Fundstelle bei der Gemeinde Zimno im Westbugbecken, die sich durch eine mächtige Kulturschicht aus dem dritten Viertel des ersten Jahrtausends auszeichnet.

Slawische Denkmäler dieses Zeitabschnittes wurden nun auf weitem Gebiet von der westlichen Dwina bis zur Donau, vom Dnepr bis zur Elbe bekannt.

Aus den Grabungen ging hervor, dass als die kennzeichnendsten Züge der slawischen Lokalitäten aus dem VI.—VII. Jh. in Südwestwolhynien und im oberen Dnestrgebiet folgende anzusehen sind: Offene Niederlassungen, die am häufigsten an Südhängen von Flüssen, Bächen und kleineren Wasserspeichern angelegt waren; Behausungen — Halbgrubenhäuser mit Lehmöfen, deren Unterteil in einer Erdstufe eingebaut war, teils auch mit Steinöfen; ausschliesslich handgefertigte Keramik, repräsentiert durch Töpfe, manchmal auch durch Backschüsseln. Nicht ganz deutlich ist der Bestattungsritus, da aus erwähntem Gebiet bloss zwei Urnenbestattungen bekannt sind, die zufällig bei Erdarbeiten unweit der Gemeinde Zvynjač (Bez. Čortkov, Gebiet Ternopol) entdeckt worden sind. Diese hier herausgestellten Züge tragen auch die Ansiedlungen bei Ripnev, die abgesehen von einigen individuellen Abweichungen, gemeinsam mit anderen Denkmälern dieses Bereiches eine einheitliche kultur-chronologische Gruppe bilden, welche die Einheitlichkeit der materiellen Kultur des südwestlichen Teiles der ostslawischen Stämme widerspiegelt.

Die Frage, welchem slawischen Stamm diese Denkmäler zuzuschreiben sind, wartet noch auf ihre Lösung. Nach schriftlichen Quellen zu urteilen, lebten auf diesem Gebiet Mitte des ersten Jahrtausend u. Z. Stämme, die zum Dulebenbund gehört haben. Davon zeugen auch Toponyme, die von dem Namen Duleben abgeleitet sind. Dies alles bildet die Unterlage zur Voraussetzung, dass gerade dieser Stamm ihre Träger waren.

V. V. S e d o v nimmt an, dass sich der Dulebenbund der südwestlichen ostslawischen Stämme territorial mit der Verbreitung der Denkmäler des Korčak-Typus deckt, wobei er zusammenhängend damit eigenmächtig ihren Siedlungsraum erweitert und auch das obere Dnestrgebiet miteinbezieht. Eine derartige Ansicht kann nicht angenommen werden. Die Denkmäler des oberen Dnestrgebietes

und des oberen Westbuggebietes unterscheiden sich markant von den Denkmälern des Korčak-Typus. Die Träger des Korčak-Typus mögen vielleicht wohl in irgendeinem Zeitabschnitt zusammen mit anderen, südlicheren Stämmen zum Dulebenbund gehört haben, doch ist die Erweiterung ihres Siedlungsraumes auf das gesamte Gebiet Wolhyniens und das obere Dnestrgebiet auf Grundlage der zur Verfügung stehenden Bodenfunde nicht möglich.

Eine besondere Untersuchung erfordert die Frage, warum und unter welchen Umständen das Leben auf den Ripnever und anderen zeitgleichen Ansiedlungen des Westbug- und oberen Dnestrgebietes aufgehört hat. Das Studium der frühslawischen Siedlungen dieses Gebietes, wie auch der nahen Bezirke hat gezeigt, dass beiläufig Mitte des VII. Jh. der Grossteil von ihnen zu bestehen aufgehört hat. Mehr oder minder in derselben Zeit wird auch eine Reihe frühslawischer Siedlungen an der Südseite der Karpaten und einige Ansiedlungen im mittleren Abschnitt des Südbug aufgelassen.

Die angeführten Tatsachen führen notwendigerweise dahin, irgendeine allgemeine Ursache zu suchen, welche die bäuerliche slawische Bevölkerung gezwungen hat, die besiedelten Landschaftsgebiete zu verlassen und Neuland zu suchen. Offenbar muss diese Ursache in den historischen Gegebenheiten gesehen werden, die sich in jener Zeit in Ost- und Mitteleuropa im Zusammenhang mit dem Auftauchen der Awaren gebildet haben. Mit der Entstehung des awarischen Kaganates im VI. Jh. in Pannonien beginnt ein Zeitabschnitt ununterbrochener Kriege, welche die Awaren zu dem Zwecke führten, die an beiden Seiten der Karpaten siedelnden Slawen zu unterjochen. Die ständigen Überfälle und die von Awaren organisierten Kriegszüge verursachten die Verödung vieler Dulebener Ansiedlungen in der Mitte des VII. Jh. Offenbar verliess die Bevölkerung, die in ständigen Befürchtungen lebte, ihre Siedlungen und versteckte sich an natürlich geschützten Stellen, oder schloss sich der allgemeinen, nach Süden und Westen gerichteten Strömung an, und nur manchmal kehrte sie erneut in die alten Siedlungen zurück, was die von uns untersuchten Ansiedlungen bestätigen können.

Bei der Untersuchung der vielschichtigen Ansiedlungen bei der Gemeinde Ripnev wurde noch ein weiteres Problem angeschnitten. Es ist das Problem über die gegenseitigen Beziehungen der auf den Ansiedlungen abgedeckten Denkmälergruppen, insbesondere über die Beziehung der slawischen Komplexe des VI.—VII. Jh. zu älteren und jüngeren Denkmälern.

Das vergleichende Studium der slawischen Denkmäler des dritten Viertels des ersten Jahrtausends auf dem Gebiet Südwestwolhyniens und des oberen Dnestr mit slawischen Denkmälern der nachfolgenden Jahrhunderte lässt keine Zweifel darüber, dass zwischen ihnen ein genetischer Zusammenhang besteht. Viel komplizierter ist die Frage der gegenseitigen Beziehung zwischen den Denkmälern des VI.—VII. Jh. und jenen des vorhergehenden Zeitabschnittes. Das ethnisch-kulturelle Bild Südwestwolhyniens in der ersten Hälfte des ersten Jahrtausends u. Z. unterscheidet sich etwas von den östlichen und nördlicheren Gebieten der Ukraine. Im I. und II. Jh. u. Z. erscheinen im oberen Dnestrgebiet Denkmäler der Lipica-Kultur, im zweiten Viertel des ersten Jahrtausends treten wieder ausser Denkmälern des Černjachovo-Typus am rechten Ufer des Dnestr Denkmäler der karpatischen Kurgane auf. Neuestens wurde im Karpatenvorland (im Bezirk Kolomyja) ein sarmatisches Gräberfeld abgedeckt und auf dem Gebiet Westwolhyniens Denkmäler vom Dytynyči-Typus. Ausserdem tauchen auf diesem gesamten Gebiet im Laufe des ersten Viertels des ersten Jahrtausends Träger der Przeworsk-Kultur auf, die ausser Einzelbestattungen oder nicht grossen Gruppen von Bestattungen nichts weiter hinterlassen haben. Die grosse chronologische Lücke zwischen den Denkmälern der Lipica- und Przeworsk-Kultur einerseits und den slawischen Denkmälern der zweiten Hälfte des ersten Jahrtausends andererseits schliesst die Möglichkeit ihres Vergleiches aus. Jedoch gleicherweise, auch wenn wir die wichtigste Forderung des vergleichenden Materialstudiums umgehen, können in

den slawischen Denkmälern des VI.—VII. Jh. aus dem oberen Dnestrgebiet und Westwolhynien keine derartigen Merkmale gefunden werden, welche Hinweise auf ihren typologischen Zusammenhang mit den Denkmälern der Lipica-Kultur, wie auch jener Denkmälergruppe der Przeworsk-Kultur geben würden, die in Form von Einzelbestattungen auf dem erwähnten Gebiet aufscheinen. Es muss ferner bemerkt werden, dass der Keramikkomplex der karpatischen Kurgankultur, besonders die handgefertigte Tonware, ebenfalls keine solchen Merkmale besitzt, deren typologische Fortsetzung sich in der handgefertigten Keramik der slawischen Denkmäler des VI.—VII. Jh. erkennen liesse. Ausserdem ist das Vorkommen der Kurgane hauptsächlich an das Karpatenvorland gebunden, d. h. sie bleiben etwas abseits von dem Gebiet, das im gegebenen Falle Gegenstand unserer Untersuchungen ist, weswegen wir nicht weiter auf sie eingehen wollen. Ebenfalls unterziehen wir das sarmatische Gräberfeld und die Denkmäler des Dytynyči-Typus keinem vergleichenden Studium, da von vornherein kaum darüber gezweifelt werden kann, dass sie keinerlei Beziehung zu den Slawen hatten.

Der gegenseitige Vergleich dieser Denkmälergruppen gestattet den Rückschluss, dass diese auf dem Zwischenstromgebiet von oberem Dnestr und dem Westbug — abgesehen von einigen Abweichungen, die mit ihrer Existenz in verschiedenen historischen Epochen zusammenhängen — in sich eine Reihe wichtiger lokaler ethnischer Elemente bergen, die auf ihre typologische Verwandtschaft hinweisen, was für ihre gegenseitige ethnische Beeinflussung auf diesem Gebiete spricht.

Übersetzt von B. Nieburová

BEITRÄGE ZUM AWARENZEITLICHEN GRÄBERFELD VON DEVÍNSKA NOVÁ VES

ERWIN KELLER – VOLKER BIERBRAUER

A. VERSUCH EINER HORIZONTALSTRATIGRAPHISCHEN INTERPRETATION¹

Unsere Untersuchung stützt sich auf die Publikation J. Eisners *Devínska Nová Ves, slovenské pohřebišťe*, Bratislava 1952. Nach J. Eisner lassen sich in Devínska Nová Ves von annähernd 900 Gräbern nur 121 Männer-,² 47 Frauen- und 277 Kindergräber mit Sicherheit erkennen.³ Fast 50 Prozent der Bestattungen bleiben unbestimmbar.

Mit Ausnahme von 27 Urnenbeisetzungen ist Körperbestattung übliche Sitte. Die Graborientierungen bewegen sich fast ausschließlich zwischen SO–NW und SSO–NNW. Nach unserer Statistik sind 220 Gräber beigabenlos, weitere 306 sind überaus ärmlich ausgestattet, 55 Gräber sind gestört. Tierbeigabe ist häufig anzutreffen, ebenso die Ausstattung der Gräber mit kleinen Holzeimern.⁴ Bemerkenswert sind in zahlreichen Varianten auftretende Holzsargkonstruktionen und nur über Skelettgräbern beobachtbare Feuerstellen.⁵

Die Sichtung des Fundstoffs überzeugte uns, daß wir in der Masse der geborgenen Altsachen einen weitgehend uniformen Komplex vor uns hatten, der feinchronologisch nicht auswertbar war, daß andererseits modisch variables Formengut so sporadisch auftrat, daß es fast den Charakter des Singulären annahm. Die horizontalstratigraphische Analyse hat sich folglich für den Zweck einer relativchronologischen Aufschlüsselung des Gräberfeldes nicht sehr ergiebig erweisen können, hat aber doch Anhaltspunkte für eine Grobgliederung gegeben.

In der Keramik, die mit zu den häufigsten Grabattributen zählt, vollzieht sich ein Typenwechsel, der horizontalstratigraphisch verfolgbar scheint.⁶

Wir könnten demnach von einer Phase des Prager Typs⁷ sprechen, die sich vornehmlich im Süden

des Gräberfeldes lokalisieren läßt⁸ (Karte 1). Gleiches Schwerpunktsgebiet, aber wesentlich erweiterten Streuungsradius hat die grobe Theiss-Keramik⁹ (Karte 2). Letzlich ist in den Zentren der Prager- und Theiss-Keramik spärlich der donauländische Typ zu finden,¹⁰ der sich im Norden des Gräberfeldes verdichtet¹¹ (Karte 3).

Für die einhenkligen Krüge,¹² die wir als in spätantiken Traditionen stehend ansehen müssen, konnten wir keine definitive Einordnung finden. Auffallend ist ihre fast extreme Randlage entlang der Ostflanke des Gräberfeldes (Karte 4). Selbst der Befund des Grabes 302¹³ — die Urne donauländischer Form wurde über einem gestörten Skelettgrab mit einhenkligem Krug deponiert — läßt es gewagt erscheinen, die Krüge in Devínska Nová Ves allgemein früher anzusetzen als die DonauWare.

Schwierig ist fernerhin die Interpretation der gehäuften Urnenvorkommen im Süden und Südwesten des Friedhofs.

Vierzehnmals dient donauländische Keramik als Urne, je einmal ist der Prager Typ und eine Lokalform vertreten (Karte 5). In 10 Fällen war es uns weder aus dem Gräberkatalog noch aus Abbildungen ersichtlich, in welcher Keramikgattung bestattet wurde. Das fast gebündelte Auftreten der Brandgräber an zwei Punkten des Gräberfeldes legt die Vermutung nahe, daß hier Sippen beerdigten, und zwar in der Zeit des Vorherrschens der donauländischen Keramik. Wir fügen dieser Vermutung einen Exkurs an:

Wenn man von den noch wenig greifbaren Vorstufen des Prager Typs absieht, so verläuft die Entwicklung der Urnenkeramik vom unverzierten Prager Typ über den verzierten zur donauländischen Keramik. Dieser Formentwicklung parallel verläuft eine unter dem Einfluß der DonauWare einsetzende, verbesserte Herstellungsweise.¹⁴ Gut ablesbar ist dieser Verhalt an den Urnenfeldern von Matúš-

kovo und Abrahám.¹⁵ Matúškovo bietet eine typologische Reihe vom unverzierten Prager Typ zum verzierten, Abrahám eine solche vom verzierten Prager Typ zur donauländischen Keramik.

In Devínska Nová Ves fehlen mit einer Ausnahme (Grab 277) Urnenbestattungen vom Prager Typ, dagegen lassen sich verzierte¹⁶ und unverzierte Gefäßformen dieser Keramikgattung in Skelettgräbern nachweisen. Die ältere Urnenphase wäre demnach in Devínska Nová Ves, von einer Ausnahme abgesehen, nicht vertreten, dagegen ist in Skelettgräbern Keramikmaterial dieses älteren Urnenhorizonts zu beobachten. Da uns in Devínska Nová Ves in mindestens 14 gesicherten Fällen Urnengräber mit donauländischer Keramik entgegenstehen, müssen wir in diesen Urnen einen nach der Frühstufe der Skelettbestattung aufkommenden Grabritus sehen. Diese Behauptung kann allerdings nur dann aufrechterhalten werden, wenn Gewähr besteht, daß der Friedhof vollständig ergraben ist.

Horizontalstratigraphisch verwertbar sind weiterhin die Perlenvorkommen in Frauen- und Kindergräbern.

Melonenkernperlen¹⁷ finden sich nur im westlichen Mittelteil und im Norden des Gräberfeldes, deutlich abgegrenzt von Perlentypen, die im Süden und Südwesten des Gräberfeldes vorherrschen¹⁸ (Karte 6). Wir könnten demnach wiederum eine Zweigliederung des Friedhofs aufzeigen, die mit der Verbreitung der Keramik in Verbindung gebracht werden kann: Gefäße vom Prager Typ im Süden und Südwesten des Gräberfeldes, Donau-Ware im wesentlichen im anschließenden nördlichen Teil.

Die Funde „awarischen“ Gepräges aus Männergräbern, manifestiert in Gürtelgarnituren und Zierstücken der Pferdeschirring, belegen als geschlossener Komplex den Mittelteil des Friedhofs (Karten 7 und 8). Diese Gräber fallen damit in die Zeit der Melonenkernperlen und in die Zeit des Vorherrschens der donauländischen Keramik. Auszunehmen sind die entlang der Ostflanke dieses Friedhofsabschnitts liegenden Grabanlagen 79, 124 und 131 (Karte 7) mit silbernen „byzantinischen“ Preßblechgarnituren.

Als Ergebnis der horizontalstratigraphischen Untersuchung stellen wir abschließend fest, daß der Süden und Südwesten des Gräberfeldes Fundkombinationen aufweist, die im nördlich anschließenden Teil nicht mehr zu beobachten sind. Wir rechnen dazu Inventare mit Augenperlen und die Keramik vom Prager Typ. Für die Nordzone des Friedhofs führen wir Melonenkernperlen aus Frauen- und Kindergräbern und Gürtelschmuck

„awarischen“ Charakters aus Männergräbern an. Wir weisen aber darauf hin, daß Keramik vom donauländischen Typ auch im Süden des Friedhofs anzutreffen ist. Damit wird eine kontinuierliche Belegung des Gräberfeldes von Süden nach Norden in Frage gestellt. Vorerst unklar bleibt auch die Stellung der Reitergräber 79, 124, und 131 mit Preßblechgarnituren.

B. ANHALTSPUNKTE ZUR ABSOLUTEN DATIERUNG VON DEVÍNSKA NOVÁ VES

Gräber der Frühphase

Grab 205 (Taf. III: 1–19)

Vielteilige eiserne Gürtelgarnitur ohne Tauschierung. Diese als westlich anzusprechende Gürteltracht findet eine genaue Analogie in Pfulling, Ldkr. Freising, Grab 15.¹⁹ Für Garnituren dieser Art läßt sich die zweite Hälfte des VII. Jh. in Anspruch nehmen.

Grab 285 (Taf. IV: 1–5)

Bronzenes Ohringpaar mit breiter unterer Ringhälfte und sternförmigem Ansatz. Nach J. Werner sind sie dem VII. Jh. zuzuweisen.²⁰ Als Analogien kommen unter anderem Ohringe aus Galuščino, Gouv. Kiew²¹ und Pókaszeptk, Kom. Zala²² in Betracht.

Grab 305 (Taf. III: 20–28)

Die Pinzette findet eine Parallele im Inventar des Grabfundes von Peszér-Adács, Kom. Pest.²³ Peszér-Adács läßt sich über Beerenohrringe an Szent-Endre, Kom. Pest anschließen.²⁴ Szent-Endre gibt mit einer Phokasmünze einen terminus post quem von 610 n. Chr. Wir verwenden für Grab 305 allgemein das VII. Jh. zur Datierung.

Gräber 124 und 131 (Taf. I: 1–8, 10–15; Grab 131 ist im Plan nicht verzeichnet)

Mit ihren silbernen Preßblechgarnituren müßten diese Gräber in die erste Hälfte des VII. Jh. datieren. Diese Fixierung wird durch den in Grab 131 mitgefundenen Stirnschmuck der Pferdeschirring gestützt, dessen Riemenzwingen formal westlichen Schnallenbeschlägen entsprechen. Als Parallele kommt Herbrechtingen, Kr. Heidenheim in Frage.²⁵ Der Stirnschmuck weist verschiedentlich Ausbesserungsspuren auf,²⁶ so daß eine längere Gebrauchszeit zu vermuten ist und Grab 131 weiter ins VII. Jh. hineingerückt werden kann. Nach den Beifunden zu urteilen, scheint auch Grab 79 einen jüngeren Ansatz als die erste Hälfte des VII. Jh. zu verlangen (Taf. II: 1–17).

Grab 173 (Taf. IV: 6, 7)

Der Steigbügel „frühawarischer“ Form²⁷ dürfte dem VII. Jh. angehören.

Gräber 420 und 425 (Taf. IV: 8; I: 9)

Für die Schnallen, die als Derivate „byzantinischer“ Vorbilder anzusehen sind, ist die zweite Hälfte des VII. Jh. sichergestellt worden.²⁸

Hinzuzuzählen sind Gräber mit Augenperlenbeigabe, die allgemein in frühawarenzeitlichen Zusammenhängen beobachtet werden kann. Da die Keramik vom Prager Typ mit einer Ausnahme (Grab 277) an Skelettgräber gebunden ist, werden wir auch für sie rahmenhaft das VII. Jh. zur Datierung verwenden dürfen.

Gräber der Spätphase

Grab 530 (Taf. IV: 15–22; im Plan nicht verzeichnet)

Die schachbrettartig durchbrochene, gegossene Riemenzunge findet eine genaue Analogie in Üllő II, Grab 94.²⁹ Dort wurde die Garnitur zusammen mit einer T-förmigen Axt beobachtet, wie sie verschiedentlich aus wikingerzeitlichen Grabfunden bekannt wurde.³⁰ Eine Abbildung findet sich auf der Miniatur einer St. Gallener Handschrift des frühen IX. Jh.³¹

Wir werden deshalb die Garnitur aus Devínska Nová Ves über Üllő sehr spät anzusetzen haben und für sie das ausgehende VIII. oder beginnende IX. Jh. in Anspruch nehmen dürfen.

Den verbleibenden Komplex an Gürtelgarnituren „awarischen“ Charakters absolutchronologisch zu gliedern, sind wir nicht in der Lage.

Die zitierten Gräber sind in Karte 10 eingetragen.

Betrachten wir die Lage der absolut datierbaren Grabanlagen zueinander (Karte 10), so läßt sich daraus kein kontinuierlicher Belegungsablauf innerhalb des Gräberfeldes ablesen. Wir hätten im Süden und Südwesten des Friedhofs, genau wie in der Ostflanke des mittleren Gräberfeldabschnitts, Inventare, die eine Datierung in die erste Hälfte oder die Mitte des VII. Jh. verlangen.

In unmittelbarer Nachbarschaft der Gräber 205 (vierteilige, eiserne Gürtelgarnitur) und 208 (Augenperlen) liegen 4 Gräber, die mit Keramik vom Prager Typ ausgestattet sind (Grab 277: Urne, Grab 194: wellenbandverziert). Elfmal taucht Theiss-Keramik auf, siebenmal Donau-Ware. Auf kleinstem Raum tritt uns in diesem Gräberfeldareal (I) die schon skizzierte Keramikentwicklung voll ausgebildet entgegen.

In der Umgebung der Gräber 285 und 305, für

die allgemein das VII. Jh. als Datierung in Frage kommt, läßt sich Keramik vom Prager Typ siebenmal nachweisen, der Theiss-Typ zehnmal, die Donau-Ware elfmal. Auch hier ist eine kontinuierliche Keramikentwicklung zu verfolgen (Karte 10, Areal II).

Im südwestlichen Gräberfeldteil (Karte 10, Areal III) liefern uns 4 Gräber genauere Datierungsanhalte: die Gräber 532 (im Plan nicht verzeichnet) und 555 mit Augenperlen und die Gräber 420 und 425 mit „byzantinischen“ Schnallenderivaten, die ein jüngeres Milieu als die Augenperlen vertreten dürften. Dreimal ist in ihrem Umkreis der Prager Typ gefunden worden, viermal der Theiss-Typ, zwölfmal die Donau-Ware. Es ist zu beachten, daß das Reitergrab 524³² mit einer sehr jungen, rankengeschmückten Gürtelgarnitur unmittelbar neben dem Kindergrab 513 mit Keramik vom Prager Typ liegt.³³ Zu jedem dieser Komplexe gehört je ein exzentrisch gelegenes Männergrab mit Gürtelschmuck, der dem gewohnten Bild „awarischer“ Garnituren nicht einzupassen ist. Es wären dies für Gruppe I: Grab 205, für Gruppe II: Grab 305, für Gruppe III: Grab 568 (Taf. IV: 9–14). Die sie umgebenden, dürftig ausgestatteten Männer- und Frauengräber lassen indes keine weiteren soziologischen Schlüsse zu.

Grabanlagen mit „awarischen“ Gürteln streuen, wie schon erwähnt, über den Mittelteil des Gräberfeldes. Die Ostseite dieses Friedhofsabschnitts wird von den Gräbern 79, 124 und 131 eingenommen (Karte 10, Areal IV). Zumindest die Gräber 124 und 131 verlangen eine Datierung in die erste Hälfte oder die Mitte des VII. Jh. Umso überraschender ist es, daß sich die unmittelbar an Grab 124 anschließenden Gräber 104 und 116³⁴ (vgl. Karte 7) Gürtelschmuck führen, der unbedingt ins fortgeschrittene VIII. Jh. verwiesen werden muß. Obwohl die Keramik als unterstützendes Element fortfällt — der Prager Typ ist im Bereich dieser Gräber gar nicht, Theiss-Keramik einmal, Donau-Ware dagegen häufig vertreten — müssen wir auch hier mit einer Bestattungsgruppe rechnen. Ob wir die Gräber 27 und 660 mit greifengeschmückten Garnituren (Karte 9) — nach allgemeiner Ansicht vertreten sie ein älteres Stadium des Gürtelschmucks als Garnituren mit Rankendekor³⁵ — als chronologische Zwischenglieder werten und sie der Bestattungsgruppe IV zuschlagen dürfen, bleibt fraglich. Im westlich anschließenden Friedhofsteil treten greifengeschmückte Garnituren jedenfalls nicht mehr auf (Karte 9). In dieser nordwestlichen Friedhofszone fehlen Gräber, die absolutchronolo-

gisch dem VII. Jh. zugewiesen werden könnten. Die Garnituren der Männergräber und die Melonenkernperlen der Frauengräber gehören ganz allgemein ins VIII. Jh. Ungewöhnlich bleibt die große Anzahl der Reitergräber und die dichte Lage der Gräber in diesem Gräberfeldabschnitt.

Der Beginn der Friedhofsareale I—III kann annähernd bestimmt werden, er fällt wahrscheinlich für alle drei Plätze etwa in die Mitte des VII. Jh. Ihre Auffassung entzieht sich jedoch einer näheren Fixierung, da die Keramik vom donauländischen Typ keine absolutchronologischen Anhaltspunkte gibt. Donau-Ware ist aber gerade entlang des Donauwegs schon im VII. Jh. zu erwarten.³⁶ Es ist indes unwahrscheinlich, daß sich die Belegung dieser drei Areale über das ganze VIII. Jh. erstreckte, da sich sonst in ihnen Materialien des VIII. Jh. hätten niederschlagen müssen. Für eine frühe Auffassung spricht ferner, daß in ihnen nur je ein Männergrab nachzuweisen ist, das mit Gürtelschmuck ausgestattet war, also einem Angehörigen der sozial gehobenen Schicht angehören dürfte. Es bleibt aber trotzdem unsicher, ob diese kleinen Friedhofsareale bereits gegen Ende des VII. oder zu Beginn des VIII. Jh. aufgelassen wurden und daß man fortan nur noch im nördlichen Gräberfeldabschnitt weiterbestattete, der keine chronologische Differenzierung mehr zuläßt.

Die Folgerung, daß die drei Areale separate Friedhöfe darstellen, läßt sich allein aus der horizontalstratigraphischen Analyse nicht ableiten. Die Streuung der untersuchten Sachgruppen spricht eher für eine kontinuierliche Belegung. Mit Hilfe der absolut datierbaren Gräber sind dagegen „Separat-Friedhöfe“ wahrscheinlich zu machen. Ob es sich um kleine Dorfgemeinschaften oder Sippenverbände handelt, die auf ihnen bestatteten, ist nicht zu entscheiden. Für getrennte Friedhöfe spräche auch der Plan des Gräberfeldes, auf dem sich die Umrisse der Komplexe I und II deutlich abzeichnen, während für Friedhof III die Nordgrenze, für Friedhof IV der Westabschluß ungesichert bleibt.

Die Belegung des Friedhofs von Devínska Nová Ves dürfte in der Mitte des VII. Jh. eingesetzt haben und muß gegen Ende des VIII. oder zu Beginn des IX. Jh. abgeschlossen worden sein.

C. DEVÍNSKA NOVÁ VES, SEINE STELLUNG ZU GRÄBERFELDERN DES PANNONISCHEN UND SLOWAKISCHEN RAUMES. SUMMARISCHE ÜBERSICHT

Devínska Nová Ves läßt sich an Gräberfelder des pannonischen Raumes nur bedingt anschließen.

Neben der herausragendsten Übereinstimmung in der Gürteltracht der Männer und einiger Frauenschmucktypen, der Tierbeigabe und der Skelettbestattung im allgemeinen ergeben sich schwerwiegende Unterschiede. Die Graborientierungen schwanken in Devínska Nová Ves um die Ost—Westachse, im ungarischen Raum halten sie sich an die West—Ostrichtung. Ein ähnlich hoher Prozentsatz von Reitergräbern wie in Devínska Nová Ves wurde in Ungarn bisher nie beobachtet. In Ungarn fehlt außerdem die Beigabe der Sporen. Äxte und Sichel treten nur sporadisch auf, ebenso die in Devínska Nová Ves häufig beigegebenen kleinen Holzleimer. Ferner ist in Ungarn die ausschließlich in slawischen Traditionen stehende Keramik kaum zu belegen.

An slowakischen Gräberfeldern wurden zum Vergleich herangezogen die Begräbnisstätten von Žitavská Töň,³⁷ Bernolákovo³⁸ und als östlichste Vertreter Všeckvátých³⁹ und Barca,⁴⁰ beide bei Košice gelegen. Diesen Gräberfeldern einschließlich Devínska Nová Ves gemeinsam ist ein in seiner Variationsbreite sehr homogenes Grabinventar, das sich bis in Einzelstücke vergleichen läßt, und vor allem ein gleichartiger Begräbnismodus, der sich am sinnfälligsten in der Graborientierung um die Ost—Westachse manifestiert. Die Gräberfelder von Nové Zámky, Holiare und Štúrovo waren uns nur über die Veröffentlichung Z. Čilinskás zugänglich.⁴¹ Sie scheinen sich vorgenannten Friedhöfen in der Grabausstattung angliedern zu lassen, wengleich die Graborientierung NW—SO ist. Hinzugenommen werden muß das Gräberfeld von Prša, das sich in seinen Altsachen eng an Devínska Nová Ves anschließt, aber weder Reitergräber noch Waffen aufweist.⁴² Weitere awarenzeitliche Friedhöfe wie Vojnice bei Štúrovo, Čierny Brod, Hul, Šaľa und Gabčíkovo konnten wir nur aus vorläufigen Mitteilungen erfassen.⁴³

Es scheint sich aber mit diesen Gräberfeldern eine relativ einheitliche und geschlossene Gruppe herauszuschälen, die sich gegen den pannonischen Raum in klaren Konturen abhebt und die vor allem durch die Keramik verbunden wird. In ihrer Grenzlage zum pannonischen Raum ist es begründet, daß sich die Intensität der „awarischen Einflußnahme“ in jeweils örtlich verschiedenen Beigaben- und Begräbnisbräuchen widerspiegeln kann. Die benachbarten Begräbnisplätze von Žitavská Töň und Štúrovo setzen nicht nur zu verschiedenen Zeitpunkten ein, die Gräber sind auch entgegengesetzt orientiert (Žitavská Töň: O—W; Štúrovo: NW—SO). Während die Südgrenze dieser Gräberfelder in

ihrem Verlauf mit der Donau gesichert sein dürfte, scheint sich die Nordgrenze noch nicht fixieren zu lassen. Die Erklärung ist im gegenwärtigen Forschungsstand zu suchen.

Auffallend ist die Tatsache des zeitlich unterschiedlichen Einsetzens dieser Friedhöfe. Gräberfelder entlang des Donauwegs, wie Devínska Nová Ves, Holiare und Štúrovo, lassen sich in ihren Anfängen weiter zurückdatieren als Gräberfelder, die weiter im Innern der Slowakei liegen. Analog der Erscheinung des nach Norden hin verzögerten Einsetzens der Skelettgräberfelder, hält sich in nördlicheren Gebieten der alte Urnenbestattungsbrauch weit länger als z. B. entlang des Donauwegs. Ebenso verhält sich der Norden gegenüber Neuerungen in Form und Technik der Keramikherstellung weit konservativer als der Süden der Slowakei.

Das relativ späte Einsetzen der nördlich gelegenen Gräberfelder ist nach dem gegenwärtigen Forschungsstand eine generelle Erscheinung. A. T o ě í k hat darauf hingewiesen, daß sich die ältesten Vorkommen des Gürtelschmucks, silberne Preßblechgarnituren, nur entlang des Donauwegs finden.⁴⁴ In dieses Bild passen sich die bislang sehr sporadischen Funde „awarischen“ Charakters im heutigen Mähren gut ein, die ausnahmslos ein schon fortgeschrittenes Stadium der Gürtelmode vertreten.⁴⁵

D. DER AWARENZEITLICHE FRIEDHOF UND DIE FUNDE DES IX. JH. IM RAUME VON DEVÍNSKA NOVÁ VES

Der Friedhof von Devínska Nová Ves wurde im ausgehenden VIII. oder beginnenden IX. Jh. aufgegeben. In bescheidenem Ausmaße scheint sich aber eine Weiterführung der Besiedlung um Devínska Nová Ves für das IX. Jh. nachweisen zu lassen. Im Verlaufe der Burgwallgrabung, die L. K r a s k o v s k á im Jahre 1958 in Devínska Nová Ves durchführte,⁴⁶ wurden in Schnitt VI und im Wallinnern zahlreiche Gefäßfragmente mit Wellen- und Ritzlinienverzierung gefunden, die in das IX. Jh. datiert werden können.⁴⁷ In Devín bei Bratislava wurden in den Grabungen von 1937⁴⁸ und 1952⁴⁹ insgesamt 38 Gräber aufgedeckt, die sehr unterschiedlich orientiert waren: O—W, W—O, N—S, S—N. Interessant ist die siebenmal belegte O—W Richtung, die zweifellos eine Reminiszenz an das VIII. Jh. darstellt. Die vorherrschende Keramikform ist der Donau-Typ. In Grab 9/1952 ist Theiss-Keramik belegt.⁵⁰ Dasselbe Grab wie auch Grab 11/1937 bargen Eimer der in Devínska Nová

Ves üblichen Form.⁵¹ Neben der aus dem VIII. Jh. übernommenen Tradition der Keramik- und Eimerbeigabe, kündigen sich Neuerungen an, die sich am sinnfälligsten im Frauenschmuck⁵² und den starken Schwankungen unterworfenen Graborientierungen manifestieren.

E. DEVÍNSKA NOVÁ VES, SEINE BEZIEHUNGEN ZUM GROßMÄHRISCHEN REICH DES IX. JH.

Wenn auch die Parallelen zwischen Devínska Nová Ves und den bislang hervorragendsten Fundstätten des Großmährischen Reiches, Staré Město und Mikulčice nicht so schlagend scheinen wie sie etwa für Devín aufgezeigt werden konnten, so steht es für uns doch außer Frage, daß der großmährische Raum weitgehend, was Begräbnismodus und Beigabensitte anbelangt, die Traditionen fortführt, die sich in Devínska Nová Ves und in anderen slawisch-awarischen Gräberfeldern des VII. und VIII. Jh. herausgebildet haben. Das wird an Folgendem deutlich:

Holzargkonstruktionen sind in Staré Město in zahlreichen Varianten nachgewiesen,⁵³ Aschestätten über den Gräbern und Brandreste in den Grabgruben finden ihre Entsprechungen in Devínska Nová Ves,⁵⁴ genau wie die häufig beobachtete Tierbeigabe.⁵⁵ Die Keramik der großmährischen Schichten aus Staré Město und Mikulčice ist eine Modifikation des Donau-Typs. Eimerbeigabe ist zumindest aus Staré Město bekannt,⁵⁶ wenn sich auch die Formen gewandelt haben. Die in Devínska Nová Ves gängigen Axttypen kehren fast unverändert in Staré Město wieder.⁵⁷ Die vor-großmährischen Sporenformen aus Mikulčice scheinen sich mit denen aus Devínska Nová Ves, Grab 104 und 116, vergleichen zu lassen.⁵⁸ Aus Staré Město,⁵⁹ häufiger aus Mikulčice⁶⁰ sind Beschlagstücke „awarischen“ Charakters bekannt geworden, die zum Teil genaue Analogien in Devínska Nová Ves finden.⁶¹

Das gegenseitige Abhängigkeitsverhältnis wird sich aber erst dann endgültig klären lassen, wenn in Mähren für das VII. und VIII. Jh. eine verbreiterte Forschungsbasis geschaffen worden ist. Nach den jüngsten Grabungsergebnissen zu urteilen, ist für Mikulčice schon für das VII. und VIII. Jh. eine weitgehend differenzierte Gesellschaftsstruktur vorzusetzen.⁶²

F. ZUR ETHNISCHEN BESTIMMUNG DES GRÄBERFELDES VON DEVÍNSKA NOVÁ VES

Mit wenigen Ausnahmen konnten die Skelette von Devínska Nová Ves anthropologisch nicht be-

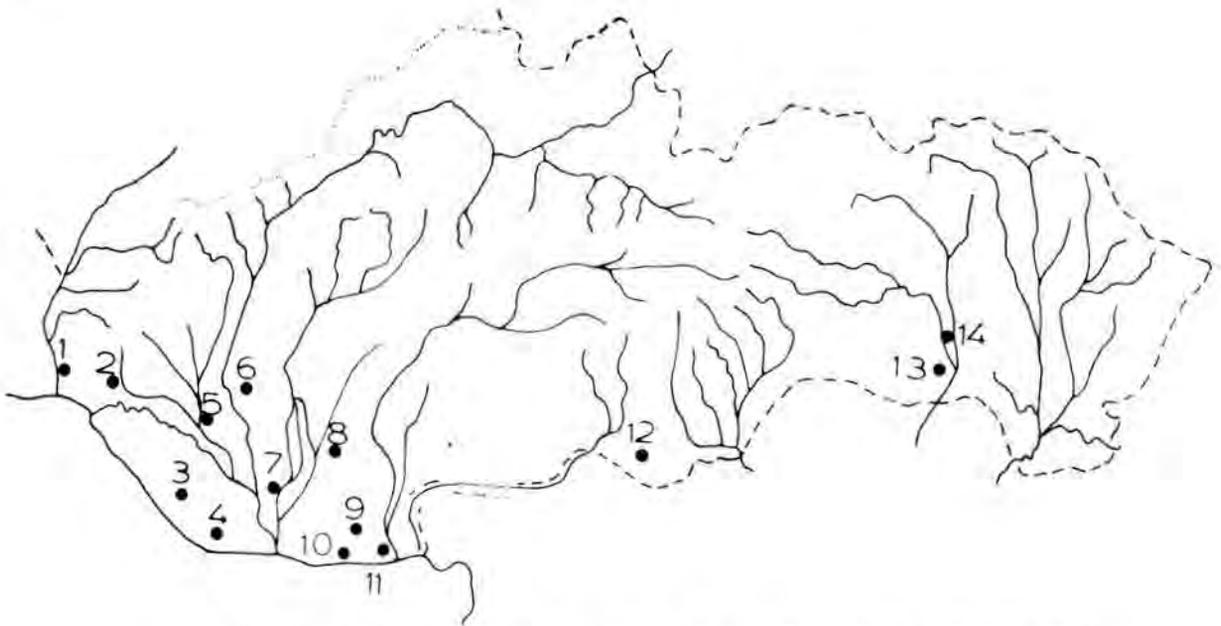

Abb 1. Situationskarte der im Text erwähnten slawisch-awarischen Gräberfelder (nach A. Točfk). 1 — Devínska Nová Ves; 2 — Bernolákovo; 3 — Gabčíkovo; 4 — Holiare; 5 — Čierny Brod; 6 — Šaľa; 7 — Nové Zámky; 8 — Hul; 9 — Vojnice; 10 — Žitavská Tôň; 11 — Stúrovo; 12 — Prša; 13 — Všechnvátých; 14 — Barca.

arbeitet werden. Ethnische Folgerungen können deshalb nur aus den Grabbeigaben gezogen werden. Eine summarische Übersicht auf das Beigabematerial gäbe leicht zu der Vermutung Anlaß, daß wir in Devínska Nová Ves eine in den Grundschichten slawische Bevölkerung mit awarischer Überschichtung vor uns haben. Dem ist aber entgegenzuhalten, daß die Reitergräber 104 und 116 neben dem nomadischen Gürtel den Sporn führen. In den Reitergräbern 79 (vgl. Taf. II: 11), 585 und 882 ist die Gürtelgarnitur mit der Axt vergesellschaftet. Sporen sind in reiternomadischen Zusammenhängen fremd, die Axt ist in der ungarischen Tiefebene nur sehr sporadisch anzutreffen. Anzuführen ist auch die Kombination von reicher Gürtelgarnitur mit westlichem Sax und Flügellanze aus dem Reitergrab 524, die nicht für einen „awarischen“ Träger spricht. Keramik findet sich zwar in Reitergräbern selten, dagegen läßt sich Eimerbeigabe häufig beobachten. Diese Sitte ist in Ungarn nur äußerst selten zu belegen. Einen weiteren Hinweis, daß der

nomadische Gürtel nicht an das „awarische“ Ethnikum gebunden zu sein braucht, liefern die in den slawischen Burgwällen Staré Město und Mikulčice gefundenen Bronzegüsse. Wir glauben deshalb nicht fehlzugehen, wenn wir in Devínska Nová Ves nicht nur die Grundbevölkerung, sondern auch die Führungsschicht für das slawische Ethnikum in Anspruch nehmen.

Da das bislang herausragendste „awarische“ Indiz, die Gürteltracht, zumindest in den Randgebieten des awarischen Siedlungsraums in seinem ethnischen Aussagewert fragwürdig geworden ist, wird es künftighin erforderlich sein, mit anderen, sozusagen „negativen Indizien“ zu arbeiten. Der awarische Siedlungsraum der ungarischen Ebene muß von außen her mit Fundmaterialien abgegrenzt werden, die für ihn atypisch sind. Nach unseren Erfahrungen könnte neben der Keramik auch eine vor allem quantitative Auswertung von Äxten, Eimern und Sichel in dieser Frage weiterführen.

Anmerkungen

¹ Die Arbeit entstand unter Anleitung von Prof. Dr. J. Werner im Wintersemester 1963/64. Sie wurde im Seminar des Instituts für Vor- und Frühgeschichte a. d. Universität München vorgetragen. Die Ergebnisse werden hier in Auszügen vorgelegt.

² 86 Reitergräber, 31 waffenführende Gräber ohne Pferde-

bestattung, die Gräber 205, 305 und 568 mit Gürtelgarnituren „nichtawarischen“ Charakters, Doppelgrab 866.

³ Eisner J., *Devínska Nová Ves*, Bratislava 1952, 407 f. Die Originalpublikation wird fortan unter Eisner zitiert.

⁴ Wir konnten in 136 Gräbern Holzleimer feststellen.

⁵ 74 Gräber mit Holzsärge, 43 Gräber mit Holzsärge und Feuerstellen, 73 Gräber nur mit Feuerstellen.

⁶ Die Trennung der Keramikgattungen wurde nach J. Eisner vorgenommen.

⁷ Eisner, 394, Abb. 98: 4.

⁸ Keramik vom Prager Typ ist mit Ausnahme von Grab 277 an Skelettgräber gebunden.

⁹ Eisner, 396, Abb. 37: 1.

¹⁰ Eisner, 394, Abb. 61: 6.

¹¹ In Karte 3 sind als Urnen verwendete Gefäße vom Donau-Typ nicht berücksichtigt, sie werden am Anfang dieses Aufsatzes gesondert behandelt.

¹² Eisner, Abb. 77 und Abb. 78: 1, 3.

¹³ Eisner, 77.

¹⁴ Bialeková D., *Nové včasnolovanské nálezy z juhozápadného Slovenska*, SIA X-1, 1962, 148.

¹⁵ Ebenda, 146.

¹⁶ Eisner, Abb. 5: 8.

¹⁷ Eisner, Abb. 76: 1.

¹⁸ Augenperlen: Eisner, Abb. 75: 4. Kugelige Perlen: Eisner, Abb. 75: 9b. Perlen mit Streifenauflage: Eisner, Abb. 75: 6.

¹⁹ Schwarz K., *Neue archäologische Zeugnisse frühmittelalterlichen Landesausbaus*, Bayerische Vorgeschichtsblätter 23, 1958, 101 ff., Abb. 3: 1–9.

²⁰ Werner J., *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*, Reinecke-Festschrift, Mainz 1950, 157.

²¹ *Collection Khanenko IV*, 1901, Taf. XIII: 361/362.

²² Sós Á. Cs., *Vorläufige Mitteilungen über die Ausgrabungen in Pókaszepetk*, Folia Archaeologica XIV, 1962, 67 ff., Abb. 23: 5, 6.

²³ Hampel J., *Altortümer des frühen Mittelalters in Ungarn III*, Braunschweig 1905, Taf. 269: 1.

²⁴ Ebenda, Taf. 263.

²⁵ Werner J., *Die Schwerter von Imola, Herbrechtingen und Endrebacke*, Acta Archaeologica (Kopenhagen) XXI, 1950, 45 ff., Taf. II: 8a.

²⁶ Eisner, 43 f.

²⁷ Kovrig I., *Contributions au problème de l'occupation de la Hongrie par les Avars*, Acta Arch. Hung. VI, 1955, 163 f.

²⁸ Reisner S., *Schnallen mit Kästchenschlaufe* (Referat).

²⁹ Sós Á. Cs., *Le deuxième cimetière avar d'Üllő*, Acta Arch. Hung. VI, 1955, Taf. LXVI.

³⁰ Ebenda, 214.

³¹ Ebenda, 214, Taf. LXXIV: 14.

³² Eisner, 119 f., Abb. 52–54.

³³ Eisner, 117.

³⁴ Eisner, 33 ff., 38 f.

³⁵ Kovrig I., *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*, Budapest 1963, 158.

³⁶ Bialeková D., *Nové včasnolovanské nálezy z juhozápadného Slovenska*, SIA X-1, 1962, 148.

³⁷ Čilinská Z., *Slovansko-avarské pohrebisko v Žitavskej Tóni*, SIA XI-1, 1963, 87 ff. Budinský-Krička V., *Pohrebisko z neskorej doby avarskej v Žitavskej Tóni na Slovensku*, SIA IV, 1956, 5 ff.

³⁸ Kraskovská E., *Pohrebisko v Bernolákove*, SIA X-2, 1961, 425 ff.

³⁹ Pastor J., *Pohrebisko vo Všechnsvätých*, Archeologické rozhledy XIII, 1961, 375 ff.

⁴⁰ Pastor J., *Avarsko-slovanské pohrebište v Barci*, SIA II, 1954, 136 ff.

⁴¹ Čilinská Z., *Nové nálezy falér zo slovansko-avarských pohrebisk na Slovensku*, SIA IX, 1961, 325 ff.

⁴² Točík A., *Pohrebisko a sídlisko z doby avarskej riše v Prši*, SIA XI-1, 1963, 121 ff.

⁴³ Točík A., *Súčasný stav archeologického bádania najstarších dejín slovenského národa*, Archeologické rozhledy XV, 1963, 591 ff. Čilinská Z., *Nové nálezy z neskorej doby avarskej na jz. Slovensku*, Archeologické rozhledy XII, 1960, 834 ff.

⁴⁴ Točík A., *Keramika so značkami na dne zo slovansko-avarských pohrebisk na juhozápadnom Slovensku*, Památky archeologické LIII-2, 1962, 378.

⁴⁵ Skutil J., *Avarske nálezy na Moravě*, Litovel 1937. Poulik J., *Hroby staroslovanských zemědělců v Dolních Dunajovicích*, Archeologické rozhledy I, 1949, 37 ff. Poulik J., *Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích*, Praha 1963, Taf. 38: 1, 3.

⁴⁶ Kraskovská E., *Slovanské hradisko pri Devinskej Novej Vsi*, SIA X-1, 1962, 241 ff.

⁴⁷ Ebenda, 241 ff.

⁴⁸ Eisner J., *Pohřebišťe z doby velkomoravské v Děvině*, Historica Slovaca I/II, 1940/41, 300 ff.

⁴⁹ Kraskovská E., *Slovanské pohrebisko v Devine (Staré vinohrady)*, SIA XI-2, 1963, 391 ff.

⁵⁰ Ebenda, Taf. II: 10, 10a.

⁵¹ Ebenda, Taf. II: 5–7. Eisner J., *Pohřebišťe z doby velkomoravské v Děvině*, Historica Slovaca I/II, 1940/41, 300 ff., Taf. II: 14–21.

⁵² Ebenda, Taf. II: 3, 4.

⁵³ Hrubý V., *Staré Město*, Praha 1955, 347, Abb. 5–7.

⁵⁴ Ebenda, 348.

⁵⁵ Ebenda, 348.

⁵⁶ Ebenda, vgl. Taf. 50.

⁵⁷ Ebenda, Abb. 28.

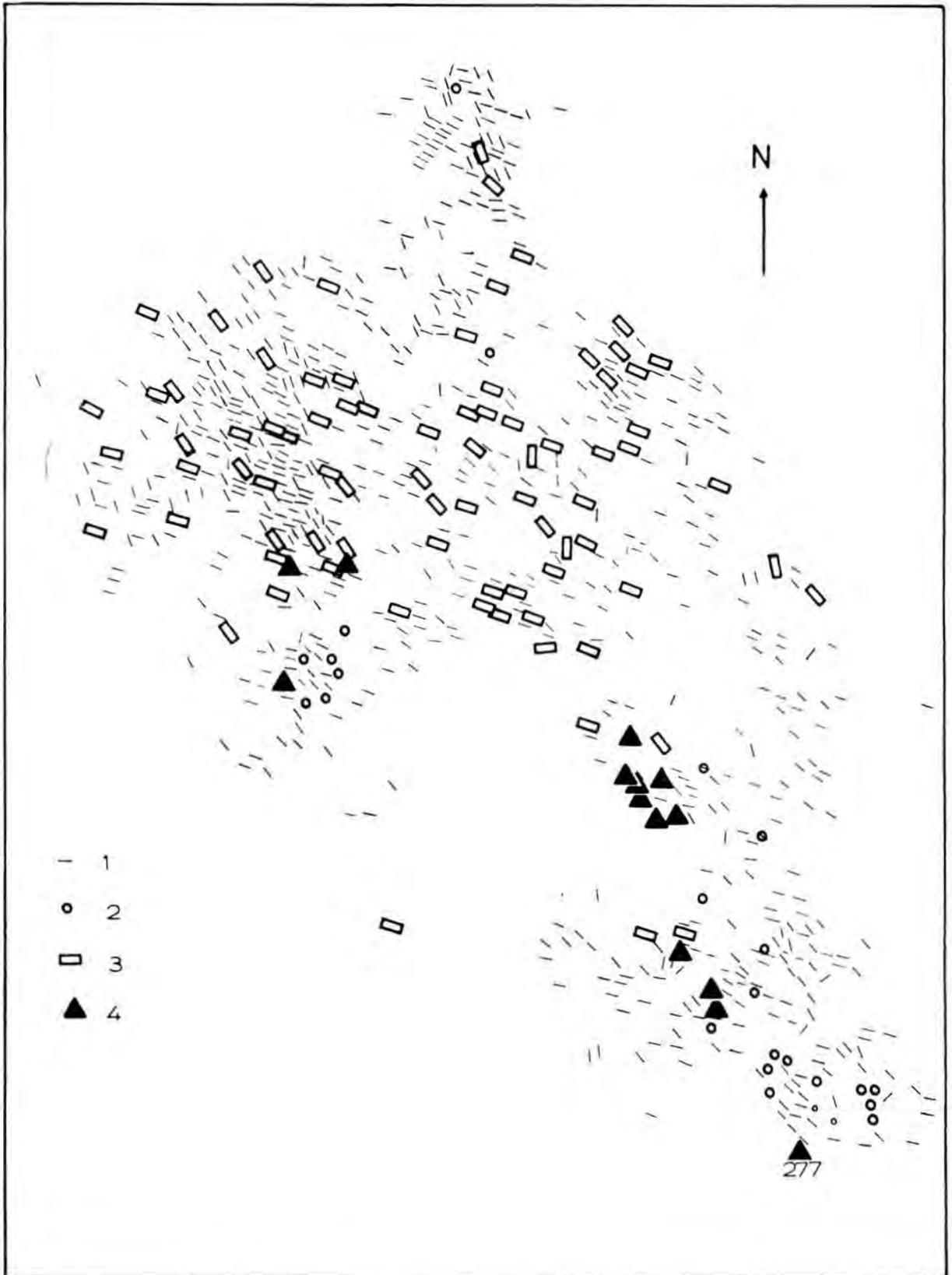
⁵⁸ Poulik J., *Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích*, Abb. 49. 2.

⁵⁹ Skutil J., *Avarske nálezy na Moravě*, Abb. 16.

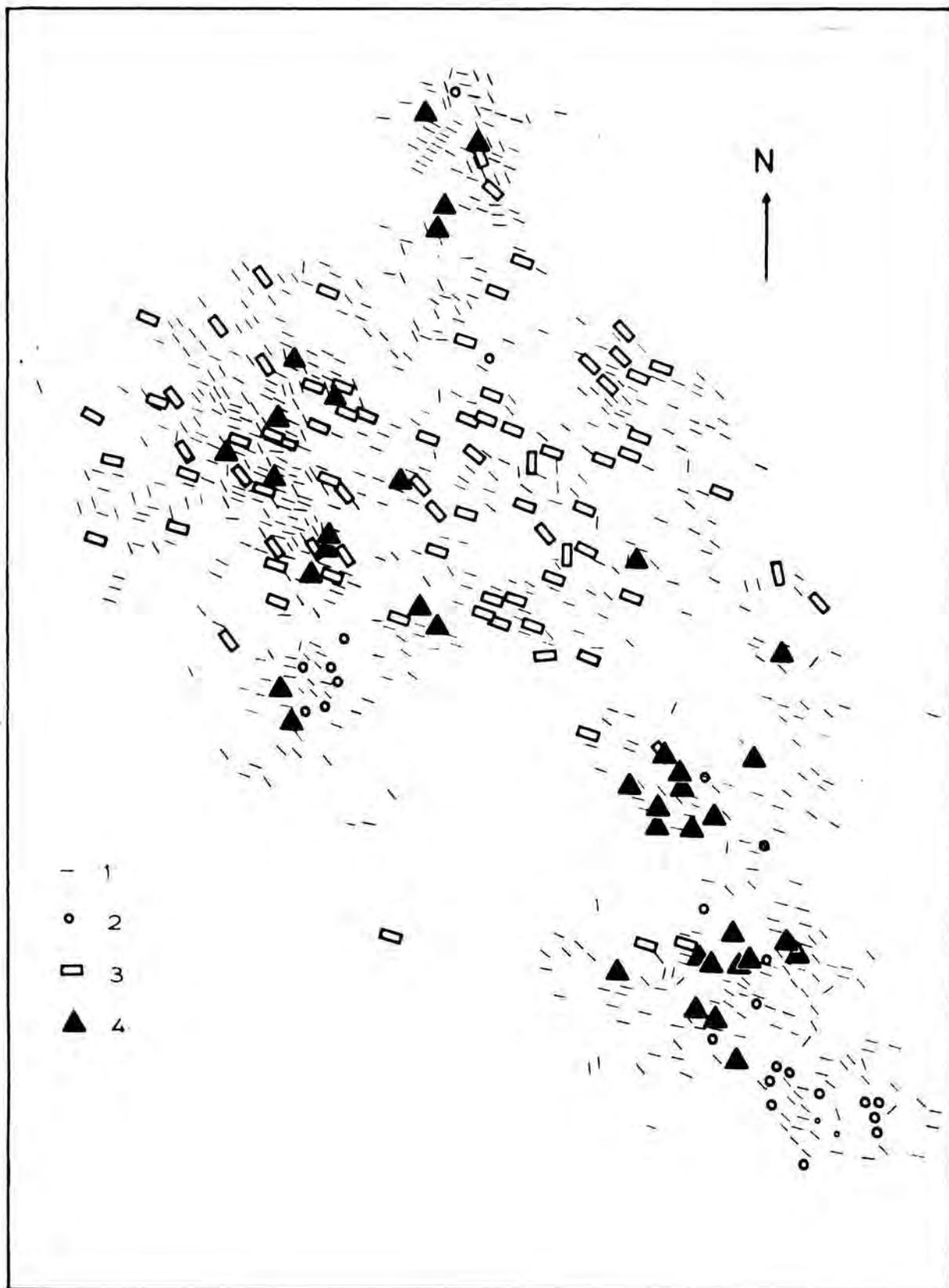
⁶⁰ Poulik J., *Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích*, Taf. 38: 1, 3.

⁶¹ Eisner, Abb. 21: 1, 3, 7, 9, 10, 12.

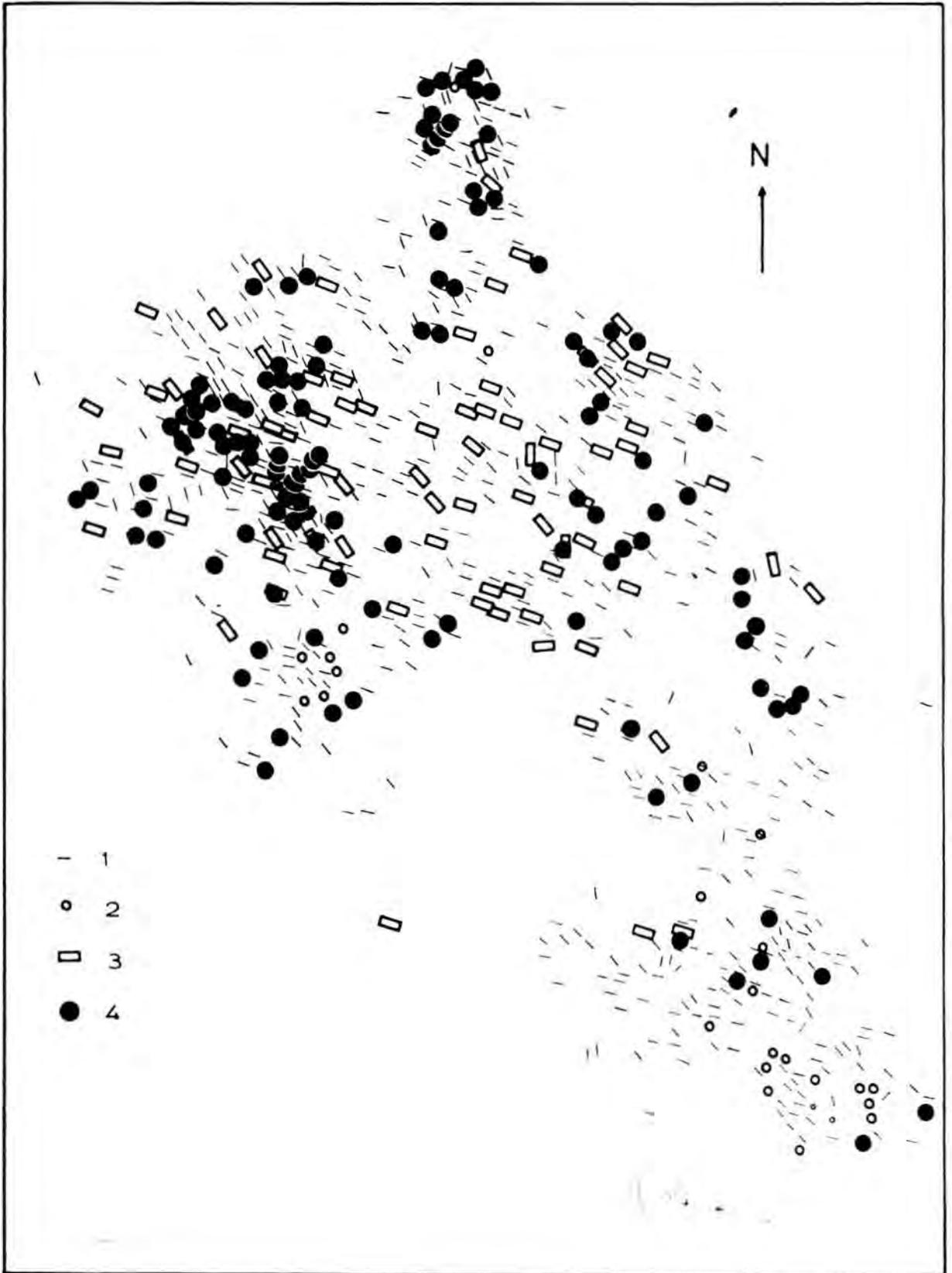
⁶² Poulik J., *Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích*, 221.

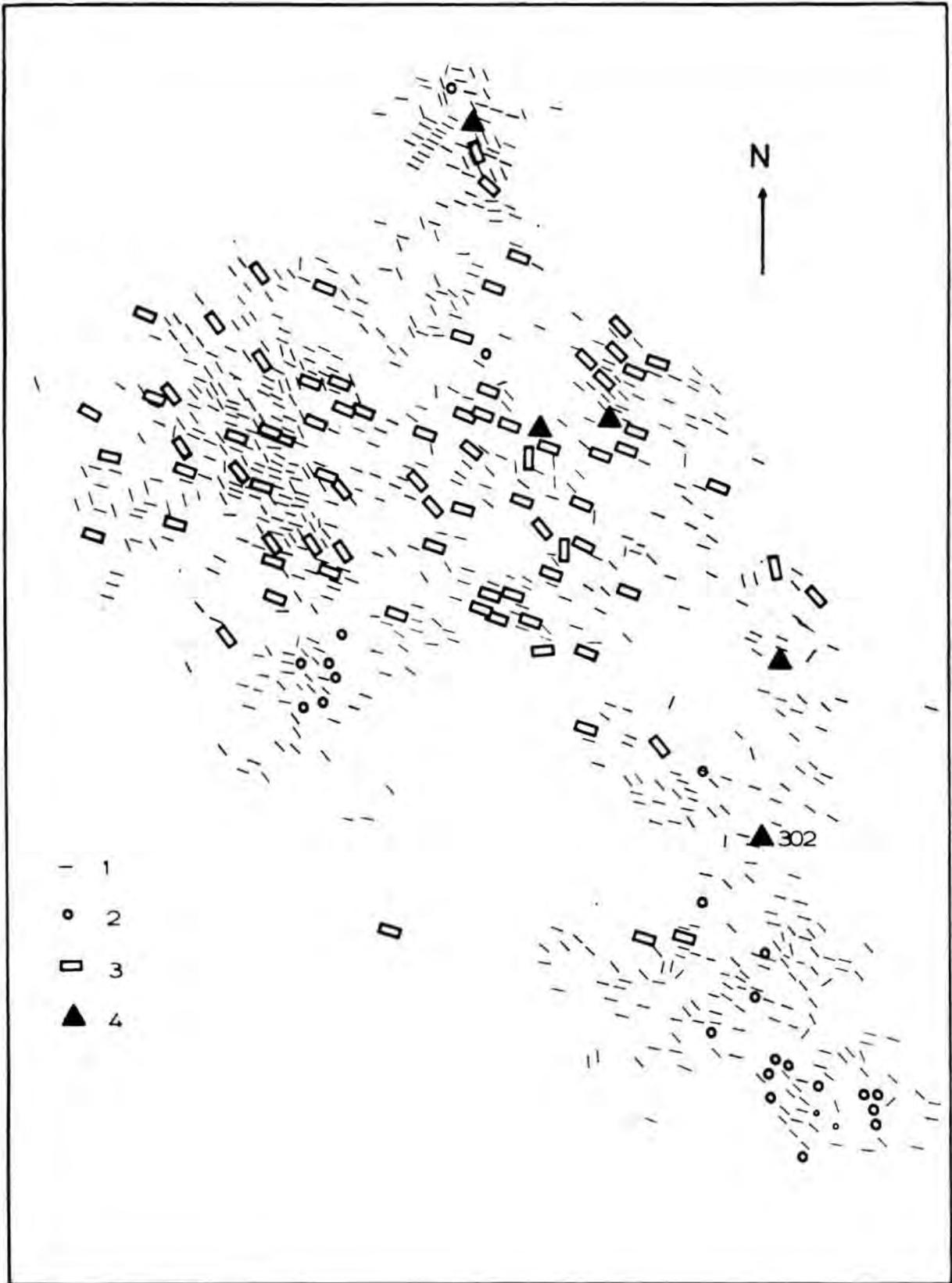
Karte 1. Devínska Nová Ves, schematischer Plan des Gräberfeldes. 1 - Skelettgräber; 2 - Urnengräber; 3 - Reitergräber; 4 - Prager Typ.

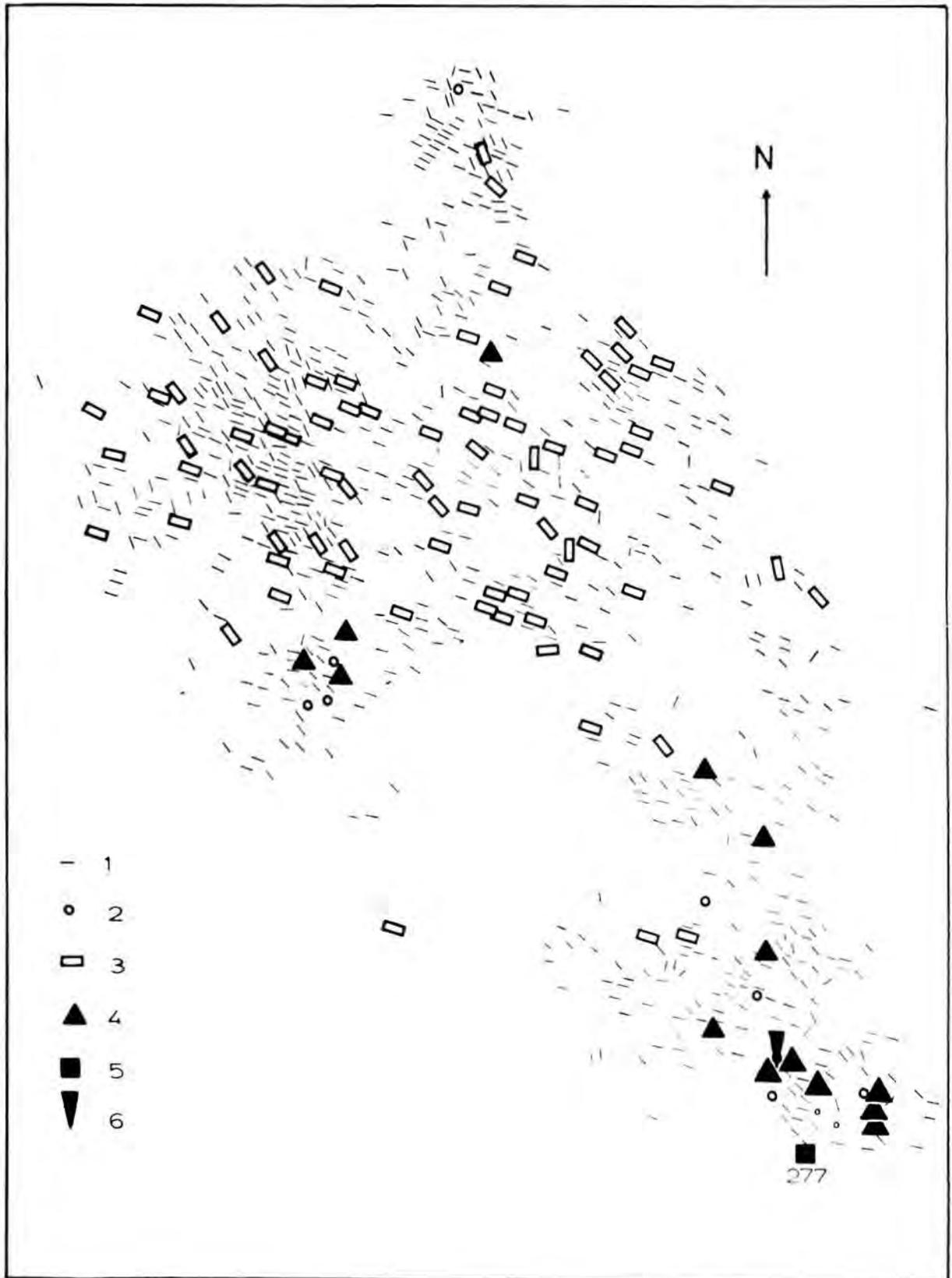
Karte 2. Devínska Nová Ves, schematischer Plan des Gräberfeldes. 1 – Skelettgräber; 2 – Urnengräber; 3 – Reitergräber; 4 – Theiss-Typ.

Karte 3. Devínska Nová Ves, schematischer Plan des Gräberfeldes. 1 Skelettgräber; 2 - Urnengräber; 3 - Reitergräber; 4 - Donau-Typ.

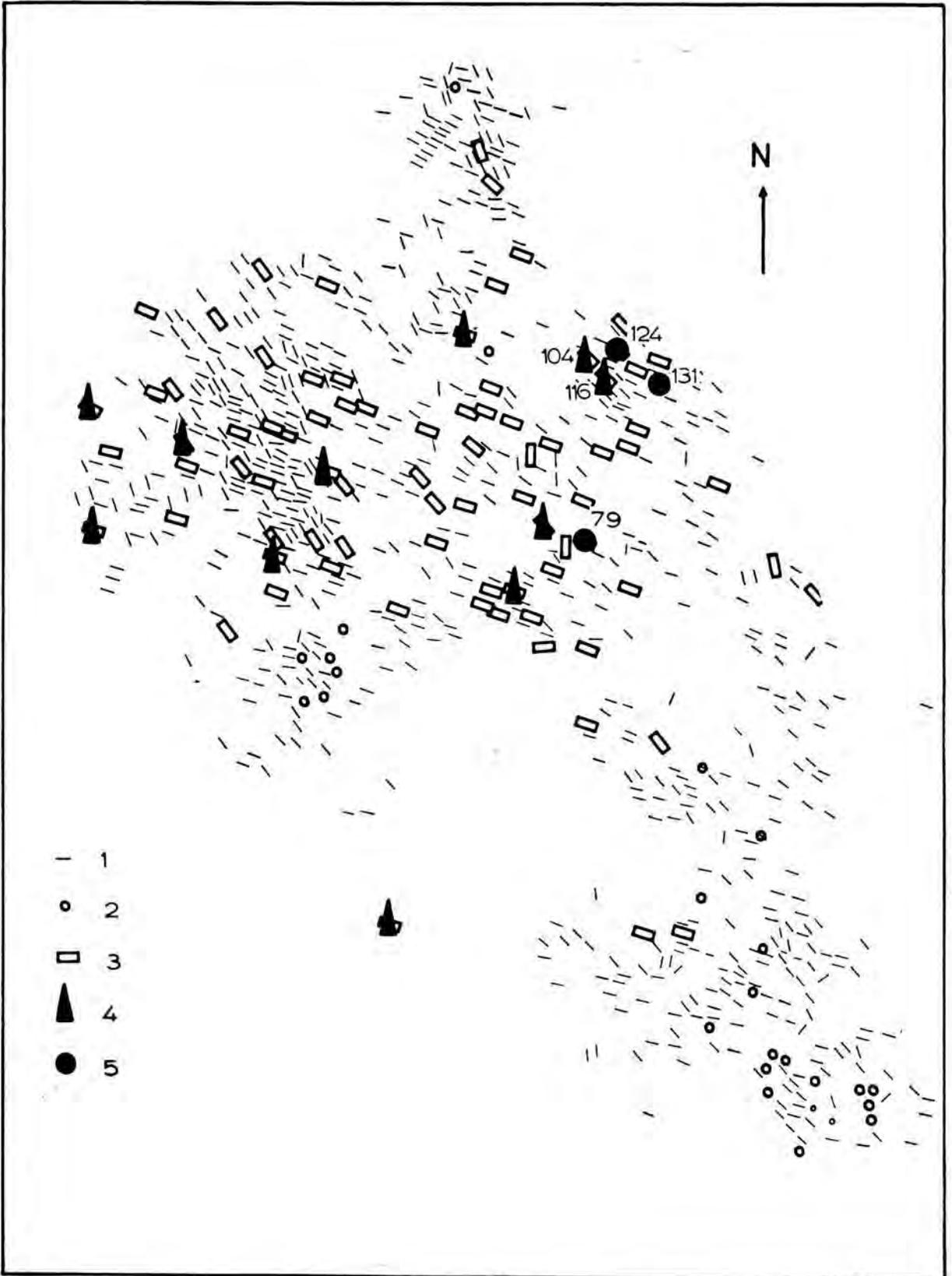
Karte 4. Devínska Nová Ves, schematischer Plan des Gräberfeldes. 1 Skelettgräber; 2 – Urnengräber; 3 – Reitergräber; 4 – einhenkelige Krüge.

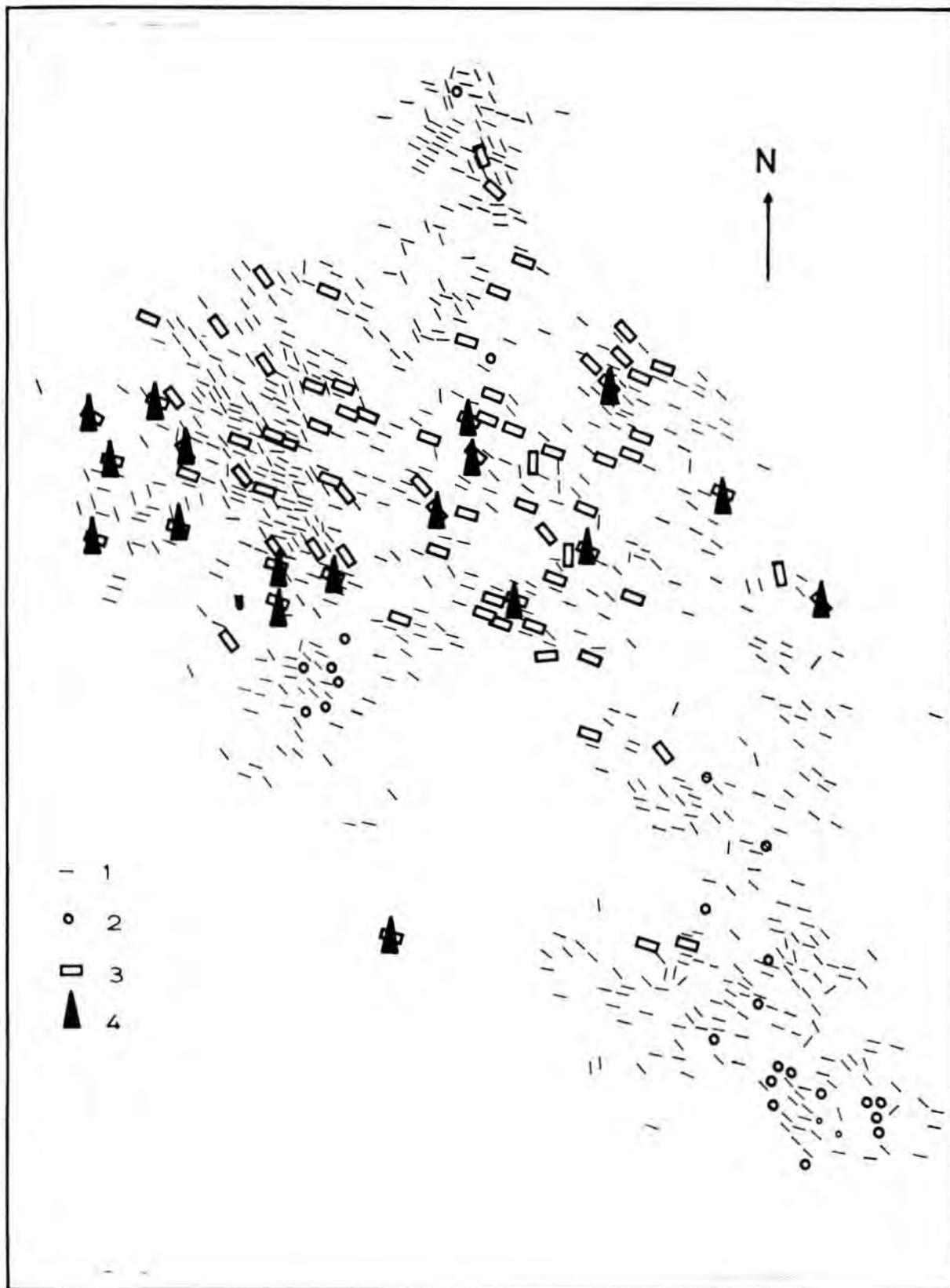
Karte 5. Devínska Nová Ves, schematischer Plan des Gräberfeldes. 1 – Skelettgräber; 2 – Urnengräber; 3 – Reitergräber; 4 – Donau Typ; 5 – Prager Typ; 6 – Lokalforn.

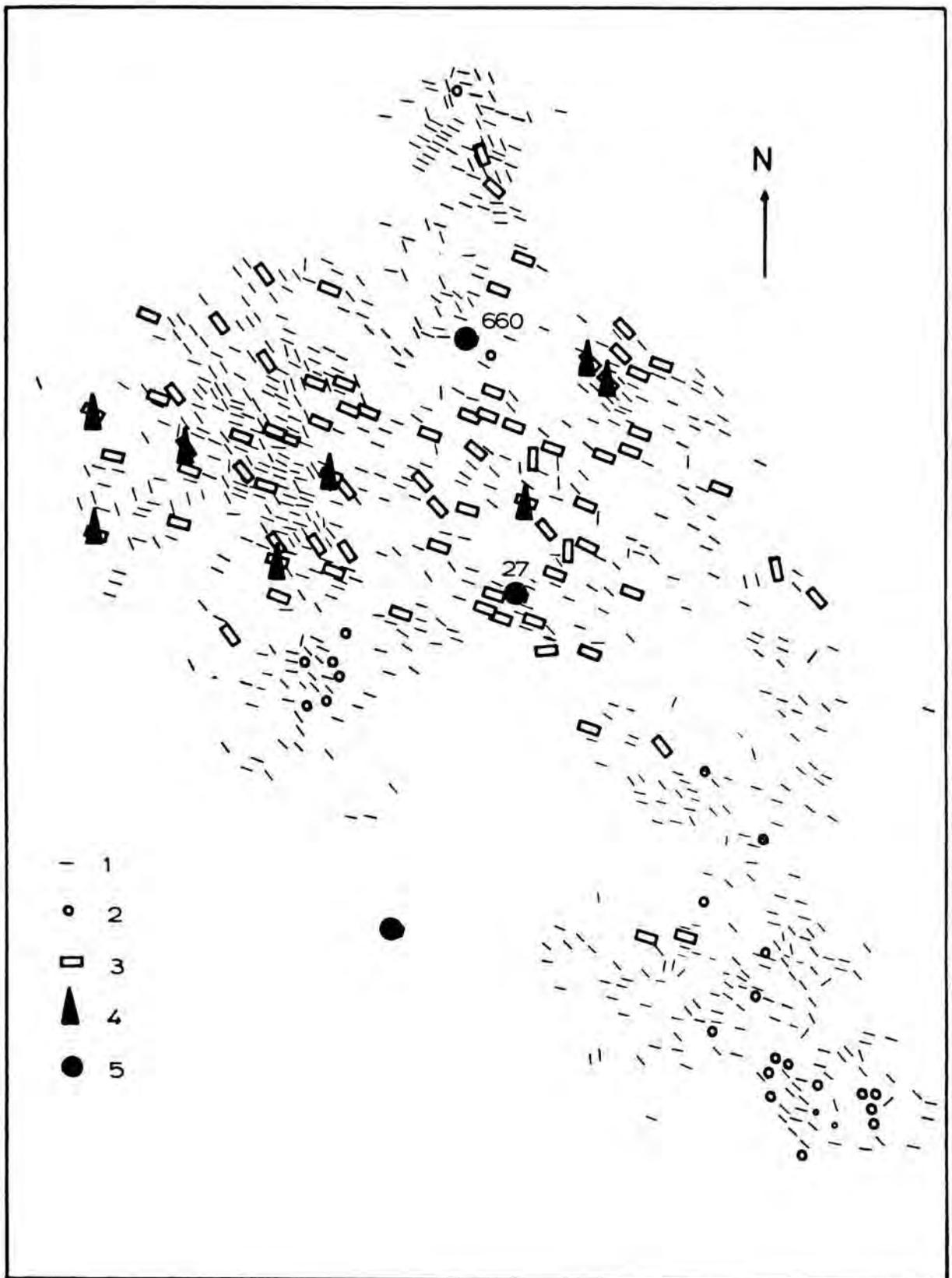
Karte 6. Devínska Nová Ves, schematischer Plan des Gräberfeldes. 1 - Skelettgräber; 2 - Urnengräber; 3 - Reitergräber; 4 - Augenperlen; 5 - Melonenkernperlen; 6 - kugelige Perlen und Perlen mit Streifenauflage. Die Lage der Gräber 60 und 532 ist nicht gesichert.

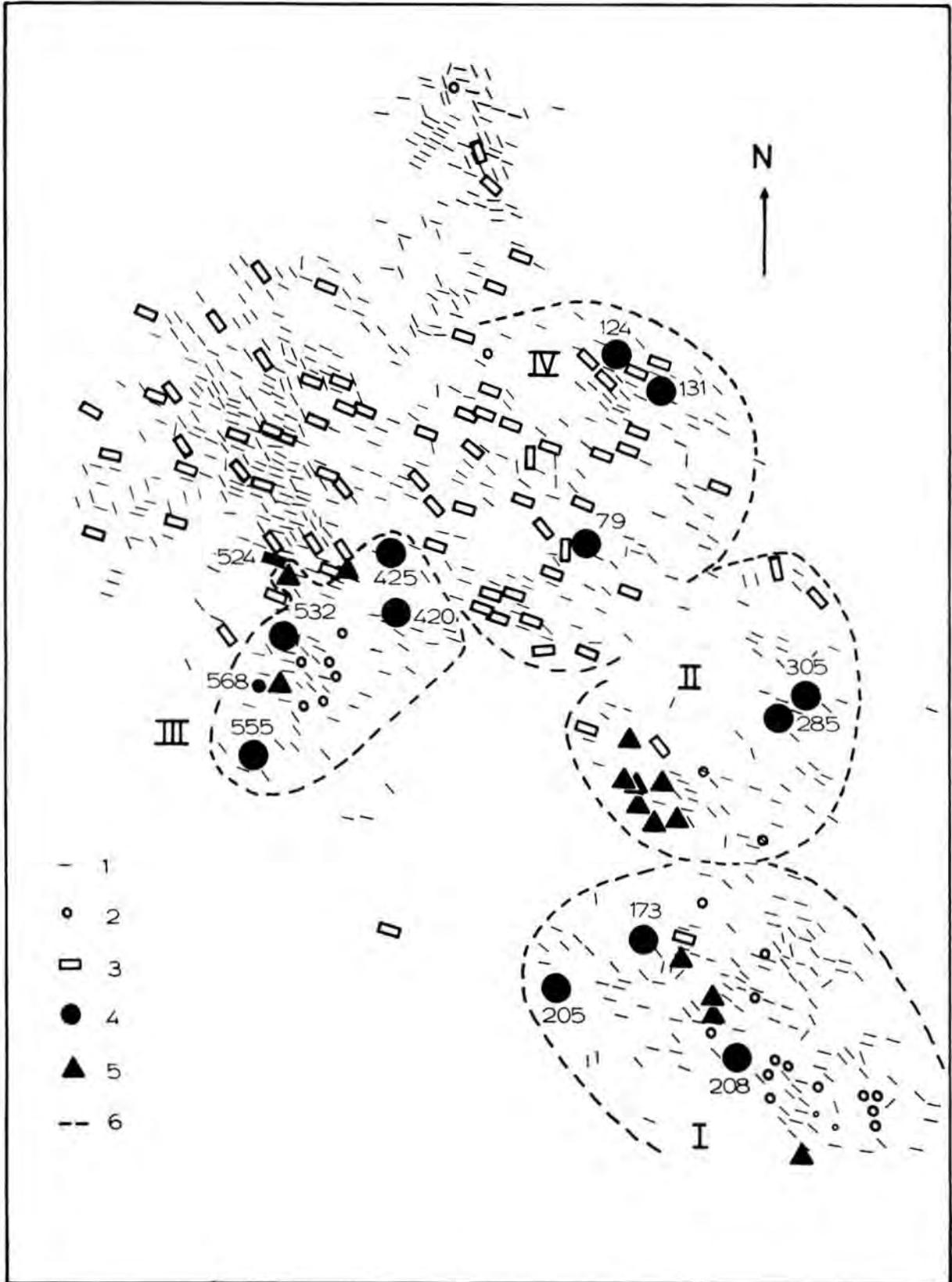
Karte 7. Devínska Nová Ves, schematischer Plan des Gräberfeldes. 1 - Skelettgräber; 2 - Urnengräber; 3 - Reitergräber; 4 - „avarische“ Gürtel; 5 - „byzantinische“ Gürtel. Die Lage des Grabes 131 ist nicht gesichert

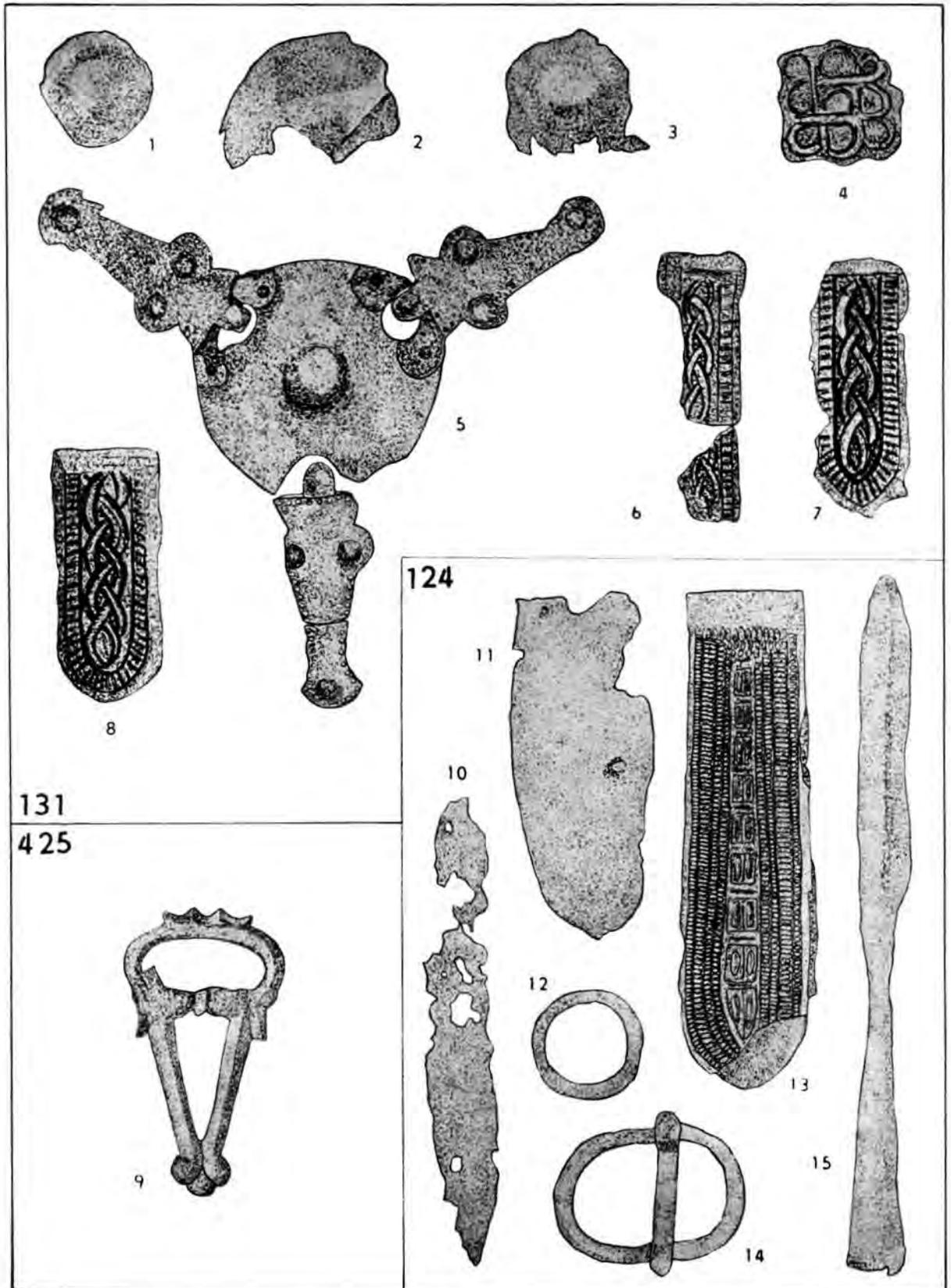
Karte 8. Devínska Nová Ves, schematischer Plan des Gräberfeldes. 1 – Skelettgräber; 2 – Urnengräber; 3 – Reitergräber; 4 – Zierstücke der Pferdeschirung.

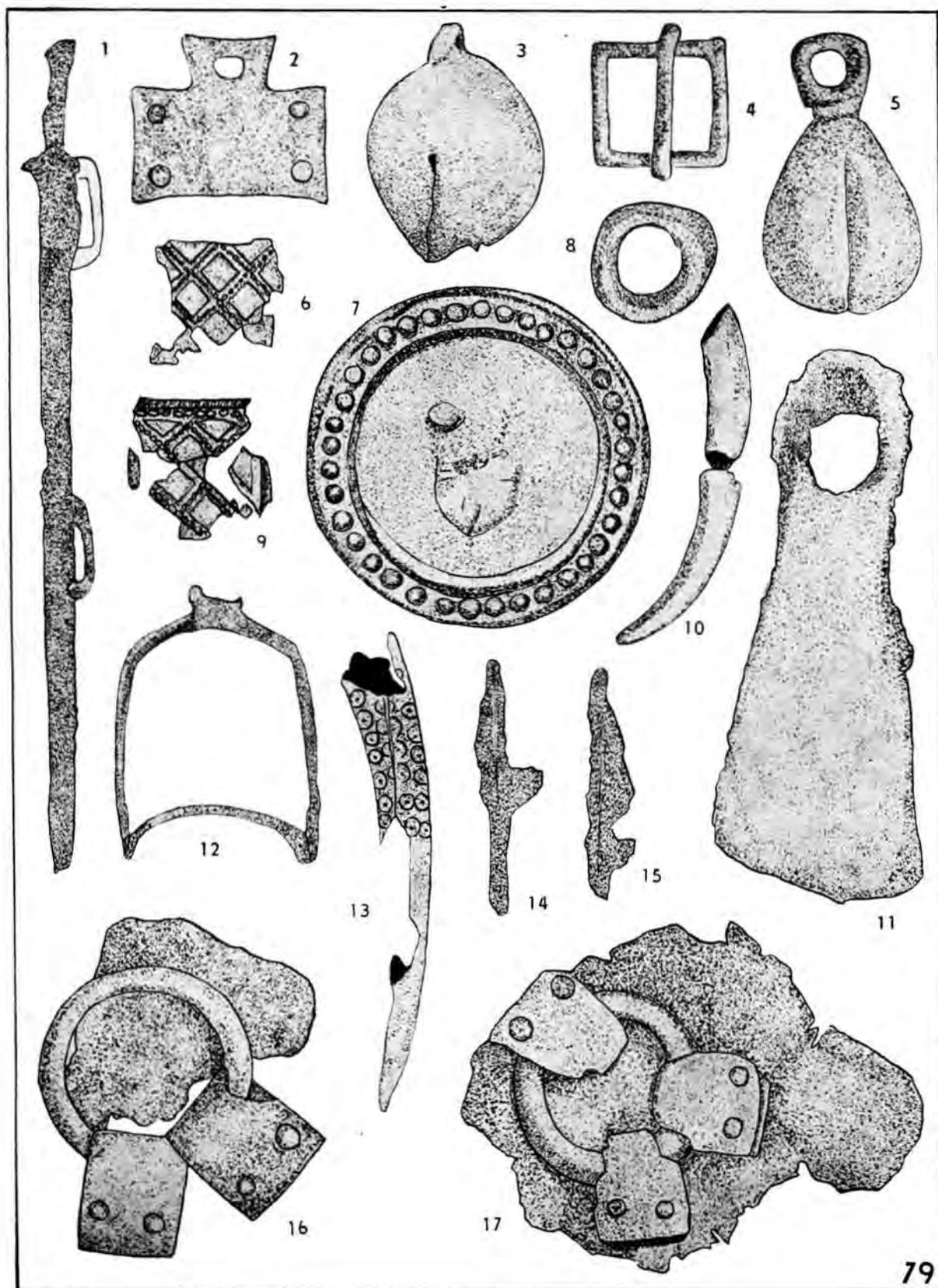
Karte 9. Devínska Nová Ves, schematischer Plan des Gräberfeldes. 1 — Skelettgräber; 2 — Urnengräber; 3 — Reitergräber; 4 — Gürtel mit Rankendekor; 5 — Gürtel mit Greifendekor.

Karte 10. Devínska Nová Ves, schematischer Plan des Gräberfeldes. 1 – Skelettgräber; 2 – Urnengräber; 3 – Reitergräber; 4 – absolut datierbare Gräber; 5 – Prager Typ; 6 – schematische Grenzen der Friedhofsareale I–IV. Die Lage der Gräber 131 und 532 ist nicht gesichert.

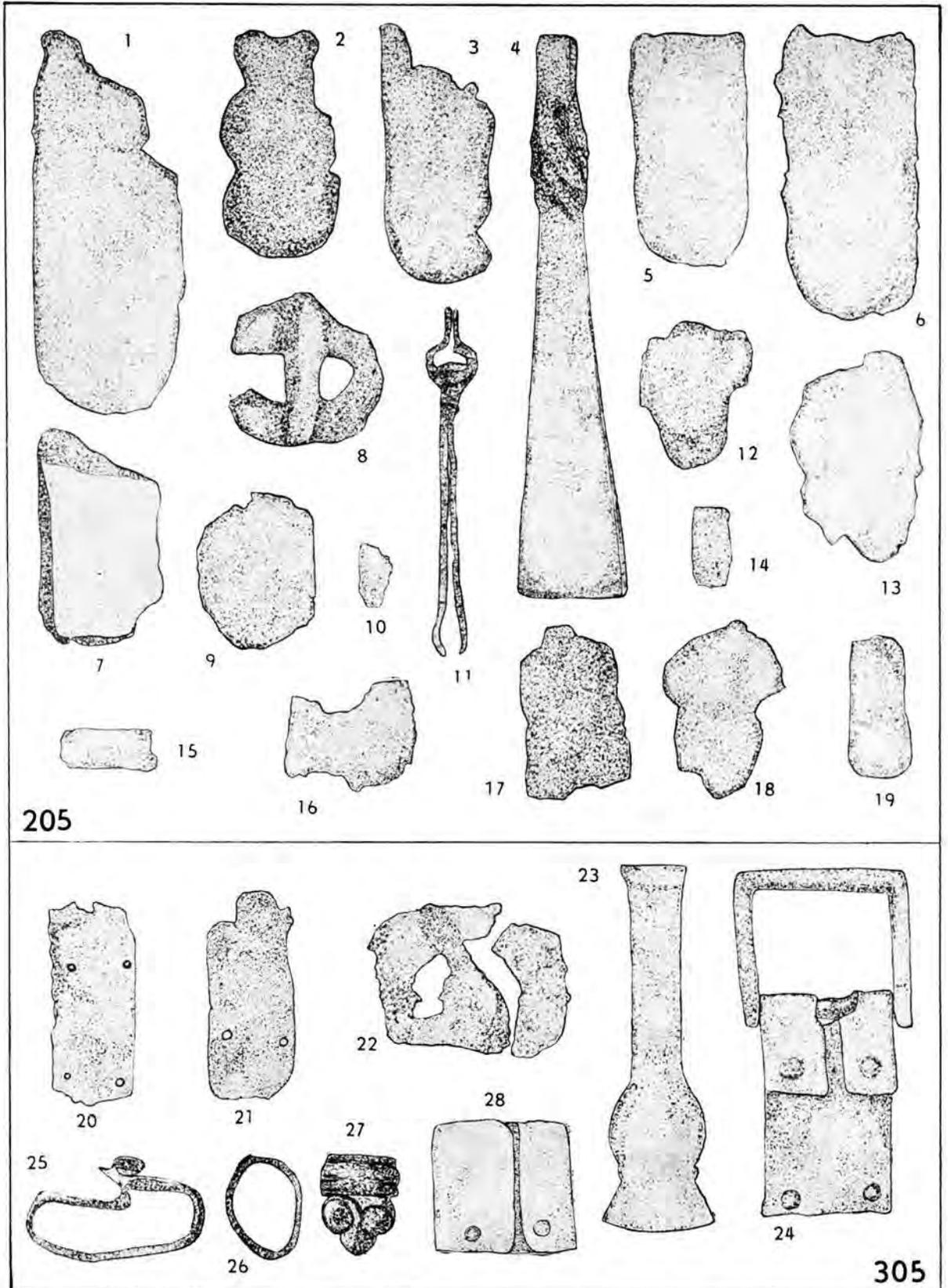

Taf. I. Devínska Nová Ves. 1–8 – Grab 131; 9 – Grab 425; 10–15 – Grab 124; (Grabinventare nach J. Eisner).

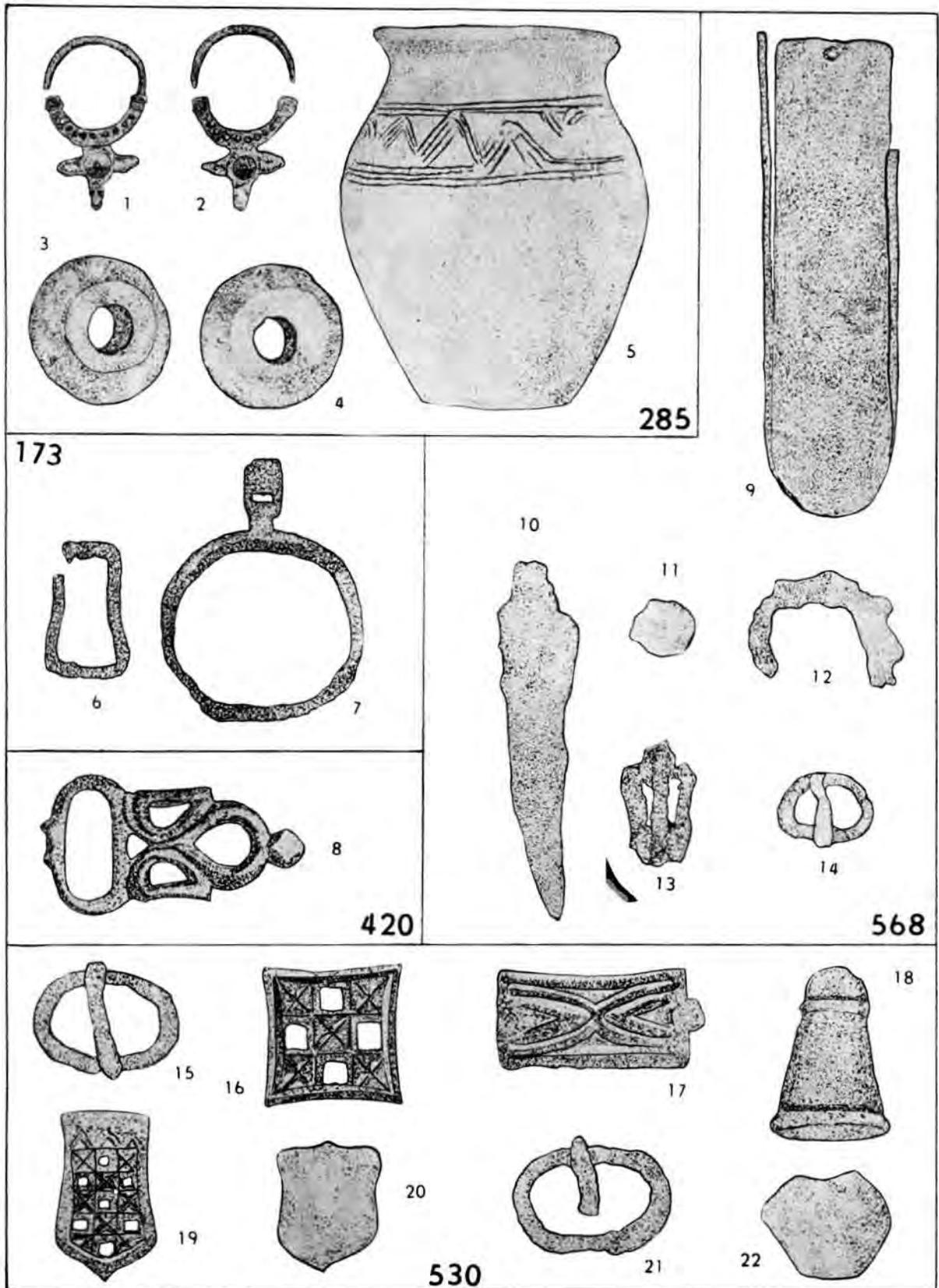

79

Taf. II. Devínska Nová Ves. 1-17 — Grab 79. Materialauswahl (Grabinventar nach J. Eisner).

Taf. III. Devínska Nová Ves. 1-19 - Grab 205; 20-28 - Grab 305 (Grabinventare nach J. Eisner).

Taf. IV. Devínska Nová Ves. 1-5 - Grab 285; 6, 7 - Grab 173; 8 - Grab 420; 9-14 - Grab 568; 15-22 - Grab 530 (Grabinventare nach J. Eisner).

SOUČASNÝ STAV STUDIA ZLATÝCH NÁDOB POKLADU ZE SĀNNICOLĀUL MARE (NAGYSZENTMIKLÓS)*

KLEMENT BENDA

Dvě podnětné, i když v mnohém sporné studie Szőkövy upozornily nedávno¹ na souvislosti výzdoby jedné části uměleckořemeslné produkce velkomoravského období s ornamentikou nagyszentmiklósského souboru. Potud je nutno se Szőkövy m i názory souhlasit, i když s některými výhradami.² Problematika pokladu z Nagyszentmiklós se tak přímo dotýká chronologických i stylově genetických otázek velkomoravského uměleckého řemesla, a to hned dvakrát: poprvé v časném tzv. blatnicko-mikulčickém horizontu,³ podruhé ve fázi drátkového a tepaného, resp. tlačeného šperku druhé poloviny IX. stol., tzv. horizontu staroměstského. Souvislosti zjišťujeme jednak ve výzdobných prvcích a v jejich vazbě, jednak ve způsobu, jakým jsou provedeny. Analogie v ikonografii zvěrných motivů (a také ojedinělých motivů nebo prvků figurálních) nevedou jednoznačně k nádobám pokladu. Zdůrazňujeme také, že motivický repertoár pozdních bronzových litých nákonců a kování a také dutých tlačených kulovitých knoflíků-gombíků není vztahy k souboru z Nagyszentmiklós zcela vyčerpán.

Pokusíme se nejprve nagyszentmiklósský soubor stručně charakterizovat a pak zaujmeme stanovisko k současným názorům na jeho datování a původ. Myslím, že by bylo vhodné, kdybychom u nálezů, jímž se literatura zabývá déle než stopadesát let, podrželi tradiční označení nebo alespoň psali maďarský název vedle rumunského.

Poklad nalezl r. 1799 ve vsi Nagyszentmiklós na dvoře své usedlosti rolník Nera Vuin sotva 30 cm pod povrchem. Vesnice leží několik kilometrů jižně od řeky Maruše nedaleko soutoku s Tisou v někdejší Torontálské župě (Banátsko). Vuin prodal zlaté nádoby dvěma řeckým obchodníkům, ti s nimi přišli do Pešti a tehdy se o nález dověděl císař František. Koupil jej pro svůj Münz- und Antikenkabinet. Ze sporů o odměnu mezi císařským dvorem a sedlákovou rodí-

nou vysvítá, že se asi ne celý poklad dostal do Vídně. Dnes je nález uložen v Kunsthistorisches Museum.⁴

Soubor pokladu tvoří třiadvacet zlatých nádob: 7 štíhlých konvic (č. 1–7),⁵ 1 oválná mísa se širokým držadlem na jedné delší straně (č. 8), 4 kruhové mělké ploché misky s přezkou k zavěšení (č. 9 a 10, 20 a 21), 2 oválné mísy na nožkách ukončené dovnitř obrácenou býčí hlavou (č. 13 a 14), další mísa s býčí hlavou buď nedokončená anebo hrubá napodobenina předchozích (č. 18), 2 ploché misky s držadlem (č. 15 a 16), 2 čišky tvaru obráceného komolého kužele (č. 11 a 12), 1 kulovitá číše (č. 19), 2 kalichy s mělkou miskovitou kupou (č. 22 a 23) a rhyton (č. 17).

Od doby obou prací Hampelových⁶ se rozlišují ve výzdobě nádob dva ornamentální styly, I. naturalističtější, II. abstraktnější. K I. stylu se obvykle přiřazují misky a konvice č. 1–10; teriomorfí misky č. 13 a 14, ploché misky č. 20 a 21, misky s držadly č. 15 a 16 a kulovitá číše č. 19 k stylu II. Mezi oběma styly nelze vést přesnou hranici: tak okrajové bordury mísy č. 8 a patéry č. 10 jsou na přechodu. Nezdobené nádoby (čišky č. 11 a 12, rhyton č. 17, hrubá teriomorfí miska č. 18 a oba kalichy č. 22 a 23) bývají autory různě spojovány buď s I. nebo s II. stylem. Dodejme hned, že ačkoli abstraktnější II. styl je vývojově pokročilejší, není sám o sobě oporou pro stanovení mladší skupiny uvnitř souboru a může naznačovat spíše rozdíly a souvislosti dílenské.⁷ Konvice č. 3 a 4, patéry č. 9 a 10, čišky č. 11 a 12, teriomorfí nádoby č. 13 a 14, misky s držadly č. 15 a 16 a kalichy č. 22 a 23 jsou párové; přitom u patér, misek s držadlem a misek s býčí hlavou je prvá nádoba vždy o poznání jemnější práce než druhá. Výška konvic kolísá mezi 21–36 cm, průměr patér mezi 12–14,7 cm, „býčí“ misky jsou 11 cm vysoké a široké 12,2 cm, kalichy jen 6,5 cm vysoké. Několik charakteristických rozměrů jsme uvedli proto, aby bylo zřejmé, že nádoby jsou poměrně

* Referát přednesený na konferenci O počiatkoch feudalizmu na Slovensku ve Smolenicích dne 14. XI. 1963.

malé (průměr dnešního stolního talíře se pohybuje kolem 23 cm).

Jde o pozůstatky snad dvou miniaturních stolních souprav. Poklad váží celkem 9,9258 kg, obsah ryzího zlata kolísá u jednotlivých nádob mezi 19,5–22 karáty, jen u konvice č. 2 klesá na 18 karátů, u rhyta č. 17 dokonce na 12 karátů.⁸ Nejtěžší nádobou je konvice č. 1, která váží 2149 g, číšky č. 11 a 12 pak jen 74, resp. 71 g.

Všechny nádoby byly ze zlatého plechu vytepány, a to vždy po částech, jež byly nakonec spojeny letováním.⁹ Tepecká technika je dokonale zvládnuta. Tak např. byl vnitřní medailon dna misky č. 21, vyplněný složitým systémem palmetoidů,¹⁰ nejprve zvláště vytepán, pokleslé pozadí potom vystříháno a jakoby prolamovaný obrazec připojen k vlastnímu dnu. Gryf na rubové straně dna misky byl vytepán před vložením vnitřní ažúrově výplně. Také ornamentální vlys na vnějším okraji téže misky byl přiletován, zatím co vnitřní okraj je v ozdobnou borduru prostě vytepán. Předpokládáme-li u této patéry, že litá přezka byla připojena dodatečně, bylo u misek č. 9 a 10 místo ve výzdobě tepaného vlysu vnějšího okraje pro připevnění přezek předem vyspořeno.

Kromě tepání se uplatnila zejména cizelura; u párových nádob je na hrubší z obou ornament rytím teprve dotvářen.¹¹ Pozadí ornamentovaných bordur zdrsnují většinou důlkové a kroužkové kolky, a tím zvýrazňují plochý reliéf výzdoby. Filigránní techniky v širokém smyslu slova zastupuje přesekávaný drát, který obtáčí např. plastický prsteneček v dolní části hrdla konvice č. 5, a jen naznačený kroucený drátek, např. kolem medailonů na dně obou misek s držadly (č. 15 a 16). Granulaci imitují velké lité kulovité perly přitavené v páscích kolem okraje kvadrilobálního ústí konvic č. 1 a 6. Jindy, např. na konvici č. 6, nahrazuje torování cizelura právě tak, jako perlůvcový pás na okrajích pletencové bordury medailonů konvice č. 2 byl jen vytepán a dokončen rydlem.

Inkrustaci lze doložit na rhytu (obvod je celkem čtyřikrát na různých místech ovinut pásem půlkruhových příhrádek, z nichž barevná výplň, nejspíše skelná pasta, dávno vypadla) a na kulovité čišce č. 19. Tam se zachovaly dva vícebarevné ca-bochony. Bylo jich původně třicet (z toho šest velkých) a literatura je na rozpacích, zda byly emailované (Mavrodinov) anebo ze skla (Zimmermann). Právě tak není jednoznačně rozhodnuto, zda snad pozadí ornamentálních vlysu na nádobách č. 13, 14 a 19 nebylo pokryto původně emailovou pastou.¹²

Zvěrnými a figurálními motivy byly vyzdobeny konvice č. 2 a 7, široké držadlo oválné misky č. 8, medailony uprostřed dna na miskách č. 15, 16, 21 a 22 a medailony na obvodu číšky č. 19. Výklad zvěrných motivů na nádobách č. 8–21 nečiní obtíž: jde jednak o gryfy typu senmurv a páskudž, jednak o zápas gryfa typu senmurv s laní (na rubu misky č. 21 uprostřed dna) a konečně o skupinu čtyř heraldicky afrontovaných gryfů (první pár jsou vlastně šelmy s psovitou hlavou, druhý pár gryfové typu páskudž) kolem stylizovaného palmetového stromu (tzv. sásánovská palmeta). Figurální scény na konvicích č. 2 a 7 nutno interpretovat mytologicky. K výkladu jejich obsahu a k rozboru ikonografických prvků přispěli nejvíce N. F e t t i c h, N. M a v r o d i n o v a zejména A. A l f ö l d i.¹³ Široká pletencová páska vytváří na konvici č. 2 čtyři medailony s výjevem královského lovu, návratu z vítězné bitvy, únosu „víly“ Nágy orlem Garudou (indická varianta mýtu o Ganymedovi) a konečně páskudže, trhajícího laň. S motivem Garudy a Nágy se setkáme ještě na obou medailonech konvice č. 7. Na této konvici najdeme i další zvěrné a figurální motivy: na hrdle to jsou čápi nebo volavky mezi stylizovanými stromy,¹⁴ boky nádoby oválného průřezu zaplňují postavy mužů se zvednutými pažemi, sedících na gryfech nebo na kentaurech. Mezi těmito výjevy a scénou královského lovu na konvici č. 2 existuje těsná souvislost. Zde je také východisko F e t t i c h o v a motivu „triumfujícího Dionysa“.¹⁵

Z hlediska výzdobného repertoáru našich památek předvelkomoravského a velkomoravského období je nutno věnovat největší pozornost rostlinnému ornamentu souboru. Tato složka výzdoby byla posud nejvíce zanedbávána, ačkoli má zejména pro úvahy o provenienci jednotlivých skupin nádob pokladu rozhodující význam.¹⁶ Z dosavadních prací se zabývají systematicky rostlinnou výzdobou nádob jen studie Z i m m e r m a n n o v a a H o r v á t h o v a a monografie M a v r o d i n o v o v a.¹⁷ Zatím co E. H. Z i m m e r m a n n, R i e g l ů v pokračovatel ve *Spätromische Kunstindustrie*, plně rozpoznal úlohu ornamentu také pro vnitřní i absolutní chronologii souboru, N. M a v r o d i n o v, i když ornamentu věnuje celé dvě kapitoly své obsáhlé knihy, jej nad ostatní výzdobné složky nepovýšil, přestože celý okruh nálezů vízických se k pokladu (viz o tom dále) se opírá právě o shody a podobnosti v rostlinné výzdobě. Způsob, jakým oba autoři o ornamentu pojednali, charakterizuje také jejich celkový pohled na soubor: Z i m m e r m a n n se snaží nalézt genetickou souvislost mezi jednotlivými

vými prvky rostlinné výzdoby na různých nádobách pokladu, neboť jej považuje za jednolitý celek, vzniklý v krátkém časovém úseku v jedné slohové oblasti. Ma v r o d i n o v naproti tomu pojal rozbor příliš analyticky, rozpitval motivy na jednotlivé elementy a hledá k nim analogie ze Středomoří, Blízkého Východu a Střední Asie. Tak se mu rozpadá systém a výstavba ornamentu a souvislosti se ztrácejí. Jednotlivé analogie váží matematicky; málo rozlišuje jejich rozdílnou únosnost.

Také poslední práce L á s z l ó v y a C s a l l á n y o v a, věnované otázkám datování pokladu, trpí přeanalysováním rostlinného ornamentu. Jejich rozbor se pohybuje na hranicích rozboru technologického.¹⁸

Studie Z i m m e r m a n n o v a je bohužel dosti stručná a všechny souvislosti motivů a systémů nevyčerpává. Také komparační materiál Z i m m e r m a n n ů v je poměrně chudý; omezuje se vlastně na ornamentální plastiku dvou kavkazských kostelů, v Čab-Erdě (kol. 830) a v Kutaisi (datování?) v Gruzínsku. Šířeji založené práci H o r v á t h o v ě věnujeme pozornost později.

Všimněme si nejprve té součásti rostlinné výzdoby, která stojí antickému pojetí ornamentu nejbližší, totiž rozvětvené vlnité úponky na okrajových bordurách patěr č. 9 a 10. Srovnajme obě úponky s vlnitou úponkou bronzových dveří cařihradské sv. Sofie (kol. 840).¹⁹

I byzantská úponka na sklonku pozdního ikonoklasmu a počínajícího makedonského období (od

Obr. 1. Úponkovitá bordura na okraji misky č. 9 z Nagyszentmiklós.

Obr. 2. Část bronzového ornamentálního vlysu ostění portálu chrámu sv. Sofie v Cařihradě (kol. r. 840). Podle J. Ebersolta.

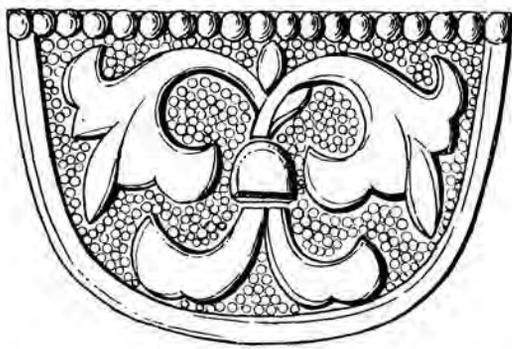
r. 867) je silně denaturalizována: nabyla podoby trubkovitého stvolu, z něhož tu a tam vyrůstají palmetové trojlisty. Dvojnásobná rozvilinová větvení zakončují střídavě jetelový trojlist, čtyřlíst, kuličky a krátký hrozen. Zajímají nás především místa, kde se úponka větví. Větvení předchází vždy prstencovitě zduření stvolu a liliovitá pochva (vlastně opět palmetový trojlist). V témže místě, kde se odděluje hrozen, odděluje se i rozvilina.

Na úponkách obou misek se střídají palmeta s trojlistou korunkou a akantová polopalmeta. Jednotlivé vlny úponky jsou ve srovnání s cařihradskou značně protáhlejší. Každé rozvětvení je však provedeno obdobně: prstencovitý útvar a tři palmetové úkrojky tvoří pochvu, z níž vychází rozvětvený stonek. Z každého stonku úponky se tu však odděluje ještě po listenu; ten nelze srovnat se svinutými révovými úponky sofijského vlysu. Ve vztahu k ostatním nádobám pokladu tvoří předstupeň k palmetoidům tzv. II. stylu. Na misce č. 10 není úponka vedena souvisle. Neporozumění prstenci a palmetovému trojlistu v místech větvení způsobilo, že se změnilo v segmentové nebo srpkovité kolénko se třemi samostatnými úkrojky. Segmentový nebo srpkový článek je typickou součástí výzdobného systému velkomoravských gombiků.

Zdlouhavý popis byl nezbytný, jestliže jsme chtěli alespoň na jednom příkladě uvést konkrétní způsob abstrakce a geometrizace relativně naturalistického prototypu. Také čtyřlístový útvar na vnější ploše kvadrilobálního ústí konvice č. 6, sestavený ze dvou polovičních akantových listů a ze dvou akantových kalichů (skládá je zase poloviční akant, doprostřed je vložen vejčitý listek) vyrůstá zase ze segmentového kolénka. Formami polovičních akantů se k tomuto centrálnímu motivu řadí i rozvětvená vlnitá úponka spodní strany širokého okraje konvice č. 3, již je nutno předpokládat také u konvice č. 4, kde je ústí odlomeno, a pak vlnitá úponka držadla misky č. 8.

Další vlysy na okrajích nádob a na obvodu medailonů vytváří obloučková páska. Zvláště výrazně se tento systém uplatnil jako výplň bordury medailonů konvice č. 7. Jde tu o další původem antický motiv, jehož východiskem je přerušovaná vlnitá úponka.²⁰ Patky jednotlivých obloučků jsou zdůrazněny kroužky s tečkou uprostřed. Na každém je zavěšen jeden ze dvou typů palmetovitých útvarů, které se pravidelně střídají. Právě tento systém, totiž obloučkový vlys nebo obloučková páska se zavěšenými palmetovými útvary, stejnými nebo obdobnými, vyplňuje povrch více než 60 procent publikovaných gombiků.²¹ Vůbec nejbližší obdobou zavě-

šených palmet obvodového vlysu medailonů konvice č. 17 jsou asi závěsky z hrobu 965 v Birce (Švédsko), vystřižené ze zdobného okraje stříbrné mísy, již H. A r b m a n považuje za import z chazarské oblasti a klade do první poloviny IX. stol. Zdvojené (přesněji: v superpozici) akantové palmety jsou zavěšeny na obloučkových páskách.

Obr. 3. Centrální palmetový motiv na ústí konvice č. 6 z Nagyszentmiklós.

K obloučkovému vlysu na konvici č. 7 se řadí i páska na vydutém prstenci mezi tělem a podstavou na konvici č. 6. Také zde je palmetový motiv v superpozici.

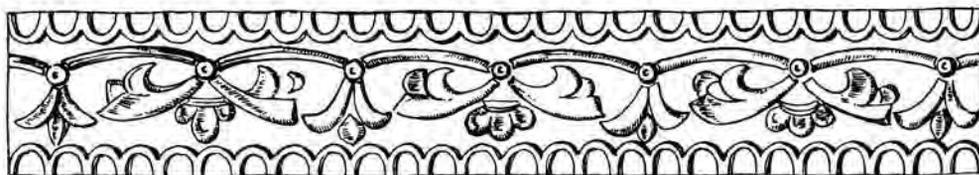
Obloučkový vlys je základem výzdoby na bordurách obou teriomorfních misek č. 13 a 14, patér

ným zapojením palmetové korunky, složené ze tří uprostřed prozřábnutých vejčitých lístků, ve dvou rozměrech. Je to schéma tzv. liliovitého motivu, jež se v několika variantách často objevuje na litých jazykovitých, obvykle prolamovaných nákoncích pozdní avarské doby (např. Dolní Dunajovice — hrob 7, Münchendorf — hrob 7, Kiskőrös — hrob 147 atd.). Vznikání tohoto abstraktního útvaru jsme mohli sledovat na obvodové pásce medailonů konvice č. 7 a také na úponkách patér č. 9 a 10: uvědomujeme si, že jde o nenáhlou změnu názoru na rostlinný ornament, který se nakonec dostává do poloh arabsky.

Vznik palmetoidů dobře ukazuje superponovaný (opakuje se pětkrát nad sebou) rozvilinový motiv na držadlech misek č. 15 a 16: pyramidovitě uspořádaná výplň je směrem ke konci držadla stále abstraktnější. Podobně je tomu i kolem „obličejové“ části býčích hlav misek č. 13 a 14 a na úponce jazykovitého nákončí z nálezu ve štýrském Hohenbergu.²² O původu palmetoidů se ještě zmíníme při úvahách o tzv. stylovém okruhu pokladu. Dodejme ještě, že číška č. 19 a misky č. 20 a zejména č. 21 pokročily v abstrakci a redukcí ornamentální složky nejdál.

Epigrafická složka pokladu

Na nádobách nagyszentmiklösského souboru najdeme trojí druh nápisů:

Obr. 4. Rozvinutý obloučkový vlys na borduře medailonů konvice č. 7 z Nagyszentmiklós.

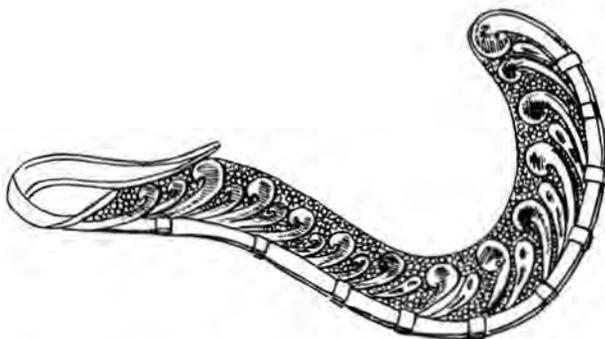
s držadly č. 15 a 16, plochých kruhových misek s přezkami č. 20 a 21 a do jisté míry také kulovité číšky č. 19. Abstrakce tu však pokročila natolik, že všechny rostlinné prvky výzdoby konvic a patér č. 9 a 10 (úponka, polopalmety, liliovité palmety, rozety) jsou podány v jediné podobě geometrizovaného palmetoidu, tyčinky na jednom konci nesouměrně ztluštělé. Vegetabilní, i když zase abstraktní podobu si nejdéle udržují vejčité lístky, jichž se nejčastěji užívá jako prvků výplňkových. Tím jsme také charakterizovali tzv. II. styl.

Šíji býčích hlav na miskách č. 13 a 14 pokrývá plastická kobercová výzdoba, vytvořená nekoneč-

1) Dvakrát stejný nápis řecký, psaný zčásti kapitálkami, zčásti typy kurzivními v pásu kolem medailonu s řeckým stejnoramenným křížem (tzv. *Dreiblattkreuz*) na dně misek č. 9 a 10. Poslední práce (I. G o š e v, E. H. M i n n s, F. A l t h e i m, Z. K á d á r)²³ ustálily čtení vždy s malými obměnami u jednotlivých autorů takto: *διά ἑδατος ἀναπλυσσον κ(ύρι)ε εἰς ζωήν (nebo βίον) αἰδίων*. Místo *ἀναπλυσσον* také *ἀναπαισσον*. Navazují přitom na staré čtení K e i l o v o (1888).²⁴ Různá čtení nic nezměnila na původním H a m p e l o v ě pravděpodobném určení funkce misek, že totiž nějak souvisely s křesťanským kultem přesto, že přezky k zavěšení byly na miskách hned

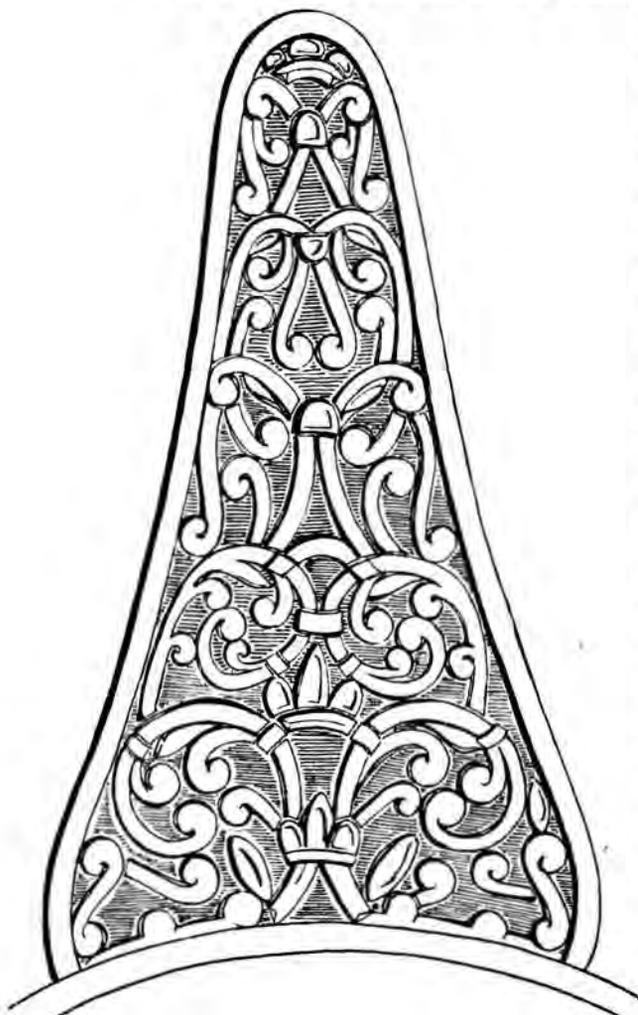
Obr. 5. Okrajová bordura stříbrné mísy, z níž byly vystříhány části pro závěsky z hrobu 965 v Birce. Podle H. Arbmanna, Acta Archaeol. (København) 13, 1942.

Obr. 8. Palmetoidní útvary, které ohraničují obličejovou část býčí hlavy na teriomorfní misce č. 14 z Nagyszentmiklós.

Obr. 6. Obvodový vlys medailonu na vnější straně dna mísky č. 21 z Nagyszentmiklós.

Obr. 7. Ornamentální výplň držadla mísky č. 15 z Nagyszentmiklós.

od počátku. Podle obsahu nápisu soudí se většinou na mísky křestní.

Čtení naprosto odlišná podávají G. F e h é r a Gy. L á s z l ó.²⁵ V druhé polovině nápisu, ne právě dobře čitelné, vidí vlastní jméno Stéfanos a Paulos (v genitivu). Protože se domnívá, že charakter typů ukazuje na IX.—X. stol., má F e h é r za to, opíraje se o řecký pramen XII. stol., že je v nápisu jmenován maďarský kníže Gyula, kterého r. 955 pokřtili v Cařihradě na jméno Štěpán. Tam byly prý mísky také zhotoveny. L á s z l ó naproti tomu myslí na Vajka-Štěpána I. Tím dochází k závěru, že celý soubor byl pohromadě teprve na začátku XI. stol. L á s z l ó předpokládá, že jej Štěpán I. věnoval Ajtonyovi ještě dřív než mezi nimi došlo r. 1028 k roztržce. Někdy brzo potom se prý poklad dostal do země. Kromě o interpretaci nápisů opírá L á s z l ó svůj názor o ryté stejnoramenné křížky na konvicích č. 3 a 4 (vyplňují kapkovitá pole na výduti); srovnává je s raženými křížky na arpádovských mincích. S týmiž křížky se však setkáváme od karolinské doby, např. na mincích wessexských. Proti názorům F e h é r o v ý m a L á s z l o v ý m se postavili také badatelé maďarští (A. A l f ö l d i, Z. K á d á r).

2) Na obvodu medailonu na vnitřní straně dna mísky č. 21 je vytlačen velmi pravděpodobně nápis turecký, psaný řeckými kapitálními literami. Na rozdíl od obou předchozích jej lze snadno přepsat: *BOYHAA. ZOAIAN. TECH. AYETOIGH.*

BOYTAOYA. ZΩAΠIAN. TAΓΠOΓH. HTZIH. TAICH. W. Thom sen²⁶ jej čte takto: „*Le zoapan Bouila a achevé la coupe (n. cette coupe) à boire qui par le zoapan Boutaul a été adaptée à être suspendue*“. Thom sen považuje — podobně jako dávno předtím Hampe l, který ovšem za jazyk nápisu pokládal góštínu — slova *Boila* a *Butaul* za vlastní jména, slovo „zoapan“ (psáno jednou s oméga, jednou s omikron) za titul (srv. náš župan, maď. *ispán*, něm. *der Gespan*), a to nejspíše za starobulharský. Pro obsah nápisu jsou zejména důležitá slova „dygetygi“ (kmen „dyg-“: dokončit, udělat, příp. dát udělat) a „tagrogi“ (kmen „tag-“: upevnit, připojit, zavěsit). Gy. Németh a G. Fehér²⁷ naproti tomu soudí, že slovo „zoapan“ nelze pokládat za titul, nýbrž za vlastní, rodové jméno. U Konstantina Porfýrogeneta (*De administrando imperio*) je jmenován pečenežský náčelník Bata z rodu Tzopon. Oba badatelé se domnívají, že slovo „zoapan“ odpovídá Tzopon: že totiž jde o různý zápis výslovnosti, již suponují jako *[čaban]*.²⁸ Jména objednatelů jsou podle nich složená ze jména rodového a vlastního. Németh čte nápis takto: „*Die Schale des Boila Čaban, in seinem Auftrage wurde sie angeführt, Butaul Čaban hat ihr die Schnalle machen lassen, seine Trinkschale ist sie*“. Boila a Butaul jsou podle tohoto výkladu potomky Batovými a poklad je tedy pečenežský. To ovšem není interpretace ani historická, ani filologická. Dodejme, že většina badatelů považuje čtení Thom sen o v o za nejpravděpodobnější (Alföldi). Mavrodin o v²⁹ upozorňuje, že se slovo „boila“ vyskytuje na starobulharských epigrafických památkách. Jeho vlastní čtení nápisu je jen variací čtení Thom sen o v a, v detailech předčí fantastičnost Németh a: Boila a Butaul jsou děd a vnuk (!), „zoapan“ je jméno vlastní, ale osobní, nikoli rodové.

3) Přečíst uspokojivě třetí skupinu nápisů se

Obr. 9. Později vytlačený tzv. runový nápis pod okrajem misky č. 9 z Nagyszentmiklós.

posud nepodařilo. Tato skupina je nejpočetnější. Patří k ní 16 nápisů na nádobách č. 2–6, 8, 9, 11, 15–17, 22 a 23. Všechny, s výjimkou nápisu na vnitřní straně okraje oválné mísy č. 8, byly vyryty dodatečně, zčásti ledabyle a podle umístění náhodně. Na míse č. 8 bylo místo pro nápis v ornamentálním vlysu vynecháno. Číslování těchto nápisů, zavedené rovněž Hampelem v jeho první monografii, neodpovídá číslování nádob. Nápis jsou psány písmem blízkým runám anebo typům orchonských Turků. Nápis se rozpadají ve skupiny: stejné slovo o čtyřech písmenech bylo vyryto na konvicích č. 3 a 4, táž skupina čtyř písmen se objevuje na počátku delšího nápisu na míse č. 8. Totéž slovo o 8 písmenech (dvě slova?) najdeme na misce č. 9, na rhytu č. 17 a na kališích č. 22 a 23. Podobně na obou patérách s držadly je vyryto další shodné slovo (4 typy). Podle způsobu provedení lze rozlišovat nápisů jednoduše tence vyryté ostrým hrotem (číslo nápisu podle Hampe la 5b, 6b, 7–16) a nápisů s plastickými protlačenými písmeny (nápis č. 1 na oválné míse č. 8, kde se s ním počítalo, 2–5a, 6a).

Nejodvážněji luští nápis Gy. Németh (srv. pozn. 27): na oválné míse čte opět *Boila Čaban*, na konvicích č. 3 a 4 čte *Boila*. Na konvici č. 6 (nápis č. 7a–c) čte *Säviing biče* („princezna“ *Säviing*), v ostatních slovech pak vidí pouhé označení nádob: talíř, pohár, nádoba atd. Je podivné, že se Gy. László³⁰ opírá při relativním chronologickém třídění souboru právě o shody v jednotlivých nápisích „runové“ skupiny, když je zřejmé, že až na jeden byly na nádoby vyryty nebo vytlačeny dodatečně. Poslední práci Altheim o v u, věnovanou m. j. i „runovým“ nápisům, znám jen z citací u Alföldiho a Kádára.³¹

Studium nápisové složky pokladu přineslo myslím zatím tyto výsledky: 1) Nápis na miskách č. 9 a 10 je křesťanského náboženského obsahu, i když o odstínech významu lze dále uvažovat; 2) jazyk nápisu na misce č. 21 je turecký, můžeme tu rozlišit dvě vlastní jména; 3) slovo „zoapan“ je pravděpodobně titul, který patřil ke každému z obou jmen; 4) „runové“ nápisů opakují skupiny písmen a s jedinou výjimkou byly vyryty po dohotovení nádob.

Nejbližší obdobou řeckého nápisu jsou asi začáteční slova žalmu 23 na okraji hrdla stříbrného džbánů Morganovy sbírky z vrapského nálezů (tzv. albánský poklad).³² „Runové“ nápisů nejsou v časném středověku ve východoevropských, resp. sibiřských nálezích kovových nádob výjimkou: upozorňují alespoň na stříbrnou konvici ze Suksun-

ského závodu (Permská oblast) v leningradské Ermitáži,³³ jež tvarově odpovídá konvici č. 2 nagyszentmiklósského souboru a kde nalézáme shodné typy. Konvici č. 2 musíme podle tvaru počítat k starším nádobám pokladu, i když nikoli k nejstarším. Jako druhý příklad uvádím indobaktrijskou stříbrnou mísu z někdejší sbírky Saltykovovy rovněž v leningradské Ermitáži.³⁴ Na pozadí mezi plastickými scénami původní výzdoby jsou primitivní ryté kresby figur se zvednutými pažemi s noži nebo šavlemi v rukou a opět „runové“ nápisy: je zřejmé, že nápisy vznikly v jiném prostředí než mísa. Příklady lze snadno rozmnožit. Pokud vím, žádný z těchto nápisů posud spolehlivě přečten nebyl.

* *
*

V příspěvku omezeném rozsahem nebylo možno při rozboru ornamentiky téma vyčerpat. Právě tak se u otázky tvarové geneze jednotlivých nádob omezíme na několik poznámek.

Za východisko tvaru konvic pokladu považujeme pozdněantické, resp. neohelénistické lahovitě tvary typu stříbrné láhve s tanečnicemi clevelandského Museum of Art nebo stříbrné láhve s výjevem uzdravení slepého z Britského musea a ploché stříbrné konvice s Nereidami na delfínech leningradské Ermitáže.³⁵ Obě první vázy je možno datovat na počátek V. stol., konvice s Nereidami je kolkem spolehlivě zařazena do doby Heráklíovy (610–641). Konvice s Nereidami vznikla pravděpodobně v černomořských dílnách;³⁶ kvadrilobálním ústím, plochým tělem a dvěma ostře ohraničenými kruhovými medailony (po jednom na každé straně) a plastickým prstencem na podhrdlí v mnohém předjímá proporční i tvarové vlastnosti jednotlivých konvic pokladu, zejména konvice č. 7. Dobou vzniku není konvice s Nereidami příliš vzdálena nejstarším nádobám nagyszentmiklósského nálezu.

Abbásovské stříbrné ploché zobákovité konvice vždy s dvěma medailony z Pavlovky a Malcevy, obě v Ermitáži, a další se souvislým výjevem a mnoha sásánovskými reminiscencemi z pařížské Bibliothéque Nationale,³⁷ jsou nagyszentmiklósským blízké pojetím rostlinného ornamentu, kroužkovými kolky zdrsňeným pozadím, kymatem na podhrdlí a rozčleněním těla. Konvice č. 2, vlastně láhev, má nejbližší obdoby v tvaru konvic ze Sukunského závodu a z Kurylovky v Permské oblasti a v konvici neznámého původu, získané ve 20. letech na trhu v Novgorodě, vesměs v Ermitáži.³⁸ Poslední dvě z uvedených nádob souvisí také mo-

tivicky (prezentují únos laně orlem a helénistickou idylu s volavkami) a formou sásánovské palmety jednak s výzdobou konvice č. 7, jednak konvice č. 2.

Poklad stříbrných a zlatých nádob z Vrapu v Albánii poskytuje těsnou tvarovou analogii pro konvici č. 5 ve stříbrném džbánů Morganovy sbírky.³⁹ Kolem výduti se vine rytý vlys stylizovaných lotosových(?) květů, pod okrajem ústí páska s řeckým nápisem náboženského obsahu, o němž jsme se již zmínili. Dodejme, že na tom souvislosti obou souborů přestávají mimo vzdálenou tvarovou souvislost držadel hlubokých misek sbírky Morganovy (stříbrná)⁴⁰ a Economovy (zlatá, držadlo zdobené)⁴¹ a oválné misky č. 8. Ornamentika vrapského pokladu je provedena ve formách „gryfové“ a úponkové výzdoby, založené na kruhovitě polopalmetě. Jak ještě naznačíme, považujeme tuto výzdobu, typickou pro lité bronzы převážně první poloviny VIII. stol., za starší než palmetoidy mladší složky nagyszentmiklósského souboru.

Nejbližší předstupně plochých patér najdeme zase jednak mezi neohelénistickými výrobky pontických dílen (tzv. Paternova miska pokladu z Malé Pereščepiny, kol r. 518, Leningrad, Ermitáž),⁴² zvláště pokud jde o vývin okrajové, zprvu úponkové bordury a o vytvoření středového medailonu obtáčeného nápisem, jednak mezi výrobky východněji položených iránských středisek posásánovské toreutiky (stříbrný talíř z Ermitáže,⁴³ zlatá miska z nálezu v Kočkaru rovněž v Ermitáži⁴⁴) a mezi hrubými barbarskými replikami takových výrobků (např. dvě stříbrné misky z Vjatky se zvěrnými scénami v medailonech uprostřed dna, Ermitáž⁴⁵). U těch pak především v motivickém repertoáru, zčásti pak také ve výrazněji miskovitě tvaru.

Původ teriomorfních misek č. 13 a 14 hledal již G. S u p k a⁴⁶ ve střední Asii. Další doklady přinesli M a v r o d i n o v⁴⁷ a zejména A l f ö l d i: upozornil totiž na bronzový pohár na nožce s dovnitř obrácenou hlavou šelmy na jedné straně kupy ze severního Iránu.⁴⁸ U patér s držadly jsou antické prototypy zřejmé na první pohled. Najdeme mezi nimi i patéry s mušlovitě žlábkovaným dnem (např. z esquilinského pokladu, Paříž, Petit Palais) nebo se středovým medailonem obtočeným ornamentální bordurou (stříbrná patéra z Ermitáže, zakoupená r. 1859 v Permi, kol. r. 500).⁴⁹

Jestliže u předchozích nádob pokladu, jejichž tvarem jsme se teď zabývali, jde vesměs o deriváty vzdáleně proporčními změnami, uspořádáním výzdoby a v neposlední řadě také povahou rostlinného ornamentu pozdněantickým a neohelénistickým

vzorům, takže si při všech souvislostech uvědomujeme jejich stylovou odlišnost, je tomu u rhyta č. 17 a u obou párových kalichů č. 22 a 23 jinak. Blízké obdoby rhyta nalézáme v inventáři pokladu z Malé Perešcepiny a v bohatém velmožském hrobě časně avarského období v Bócsi.⁵⁰ Mohlo by se namítnout, že tak jednoduchý tvar, jakým je rhyton z Nagyszentmiklós, se nebude snadno měnit. Avšak přihrádkovou inkrustaci v polokruhových políčkách si lze později než v VII. stol. sotva představit.

K oběma kalichům nacházíme přesnou analogii v pokladu stříbrných šperků a nádob datovaném stříbrnými mincemi Konstantina IV. Pogonata do poslední třetiny VII. stol. ze Zemianského Vrbovku.⁵¹ Mincemi téhož panovníka je datována číše na nožce z hrobu v Ozora-Tótipuszta. Zlomky nebo části dvou kalichů s polokulovitými číškami pocházejí také z 5. hrobu na Tihanyitér v Budapešti, další potom ze Szegedu-Átokházy.⁵² Je pravděpodobné, že tyto nádoby (č. 17, 22, 23) spolu s jednoduchými číškami č. 11 a 12 tvoří nejstarší vrstvu pokladu, jež souvisí s horizontem stříbrných tlačených kování avarské doby v Podunají okruhu Čadjavica-Martynovka a mladších. Alföldi ve své poslední práci uzavírá, že i pletencový pás, který obtáčí kapkovitá pole vyplněná raženými křížky na konvicích č. 3 a 4, vychází z tohoto okruhu podobně jako motiv tečky a čárky na držadle konvice č. 4. Nejsme si však jisti, zda také úponku na zdrsněném pozadí pod okrajem párové konvice č. 3 je možno datovat tak časně, nesdílíme-li Alföldiho názor, že stříbrná tlačená a bronzová litá kování jsou současná.⁵³ Stejná námitka mluví i proti zařazení konvice č. 2 do nejstarší vrstvy pokladu. Časové rozpětí nálezů, v nichž nalézáme tvarové nebo výzdobné obdoby k starším nádobám pokladu (od Bócsi po Zemiansky Vrbovok, Ozoru a Igar), nedovoluje jednoznačně stanovit, zda tyto nádoby souvisí dobou vzniku s 1. nebo 2. skupinou Csallányovou nebo Kovrigové.⁵⁴ Prvky geometrické výzdoby však ukazují k poslední třetině VII. stol. Z tohoto zařazení se však rhyton vymyká.

Rozmezí, kdy vznikla nejmladší část pokladu, k níž s výhradami, které jsme uvedli již při charakterizaci tzv. výzdobných stylů, počítáme nádoby č. 13 a 14, 15 a 16, 19, 20 a 21, kolísá mezi VIII. a IX. stoletím. K extrémním názorům je nutno počítat původní datování Hampelovo (1885)⁵⁵ do IV.—VI. stol. (prostředí gotsko-hunsko-gepidské), Mötelfindtovo (1925)⁵⁶ do XII. stol. podle domněle románských forem kalichů č. 22 a

23, Fehérovovo (1950) a Lászlovo (1957)²⁵ a Csallányovo (1959)⁵⁷ do X., resp. do XI. stol., tedy nejdříve do pokročilého staromaďarského prostředí na základě ikonografických a technologických shod s falérami z Rakamazu (Csallány).

Hlavní směr bádání však docházel k jiným výsledkům. Na počátku stojí druhá práce Hampelova, *Altertümer*, v níž se autor zabývá pokladem několikrát a v různých souvislostech.⁵⁸ Poučen především studií Keilovou²⁴ reviduje své dosavadní názory, vyslovuje se pro datování do VII.—IX. stol., váhá, zda má nález připsat Avarům nebo Bulharům a soudí, že vznikl v oblastech vyznívající městské kultury Chersonu a Pantikapaia. Prvý také začal vytvářet tzv. stylový okruh pokladu: spojuje s ním mimo další nálezy, jež pozdější studium vyloučilo, celky z Brestovace u Požegy a z Blatnice. N. P. Kondakov (1892)⁵⁹ se zabýval povýtce emailovou inkrustací pokladu. Jeho vznik spojuje s r. 864, kdy Bulhaři přijali křesťanství („křestní“ misky). Připisuje jej tedy jako prvý Bulharům. Na souboru rozlišuje byzantský a iránský podíl. Poklad byl prý vytvořen na byzantské půdě, nikoli však nutně v oblastech ruského Přičernomoří. Pro datování do VIII. stol. se vyslovil E. Díez (1906) na základě stylového rozboru nálezů z Krunglu a Hohenbergu.⁶⁰ Tím, aniž to bylo jeho záměrem, rozšířil počet nálezů shodné slohové orientace. Jeho cenná studie předjímá pozdější závěry Horváthovy (1935). E. H. Zimmermann (1923)⁶¹ rozdělil na základě analýsy ornamentu soubor do 3 skupin; nejstarší část — konvice č. 2 — klade do první poloviny IX. stol., ostatní konvice do doby kolem poloviny století, nádoby tzv. II. stylu mezi léta 870—890. Patřil některému „turkobilharskému“ vládci Dílnu, která jej vytepala, hledá opět v černomořské oblasti, nejspíše v Chersonu. Ten, jak soudí, si jediný zachoval význam ještě ve středověku. Do okruhu pokladu zařazuje Zimmermann nálezy z Blatnice, Brestovace, některá kování z nálezů v Keszthely (podle V. Lippa a J. Hampela; Lippovy výkopy nerespektovaly hrobové celky) a nález z Benepuszy, považovaný dnes většinou za mladší.⁶²

Alföldiho 2. díl průkopnické práce o konci římského panství v Panonii se dotýká problematiky pokladu na okraji jen zdánlivě.⁶³ Zdůvodnil, že mezi 2., sarmatskou, Hampelovou skupinou podunajských památek, kterou po Reineckovi definitivně vřadil do avarského období, a památkami staromaďarskými není kontinuita, ale hiát. Hiát vyplňuje skupina památek charakterizovaná

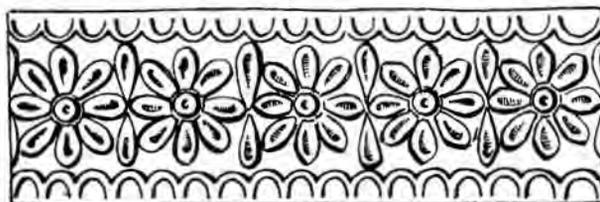
novými technikami, zvláště tepáním a pak tzv. hůlkovitou úponkou (*stabartige Ranke* — náš palmetoid). Tuto skupinu spojuje s Protobulhary a její nejvýznamnější součástí je právě poklad z Nagyszentmiklós. Přínos Alföldiho vystoupí nejlépe, srovnáme-li jeho výsledky se závěry práce Fettichovy z r. 1943:⁶⁴ ten rozlišuje jen památky avarské a staromaďarské a pokouší se doložit jejich dotyk. V současných pracích maďarských archeologů zjišťujeme, že teorie kontinuity posud nezanikla (B. Szöke).

T. Horváth ve významné studii o avarských pohřebištích v Kiskőrös-Városalatt a v Üllő⁶⁵ spojil poklad s celou skupinou litých kování a nákončí, zpravidla prolamovaných anebo s rytou výzdobou na hladkém či puncovaném zdrsňeném povrchu. Rostlinný ornament těchto nákončí a kování, většinou v ohni zlacených, užívá stejných prvků a motivů jako nádoby pokladu a tepaná zlatá nákončí a přezka brestovackého nálezu. Takto zdobená nákončí postupně vystřídala litá kování s gryfy a řadami zvířat a polopalmetovou úponku s kruhovými listy. Tuto mladší, motivicky bohatším rostlinným ornamentem zdobenou skupinu litých bronzů, k níž počítá inventář 10 hrobových celků z Kiskőrös,⁶⁶ zlaté nákončí z Mátészalky⁶⁷ některé nálezy z hrobů v Devínské Nové Vsi,⁶⁸ Velemu,⁶⁹ již citovanou soupravu kování z Keszthely,⁷⁰ nálezy z Bajny⁷¹ a Blatnice,⁷² klade do druhé poloviny VIII. stol. a označuje jako skupinu Nagyszentmiklós-Brestovac-Kiskőrös. Tehdy vznikl také poklad. Je důležité, že Horváth vysvětluje skupinu jako důsledek změny stylu, ne jako odraz etnických pohybů, jak je to v maďarské literatuře podnes obvyklé. Zůstane-li v platnosti Horváthův závěr, že celý poklad i styl vznikl v Podunají, ukáží teprve další studia.

Po práci Alföldiho a Horváthově, jež se zabývají problematikou pokladu v rámci stylového vývoje celého podunajského prostředí, jeví se obsáhlá monografie Mavrodinova (1943)⁷³ jako krok zpět. Otázku dílen a rozdělení nádob do skupin podle místa výroby pojal autor příliš technologicky, lokalizace dílen nepřesvědčuje (Pliska, oblast Kutrigurů, Silistrie). Pro vznik souboru supponuje období příliš krátké, jen rozmezí druhé půle IX. stol., a snad rytmus mohlo vzniknout už v první polovině. Rok 864, bulharská konverze, je závazné datum post quem pro většinu nádob pokladu. K nejlepší částem Mavrodinovy knihy patří rozbor ikonografie figurálních scén a pokus o jejich obsahovou interpretaci. Také ve výkladu tvarové geneze nádob dospěl k řa-

dě trvalých výsledků. Nálezy stylově blízké charakterizuje jako „stylový okruh“. V této době je však představa pokladu jako centra, jehož existence vyvolala vznik celé skupiny, již překonána. K okruhu přiřazuje nálezy z Blatnice, Szegedu, Gajar, Bajny, cit. soupravu z Keszthely, inventář hrobu 159 z Kiskőrös, nálezy z Velemu, Matnice u Kolarovgradu, Mátészalky a Hohenbergu. Bulhaři byli nejen nositeli, ale i tvůrci stylů pokladu.

Alföldiho *Études* (1951–1954)⁷⁴ se zaměřily především na ikonografii zvěrných a figurálních scén souboru, aby tak odlišily prvky různých stylových oblastí. Alföldi dokázal, že střední a dolní Podunají bylo na sklonku avarského období trvale ovlivněno posásánovským a raně islámským uměním a že hlavně v této oblasti je nutno hledat zdroje jak obsahových představ výtvarných projevů té doby, tak také abstraktního rostlinného ornamentu.

Obr. 10. Pás rozet oddělovaných vejčítými lístky na plastickém prstenci konvice č. 7 z Nagyszentmiklós.

Soudím, že dobu vzniku mladší části nagyszentmiklósského souboru je dnes možno odpovědně vymezit druhou polovinou VIII. a první polovinou IX. století. Rozhodnout, zda poklad shromáždili velmoži avarští nebo bulharští, je obtížné. Historie studia pokladu ukazuje, jak je scestné kombinovat při analýze výsledky a předpoklady různých disciplin: opírat např. filologický nebo paleografický rozbor o historické předpoklady anebo analýsu stylovou o apriorně chápaný historický fakt. Jakýkoli apriorní předpoklad, ať se zdá na počátku práce jakkoli samozřejmý, zkresluje hned každý dílčí výsledek. Práce takto založené dospěly při studiu pokladu k extrémním závěrům a vytvořily v datování bludné kruhy. Konfrontovat lze teprve konečné výsledky jednotlivých oborů. Dnes už nejde tolik o to, zda soubor patřil nakonec velmoži bulharskému, pečenežskému nebo avarskému. V posledních letech nabývají etnická označení stále neurčitějších obrysů a ztrácejí se v představě podunajského obyvatelstva, v němž v VIII. stol. byla slovanská složka početně a asi i ekonomicky rozhodující. Cílem ana-

Obr. 11. Rozkreslený ornament gombíku z hrobu 33/48 ve Starém Městě – Na valách. Podle V. Hrubého.

Obr. 12. Rozkreslený ornament gombíku z hrobu 133/51 ve Starém Městě – Na valách. Podle V. Hrubého.

Obr. 13. Rozkreslený ornament gombíku z hrobu 289/49 ze Starého Města – Na valách. Podle V. Hrubého.

Obr. 14. Rozkreslený ornament gombíku z hrobu 2 v mohyle 2 ve Skalici. Podle V. Budinského-Kričky.

lysy pokladu a horizontu nálezů, jimž je společný shodný názor na rostlinný ornament a často také technika, je poznání všech složek, které přispěly ke vzniku svérázného stylu v Podunají v druhé polovině VIII. stol. Práce Alföldiho a Horváthova budou východiskem dalšího studia.

Seznámení se souborem nádob pokladu a s prvky jejich ornamentální výzdoby, můžeme na závěr uvést, které z rostlinných a geometrických ornamentálních útvarů pokladu a ovšem i celé pozdní, závěrečné skupiny litých bronzových kování nalé-

záme na velkomoravských gombících. Podle dosavadních zkušeností nemůžeme položit jejich výskyt před polovinu IX. stol.⁷⁵ Ke společným prvkům počítáme: 1) obloučkovou pásku jako systém k expozici motivů,⁷⁶ 2) zavěšený nebo proti zavěšenému vstřícně nebo střídavě postavený palmetovitý motiv, složený z kalichu a korunky nebo jen korunky,⁷⁷ 3) polopalmetovou vlnitou úponku,⁷⁸ 4) kolénkovitý prvek, a to buď segment, srpek nebo kroužek s tečkou uprostřed v patách obloučků,⁷⁹ 5) vejčité lístky, užitě buď samostatně nebo jako

výplňkový prvek,⁸⁰ 6) rozety sestavené z vejčitých plátků,⁸¹ 7) kruh s vepsanými segmenty,⁸² 8) medailony vytvořené proplétanou páskou,⁸³ 9) hůlkovitý palmetoid,⁸⁴ 10) vbíjenými důlky nebo kroužky zdrsňené pozadí.⁸⁵

Přes tyto nepopiratelné shody je zřejmé, že moravské prostředí prvky, jež přijalo z Podunají, po svém dál zpracovává a mění. Deformují se pro-

porční vztahy jednotlivých článků, jejich obrys se geometrizuje, systém pozbývá logiky předlohy. Rostlinné prvky ztrácejí vegetabilní charakter docela. Je možno říci, že velkomoravské gombíky tvoří závěrečnou, do sebe uzavřenou fázi podunajského ornamentálního stylu. Ve stříbrném terči se sokolnikem za Starého Města-Špitálek dosáhl tento styl jednoho ze svých posledních vrcholů.

NÁVRH ABSOLUTNÍ CHRONOLOGIE JEDNOTLIVÝCH NÁDOB POKLADU Z NAGYSZENTMIKLÓS

Číslo (Hampelovo) a druh nádoby	Přibližné datování vzniku nádoby					
	Horizont Čadjavica— Martynovka		Přechod*	„I. styl“	„II. styl“	
	600	650	700	750	800	850
1			x			
2				x		
3		x				
4	Konvice	x				
5			x			
6				x		
7				x		
8	Oválná mísa				x	
9	Misky s přezkami				x	
10	k zavěšení				x	
11	Kónické číšky		x			
12			x			
13	Teriomorfí misky					x
14						x
15	Patěry s držadly					x
16						x
17	Rhyton		x			
18	Hrubá teriomorfí miska					x?
19	Kulovitá číška					x
20	Misky s přezkami					x
21						x
22	Kalichovité poháry		x			
23			x			

*) Časové zařazení se opírá o tvarové shody s nádobami mladší vrstvy vrapského pokladu

Poznámky

¹ Szöke B., *Spuren des Heidentums auf den frühmittelalterlichen Gräberfeldern Ungarns*, Studia Slavica ASH II, 1956, 119—155; též, *Über die Beziehungen Moraviens zu dem Donaugebiet in der Spätawarenzeit*, Studia Slavica ASH VI, 1960, 75—112. Obě práce jsou založeny na předpokladu kontinuity avarského a staromadžarského osídlení a na dotyku obou etnik. Srv. ještě Arch. Ért. 86, 1959, 34—35.

² Tak například nebudeme stříbrné nákončí z hrobu 96/AZ na pohřebišti Na valách ve Starém Městě (Hrubý V., *Staré Město, velkomoravské pohřebiště „Na valách“*, Praha 1955, tab. 28) spojovat s ornamentikou kování pozdního avarského horizontu (Szöke B., l. c., 1956, 139), nýbrž spíše s výzdobnými schématy stříbrných staromadžarských kabelek (Tarczal). Toho si ostatně povšiml už Gy. László (*Adatok a koronázási jogar régészeti megvilágításához*, Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján III, Budapest 1938, 517 n.). Nákončí vzniklo někdy na přelomu IX. a X. stol. a recipovalo jak prvky západní (na lici), tak východní (na rubu). Odvolávám se na rozbor V. Hrubého (l. c., 198 n.), který v souvislosti s inkrustací licí strany nákončí správně uvedl relikviář (cestovní burzu) z Enger. Také medailony na nádobách pokladu a na velkomoravských gombících vytvořené proplétanou páskou nebudeme asi odvozovat z oplétaných tykvvých lahví, jak soudí B. Szöke (l. c., 1960, 76 n.) podle J. Csallóga, *L'influence des vases de gourde sur la céramique et l'industrie du métal de l'époque des migrations*, Folia Archaeol. IX, 1957, 135—139, nýbrž spíše z pozdně antického pletencového ornamentu.

³ Naposledy se vymezením pojmu zabýval J. Poulik, *Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích*, Praha 1963, 43 n.

⁴ Zprávy o zjištěných okolnostech nálezů a jeho osudech jsou nejdostupnější u J. Hampela, *Der Goldfund von Nagyszentmiklós, sogenannter „Schatz des Attila“*, Budapest 1885, 1 n. Zde též uvedena starší literatura. Dosud nejúplnější bibliografii pokladu uvádí Moravcsik Gy., *Byzantinoturcica I²*, Berlin 1958, 300—303.

⁵ V literatuře se ustálilo číslování zavedené J. Hampel v cit. monografii.

⁶ Podruhé se J. Hampel zabýval pokladem v *Die Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn I—III*, Braunschweig 1905: I, 153—161, 627—634, 643—662; II, 401—423 (popis); III, tab. 228—319.

⁷ Zejména datování Zimmermannovo je založeno na analýze ornamentu: (Riegl A. —) Zimmermann E. H., *Die spätromische Kunstindustrie nach den Funden in Österreich-Ungarn II*, Wien 1923, 79—106. Touto prací se budeme ještě v textu zabývat. Najdeme tu také dosud nejlepší vyobrazení nádob.

⁸ Podle J. Hampela, *Der Goldfund*, 7—45 a N. Mavrodinova, *Le Trésor protobulgare de Nagyszentmiklós*, Arch. Hung. XXIX, Budapest 1943, 11—29. V údajích o obsahu zlata se oba autoři shodují, v údajích o celkové váze souboru se rozcházejí o 13,7 g. J. Hampel udává u konvice č. 7 větší váhu.

⁹ Ačkoli literatura shodně mluví o letování, konkrétní způsob spojování se neuvádí (např. jaké se použilo pájky). Tato část technologického rozboru tedy dosud provedena nebyla.

¹⁰ Palmetoid analogicky podle akantoid. Termínu akan-toid užívá J. Kvěť, *Kreslený filigrán v rukopisech XII.—XIV. století*, PA XXXIV, 1924—25, 98 n., pro obdobné

hůlkovité útvary, jež vznikly redukcí polovičního akantu. Palmetoidy tzv. II. stylu vznikly redukcí polopalmety.

¹¹ U misek s držadlem č. 15 a 16 jsou držadla připojena obráceně: držadlo hrubší k patě jemněji provedené a naopak. Toto opominutí by mohlo vypovídat o práci dílny; byl by pak namístě Zimmermannův předpoklad o spolupráci mistra a tovaryše.

¹² Pozadí většiny ornamentálních vlysů je zdrsнено kroužkovými kolky, a tím také zvýrazněn reliéf výzdoby. „Puncované“ pozadí je výzdobný prvek sám o sobě, proto emailování není pravděpodobné. O původu kroužkových punců srv. Alföldi A., *Die Goldkanne von St. Maurice d'Againe*, Zeitschr. f. Schweiz. Archäol. u. Kunstgesch. 10, 1949, 9 n. Zde uvedeny dosavadní názory.

¹³ Fettich N., *Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn*, Arch. Hung. XXI, Budapest 1937, 271—274; Mavrodinov N., l. c., 106 n.; Alföldi A., *Études sur le trésor de Nagyszentmiklós*, Cahiers archéologiques V, 1951, 123—149; VI, 1953, 42—53; VII, 1954, 61—67.

¹⁴ K analýze motivu srv. T. v. Frimmel v recenzi monografie Hampelovy v *Repertorium f. Kunstwiss.* 11, 1888, 173—179.

¹⁵ Fettich N., *Die Tierkampfszene in der Nomadenkunst*, Recueil Kondakov, Praha 1926, 90 n.; též, *Die Metallkunst*, 265 n.

¹⁶ Zimmermann E. H., l. c.

¹⁷ Horváth T., *Die awarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskörös*, Arch. Hung. XIX, 1935, kap. VI, *Der Kunstkreis des Goldfundes von Nagyszentmiklós*, 104—125. Mavrodinov N., l. c., 50 n.

¹⁸ László Gy., *Contribution à l'archéologie de l'époque des migrations*, Acta Arch. ASH VIII, 1957, 165—198, zvl. *Notes sur le trésor de Nagyszentmiklós*; Csallány D., *Ungarische Zierscheiben aus dem 10. Jahrhundert*, Acta Arch. ASH X, 1959, 281—325.

¹⁹ Ebersolt J., *Les arts somptuaires de Byzance*, Paris 1923, 59, obr. 22.

²⁰ Riegl A., *Stilfragen, Grundlegungen zu einer Geschichte der Ornamentik*, Berlin 1893, 252.

²¹ Benda K., *Studie k otázce velkomoravského šperku*, nepubl. dipl. práce, Karlova universita 1958, 90 n.

²² Vyobr. srv.: Benda K., *Pozdně avarské nákončí z hrobu 22 v Modré u Velehradu*, PA LIII, 1962, 343.

²³ Goschew I., *Die Lösung der griechischen Inschrift der Schale No 9 des Goldschatzes von Nagyszentmiklós*, Atti del V Congresso internazionale di studi bizantini 1936, Roma 1940, 139 n., Minns E. H., *The Greek Inscriptions on Nos 9 and 10 of the Nagyszentmiklós Treasure*, Senatne un Makslā I, Riga 1938, 120—125, Altheim F., *Literatur und Gesellschaft in ausgehendem Altertum I*, Halle/Saale 1948, 195 n., Kádár Z., *Remarques sur les coupes „omphalos“ du trésor de Nagyszentmiklós*, Folia Arch. XI, 1959, 109—113.

²⁴ Keil B., *Die griechischen Inschriften im sog. Schatz des Attila*, *Repertorium f. Kunstwissenschaft* 11, 1888, 256—261.

²⁵ Fehér G., *A nagyszentmiklósi kincs-rejtély megfejtésének útja — A görög nyelvu feliratok megfejtése*, Arch. Ért. 77, 1950, 34—49, László Gy., l. c., 187 n.

²⁶ Thomsen W., *Une inscription de la trouvaille d'or*

de Nagyszentmiklós, Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Hist. filol. Meddelelser I, 1 København 1917. K výsledkům Thomsenovým se připojil s malými odchylkami S. Mladenov, Nadpisite na starob'lgarskoto s'krovišče ot Nadisentmikloš (Banatsko), Godišnik na Nar. muzej 1922/25 god, Sofija 1926, 362—380.

²⁷ Németh J., *Die Inschriften des Schatzes von Nagyszentmiklós*, Bibl. Orient. Hung. II, 1932. Fehér G., *Les monuments de la culture protobulgare et les relations hongroises*, Arch. Hung. VII, 1931, 124—130.

²⁸ Fehér G., l. c., 125.

²⁹ Mavrodinov N., l. c., 205.

³⁰ László Gy., l. c., 187 n. Některé nápisy „runové“ skupiny, pravděpodobně kratší, pokládá za tamgy, srv. László Gy., *Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars*, 160, 161, obr. 45: 1.

³¹ Altheim F., *Eine neue protobulgarische Inschrift aus Nagyszentmiklós*, La Nouvelle Clío 3, 1951, 70—77.

³² Strzygowski J., *Altai-Iran und Völkerwanderung*, Berlin—Leipzig 1917, 20, obr. 19.

³³ Suksunskij zavod: Smirnov J. I., *Vostočnoje serebro*, S. Petersburg 1909, tab. 53, č. 105.

³⁴ Tamtéž, tab. 17, č. 40.

³⁵ Volbach W. F., *Silber- u. Elfenbeinarbeiten vom Ende des 4. bis zum Anf. des 7. Jh.*, Beiträge zur Kunstgeschichte u. Archäologie des Frühmittelalters, Akten zum 7. Int. Kongress f. Frühmittelalterforschung 1958, Graz-Köln 1962, tab. IV: 7; t ý ž, *Frühchristliche Kunst, Die Kunst der Spätantike in West- und Ostrom*, München 1958, tab. 121; Matzulewitsch L., *Byzantinische Antike*, Berlin 1929, tab. 19—21.

³⁶ Volbach W. F., *Silber- u. Elfenbeinarbeiten*, 32.

³⁷ Smirnov J. I., l. c., tab. 49, 50, 51.

³⁸ Tamtéž, tab. 53, 54, 55. Mědná konvice z Krasnodaru, jež je přesnou replikou konvice č. 7, není než moderní galvanoplastickou kopií, Pokrovskij, M. A., *Novyj sasanidskij sosud iz Krasnodara*, Kratkije soobšč. IIMK 18, 1947, 54 n., Smirnov A. P., *Sov. etnografija* 3, 1948, 195, Dimitrov D. P., *Za prab'lgarskija proischođ na zlatoto s'krovišče ot Nadisentmikloš*, Izvestija na B'lgarskoto istoričesko družestvo 22—24, 1948, 341 n.

³⁹ Strzygowski J., l. c., 20, 21.

⁴⁰ Tamtéž, obr. 8 a 9.

⁴¹ Tamtéž, tab. III.

⁴² Matzulewitsch L., l. c., 101 n., 109 n., tab. 26. Podle svědectví mincí byl poklad uložen do země někdy ve druhé polovině VII. stol.; Werner J., *Slawische Bügel-fibeln des 7. Jahrhunderts*, Reinecke-Festschrift, Mainz 1950, 168, 169, Fettich N., *Archäologische Studien zur Geschichte der späthunnischen Metallkunst*, Arch. Hung. XXXI, 1951, 134.

⁴³ Mavrodinov N., l. c., 99, obr. 62.

⁴⁴ Strzygowski J., l. c., 105, obr. 99.

⁴⁵ Mavrodinov N., l. c., 1953, obr. 94 a 95.

⁴⁶ Supka G., *Zur Herkunft der Tierschalen im Schatz von Nagyszentmiklós*, Festschrift Strzygowski, Wien 1923, 251 n.

⁴⁷ Mavrodinov N., l. c., 42, 43, obr. 16 a 17.

⁴⁸ Pope A. U., Ed., *A Survey of Persian Art IV*, London—New York 1938, tab. 62b.

⁴⁹ Volbach W. F., l. c., tab. I a II.

⁵⁰ Mavrodinov N., l. c., 45, obr. 19; László Gy., *Études archéologiques sur l'histoire et la société des Avars*, Arch. Hung. XXXIV, 1955, tab. 42. K datování M. Pere-

šcepiny viz též pozn. 52. Bócsu klademe do první poloviny VII. stol., ne-li ještě na sklonek stol. VI.; Csallány D., *Grabfunde der Frühawarenzeit*, Folia Archaeol. I—II, 1939, 175—177; Marosi A. — Fettich N., *Trouvailles avars de Dunapentele*, Arch. Hung. XVIII, 1936, zvláště 59 n.; László Gy., *Études*, 219—232. V posledních pracích (např. Kovrig I., *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattján*, Arch. Hung. XL, 1963, 106, 135, 179, 228) se nález z Martynovky klade jednoznačně do VI. stol., a to nikoli k jeho konci. Gy. László v cit. studií však kněžici hrob v Bócsi klade až k r. 660 (l. c., 232).

⁵¹ Svoboda B., *Poklad byzantského kovotepce ze Zemianského Vrbovku*, PA XLIV, 1953, 63.

⁵² Csallány D., *Frühawarische Gefäße in Ungarn*, Dolgozatok 16, 1940, 143, tab. 19, tab. 20: 5—7.

⁵³ Alföldi A., *Zur historischen Bestimmung der Awarenfunde*, ESA IX, 1934, 287 n. T ý ž, *Études III, Cahiers archéologiques* 7, 1954, 64: pletenec — Jutas, hrob 144 (Rhé Gy. — Fettich N., *Jutas und Öskü*, Praha 1931, tab. VII: 1—9), Igar, hrob 3 (tamtéž, tab. XIX: 1—12); motiv tečky a čárky — nákoně z hrobu v Kunágota (Hampel J., *Altertümer III*, tab. 261: 2); kování z nálezu v Ozora-Tötüpuszta (tamtéž, tab. 268: 2).

⁵⁴ Csallány D., *Vizantijskije monety v avarskich nachodkach*, Acta Arch. ASH II, 1952, 235—244, Kovrig I., l. c., 227.

⁵⁵ Hampel J., *Der Goldfund*, 124—126.

⁵⁶ Mötelfindt H., *Der Schatzfund von Nagyszentmiklós*, Ung. Jahrbücher 5, 1925, 364 n.; t ý ž, *Zur Datierung und Beurteilung des Schatzfundes von Nagy-Szent-Miklos*, Komitat Torontal, Ungarn, MAGW LV, 1925, 1 n.

⁵⁷ Csallány D., *Ungarische Zierscheiben*, 318; srv. moji rec. v *Byzantinoslavica* XXI, 1960, 282 n.

⁵⁸ Viz pozn. 6.

⁵⁹ Kondakov N. P., *Istorija i pamjatniki vizantijskoj emali*, S. Peterburg 1892, 36—40; t ý ž, *The Treasure of Nagyszentmiklós*, Bull. of the Byzant. Inst. I, 1946, 7 n. (přetisk téže práce s předmlouvou A. Grabara).

⁶⁰ Diez E., *Die Funde von Krungl und Hohenberg*, Jahrb. d. Z. K., 3. Folge IV, 1906, 200—227.

⁶¹ Zimmermann E. H., l. c., 99 n.

⁶² Lipp V., *Die Gräberfelder von Keszthely*, Budapest 1885, 97; Benepusza: Fettich N., *Die Metallkunst*, zejména 218 n., původ výzdoby hledáme však v souhlasu s H. Arbmmanem (*Einige orientalische Gegenstände in den Birka-Funden*, Acta Archaeol. [København] XIII, 1942, 308) v oblasti chazarské.

⁶³ Alföldi A., *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien II*, Berlin—Leipzig 1926, 28.

⁶⁴ Fettich N., *Die altungarische Kunst*, Berlin 1943, 11.

⁶⁵ Horváth T., l. c., kap. VI, 104 n.

⁶⁶ Tamtéž, tab. 30—33.

⁶⁷ Mavrodinov N., l. c., 86, obr. 48.

⁶⁸ Eisner J., *Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933, tab. 87: 13.

⁶⁹ Strzygowski J., l. c., 249, 250, obr. 199 a 200.

⁷⁰ Fettich N., *Die Metallkunst*, tab. 113: 6, Alföldi A., *Eine awarische Gürtelgarnitur aus Keszthely*, O. Tschumi-Festschrift, Frauenfeld 1948, 126 n.

⁷¹ Fettich N., *Die Metallkunst*, tab. 103: 3.

⁷² Tamtéž, tab. 97—99.

⁷³ Mavrodinov N., l. c. Kritické stanovisko k Mavrodinovovým závěrům o protobulharském původu po-

kladu i k metodě celé práce zaujal D. P. Dimitrov v obsáhlé recenzi *Dnešnoto s' stojanie na v' prosa za prab'lgarskija proizchod na zlatnoto s'krovišče ot Nadisentmiklós*, Izv. na B'lg. ist. druž. 22–24, 1948, 338–414. Ve své poslední práci, vydané posmrtně (*Starob'lgarskoto izkustvo*, Sofija 1959, 115–132), setrval Mavrovdinov v podstatě na svých názorech. Obhajuje etnickou atribuci i datování, obrací se polemicky proti Dimitrovovi. Ten totiž v cit. práci považuje sásánovsko-abbásovský podíl v ikonografii i ornamentice nádob pokladu za rozhodující.

⁷⁴ Alföldi A., *Études sur le trésor de Nagyszentmiklós I–III*, Cahiers archéologiques V, 1951, 123–149, VI, 1952, 43–53, VII, 1954, 61–67, srv. pozn. 13.

⁷⁵ Eisner J., *Počátky českého šperku*, PA XLVI, 1955, 216 n. Diskuse k návrhu osnovy nové koncepce slovanského období na území Československa, Liblice 1961, 72 n., 77 n.

⁷⁶ Většina gombiků zdobených rostlinnými motivy užívá obloučkové pásky, někdy arkádově, jindy srdcovitě vedené, jako systému k expozici motivu; srv. příklady u pozn. 77.

⁷⁷ Např. Staré Město — Na valách, gombiky z hrobů: 32/48, 134/49, 248/49, 251/49, 80/50, 154/50, 133/51 (Hrubý V., l. c., 205–209, obr. 38–40).

⁷⁸ Na obvodové borduře medailonů vyplněných rozetami z vejčitých lístků na gombiku z Budče; Schránil J., *Die Vorgeschichte Böhmens u. Mährens*, Berlin–Leipzig 1928, 302, obr. 30a.

⁷⁹ Např. Staré Město — Na valách, gombiky z hrobů: 154/50, 178/50, 133/51, 298/49, Hrubý V., l. c., na téměř místě; Staré Město — Špitálky, gombiky z hrobů 6 a 18, Poulik J., *Nález kostela z doby říše Velkomoravské v trati „Špitálky“ ve Starém Městě*, PA XLVI, 1955, 330, 331, obr. 15 a 16; Nitra — pod Zoborom, hrob 38, Čaplovič P., *Slovanské pohrebište v Nitre pod Zoborom*, SIA II, 1954, 5 n.; Žalov, Schránil J., l. c., 303, obr. 31a.

⁸⁰ Stará Kouřim, gombiky z hrobů 96b a 160b, Solle M., *Knížecí pohřebiště na Staré Kouřimi*, PA I, 1959, 449.

⁸¹ Gombik z Budče, srv. pozn. 78; Staré Město — Na valách, hrob 282/49, Hrubý V., l. c., 207, obr. 39: 2, Ptuj, gombiky z hrobu 341, Korošec J., *Staroslovenské grobišče na Ptujskem gradu*, Ljubljana 1950, 203, 207.

⁸² Žalov, Schránil J., l. c., 303, obr. 31a; Matzhausen, Stroh A., *Die Reihengräber der Karolingisch-ottonischen Zeit i. d. Oberpfalz*, Materialhefte z. Bayr. Vorgeschichte, H. 4, Kallmünz 1954, 28–30.

⁸³ Staré Město — Na Valách, gombiky z hrobů 24/48, 251/49, 282/49, Hrubý V., l. c., 207, obr. 39: 1, 2.

⁸⁴ Staré Město — Na Valách, gombiky z hrobů 89/49, 133/51. Hrubý V., l. c., 205, obr. 38: 4, 209, obr. 40: 3, Skalica, mohyla 2, hrob 2, Budinský-Krička V., *Slovanské mohyly v Skalici*, Bratislava 1959, 140, obr. 30.

⁸⁵ Tečkami, důlky nebo raženými kroužky je zdrsňeno pozadí výzdoby téměř u všech gombiků.

Gegenwärtiger Studienstand über die Goldgefäße aus Sännicoläul Mare (Nagyszentmiklós)

Klement Benda

In den letzten Jahren drängen sich in dem vertieften, durch unablässig neue Entdeckungen in den böhmischen Ländern und in der Slowakei bedingten Studium über die Kultur der vorgrossmährischen und grossmährischen Epoche (zweite Hälfte des VIII. Jh. bis zum Beginn des X. Jh.) Fragen über ihre Genesis und ihre Zusammenhänge in den Vordergrund. Es entfalten sich Diskussionen, insbesondere in Fragen der kirchlichen Steinarchitektur und des Kunstgewerbes. Man sucht Traditionen in den vorhergehenden Zeitabschnitten, wie auch Beziehungen zu Nachbargebieten. Während die Wissensquellen für das Bauwesen den Charakter von Resten, d. h. sekundären Verschüttungsschichten der Fundamentausschachtungen tragen, unvollkommen und in ihrer Aussage überhaupt nicht eindeutig sind, liefern die Denkmäler des Metallkunsthandwerks eine erstklassige und unverzerrte Quelle für die Kenntnis der Technologie der Edelmetalle und des Kunstausdruckes der Zeit und sind ebenfalls eine Hilfsquelle zum Studium der sozialen Struktur, Mythologie und der religiösen, meist noch vorchristlichen Anschauungen.

Das Interesse des Forschers konzentriert sich

beim Studium der Anfänge der grossmährischen Metallkunst insbesondere auf die Kultur des Karpatenbeckens in der Zeit der slawisch-awarischen Symbiose (VI.–VIII. Jh.), ferner auf Denkmäler aus dem Bereich des vorkarolingischen und karolingischen Kunsthandwerks, vorzugsweise aus der bajuwarischen und langobardischen Ökumene. Daher auch das Interesse um den Hort von 23, mit Goldtreiarbeit angefertigten, überwiegend paarigen Gefässen aus Sännicoläul Mare (Nagyszentmiklós, Banat), die den Rest von zwei Miniatur-Tischgarnituren darstellen. Der Fundverband wurde bereits 1799 entdeckt, wiegt 9,9258 kg und ist im Wiener Kunsthistorischen Museum deponiert.^{4,5} Vor kurzem wurde nämlich ein technologischer und ornamentaler Zusammenhang zwischen einer Gruppe grossmährischen Schmuckes und den Gefässen aus der jüngeren Schicht des Hortes festgestellt, wie auch zwischen Gefässen, die in der Auffassung des abstrakten Pflanzenornamentes den gehorteten Gefässen nahestehen und zeitlich in den ausklingenden awarischen Zeitabschnitt gehören.^{3,21} Das Referat (vorgetragen am 14. 11. 1963 auf der Konferenz über die Anfänge des Feuda-

lismus in der Slowakei, die vom Historischen Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften in Smolenice veranstaltet wurde) berichtet über die letzten Arbeiten bezüglich Ornamentik, Ikonographie und Epigraphik des Hortes und nimmt eine kritische Stellung zu den Studien von G. Fehér, Gy. László und D. Csallány ein.^{18, 25} Die Datierung des jüngsten Teiles dieses Verbandes, also auch der Vergrabungszeit des Hortes, ist nach Ansicht des Autors von diesen Forschern zu spät angesetzt worden (Beginn, wenn nicht sogar Ende des ersten Drittels des XI. Jh.). Bei der chronologischen Zuweisung stützen sich G. Fehér und Gy. László vor allem auf die nach Ansicht des Autors unwahrscheinliche Deutung der griechischen Inschrift auf den Schüsseln Nr. 9 und 10, wo sie die Eigennamen *Stefanos* und *Paulos* (im Genitiv) wahrzunehmen wännen. Beide Forscher meinen dabei entweder *Gyula-Stephan* (Fehér) oder *Vajk-Stephan* I. (László). Gy. László datiert die Entstehung des Hortes in die Arpadenzeit ebenfalls auf Grund eingeritzter gleicharmiger Kreuzchen in der Füllung der tröpfchenartigen Felder auf der Wölbung der Kannen Nr. 3 und 4, die er mit den geprägten Kreuzchen auf den arpadischen Münzen vergleicht. Hiezu sei bemerkt, dass solche Kreuzchen auch auf karolingischen Münzen anzutreffen sind, und ausser anderem ebenso auf Wessex-Münzen. D. Csallány stützt die Datierung des Hortes auf das altmagyarische Milieu auf Grund ikonographischer und technologischer Übereinstimmungen mit den Phaleren aus Rakamaz; hingegen lässt er die Unterschiede im Charakter des Ornamentes und Stils zwischen beiden verglichenen Denkmälern unberücksichtigt (Medaillons mit der Entführung der Naga auf der Kanne Nr. 7). Eine ablehnende Haltung zu einer derartigen Datierung äusserten auch A. Alföldi und Z. Kádár.^{13, 23}

Der Autor stützt sich bei seinen eigenen Rückschlüssen auf die Ergebnisse, die T. Horváth und A. Alföldi erlangt haben.^{17, 74} Seine Aufmerksamkeit richtete er teils auf die Analyse des Pflanzenornamentes (6–11), teils auf die Analyse der Gefässformen (16–21), obwohl er wegen räumlicher Beschränkung des Beitrags nicht auf Einzelheiten eingehen konnte. Die ältere Schicht der gehorteten Gefässe repräsentieren der Rhyton Nr. 17, die Kelche Nr. 22 und 23, die konischen Pokale Nr. 11 und 12 und die Kannen Nr. 3 und 4. Rahmenmässig können sie auf Grund der Zusammenhänge mit der 1. und 2. awarischen Denk-

mälergruppe nach D. Csallány und I. Kovrig⁵⁴ (wichtige formenkundliche und dekorative Analogien liefern besonders die Funde aus Malaja Perešćepina, Bócsa, Zemiansky Vrbovok, Ozora und Igar) in die zweite Hälfte des VII. Jh. datiert werden, die Kannen Nr. 3 und 4 eher an sein Ende, das Rhyton dürfte hingegen älter sein (erste Hälfte). Die jüngere Gefässschicht des Hortes gliedert sich dem Charakter (zunehmende Abstraktion) des Pflanzenornamentes nach in zwei Gruppen auf. Während bei der ersten eine verzweigte Wellenranke und ein Wellenband mit halben Akanthen, Palmettenformen (zusammengesetzt aus halben Akanthen und mandelförmigen Blättchen) und Lilienmotive (bestehend aus drei mandelförmigen, in der Mitte einschwingenden Blättchen) vorherrschen, schritt die Abstraktion in der zweiten Gruppe so weit fort, dass als einziges Verzierungselement neben den mandelförmigen Blättchen ein stäbchenartiges Palmettoid verblieben ist. Der Übergang zwischen beiden Gruppen ist allmählich. Zu der früheren Gruppe innerhalb der jüngeren Schicht gehören die Kannen Nr. 2, 6 und 7, die ovale Schüssel Nr. 8, die Schüsseln Nr. 9 und 10, zu der späteren Gruppe die teriomorphe Schüssel Nr. 13 und 14, die Pathera mit Griff Nr. 15 und 16, der Kugelpokal Nr. 19, die Schüsseln Nr. 20 und 21 und eine nicht fertiggestellte teriomorphe Schüssel Nr. 18, falls sie ein nicht fertiggestelltes Pendant der Schüsseln Nr. 13 und 14 ist. Die Kannen Nr. 2 und 7, ebenso wie die Kanne Nr. 6, gehören im Rahmen ihrer Gruppe zu den älteren Stücken. Die Kannen Nr. 1 und 5 betrachtet der Autor als Übergangsform zwischen der älteren und der jüngeren Schicht; insbesondere die letztere hat eine sehr nahe Analogie in der Form eines Silberkruges in der Morgan-Sammlung des Albanischen Hortes (Vrap).³⁹ Die Entstehung der Gefässe der jüngeren Schicht des Hortes darf mit ziemlicher Wahrscheinlichkeit in die zweite Hälfte des VIII. und in die erste Hälfte des IX. Jh. gestellt werden. Hiemit kommt der Autor zum Teil auf die Ansichten T. Horváths zurück (1936).

Das Studium der Inschrift des Hortes brachte unterdessen folgende Ergebnisse: 1. Die Inschrift (griechisch) auf den Schüsseln Nr. 9 und 10 ist christlichen Inhaltes, wenn auch über Bedeutungsnuancen weiter erwogen werden kann. Alle späteren Lesungen sind bloss Varianten jener von B. Keil (1888);^{23, 24} 2. die Sprache der Inschrift auf der Schüssel Nr. 21 ist türkisch, der Autor unterscheidet hier zwei Eigennamen, das Wort „*zoapan*“ dürfte etwa ein Titel sein, der jedem

der beiden Namen angehörte (Boila und Butaul); 3. die sog. Runeninchriften wiederholen Buchstaben­gruppen und mit einer einzigen Ausnahme (Schüssel Nr. 8) sind sie erst nach Fertigstellung der Gefäße eingeritzt worden. Zufriedenstellend die In­schriften zu lesen, ist bisher nicht gelungen. Bei der türkischen Inschrift auf der Schüssel Nr. 21, die in griechischen Majuskeln geschrieben ist, war die Lesung W. Thom­sen's annehmbar (1917).²⁶

Der Hort wurde im Donaugebiet aufgesammelt und mindestens zum Teil dort auch angefertigt. Er gehört mit seinem jüngeren Verband zu den bedeutendsten Denkmälern eines charakteristischen

Stils, der sich im Verlauf des VIII. Jh. im Karpa­ten-Donau-Becken in einem gemischten ethnischen Milieu gestaltet hat. Ob er im Besitz von awari­schen oder bulgarischen Fürsten war, ist schwer zu entscheiden; beim heutigen Wissensstand lassen sich Gründe für beide Möglichkeiten finden, ge­genwärtig ist es jedoch nach Ansicht des Autors erforderlich, im Zusammenhang mit dem Hort an­dere Probleme zu lösen. Fragen der Ethnizität, auf­gefasst in Kategorien des XIX. Jh., werden auch in unserer Wissenschaft langsam in den Hinter­grund verdrängt.

Übersetzt von B. Niebuřová

DEPOT ŽELEZNÝCH NÁSTROJOV ZO SKLABINE

IGOR HRUBEC

K dávnejšie známym hromadným nálezom železných predmetov z Pomoravia pribudol obsahom i dobou uloženia im podobný slovanský sklad nástrojov z Turca na severnom Slovensku.

Podhorská obec Sklabiňa leží medzi západnými výbežkami severnej časti Veľkej Fatry, asi 12 km východne od mesta Martina. Na tzv. hornom konci dediny, na svahu nad pravým brehom potoka, si v októbri 1958 tamojší obyvateľ Vladimír Kučma začal rozširovať dom popis. čís. 56, stojaci na parcelách č. 238 a 239. Pri kopaní základov prístavby našiel depot starobylých železných predmetov, na čo hneď upozornil Slovenské národné múzeum v Martine, ktorému potom nálezy aj odovzdal (prír. čís. 442/58).

Depot železných nástrojov sa objavil pri výkope asi 4 m južne od juhozápadného rohu domu č. p. 56, smerom k prístupovej ceste k nemu. Podľa údajov majiteľa domu všetky predmety našiel na jednom mieste, uložené pod nevelkým kameňom v hĺbke asi 60–80 cm od povrchu. Výkop základov prístavby o rozmeroch 4×4 m neprezrádzal nijaké stopy po nejakej výrobni na tomto mieste. Ani na svahu nad potokom, na ktorom sa nález zistil, nebolo stôp opevnenia predpokladateľného hradiska. Nález obsahuje osem rôznorodých predmetov a päť malých kusov škvary.

Opis nálezov:

1. Lemeš z kutého železa s mierne klenutou čepeľou trojuholníkového tvaru; nad ramienkami čepele má pomerne silné laloky tuľajky; d 156 mm, š 74 mm, výška tuľajky 56 mm, jej maximálny priemer 87 mm (obr. 3: 3).

2. Čerieso z kutého železa s masívnym držadlom hranolovitého tvaru; má plochý, pri hrote mierne ohnutý chrbát a listovite vykované ostrie; je v dvoch kusoch; d 475 mm, š 57 mm, v priereze 28×40 mm (obr. 3: 1).

3. Motyka-klčovnica z kutého železa s masívnym širokým otvorom pre porisko; má zúžený krk a

ploché, vejárovite roztepané, porušené ostrie; d 200 mm, š 70 mm, Ø 47 mm (obr. 3: 2).

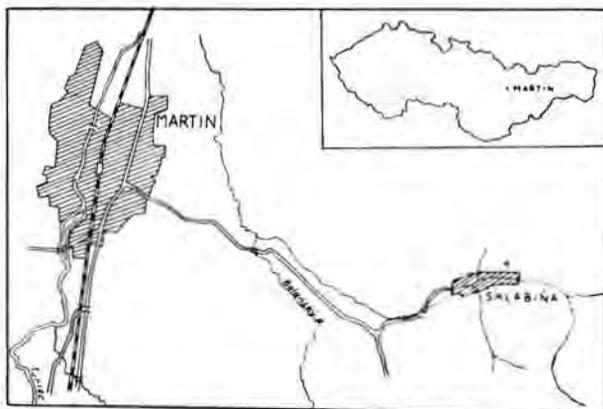
4. Dlátovitý hrot — násadec väčšieho pracovného nástroja — s tuľajkou, ukončený ostrím; kruhová, asi 15 cm hlboká tuľajka sa zužuje a ku koncu vyhrocuje; d 260 mm, šírka ostria 12 mm, Ø 50 mm (obr. 4: 4).

5. Sekerovitý klin z kutého železa s dlátovitým ostrím, plochým porušeným tylom kosoštvorcového tvaru, okrúhlym otvorom pre porisko a bočnými, vyhrotenými lalokmi (aké majú slovanské sekery — bradatice); klin sa smerom k ostriu stenčuje; ostrie je súbežné s poriskom; d 340 mm, Ø 42 mm, šírka ostria 30 mm (obr. 4: 3).

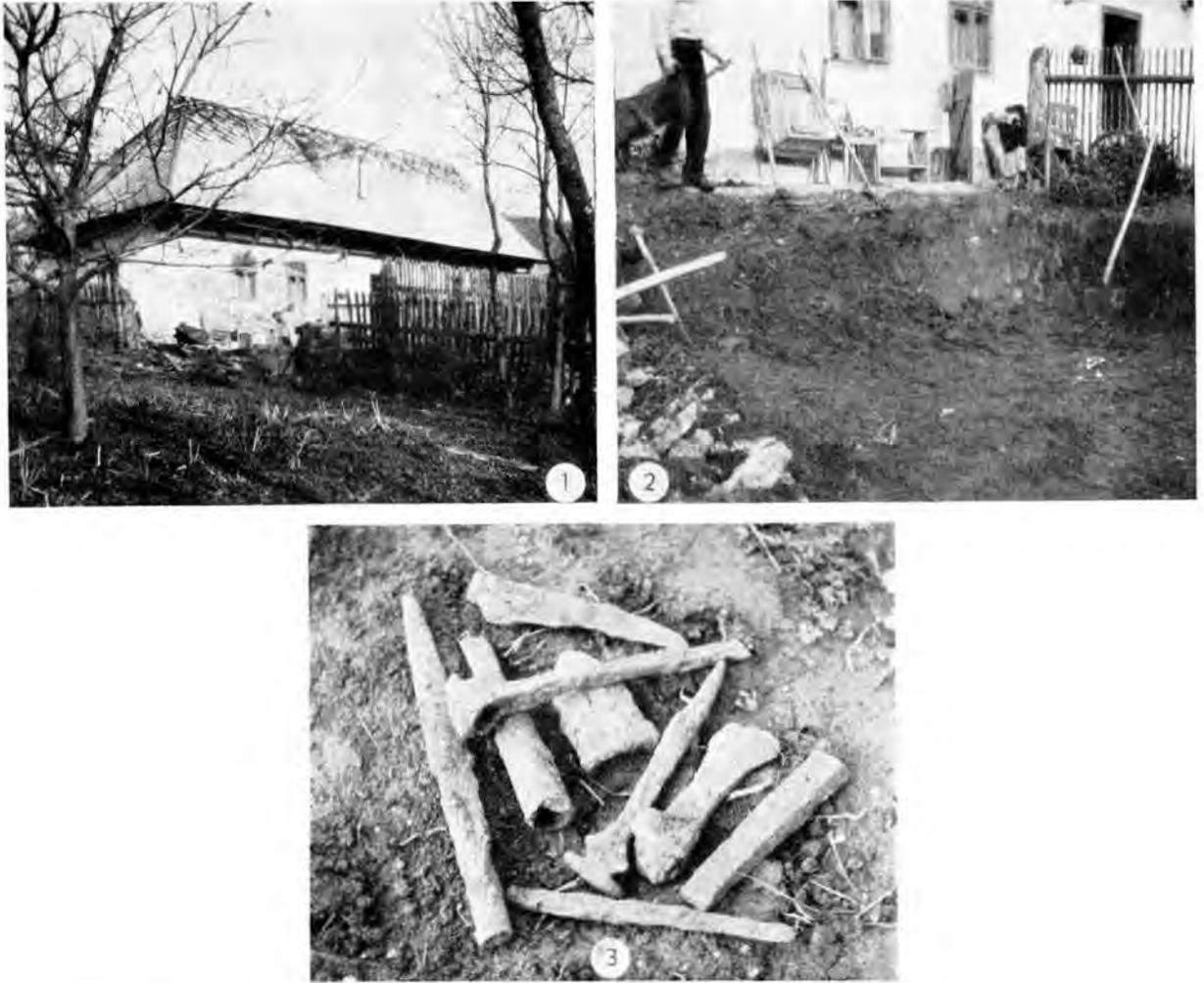
6. Sekerovitý klin z kutého železa s dlátovitým ostrím, plochým tylom kosoštvorcového tvaru a okrúhlym otvorom pre porisko s bočnými vyhrotenými lalokmi ako u predošlého nástroja, k ostriu sa stenčuje; ostrie má dlátovite vykované kolmo na porisko; d 300 mm, Ø 44 mm, šírka ostria 24 mm (obr. 4: 1).

7. Tyč z kutého železa, na oboch koncoch sploštená, asi súčasť nejakého nástroja; d 260 mm, Ø 15×17 mm (obr. 4: 2).

8. Hrot oštepu z kutého železa s kruhovou tuľaj-

Obr. 1. Sklabiňa a okolie. Situačný náčrt.

Obr. 2. Sklabiňa, okr. Martin. 1 — dom č. 56; 2 — výkop pri dome č. 56; 3 — depot železných nástrojov.

kou, list má maximálnu šírku v dolnej tretine, pri tuľajke sa náhle stenčuje, tuľajka sa smerom k hrotu tiež zužuje; list je pri hrote poškodený a hrot na konci odlomený; d 445 mm, š 43 mm, max. \varnothing 31 mm (obr. 3: 4).

9. Kus železnej platničky — 41 × 45 mm.

10. Päť malých kusov beztvarej pórovitej ľahkej škvary.

Nálezové okolnosti tohto depotu neposkytujú východisko ani fakty pre jeho datovanie. Možno sa preto oprieť len o typológiu jednotlivých predmetov a datovať ich analogicky podľa iných známych hromadných nálezov. Opísané predmety z hľadiska funkcie tvoria tri skupiny: a) roľnícke nástroje (lemeš, čerieso, motyka), b) remeselnícke nástroje (dva sekerovité klíny, dlátovitý hrot a pravdepodobne aj dláto) a c) zbraň (oštep). Z nich predovšetkým roľnícke nástroje poskytujú určité kritériá pre datovanie celého nálezov.

Malý lemeš má súmerný tvar s mierne kónickým

vykovanými lalokmi tuľajky, ktorá je užšia od lopatky. Pravá strana lopatky (čepele) — v pracovnej polohe opačná, t. j. ľavá strana — je značne poškodená opotrebením, ale napriek tomu nestráca tvar rovnoramenného trojuholníka. Napokon i stenčená pravá strana lopatky a jej klenutie dokazujú pravostrannosť lemeša, t. j. ostrie na jeho pravej strane.

Lemeš zo Sklabiňa patrí na základe opísaných znakov a podľa triedenia F. Š a c h a¹ do skupiny listovitých lemešov. Najviac sa podobá lemešom z Kútov-Čepangátu, Opavy-Kylešovic a Smižian-Čingova.

Oba lemeše z Kútov, z polohy Čepangát² i Sigeca,³ pochádzajú z rozsiahleho slovanského sídliska a pohrebiska, rozrušeného regulačnými prácami v poriečí Moravy. Podľa zachránených pamiatok L. K r a s k o v s k á⁴ a V. B u d i n s k ý - K r i č k a⁵ zhodne datovali tieto náleziská do časove značne širokého obdobia. Zistili sa tu žiarové hroby

s popolnicami pražského typu, kostrové hroby i sídliskové nálezy, datovateľné zväčša podľa analogických nálezov z Pomoravia i typologicky do veľkomoravského obdobia. Časť železných nálezov možno pochádza z hrobov, ale ich väčšina je z rozrušených sídliskových depotov, ktoré spolu s lemešmi uvedení bádatelia dávali do konca VIII. a do IX. stor.

Druhý podobný lemeš sa našiel pri regulácii potoka v Opave-Kylešoviciach.⁶ Podľa informácií, ktoré J. Poulík poskytol L. Jislvi,⁷ možno predpokladať, že lemeš pochádza zo súvekej osady, ležiacej blízko staroslovanského hradiska v Kylešoviciach, ak nie priamo z neho. Výskum J. Poulíka na tomto hradisku odkryl hlinené opevnenie, zosilnené drevenou roštovou konštrukciou. Toto nepriamo potvrdzuje datovanie J. Skutila,⁸ ktorý považoval lemeš za slovanský. K. Černo-horský⁹ dokonca nevyklučuje možnosť jeho pôvodu z hromadného nálezu.

Novší nález lemeša v Smižanoch-Čingove¹⁰ pochádza zo slovanského sídliska, ktoré V. Budinský-Krička i B. Polla¹¹ podľa keramických nálezov datujú zhodne do veľkomoravského obdobia.

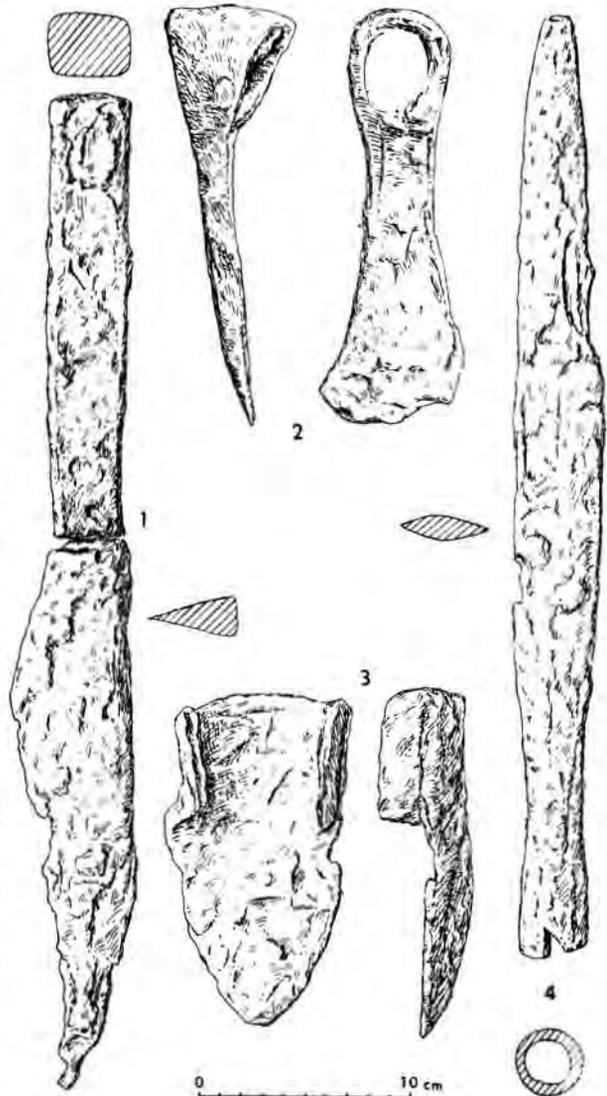
Málo odlišné lemeše malých rozmerov pochádzajú z hromadných nálezov v Moravskom Jáne¹² a Gajaroch-Stoličke,¹³ ktoré J. Eisner datoval do VIII. a IX. stor., ako aj z nedávno nájdeného depotu v Žabokrekochoch nad Nitrou.¹⁴ Okrem malých lemešov je sklabiniskému podobný i veľký lemeš z Brankovic,¹⁵ dlhý 37 cm a pochádzajúci tiež z hromadného nálezu (VIII. stor.).

Čerieslo zo Sklabine má síce masívne držadlo, ale jeho ostrie je už značne opotrebované. Podobá sa najmä čerieslam z hromadného nálezu v Žitavskej Tóni,¹⁶ ktorý J. Eisner datoval do staršej doby hradištnej, ale i čerieslu z hromadného nálezu na hradisku Pohansko pri Nejdku,¹⁷ ktoré B. Novotný datoval do IX. a na začiatok X. stor. Ďalšou analógiou sú čeriesla zo Žabokriek nad Nitrou,¹⁸ potom čerieslo s dlhším ohnutým držadlom z Gajár (Vrablicova pustatina),¹⁹ kým dve ďalšie čeriesla z Gajár-Stoličky i Vrablicovej pustatiny²⁰ majú kratšie a silnejšie držadlá. Hromadné nálezy z Gajár, z ktorých čeriesla pochádzajú, datoval J. Eisner do konca VIII. a do IX. stor.²¹

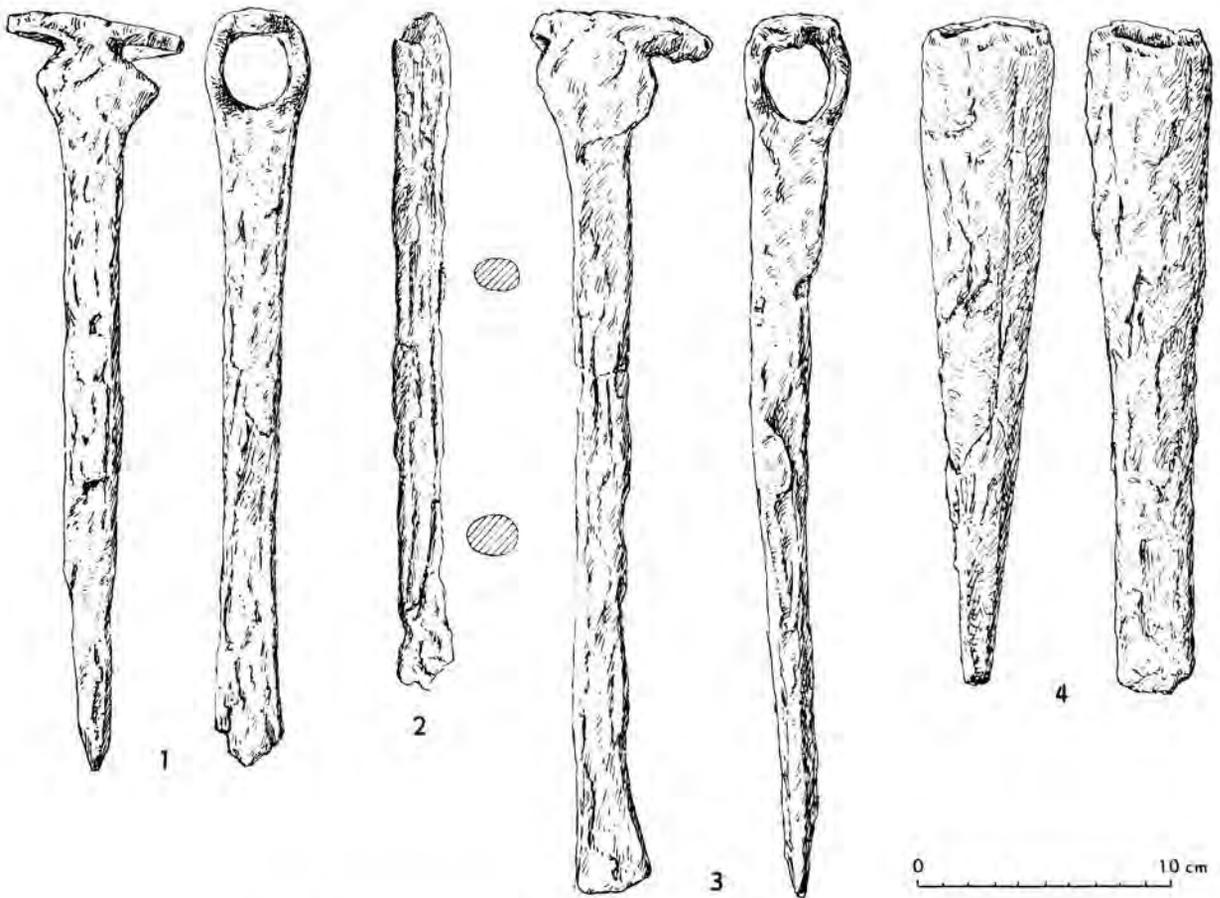
Motyka-klčovnica zo Sklabine líši sa od ostatných motýk z hromadných nálezov z Pomoravia zúženým krkom. Tvarom najbližšia je klčovnica zo slovanského sídliska v Smižanoch-Čingove,²² ktorú V. Budinský-Krička podľa keramických nálezov datuje do veľkomoravského obdobia. Nemá také tylo a bočné laloky ako klčovnica z hromad-

ného nálezu v Brankoviciach.²³ Taká motyka sa našla i v hromadnom náleze zo Žabokriek nad Nitrou.²⁴ Podobná je i motyka-klčovnica z hrobu jazdca (č. 79) v Devinskej Novej Vsi.²⁵ Zhruba do VIII. stor. sú datované aj ostatné motyky-klčovnice z Moravského Jána,²⁶ obe podobné motyky z Gajár,²⁷ ako i spomínaná klčovnica z Brankovic.²⁸

Analogické nálezy z Pomoravia teda naznačujú slovanský charakter skupiny roľníckych nástrojov depotu zo Sklabine. Z nich slovanská motyka-klčovnica sa považuje za svedka žiarového hospodárstva. Tejto úrovni poľnohospodárstva zodpovedá i malý, súmerný listovitý lemeš, pracujúci podľa F. Šacha horizontálne na plaze radla.²⁹ Podľa názoru spomenutého bádatela tento typ lemešov je východiskom k technickému vývoju pluhu, i keď nemožno tvrdiť, že by nimi okuté radlá pracovali jednostran-

Obr. 3. Sklabiňa, okr. Martin. Časť depotu železných nástrojov.

Obr. 4. Sklabiňa, okr. Martin. Časť depotu železných nástrojov.

ne, keďže sa spolu s nimi nenašli čeriesla. V sklabinskom nálezovom celku sa však nachádza malý listovitý lemeš spolu s čerieslom, pričom pravá polovica lopatky lemeša je značne opotrebená. To by mohlo naznačovať jednostrannú plužnú orbu, ako napr. v prípade asymetrického lemeša a čeriesla v Gajaroch.³⁰ Avšak podľa F. Šacha ani tieto poznatky nestačia na presnejšie určenie, či lemešom okutý nástroj zo Sklabine oral jednostranne, či lemeš a čerieslo z depotu tvorili časti jedného radla, alebo podľa starších spôsobov čerieslo bolo súčasťou samostatného, radlo predchádzajúceho náradia. Tvarová rozdielnosť náradia i viaceré etnografické paralely tu zrejme pripúšťajú viac možností. V každom prípade skupina roľníckych nástrojov sklabinského depotu dokladá pokročilý spôsob obrábania pôdy, získavanej však jednoduchým žiarením, čo asi súvisí so zemepisnou odľahlosťou náleziska od hospodárskych centier v Pomoraví.

Ďalším datovateľným predmetom zo sklabinského depotu je hrot oštepú, ktorý svojím tvarom prezrádza starobylý pôvod. Širokou tulajkou i úzkym, ale silným listom líši sa od hrotov z hromadných nálezov v Moravskom Jáne³¹ a Gajaroch.³² Najviac

sa podobá hrotu oštepú z Devínskej Novej Vsi³³ (pravdepodobne z hrobu 422), ktorý J. Eisner charakterizuje ako prechodný typ medzi nomádskym a domácim slovanským tvarom.³⁴ Tým ho datuje do mladšej fázy pohrebiska, zhruba do konca VIII. a na začiatok IX. stor.,³⁵ čo by súhlasilo aj s datovaním nálezov analogických roľníckych nástrojov sklabinského depotu.

Pre datovanie ďalších štyroch predmetov zo Sklabine, tvoriacich skupinu remeselníckych nástrojov, ťažko nájsť vhodné kritériá. Ich tvarová ojedinelosť v archeologických nálezoch znemožňuje aplikovať typologickú metódu a vyhľadávať vhodné analógie.

Železná tyč (pôvodne pravdepodobne štvorhranného prierezu) je len časťou — asi rúčkou — nejakého nástroja. Podobnú rúčku má vrták z hromadného nálezú v Moravskom Jáne,³⁶ potom lyžicovitý nástroj a asi priebojník z nálezú na hradiisku Pohansko pri Nejdku.³⁷ Tyč zo Sklabine môže byť teda časťou opotrebeného vrtáka, dláta alebo klina.

Masivny dlátovitý hrot s tulajkou a dreveným poriskom (hrúbka 5 cm) mohol sa používať pri ťažších pracovných úkonoch. Napríklad drevorubači

pri spúšťaní dlhej guľatiny do dolín, ale i pri jej nakladaní na vozy alebo plte používajú podobný dlhší nástroj s drevenou rúčkou a kovovým násadcom s tuľajkou a hrotom, na konci mierne ohnutým, ľudovo zvaný *capina*. Podobný dlátovitý hrot vyobrazuje K. M o s z y ň s k i.³⁸ ako brtnické dláto, ktoré sa používalo na vydlabávanie pňa.

Ťažko určiť aj funkciu dvoch sekerovitých klinov s dlátovitým ukončením. Masívnosť i široký otvor pre hrubé porisko ich tiež usposobovali na používanie pri namáhavejšej práci. Pozoruhodný je rozdielny smer vykovanania dlátovitého ostria u oboch nástrojov. Jeden z nich bol používaním aj trochu ohnutý. Ich ploché tylo mohlo slúžiť aj ako obuch. Tvar nástroja vychádza síce z tvaru sekery (má aj bočné laloky pri otvore pre porisko), ale mohol sa používať skôr ako klín alebo dláto pri rozrušovaní tvrdých hmôt väčších rozmerov. Rovnako ho možno považovať i za predchodec čakana. Funkcia oboch nástrojov zostane ešte problematická; podobne existujú rôzne názory i na účel troch sekerovitých predmetov z nálezov v Mutěniciach, okr. Hodonín.³⁹

Pozoruhodné je dlátovité ukončenie hrotu s tuľajkou aj u oboch sekerovitých klinov, čo ich možno spája i so železnou tyčou s odlomeným hrotom a umožňuje tak vysloviť domnienku o funkcii týchto nástrojov. Možno predpokladať, že štyri predmety zo skupiny remeselníckych nástrojov sklabinského nálezov tvoria pravdepodobne depot staroslovanského baníckeho náčinia, skladajúci sa z dvoch sekerovitých klinov s dlátovitým ostrím, jedného hrotu s tuľajkou s dlátovitým ukončením a jedného dláta alebo klína s odlomeným hrotom. Masívnosť všetkých predmetov umožňuje predpokladať ich používanie pri baníckom rozrušovaní samorastlého kameňa alebo aj iných nerastov a rúd. Tvarová ojedinelosť týchto predmetov neposkytuje kritériá pre ich samostatné datovanie. No skutočnosť, že tvoria s ostatnými roľníckymi nástrojmi i oštepom uzavretý nálezový celok, umožňuje predpokladať, že skupina remeselníckych nástrojov pochádza z tej istej doby ako ostatné predmety depotu.

K datovaniu depotu železných nástrojov zo Sklabine ako celku prispieva i jeho porovnanie s podobnými nálezmi a ich zemepisnou rozlohou. Väčšina analógií k jednotlivým predmetom depotu pochádza zo slovanských hromadných nálezov z Kútov, Gajár, Moravského Jána, prípadne z Brankovíc a Nejdku z územia Moravy, v každom prípade však z Pomoravia, t. j. z centrálného územia Veľkomo-

ravskej ríše. Na toto územie upozorňuje i mapa nálezísk železných súčiastok oradiel od F. Š a c h a⁴⁰ i súpis ostatných slovanských železných depotov od J. E i s n e r a,⁴¹ ktorý novšie doplnil Č. S t a ň a.⁴² Na Slovensku k spomenutým depotom železných nástrojov pribudli novšie slovanské nálezy z Pobodima⁴³ na Považí, zo Žabokriek v Poniíri,⁴⁴ zo Sklabine v Turci a zo Smižian na Spiši.⁴⁵ Ich príbuznosť s pomoravskými nálezmi prezrádza aj obsahový rozbor slovanských železných depotov, ktorý vypracoval Č. S t a ň a.⁴⁶ Aj spomenuté novšie depoty obsahujú prevažne roľnícke a remeselnícke nástroje a len ojedinele zbrane.

Uvedené analógie k jednotlivým predmetom sklabinského depotu, ako i jeho obsahové zloženie ho teda aj časove viažu k početným slovanským depotom železných nástrojov z Pomoravia a Poodria, datovaných do konca VIII. a do IX. stor. S ohľadom na zemepisnú odľahlosť náleziska od centrálnej oblasti Veľkej Moravy i značnú opotrebenosť predmetov možno depot zo Sklabine datovať do doby veľkomoravskej, teda do IX., prípadne na začiatok X. stor. Tým sa podhorská obec Sklabiňa pripája k ostatným slovanským náleziskám dolného Turca, k Blatnici, Žabokrekcom, Priekope, Čepčinu, prípadne i k Martinu.

Depot prispieva i k štúdiu širokého okruhu výrobkov slovanských kováčov a k hlbšiemu poznaniu celkovej vyspelosti slovanského kováčskeho remesla. Doteraz známe druhy výrobkov sa rozšírili o nové remeselnícke nástroje, ktoré hypoteticky možno určiť ako banícke. Sú asi predchodcami stredovekých baníckych špicíakov, aj keď J. A g r i c o l a upozorňuje na rozdiel medzi špicíakom baníckym — zahroteným — a roľníckym, ktorý je na konci široký a ostrý.⁴⁷ V oblasti Sklabine ich pravdepodobne používali na lámánie kameňa, nie je však vylúčená ani možnosť, že boli svedkami začiatkov dolovania rudy v stredoslovenskej banskej oblasti. No i k tejto práci základné nástroje vyrábali staroslovanský kováč.

Iba prítomnosť niekoľkých kusov škvary by svedčila o blízkej výrobni týchto nástrojov a podľa toho celý nález by sa mohol považovať za sklad výrobcu. Nálezisko ani jeho bližšie okolie však neprezrádza iné stopy osídlenia. Preto skôr sa treba oprieť o fakt, že všetky nástroje z depotu sú značne opotrebené, a považovať ho za majetok používateľa, ktorý predmety zakopal pravdepodobne na úteku z niektorej z okolitých súvekých osád.

Poznámky

- ¹ Šach F., *Rádló a pluh na území Československa*, Vědecké práce Zemědělského muzea, Praha 1961, 72–77.
- ² Budinský-Krička V., *Pamiatky praveké a hradištné z Kútov (okr. Senica) v SNM v Turč. Sv. Martine*, PA XLIII, 1947–48, 112, obr. 3: 18.
- ³ Kraskovská L., *Zpráva o staroslovanskom nálezisku pri Kútoch*, *Historica Slovaca* V, 1947, 158, tab. II: 31.
- ⁴ Tamže, 162.
- ⁵ Budinský-Krička V., l. c., 115.
- ⁶ Jisl L., *Slovanský kmen Holasiců ve světle archeologických nálezů*, *Časopis Slezského muzea v Opavě* II B, 1952, 45.
- ⁷ Tamže, 46 a pozn. 112.
- ⁸ Skutil J., *Drobné příspěvky k vlastivědně praehistorii Slezska*, *Věstník Matice opavské* 36, 1931, 100.
- ⁹ Černoohorský K., *Žernovy v hospodářsko-spoločenském vývoji časného středověku*, PA XLVIII, 1957, 522.
- ¹⁰ Budinský-Krička V., *Nález poľnohospodárskych nástrojov na slovanskom sídlisku v Smižanoch*, *ŠŽ AÚSAV* 11, 1963, 148, obr. 4: 1.
- ¹¹ Polla B., *Hradištné nálezy zo Smižian*, AR X, 1958, 580.
- ¹² Eisner J., *Ein Hortfund der älteren Burgwallzeit aus der Slowakei, Altböhmen und Altmähren* I, 1941, 158. Eisner J., *Základy kovárství v době hradištní v Československu*, *Slavia Antiqua* I, 1948, 375, obr. 4: 12.
- ¹³ Eisner J., *Sídlště ze starší doby hradištní v slovenském Pomoraví*, PA XXXII, 1939–46, 99, obr. 5: 11.
- ¹⁴ Točík A., *Súčasný stav archeologického bádania najstarších dejín slovenského národa*, AR XV, 1963, 601, obr. 200.
- ¹⁵ Skutil J., *Moravské prehistorické výkopy a nálezy*, *Časopis zemského muzea v Brně* XXXIII, 1946, 49.
- ¹⁶ Eisner J., *Základy kovárství*, 371, obr. 2: 1, 4.
- ¹⁷ Novotný B., *Výzkum velkomoravského hradišťa „Pohansko“ u Nejdku na lednickém ostrově*, PA LIV, 1963, 22, obr. 17: 2.
- ¹⁸ Točík A., *Súčasný stav archeologického bádania*, 601.
- ¹⁹ Eisner J., *Sídlště ze starší doby hradištní*, 102, obr. 7: 23.
- ²⁰ Tamže, 99, 102, obr. 5: 14, obr. 7: 20.
- ²¹ Eisner J., l. c., 105.
- ²² Budinský-Krička V., *Nález poľnohospodárskych nástrojov*, 148, obr. 4: 2.
- ²³ Skutil J., *Moravské prehistorické výkopy*, 49, obr. 6.
- ²⁴ Točík A., *Súčasný stav archeologického bádania*, 601.
- ²⁵ Eisner J., *Devínska Nová Ves*, Bratislava 1952, 25, tab. XIII: 4.
- ²⁶ Eisner J., *Ein Hortfund*, 157, obr. 3: 18.
- ²⁷ Eisner J., *Sídlště ze starší doby hradištní*, 99, 102, 5: 11, obr. 7: 5.
- ²⁸ Eisner J., *Základy kovárství*, 373, obr. 4: 6. Skutil J., *Moravské prehistorické výkopy*, 47.
- ²⁹ Šach F., l. c., 77.
- ³⁰ Tamže, 82.
- ³¹ Eisner J., *Ein Hortfund*, 157, obr. 3: 1.
- ³² Eisner J., *Sídlště ze starší doby hradištní*, 102, obr. 7: 26.
- ³³ Eisner J., *Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933, tab. XCI: 4. Je asi totožný s hrotom, vyobrazeným v práci J. Eisnera *Devínska Nová Ves*, Bratislava 1952, obr. 40: 8, ktorý je z hrobu 422.
- ³⁴ Eisner J., *Devínska Nová Ves*, 291.
- ³⁵ Tamže, 328.
- ³⁶ Eisner J., *Ein Hortfund*, 157, obr. 3: 2.
- ³⁷ Novotný B., *Výzkum velkomoravského hradišťa*, 22, obr. 17: 1, 5.
- ³⁸ Moszyński K., *Kultura ludowa Słowian I*, Kraków 1929, 133, obr. 102.
- ³⁹ Pleiner R., *Slovanské sekerovité hřívny*, SIA IX, 1961, 414.
- ⁴⁰ Šach F., l. c., pril. za str. 112.
- ⁴¹ Eisner J., *Základy kovárství*, 367.
- ⁴² Staňa Č., *Depot železa a žernovů na slovanském hradišti, Staré Zámky u Lišně*, *Sborník Československé společnosti archeologické I*, 1961, 116.
- ⁴³ Bialeková D., *Výzkum slovanského hradiska v Pojedime v rokoch 1959–1962*, AR XV, 1963, 356, 357.
- ⁴⁴ Točík A., *Súčasný stav archeologického bádania*, 601, 602.
- ⁴⁵ Budinský-Krička V., *Nález poľnohospodárskych nástrojov*, 143.
- ⁴⁶ Staňa Č., l. c., 116.
- ⁴⁷ Agricola G., *De re metallica, libri XII* (prel. B. Ježek a J. Hummel), Praha 1953, 127, obr. na str. 125 (A). Podobné špičky sú vystavené i v Banskom múzeu v Banskej Štiavnici.

Ein Hort von Eisengegenständen aus Sklabiňa

Igor Hrubec

Das Gebirgsdorf Sklabiňa (Bez. Martin) liegt zwischen den westlichen Ausläufern des nördlichen Teiles der Velká Fatra, etwa 12 km östlich der Stadt Martin in der Mittelslowakei. Im Herbst des J. 1958 fand sich beim Graben von Fundamenten für einen Anbau des Hauses Nr. 56 in 60–80 cm Tiefe ein Hort von altertümlichen Eisengegenständen.

Die Ausschachtungen verrieten keinerlei Spuren einer Werkstätte an dieser Stelle. Weder auf dem Hange oberhalb des Baches, wo der Fund zum Vorschein gekommen ist, wurden andere Spuren einer Besiedlung oder Befestigung eines voraussetzbaren Burgwalls beobachtet.

Der Hort enthielt acht verschiedene Eisengegen-

stände und Eisenluppen. 1. Eine Pflugschar mit einer Schaufel von dreieckiger Form mit starken Schaftlochklappen (L. 156 mm, Abb. 3: 3). 2. Ein Sech mit massivem Griff, flachem Rücken und blattartig ausgehämmerter Schneide (L. 475 mm, Abb. 3: 1). 3. Eine Hacke-Axt mit geschnürtem Hals und fächerartig ausgehämmerter Schneide (L. 200 cm, Abb. 3: 2). 4. Eine Meisselspitze mit runder Tülle, am Ende mit meisselartig ausgehämmerter Schneide (L. 260 mm, Abb. 4: 4). 5. Ein beilartiger Keil mit flachem rhombischem Nacken, rundem Schaftloch und spitzigen Schaftlochklappen; er war etwa kantig, dem Ende zu sich verjüngend; die Schneide verläuft parallel zum Schaft und ist meisselartig ausgehämmt (L. 340 mm, Abb. 4: 3). 6. Ein dem vorigen ähnlicher Keil mit flachem rhombischem Nacken, rundem Schaftloch und Schaftlochklappen; die meisselartig ausgehämmerter Schneide steht quer zum Schaft (L. 300 mm, Abb. 4: 1). 7. Eine Eisenstange (ursprünglich etwa vierkantig), an den Enden abgeflacht, etwa ein Teil irgendeines Gerätes (L. 260 mm, Abb. 4: 2). 8. Eine Speerspitze mit runder Tülle und konischem Blatt (L. 445 mm, Abb. 3: 4). 9. Bruchstück eines Eisenplättchens. 10. Fünf kleine formlose Eisenluppen. Die Funde sind im Slovenské národné múzeum zu Martin untergebracht.

Die Fundumstände des Hortes bieten keine Anhaltspunkte für seine Datierung. Man kann sich deshalb nur auf die Typologie der einzelnen Gegenstände stützen und sie nach bereits datierten anderen analogen Funden entsprechend einreihen. In Betracht kommen auf diese Weise für die Datierung der Gruppe der landwirtschaftlichen Eisengegenstände (Pflugschar, Sech, Hacke) dieses Depots die Horte aus Kúty, Gajary, Moravský Ján, Brankovice, Opava-Kylešovice, aus dem Burgwall Pohansko bei Nejdek, Smižany-Čingov und Žabokreky nad Nitrou. Diese Hortfunde sind auch durch Tonware, Schmuck oder Siedlungsobjekte in die Zeitspanne zwischen dem VIII. und IX. Jh. datiert. Ähnlich kann auch die Speerspitze nach analogen Funden aus dem Gräberfeld in Devínska Nová Ves und teilweise auch aus dem Depot von Moravský Ján und Gajary an die Wende des VIII. und IX. Jh. gewiesen werden.

Analogiefälle aus dem Marchtal deuten einen slawischen Charakter der Depotfundstücke von Sklabiňa an. Die Hacke-Axt darunter wird als ein Zeuge des Brandwirtschaftssystems angesprochen. Dieser Stufe der Landwirtschaft dürfte auch die kleine symmetrische Pflugschar entsprechen, die als Bestandteil eines Hackenpfluges horizontal Anwen-

dung fand. Das Vorkommen eines Sechs im Fundkomplex wie auch die Abnutzung der rechten Seite der Pflugschar geben Anlass eine einseitige Pflugackerung vorauszusetzen. Es ist leider nicht genau zu bestimmen, ob die Pflugschar und das Sech aus diesem Depot die Bestandteile desselben Hackenpfluges sind, oder ob das Sech einem anderen, dem Hackenpflug vorangehenden Landwirtschaftsgerät angehörte. Die Landwirtschaftsgeräte aus diesem Hort erbringen einen Nachweis für einen das Ackerland zwar nur durch Waldbrand erworbenen doch mehr fortgeschrittenen Landbau, was in bezug auf die Abgelegenheit dieser Fundstelle vom wirtschaftlich höher stehendem Marchtal angemessen wäre.

Für die Einstufung der weiteren vier landwirtschaftlichen Geräte können nur schwer geeignete Kriterien gefunden werden, da sie ihrer Form nach vereinzelt dastehen und ihre ursprüngliche Funktion unbestimmt ist. Die vierkantige Stange war etwa nur der Stiel irgendeines Gerätes: eines Bohrers, Keils oder Meissels. Die Spitze mit meisselartigem Ende und Tülle von 5 cm Durchmesser für den Holzgriff mag wohl bei schwereren Arbeiten benützt worden sein. Analogien finden sich in ethnographischen Materialien (Holzhauer, Flösser und Beuntner). Beide beilartigen Keile mit meisselartiger Schneide verschiedener Richtung konnten ebenfalls zu schwereren Arbeiten verwendet worden sein, z. B. bei der Zerschlagung harter Massen grösserer Ausmasse. Sie konnten auch als Keilhauen oder spezielle Keile gebraucht werden. Ihrer Form liegt die Axt zu Grunde. Alle vier Gegenstände der landwirtschaftlichen Gerätegruppe verbindet der meisselförmige Abschluss, obwohl die Stange ein durch ihre Verwendung abgenütztes Ende hat. Hieraus kann ihre gemeinsame Verwendung im Bergbau zur Zertrümmerung des gewachsenen Felsens oder Erzes vorausgesetzt werden, man kann diese Geräte also als ein Depot des Gezähes betrachten. Da sie mit der Gruppe landwirtschaftlicher Geräte und der Speerspitze einen geschlossenen Fundverband bilden, stammen sie wohl aus demselben Zeitabschnitt.

Der Hort aus Sklabiňa ähnelt auch seinem Inhalt nach den erwähnten Hortfunden des Marchtales. Überwiegend enthält er landwirtschaftliche Geräte und Handwerkszeuge und nur eine Waffe. Zählt man auch die neueren Funde aus Pobedim, Žabokreky und Smižany hinzu, ist zu beobachten, dass der Bereich der Hortfunde das Marchtal und Odertal überschreitet.

Die Analogien zu den einzelnen Gegenständen

des Hortes von Sklabiňa, sein Inhalt und Auftretungsgebiet koppeln ihn auch zeitlich zu den zahlreichen Funden aus dem Marchtal von der Wende des VIII. und IX. Jh. Mit Rücksicht auf die geographisch exzentrische Lage vom Kerngebiet Grossmährens kann der Hort aus Sklabiňa in den grossmährischen Zeitabschnitt, u. zw. in das IX. und an den Anfang des X. Jh. datiert werden.

Das Depot bedeutet einen Beitrag für ein tieferes Wissen um die altslawische Schmiedekunst. Die bisher bekannten Gattungen ihrer Erzeugnisse sind

um neue Formen erweitert worden, die hypothetisch als Gezähe (Geräte des Bergmanns) bestimmt werden können. Die Bestimmung des Hortes als ein Lager des Erzeugers wäre lediglich auf Grund einiger Eisenluppen möglich. Die beträchtliche Abnutzung der Geräte weist jedoch eher darauf hin, dass es sich um das vergrabene Eigentum des Benützers handelt, der sich auf der Flucht aus irgendeiner der zeitgleichen Ansiedlungen befand.

Übersetzt von B. Nieburová

ANTHROPOLOGISCHE ANALYSE VON SKELETTRESTEN AUS DEM SLAWISCH-AWARISCHEN GRÄBERFELD IN HOLIARE

HELENA MALÁ*

Das menschliche Skelettmaterial aus dem Gräberfeld von Holiare (Bez. Komárno), das 1952—1954 bei Ausgrabungen unter der Leitung von A. Točík (Direktor des AI der SAW, Nitra) gewonnen wurde, wird in das VII.—IX. Jh. datiert und gehört dem slawisch-awarischen Zeitabschnitt an; einige Gräber gehörten auch in das X. und XI. Jh.). Von den 766 untersuchten Gräbern wurden 492 Skelette zur anthropologischen Bearbeitung eingeliefert. Schätzungsweise fielen bei Sandgrabungen in der mittleren und südlichen Randzone des Gräberfeldes bis zum J. 1952 etwa 300 Gräber der Vernichtung anheim und im südlichen, mit Häusern bebauten Teil werden 200 bis 300 undurchforschte Gräber vorausgesetzt. Es ist demnach anzunehmen, dass das Gräberfeld rund 1360 Gräber gezählt haben mag.

Die anthropologische Analyse dieses Gräberfeldes soll zur Charakteristik des Körperbaues der Bevölkerung beitragen, die in der Zeit vom VII.—XII. Jh. in der Südslowakei gelebt hat. Aus den bisherigen publizierten, mit der Anthropologie der Südslowakei dieser Zeitepoche sich befassenden Arbeiten können nicht einmal beiläufige Rückschlüsse gemacht werden, weil die aufgearbeiteten Komplexe zu klein und oftmals auch unzureichend dokumentiert sind. Es sind die Arbeiten von Matiegka (5) über slawische Skelette aus Skalica (früher Uhorská Skalica, 10 Skelette), von Frankenger (7) über die Anthropologie der Bevölkerung des slawisch-awarischen Zeitabschnittes (Devínska Nová Ves, 6 Schädel), der grossmährischen Epoche (Moravský Ján, 6 Schädel) und der späten Burgwallzeit (Dolný Jatov, 80 Schädel; Devín, 121 Schädel). Ferner sind es Arbeiten von Szöke und Nemeskéri (29) über Skelette aus der jüngeren Burgwallzeit (Be-

šeňov, 74 Skelette) und Arbeiten von Vlček (30) über Skelette aus dem slawisch-awarischen Zeitabschnitt (Žitavská Tůň, 40 Skelette).

Die Analyse des anthropologischen Materials aus dem Holiarer Gräberfeld knüpft an die anthropologische Verarbeitung der Skelettreste des Belo Brdo-Gräberfeldes am Fusse des Zobor, Bez. Nitra (89 Skelette) und des slawischen Reihenfriedhofes in Mlynárce, Bez. Nitra an (78 Skelette). Die anthropologische Aufarbeitung des Materials dieser Lokalitäten ist in die staatliche Erforschung der slawischen Population auf tschechoslowakischem Gebiet miteinbezogen (Malá 17—19, 21). Natürlich liefern die Materialanalysen von Zobor, Mlynárce und nun auch aus Holiare nicht die Möglichkeit zu einer allgemeinen Charakteristik der Bevölkerung, die im Zeitabschnitt des VII.—XII. Jh. auf südslovakischem Gebiet gelebt hat; ein Grund hierfür ist z. B. der, dass die von uns untersuchten Skelettreste nur zu einem ganz geringfügigen Teil einen solchen Erhaltungszustand aufweisen, der eine detaillierte Bearbeitung zulässt. So wurde vom gelieferten Skelettmaterial von Holiare, d. h. von den angeführten 492 Skeletten, vor allem der erhaltenste Teil — die Schädel — untersucht, von denen aber lediglich 46 in so gutem Zustand waren, dass sie zu einer vollkommenen typologischen Analyse verwendet werden konnten. Bei den übrigen 437 Schädeln konnte bloss die Alters- und Geschlechtsbestimmung vorgenommen werden, eventuell manche morphologische und metrische Charakteristiken. Die restlichen 9 Schädel waren hinsichtlich ihres schlechten Erhaltungszustandes vollkommen unverwertbar. Die langen Knochen, die im Vergleich zu den Schädeln in wesentlich schlechterem Zustand zugestellt wurden, studierten wir einerseits nur im Zusammenhang mit den

* Katheder für Anatomie der Medizinischen Fakultät der Karls-Universität in Hradec Králové, Vorstand Prof. M. U. Dr. Jan Hromada.

Schädeln, die Möglichkeiten zu einer vollkommenen Typenbestimmung boten, und anderseits in Fällen bei Skelettresten aus Reitergräbern.

Es liefern also sowohl die zitierten anthropologischen Analysen aus den Gräberfeldern von Zobor und Mlynárce als auch das in vorliegender Arbeit behandelte Gräberfeld von Holiare bloss Teilbeiträge, die erst mit weiteren, künftigen Analysen Grundlage für ein komplexeres anthropologisches Studium dieses Zeitabschnittes sein werden.

Allgemeine Analyse des Skelettmaterials

Die erste Aufgabe für die Bestimmung einiger demographischer Erkenntnisse auf dem Skelettmaterial ist immer die Durchführung der Differenzierung der einzelnen Skelette nach Alter und Geschlecht. Diese Forderung wurde auch als erste bei der Bearbeitung der 492 Skelette aus dem Holiarer Gräberfeld erfüllt. Die Bestimmung des Geschlechtes wurde mit der üblichen anthropologischen Methodik durchgeführt, die Alterseinteilung der Skelette nach Martin (22) mit Berücksichtigung der neuen Erfahrungen von Hansen (8), Dérobért und Fully (6). Die Skelette wurden in folgende klassische, von uns mit Zwischengruppen ergänzte Altersgruppen eingeteilt: infans I (0–6 Jahre), infans II (7–14 Jahre), juvenis (15–18 Jahre), juvenis bis adultus (19–22 Jahre), adultus (23–30 Jahre), maturus (31–40 Jahre), maturus bis senilis (41–59 Jahre), senilis (60 Jahre und darüber), ferner eine allgemeine Erwachsenenengruppe (23 Jahre und darüber) und eine Gruppe von unbestimmbaren Individuen.

Die Aufteilung der verstorbenen Kinder, Männer und Frauen in die einzelnen Altersgruppen ist ziffernmässig auf Tabelle 1 ausgedrückt und graphisch auf Abb. 1 dargestellt (Malá 21).

Aus den Diagrammen geht hervor, dass prozentuell die grösste Sterblichkeit insgesamt die ersten drei Altersgruppen betroffen hat, d. h. die Gruppen infans I, infans II und juvenis, die in den ersten drei Rubriken dargestellt sind. Dieser gefundene Wert von 28,3 % kindlicher und jugendlicher Skelette ist relativ klein, wenn man ihn mit Angaben aus anderen altslawischen Lokalitäten vergleicht (Tab. 2).

Allgemein kann jedoch gesagt werden, dass auf allen europäischen frühgeschichtlichen Skelettgräberfeldern ein hoher Prozentsatz von nichterwachsenen Individuen zum Ausdruck kommt, der sicherlich auf ungünstige hygienische und Lebensbedin-

Tabelle 1. Vertretung der Individuen nach Alter und Geschlecht

Geschlecht	Infans I		Infans II		Juvenis		Juvenis-Adultus		Adultus		Maturus		Maturus-Senilis		Senilis		Erwachsene		Unbestimmbar		Zusammen von Juvenis		Zusammen von Juvenis-Adultus	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Männer					2	0,4	1	0,2	38	7,7	32	6,5	13	2,6	26	5,3	2	0,4			114	23,1	112	22,7
Frauen					22	4,5	11	2,2	83	16,9	29	5,9	13	2,6	42	8,5	3	0,6			203	41,2	181	36,7
Unbestimmbar					21	4,3	5	1,0	13	2,6	6	1,2	1	0,2	7	1,4	19	3,9	9	1,8	72	14,6	51	10,3
Unbestimmbar	54	11,0	40	8,1																	94	19,1	9	1,8
Kinder					45	9,2	17	3,4	134	27,2	67	13,6	27	5,4	75	15,2	24	4,9	9	1,8	492	99,8	492	99,8
Zusammen	54	11,0	40	8,1	45	9,2	17	3,4	134	27,2	67	13,6	27	5,4	75	15,2	24	4,9	9	1,8	492	99,8	492	99,8

gungen dieser Zeit hinweist. Der von uns festgestellte Prozentsatz von kindlichen und jugendlichen Bestattungen war ebenso wie auf anderen Lokalitäten in Wirklichkeit weit grösser, u. zw. dadurch, dass alle Skelette der jüngsten Kinder durch die anthropologische Bearbeitung bestimmt nicht erfasst wurden, sei es wegen ungenügender Bergung im Gelände, oder wegen der posthumer Selektion der graziilen Kinderskelette. Mit Rücksicht auf die komplizierte und bisher vollkommen unerforschte gesellschaftliche Struktur der frühgeschichtlichen Population ist die Wirkung anderer Faktoren nicht ausgeschlossen, wie z. B. das Töten von Neugeborenen, von körperlich schwachen Kindern oder auch ihre Bestattung auf isolierten und unbekanntem Orten.

Trotz der Schwierigkeiten bei der Geschlechtsbestimmung junger Individuen kann zusammengefasst werden, dass in der Altersgruppe juvenis und juvenis bis adultus mehr Individuen weiblichen Geschlechtes als männlichen vertreten sind. Diese Tatsache kommt auch in der Gruppe adultus zum Ausdruck. Die Ursache des vorzeitigen Todes

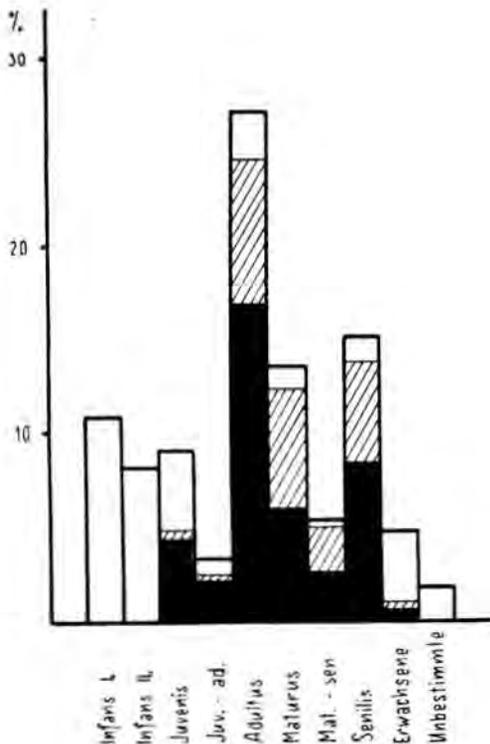

Abb. 1. Differenzierung der Skelette nach Alter und Geschlecht. Die einzelnen Spalten veranschaulichen die prozentuelle Vertretung der Skelette nach Altersgruppen, u. zw. die vollen Spalten die Werte für weibliche Skelette, die schraffierten für männliche und die leeren für Skelette, deren Geschlecht unbestimmbar war.

Tabelle 2. Prozentuelle Vertretung von Kinderskeletten auf einigen slawischen Gräberfeldern

Gräberfeld	Autor	%
Ptuj	Ivaniček	27,4
Holiare	Malá	28,3
Mlynárce	Malá	32,0
Nitra-Zobor	Malá	33,7
Bešeňov	Nemeskéri	37,0
Kouřim	Chochol	37,7
Mikulčice 1-4	Stloukal	41,7
Képuszta	Nemeskéri	43,0
Žitavská Tůň	Vlček	47,5

bei Frauen dürfte etwa z. B. der erhöhten Gefahr bei den oft sich wiederholenden und mit unzureichenden hygienischen Bedingungen verbundenen Schwangerschaften zuzuschreiben sein.

In der Gruppe maturus und maturus-senilis kommt es zu einer prozentuellen Senkung der Sterblichkeitsziffer, während sie in der Gruppe senilis erneut ansteigt, u. zw. wiederholt zu Gunsten der Frauen.

Bei einem Vergleich des Verlaufes der ganzen Sterblichkeitskurve in den einzelnen Altersgruppen mit Angaben aus anderen Lokalitäten treffen wir ähnliche Verhältnisse in der Südslowakei in Bešeňov und Žitavská Tůň an (S z ō k e — N e m e s k é r i 29, V l ě k 30), bloss mit dem Unterschied, dass es hier nicht zur prozentuellen Erhöhung der Sterblichkeit in der Altersgruppe senilis kommt, wie es auf dem Material aus Holiare der Fall war. Bloss das altslawische Gräberfeld von Kouřim (C h o c h o l und Mitarb. 10, 12) ist durch eine relativ gleichmässig ansteigende Kurve von der Gruppe adultus bis zur Gruppe senilis gekennzeichnet. Andererseits sind wieder Lokalitäten vorhanden, wie die südmährischen Mikulčicer Gräberfelder 1-4 (S t l o u k a l 26, 27), die südslovakischen Fundstellen Zobor und Mlynárce (M a l á 17, 21) und das jugoslawische Ptuj (I v a n i ě k 13), wo die Kurve der prozentuellen Vertretung erwachsener Individuen in der Altersgruppe maturus gipfelt.

Das gegenseitige Zahlenverhältnis zwischen Männern und Frauen ist in der Regel durch den Maskulinität-Index ausgedrückt, der angibt, wieviel Männer auf tausend Frauen entfallen. Dieses Verhältnis fällt auf dem Grossteil der slawischen Gräberfelder für die Männer günstiger aus (S t l o u k a l 26, 27). Umso interessanter ist unsere Feststellung von 111 erwachsenen Männern gegenüber von 170 Frauen, so dass der Maskulinität-Index bloss 653

beträgt, d. h. dass beiläufig auf einen erwachsenen Mann 1,5 erwachsene Frauen kommen. Setzen wir in diesen Erwägungen noch weiter fort, kamen dann in der Altersgruppe adultus (23–30), als im vorausgesetzten produktivsten Alter, auf 38 Männer 83 Frauen, d. h. 1 junger erwachsener Mann auf beiläufig mehr als 2 junge erwachsene Frauen.

Für die Erklärung dieser Situation auf dem Holiarer Gräberfeld seien mehrere hypothetische Möglichkeiten dargeboten:

1. Ein gewisser Teil von Männern konnte außerhalb der Siedlung gestorben sein,
2. ein bestimmter Teil von Männern konnte unbestattet geblieben sein,
3. ein bestimmter Teil von Frauen konnte importiert worden sein.

Die angeführten Erwägungen sind allerdings reine Vermutungen, welche hier vor allem als Diskussionsanregungen ausgesprochen werden, denn die Aussergewöhnlichkeit dieser Situation auf dem Gebiete der Tschechoslowakei zwingt uns, den Ursachen dafür nachzugehen. In dem Falle der Begräbnisstätte von Holiare muss man aber auch daran denken, dass kaum eine Hälfte der Skelette bei der anthropologischen Bearbeitung zur Verfügung war; die demographische Struktur der übrigen Skelette könnte vielleicht sehr verschieden aussehen.

Das von uns festgestellte Übergewicht an Frauenskeletten konstatiert noch Stloukal (27) auf dem 3. Mikulčicer Gräberfeld und Lipták (15) auf dem awarischen Gräberfeld von Üllő II in Ungarn. Interessanterweise ist auf dem von uns beobachteten Material aus Holiare eine den männlichen Skeletten gegenüber höhere Zahl von weiblichen Skeletten bei Gräbern aus dem VII.–VIII. Jh. festgestellt worden, während bei Skeletten aus den in das X.–XII. Jh. datierten Gräbern dieses Verhältnis umgekehrt ist.

Ein weiteres, vom demographischen Gesichtspunkt wichtiges Problem, das zur Bildung einer Vorstellung über die Zusammensetzung dieser frühgeschichtlichen Population führt, ist die Feststellung des durchschnittlichen Alters auf dem Gräberfeld, die Aufstellung von Sterblichkeitstabellen und die Abschätzung der auf der Siedlung lebenden Bevölkerungszahl.

Das durchschnittliche Alter der Bestatteten wurde separat aus dem individuellen Alter aller bestatteten nichterwachsenen und erwachsenen Individuen, separat aus dem individuellen Alter der bestatteten nichterwachsenen Individuen, separat aus

dem individuellen Alter der erwachsenen Männer wie auch Frauen und gesondert aus dem individuellen Alter aller Individuen errechnet (Tab. 3). Das individuelle Alter der Bestatteten in der Gruppe infans I, infans II und juvenis wurde entweder nach der genauen Alterbestimmung genommen, oder wurde, wo dies nicht möglich war, aus dem Mittelwert der bestimmten Altersgruppe gewählt. Bei den Altersgruppen juvenis bis adultus, adultus, maturus, maturus bis senilis und senilis, wo eine genau aufs Jahr stimmende Bestimmung nicht möglich ist, wurde der Mittelwert der jeweiligen Altersgruppe genommen.

Aus dem Diagramm auf Abb. 2 geht hervor, dass das allgemeine Durchschnittsalter aller Individuen 29,4 Jahre betrug, das Durchschnittsalter der Kin-

Tabelle 3. Durchschnittsalter der Bestatteten und die grundlegenden statistischen Charakteristiken

Alter	n	min. – max.	\bar{x}	s.	m
Erwachsene + Kinder	433	0–65	29,36	27,92	1,34
Erwachsene Männer	109	24–65	40,94	15,96	1,53
Erwachsene Frauen	168	24–65	39,25	16,96	1,31
Erwachsene	277	24–65	39,91	16,64	1,00
Kinder	156	0–23	10,72	7,04	0,56

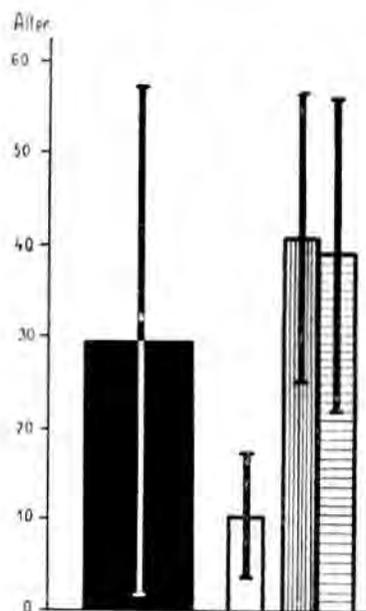

Abb. 2. Durchschnittliches Alter der Skelette. Die volle Spalte veranschaulicht das durchschnittliche Alter aller Skelette, die leere Spalte der Kinderskelette, die längs schraffierten das Durchschnittsalter der männlichen und die quer schraffierten der weiblichen Skelette. Die Koordinaten veranschaulichen die zugehörigen massgebenden Abweichungen.

derbestattungen 10,7 Jahre, und das durchschnittliche Alter der erwachsenen Männer war nur wenig höher (40,9 Jahre) als das durchschnittliche Alter der bestatteten erwachsenen Frauen (39,3 Jahre).

Die Ergebnisse für das gesamte durchschnittliche Alter der Individuen, für das durchschnittliche Alter der erwachsenen männlichen und erwachsenen weiblichen Bestattungen entsprechen im Prinzip den Angaben von Stloukal (27), der nach einer tabellaren zahlenmässigen Vertretung der Individuen innerhalb der Altersgruppen auf einer ganzen Reihe tschechoslowakischer und fremder Lokalitäten folgendes Durchschnittsalter errechnet hat: das gesamte durchschnittliche Alter aller Individuen bewegt sich zwischen den Werten von 19,8 (Žitavská Tůň) bis 35,3 (Ptuj), das durchschnittliche Alter der erwachsenen Männer zwischen 35,4 (Bešeňov) bis 52,8 (Zobor) und das durchschnittliche Alter der erwachsenen Frauen zwischen 32,9 (Bešeňov) bis 53,3 (Kouřim). Eine Differenz ist jedoch beim durchschnittlichen Alter der Kinderbestattungen aus Holiare zu beobachten (10,7 Jahre), das die Werte von 4,8 (Žitavská Tůň) bis 10,3 (Ptuj) übersteigt. Diese Tatsache ist einerseits durch die hochangesetzte obere Altersgrenze von 22 Jahren für Jugendliche und die geringe zahlenmässige Vertretung von Kindern von 0 bis 3 Jahren auf unserem Material bedingt.

Wir haben nun versucht, nach der neuen Methodik ungarischer Autoren (Ac s á d i — N e m e s k é r i 1, 2, 3), welche in der Tschechoslowakei zum erstenmal Stloukal (26, 27) auf den altslawischen Gräberfeldern von Mikulčice und Kouřim appliziert hat, die Sterbetafeln für die Skelette aus dem Holiarer Gräberfeld zusammenzustellen.

Aus der grundlegenden Aufteilung der Individuen in Altersgruppen (Tab. 1) wurden einige demographische Angaben in Form dieser Sterbetafeln zusammengestellt, u. zw. teils gemeinsam bei allen 459 Skeletten nicht erwachsener und erwachsener Individuen und teils bei Männern und Frauen gesondert (Tab. 4, 5, 6). Um wenigstens ein rahmenmässiges Bild über die Sterblichkeit nach dem Geschlecht zu erhalten, wurden in die männlichen und weiblichen Gruppen auch die Skelette der Jugendlichen und Kinder einbezogen. Da bei den Skelettresten von Individuen bis zu 18 Jahren das Alter grösstenteils nicht bestimmt werden konnte, waren wir gezwungen, die nötige Differenzierung schätzungsweise zu bestimmen, u. zw. nach dem von Stloukal (26) angewandten Schema. Nach der zitierten Arbeit muss nun in der Altersgruppe von

Tabelle 4. Gesamte Sterblichkeit für beide Geschlechter

Alter	D_x	d_x	l_x	q_x	L_x	T_x	e^0_x
0-6	54	11,76	100,00	11,76	94,12	3055,3	30,55
7-14	40	8,71	88,24	9,87	83,89	2396,5	27,16
15-18	45	9,80	79,53	12,32	74,63	1725,4	21,69
19-22	17	3,70	69,73	5,31	67,88	1426,9	20,46
23-30	134	29,19	66,03	44,20	51,44	1155,4	17,50
31-40	67	14,60	36,84	39,63	29,54	743,9	20,19
41-59	27	5,88	22,24	26,43	19,30	448,5	20,16
60-x	75	16,34	16,36	99,87	8,18	81,8	5,00
	459	100,00					

Tabelle 5. Gesamte Sterblichkeit für Individuen männlichen Geschlechtes

Alter	D_x	d_x	l_x	q_x	L_x	T_x	e^0_x
0-6	28	15,56	100,00	15,56	92,22	2869,6	28,70
7-14	20	11,11	84,44	13,16	78,89	2224,1	26,34
15-18	22	12,22	73,33	16,66	67,22	1593,0	21,72
19-30	39	21,67	61,11	35,46	50,28	1324,1	21,67
31-40	32	17,78	39,44	45,08	30,55	720,7	18,27
41-59	13	7,22	21,66	33,33	18,05	415,2	19,17
60-x	26	14,44	14,44	100,00	7,22	72,2	5,00
	180	100,00					

Tabelle 6. Gesamte Sterblichkeit für Individuen weiblichen Geschlechtes

Alter	D_x	d_x	l_x	q_x	L_x	T_x	e^0_x
0-6	26	10,53	100,00	10,53	94,73	3029,1	30,29
7-14	20	8,10	89,47	9,05	85,42	2366,0	26,44
15-18	23	9,31	81,37	11,44	76,72	1682,6	20,68
19-30	94	38,06	72,06	52,82	53,03	1375,7	19,09
31-40	29	11,74	34,00	34,53	28,13	739,3	21,74
41-59	13	5,26	22,26	23,63	19,63	458,0	20,58
60-x	42	17,00	17,00	100,00	8,50	85,0	5,00
	247	100,00					

0-6 Jahren über männliche Skelette bei 52,5 % erwogen werden, in der Altersgruppe von 7-14 Jahren bei 50 % und in der Altersgruppe von 15-18 Jahren bei 48,5 %. In diese nach dem Geschlecht differenzierten Angabetabellen (Tab. 5, 6) wurden dann bloss jene Skelette erwachsener Individuen nicht miteinbezogen, bei denen zwar die Bestimmung in die jeweilige Altersgruppe möglich, jedoch wieder das Geschlecht fraglich war.

In den Tabellen bedeuten die Symbole D_x die Zahl der Individuen innerhalb der Altersgruppen, d_x drückt die prozentuelle Umrechnung dieser Werte aus, l_x ist der prozentuelle Ausdruck der Zahlen aller bisher in jedem konkreten Altersabschnitt lebender Individuen, q_x gibt die Wahrscheinlichkeit

des Todes in jeder Altersgruppe an, L_x bedeutet die Wahrscheinlichkeit der lebenden Individuen in den einzelnen Altersintervallen und T_x bezeichnet die Zahl der Jahre, welche alle Individuen in der jeweiligen Altersgruppe insgesamt leben. Ein sehr wichtiges Symbol ist e^0_x , das die mittlere Lebensdauer ausdrückt, bzw. die durchschnittliche Zahl der Jahre, welche die Individuen in der betreffenden Altersgruppe noch Hoffnung zu leben haben.

Das aus diesen Tabellen gewonnene Endergebnis stimmt recht gut mit jenen Werten überein, die bei der Berechnung des Durchschnittsalters der Individuen gewonnen wurden. Das bedeutet, dass die mittlere Lebensdauer der ersten Altersgruppe — 30,55 Jahre (Tab. 4) — jenem durchschnittlichen Alter der Individuen — 29,36 Jahre — sehr nahe kommt, das aus der Summe des Alters der einzelnen Skelette errechnet wurde. Trotzdem ist es wahrscheinlich, dass das durchschnittliche Alter der in diesem Zeitabschnitt lebenden Individuen in Wirklichkeit tiefer war, mit Rücksicht auf die vorausgesetzte hohe Neugeborenen- und Säuglingssterblichkeit, die selbstverständlich in unseren Funden nicht miteingerechnet ist.

Aus dem Vergleich der angeführten Werte über die mittlere Lebensdauer mit den Angaben von Stloukal (26) für die Mikulčicer und Kouřimer Gräberfelder geht hervor, dass in Holiare bei den Altersgruppen juvenis-adultus bis adultus die Lebensgrenze tiefer war, dagegen bei den älteren Altersgruppen höher: z. B. hatten die Bewohner von Mikulčice im 20. Lebensjahr insgesamt die Lebensgrenze bei 44 Jahren und die Bewohner von Kouřim im 18. Lebensjahr wieder bei 42 Jahren, so war sie bei den Bewohnern von Holiare im 19. Lebensjahr bloss bei 40 Jahren; andererseits hatten jedoch in Mikulčice 40jährige Individuen die Hoffnung bloss das 51. Lebensjahr zu erreichen, in Kouřim 42 jährige das 52. Lebensjahr, während in Holiare 41jährige 61 Jahre alt werden konnten.

Erwägt man über die mittlere Lebensdauer bei Frauen und Männern separat, weist vorliegende Auswertung den Unterschied von 1,5 Jahren zu Gunsten der Frauen auf (Frauen : Männern = 30,29 : 28,7 Jahren; Tab. 5, 6), was mit Feststellungen auf anderen slawischen Gräberfeldern im Widerspruch steht (Stloukal 27). Zieht man jedoch nicht die mittlere Lebensdauer in Betracht, sondern das errechnete Durchschnittsalter, wie bereits angeführt, aus der Summe des Alters der einzelnen Skelette erwachsener Frauen und der einzelnen Skelette erwachsener Männer, dann ist auf dem Gräberfeld von Holiare die relative Beziehung zwi-

schen Frauen und Männern (39,25 : 40,94 Jahren) mit dem angegebenen gegenseitigen Verhältnis zwischen den Geschlechtern der anderen zitierten slawischen Gräberfelder ähnlich. Der von uns festgestellte Unterschied in der mittleren Lebensdauer und dem Durchschnittsalter der Frauen und Männer mahnt zu einer vorsichtigen Interpretierung der mittleren Lebensdauer dort, wo ein Schätzwert verwendet wurde, d. h. gerade bei den Werten, die das Geschlecht differenzieren. Vergleichen wir nun, trotz der erwähnten Diskutabilität, die Werte der mittleren Lebensdauer gesondert für Frauen und gesondert für Männer mit ähnlichen Angaben aus den zitierten Mikulčicer Gräberfeldern, kommt noch wesentlicher der Unterschied zum Ausdruck, der in der Interpretierung der Ergebnisse ohne Geschlechterdifferenzierung angeführt wurde: erneut ist bei den Altersgruppen juvenis-adultus bis adultus die Lebensgrenze sowohl bei Frauen als auch bei Männern in Holiare tiefer, während in den älteren Altersgruppen bei Frauen und bei Männern in Holiare gerade umgekehrt die Lebensgrenze höher ist. Z. B. wenn in Holiare eine 19jährige Frau die Hoffnung hatte, 38 Jahre alt zu werden, der Mann 41 Jahre, dann hatte eine 20jährige Frau in Mikulčice die Hoffnung auf das Erreichen des 41. Lebensjahres und der Mann des 46. Lebensjahres. Umgekehrt hatte dann eine 41jährige Frau aus Holiare die Hoffnung 62 Jahre alt zu werden, ein gleich alter Mann 60 Jahre, während eine 40jährige Frau und ein gleich alter Mann aus Mikulčice die Lebensgrenze bloss bei 51 Jahren hatten. Mit dem Gräberfeld von Kouřim kann in dieser Richtung kein Vergleich durchgeführt werden, weil in der Arbeit von Stloukal (26) für dieses Gräberfeld keine Sterbetafeln gesondert für Frauen und gesondert für Männer zusammengestellt sind.

Aus dem Prozentsatz der Bestatteten (Werte l_x) ist ebenfalls ersichtlich, dass in Holiare in allen Altersgruppen relativ mehr Frauen als Männer die Höchstgrenze erreicht haben, bloss im Alter von 31 bis zu 40 Jahren war das Verhältnis umgekehrt. Auf Grund dieser Ergebnisse kann vielleicht angenommen werden, dass diese Abweichung, grob umrissen im mittleren Lebensalter, etwa mit der wahrscheinlichen hohen Sterblichkeit der graviden Frauen und Mütter zusammenhängt, wobei den Frauen ihre höhere physische Widerstandskraft nach Überleben bestimmter „kritischer“ Jahre die Hoffnung gab, ein im Vergleich zu den Männern höheres Alter zu erreichen.

Die Werte der mittleren Lebensdauer (e^0_x) gewähren ausser den schon angeführten Rückschlüs-

sen eine wertvolle Unterlage für eine Rekonstruktionsberechnung der durchschnittlichen Bevölkerungszahl, die zu dem gegebenen Gräberfeld gehört hatte. Diese Feststellung ist in unserem Falle besonders wichtig, da Funde von Siedlungen mit dazugehörigem Gräberfeld aus dem slawisch-awarischen Zeitabschnitt selten sind. Ähnlich wie Acsádi und Nemeskéri (1, 2) oder Stloukal (26, 27) haben wir versucht, auch für das Holiarer Gräberfeld aus den von uns zusammengestellten Tabellen diese Angabe zu errechnen, u. zw. mit Hilfe folgender Formel:

$$P = \frac{D_x \cdot e^0_x}{t} + k$$

P bedeutet hier die Bevölkerungszahl auf der Siedlung, D_x die Gesamtzahl der abgedeckten Gräber, e^0_x die mittlere Lebensdauer bei der Geburt, t die Zeit der Gräberfeldbelegung und k die Konstante, die dem 10 %-tigen Wert des Bruches entspricht. Bei der vorausgesetzten, bereits in der Einleitung der Arbeit angeführten Gesamtzahl der 1360 Gräber, bei der mittleren Lebensdauer von 30,55 Jahren und bei der Belegungsdauer des Gräberfeldes

von 600 Jahren kommen wir zu dem Zahlenergebnis von 76,5 Siedlungsbewohnern, denen das von uns untersuchte awarisch-slawische Holiarer Gräberfeld gehört hatte. Dieser relativ niedrige Wert ist einerseits durch die Belegungsdauer des Gräberfeldes erheblich beeinflusst, deren Schätzung falsch sein kann, andererseits kann er durch unsere zwar hypothetische, jedoch recht wahrscheinliche Annahme verzerrt sein, dass ein Teil der männlichen Bevölkerung ausserhalb der Siedlung gestorben war.

Metrische Charakteristik und morphologische Indizes

Zur metrischen Wertung der Schädel wurden 15 Masse verwendet und aus ihnen 13 Indizes nach der Methode von Martin (22) errechnet. Ferner wurde die Schädelkapazität nach Welcker (Martin 22) und der Frontomandibular-Index nach Škerlj (14) ermittelt. Die individuellen Mass- und Indexwerte auf den männlichen und weiblichen Schädeln sind bloss in jenen Fällen an-

Tabelle 7. Werte der wichtigsten Masse auf männlichen Schädeln, die für die typologische Auswertung verwendet wurden

Martin		1	8	17	9	45	46	47	48	51	52	55	54	66
Grab Nr.	Alter	Maximale Länge	Maximale Breite	Höhe b—ba	Minimale Stirnbreite	Jochbogenbreite	Mittellgesichtsweite	Gesichtshöhe	Obergesichtsweite	Orbitalbreite	Orbitalhöhe	Nasalhöhe	Nasalbreite	Bigonialbreite
8	mat.	191	149	144	106	139	101	122	79	42	33	58	27	114
65	ad.	183	144	130	94	131	94	115	73	42	32	53	24	93
66	sen.	187	135	131	96	134	98	122	76	42	31	56	24	106
105	mat.	194	167	125	102	155	116	128	73	43	38	57	28	107
248	ad.	190	148	135	102	138	—	122	73	42	36	58	27	106
271	ad.	180	151	133	107	134	103	119	70	43	32	54	27	114
312	sen.	179	145	131	89	133	98	117	73	40	34	56	24	101
316	mat.	188	146	136	103	140	100	136	78	43	36	61	26	108
328	sen.	189	143	133	91	129	89	108	69	41	32	56	25	95
417	m.—s.	182	138	136	104	132	92	114	67	42	33	51	26	99
446	ad.	184	141	140	90	130	97	115	68	36	29	48	23	111
447	mat.	182	136	130	91	130	90	124	76	40	31	54	23	100
477	ad.	185	133	137	95	130	96	112	68	42	31	55	25	100
510	mat.	187	134	133	100	134	103	129	78	44	35	59	28	99
562	mat.	188	146	144	105	135	100	118	74	46	36	55	28	114
638	ad.	184	140	130	95	126	95	128	76	40	31	56	24	91
724	ad.	178	148	132	93	136	97	119	66	39	30	52	24	101
747	ad.	179	147	129	93	126	103	110	67	39	30	49	24	101
752	ad.	186	147	140	101	137	106	124	78	42	36	61	24	109
758	m.—s.	186	144	127	93	133	92	128	74	42	33	55	26	106
761	mat.	185	152	136	110	135	102	119	72	40	34	53	25	110
770	mat.	186	135	139	94	134	98	120	72	39	31	54	27	94
774	ad.	180	143	139	103	136	99	136	77	44	35	54	26	101
775	ad.	179	135	129	101	122	91	129	79	42	38	54	26	90
781	mat	187	132	138	97	127	98	122	75	41	35	61	27	92

Tabelle 8. Werte der wichtigsten Masse auf weiblichen Schädeln, die für die typologische Auswertung verwendet wurden

Martin		1	8	17	9	45	46	47	48	51	52	55	54	66
Grab Nr.	Alter	Maximale Länge	Maximale Breite	Höhe b—ba	Minimale Stirnbreite	Jochbogenbreite	Mittelge-sichts breite	Gesichts-höhe	Oberge-sichtshöhe	Orbital-breite	Orbital-höhe	Nasalhöhe	Nasalbreite	Bigonial-breite
12	ad.	172	136	134	91	120	91	109	63	44	31	49	24	89
17	ad.	173	129	131	91	119	93	111	68	41	33	48	23	85
19	ad.	177	143	135	96	132	102	119	70	40	33	55	28	102
41	ad.	180	147	134	98	126	94	116	67	43	35	53	29	—
49	ad.	172	131	127	89	118	91	103	61	40	31	46	24	67
63	ad.	175	137	131	91	117	86	115	68	41	33	49	22	84
71	mat.	190	140	142	101	135	98	125	76	41	32	52	26	104
265	ad.	181	127	132	92	115	83	105	63	39	33	48	24	93
279	ad.	191	144	138	92	128	92	124	75	38	32	53	18	103
368	ad.	185	136	135	94	130	94	111	70	38	29	52	25	91
369	ad.	170	130	134	88	117	96	120	70	39	30	50	23	100
379	ad.	173	132	129	93	126	91	114	69	40	33	52	24	108
463	ad.	175	138	133	95	121	93	110	67	38	30	52	22	93
486	ad.	169	138	128	92	117	84	102	60	37	31	47	23	92
507	ad.	173	132	130	96	122	96	119	75	40	37	51	23	93
515	m.—s.	172	147	132	95	135	88	109	55	39	35	49	25	—
647	mat.	191	149	144	106	128	101	117	67	41	34	50	25	97
563	sen.	179	139	131	96	128	90	113	67	45	35	52	25	98
716	ad.	173	134	122	93	122	92	103	64	40	32	47	25	89
759	sen.	186	147	139	95	126	93	116	72	40	33	53	22	96
767	ad.	172	142	132	90	123	93	105	66	40	32	49	24	93

Tabelle 9. Werte der wichtigsten Indizes auf männlichen Schädeln, die für die typologische Auswertung verwendet wurden

Martin		8:1	17:1	17:8	17×200 :1+8	9:8	47:45	48:45	48:46	46:45	52:51	54:55	9:66
Grab Nr.	Alter	Länge — Breite	Länge — Höhe	Breite — Höhe	Höhe Köcka	Trans. fr. par.	Ganz. Gesicht	Obergesicht	Obergesicht Virchow	Jugomalar	Orbital	Nasal	Fr. mand. Skerlj
8	mat.	78,0	75,4	96,6	84,7	71,1	87,8	54,7	75,2	72,7	78,6	46,6	107,5
65	ad.	78,7	71,0	90,3	79,4	65,3	87,8	55,7	77,7	71,7	76,2	45,3	98,9
66	sen.	72,2	70,1	97,0	81,3	71,1	91,0	56,7	77,6	73,1	73,8	42,9	110,4
105	mat.	86,1	64,4	74,9	69,2	61,1	82,6	47,1	62,9	74,8	88,4	49,1	104,9
248	ad.	77,9	71,1	91,2	79,8	68,9	88,4	52,9	—	—	85,7	46,6	103,9
271	ad.	83,9	73,9	88,1	80,3	70,9	88,8	52,2	68,0	76,9	74,4	50,0	106,5
312	sen.	81,0	73,2	90,3	80,9	61,4	88,0	54,9	74,5	73,7	85,0	42,9	113,5
316	mat.	77,7	72,3	93,2	81,4	70,5	97,1	55,7	78,0	71,4	83,7	42,6	104,8
328	sen.	75,7	70,4	93,0	80,2	63,6	83,7	53,5	77,5	69,0	78,1	44,6	104,4
417	m.—s.	75,8	74,7	98,6	85,0	75,4	86,4	50,8	72,8	69,7	78,6	51,0	95,2
446	ad.	76,6	76,1	99,3	86,4	63,8	88,5	52,3	70,1	74,6	82,5	60,4	123,3
447	mat.	74,7	71,4	95,6	81,7	66,9	95,4	58,5	84,4	69,2	77,5	42,6	109,9
477	ad.	71,9	74,1	103,0	86,2	71,4	86,2	52,3	70,8	73,8	73,8	45,5	105,3
510	mat.	71,7	71,1	99,2	82,8	74,6	96,3	58,2	75,7	76,9	79,6	47,5	99,0
562	mat.	82,0	76,6	98,6	86,2	71,9	87,4	54,8	74,0	74,1	78,3	50,9	108,6
638	ad.	76,1	70,7	92,9	80,3	67,9	101,6	60,3	80,0	75,4	77,5	42,9	95,8
724	ad.	83,2	74,2	89,2	81,0	62,8	87,5	48,5	68,0	71,3	76,9	46,2	108,6
747	ad.	82,1	72,1	87,8	79,2	63,3	87,3	53,2	65,0	81,8	76,9	49,0	108,6
752	ad.	79,0	75,3	95,2	84,1	68,7	90,5	56,9	73,6	77,4	85,7	39,3	107,9
758	m.—s.	77,4	68,3	88,2	77,0	64,6	96,2	55,6	80,4	69,2	78,6	47,3	114,0
761	mat.	82,2	73,5	89,5	80,7	72,4	88,2	53,3	70,6	75,5	85,0	47,2	100,0
770	mat.	72,6	75,3	103,0	87,2	69,6	89,6	53,7	73,5	73,1	79,5	50,0	100,0
774	ad.	79,4	77,7	97,2	86,1	72,0	100,0	56,6	77,8	72,8	79,6	48,2	98,0
775	ad.	75,4	72,1	95,6	82,2	74,8	105,7	64,7	86,8	74,6	90,5	48,2	94,8
781	mat.	70,6	73,8	104,5	86,5	73,5	96,1	59,0	76,5	77,2	85,4	44,3	94,8

geführt, die für die Typenwertung verwendbar waren (Tab. 7–10). Die Durchschnittswerte und statistischen Charakteristiken sind für alle Masse und Indizes bei allen messbaren Schädeln angeführt, u. zw. gesondert für Frauen und für Männer (Tab. 11). Bei der Aufteilung der Masse und Indizes in die einzelnen Gruppen wurde die Einteilung (Klassengrenzen) von Scheidt (25) und Martin (22) benützt. Die nach Manouvrier errechnete Körperhöhe wurde nach Martin (22) in die einzelnen Gruppen aufgeteilt.

Aus der Gesamtanalyse geht hervor, dass die männlichen Schädel bei der Wertung nach den mittleren Masswerten lang, schmal, mittelhoch, und bei der Wertung nach der Vertretung innerhalb der Klassengrenzen lang, schmal bis mittelbreit und mittelhoch sind (Tab. 11, 12).

Nach den Mittelwerten des Längenbreitenindex und nach der Vertretung innerhalb der Klassengrenzen sind die Männer mesokran, wenn auch relativ häufig dolichokrane Individuen vorkommen, weniger aber schon brachykrane. Der Längenhöhenindex des Schädels weist in Übereinstimmung mit der Vertretung in den Klassengrenzen im Durchschnitt einen orthokränen Wert auf. Der Mittelwert des Breitenhöhenindex ist metriokran, je-

doch sind innerhalb der Klassengrenzen ausser den häufigsten mittelhohen Schädeln auch ziemlich zahlreich sowohl hohe (akrokrane) als auch niedrige (tapeinokrane) Schädel vertreten. Der transversale Frontoparietal- (Stirn-)Index weist im Durchschnitt Werte auf, die an der Grenze zwischen mittelbreiten bis breiten (metriometopen bis eurymetopen) Stirnen liegen, nach der Verteilung innerhalb der Klassengrenzen sind jedoch ausser den häufigsten eurymetopen Schädeln auch metriometope und stenometope Schädel vertreten. Der Frontomandibularindex ist im Durchschnitt eurymandibular, aber nach der Vertretung in den einzelnen Kategorien kommen ausser eurymandibularen Werten häufig auch mesomandibulare Werte vor (Tab. 11, 13).

Nach den absoluten Masswerten des Gesichtschädels ist die Höhe des ganzen Gesichtes im Durchschnitt und auch nach der Vertretung innerhalb der Klassengrenzen mittelhoch, obwohl relativ oft auch hohe Gesichtschädel vorkommen. Die Obergesichtshöhe nimmt durchschnittlich das Mittel ein, doch sind nach der Verteilung innerhalb der einzelnen Kategorien am häufigsten Schädel mit mittelhohem bis hohem Gesichtsskelett vertreten. Die bizygomatische Breite entspricht im Durch-

Tabelle 10. Werte der wichtigsten Indizes auf weiblichen Schädeln, die für die typologische Auswertung verwendet wurden

Grab Nr.	Alter	Martin	8:1	17:1	17:8	17×200 :1+8	9:8	47:45	48:45	48:46	46:45	52:51	54:55	9:66
		Länge — Breite	Länge — Höhe	Breite — Höhe	Höhe Köcka	Trans. fr. par.	Ganzes Gesicht	Obergesicht	Obergesicht Virchow	Jugomalar	Orbital	Nasal	Fr. mand. Sklerj	
12	ad.	79,1	77,9	98,5	87,0	66,9	90,8	52,5	69,2	75,8	70,5	49,0	97,8	
17	ad.	74,6	75,7	101,6	86,2	70,5	93,3	57,1	73,1	78,1	80,5	47,9	93,4	
19	ad.	80,8	76,3	94,4	84,3	67,1	90,2	53,0	68,6	77,3	82,5	50,9	106,2	
41	ad.	81,7	74,4	91,2	81,1	66,7	92,1	53,1	71,3	74,6	81,4	54,7	—	
49	ad.	76,2	73,9	97,0	83,8	67,9	87,3	51,7	67,0	77,1	77,5	52,2	—	
63	ad.	78,3	74,9	95,6	84,0	66,4	98,3	58,1	79,1	73,5	80,5	44,9	111,0	
71	mat.	73,7	74,7	101,3	86,0	72,1	92,6	56,3	77,5	72,6	78,1	50,0	103,0	
265	ad.	70,2	72,9	104,0	85,7	72,4	91,3	54,7	75,9	72,2	84,6	50,0	101,1	
279	ad.	75,4	72,3	95,8	81,2	63,9	96,9	58,6	81,5	71,9	84,2	34,0	111,9	
368	ad.	73,5	73,0	99,3	84,1	69,1	85,4	53,9	74,5	72,3	76,2	48,1	96,8	
369	ad.	72,6	74,9	103,1	86,7	67,7	102,5	59,8	72,9	82,0	76,9	46,0	113,6	
379	ad.	76,3	74,6	97,7	84,6	70,5	90,5	54,8	75,8	72,2	82,5	46,2	116,1	
463	ad.	78,9	76,0	96,4	85,0	68,8	90,9	54,7	72,0	76,8	79,0	42,3	97,9	
486	ad.	81,7	75,7	92,8	83,4	66,7	87,2	51,3	71,4	71,8	83,8	48,9	100,0	
507	ad.	76,3	75,1	98,5	85,2	72,7	97,5	61,4	78,1	78,7	92,5	45,1	96,9	
515	m—s	85,5	76,7	89,8	82,7	64,6	80,7	48,1	73,9	65,2	89,7	51,0	—	
647	mat.	77,8	68,8	88,3	77,3	72,3	91,4	52,3	73,6	71,1	82,9	50,0	98,0	
663	sen.	77,7	73,2	94,2	82,4	69,1	88,3	52,3	74,4	70,3	77,8	48,1	102,1	
716	ad.	77,8	70,5	91,0	79,5	69,4	84,4	52,4	69,6	75,4	80,0	53,2	95,7	
759	sen.	79,0	74,7	94,6	83,4	64,6	92,1	57,1	77,4	73,8	82,5	41,5	101,1	
767	ad.	82,6	76,7	93,0	84,1	63,4	85,4	53,6	71,0	75,6	80,0	49,0	103,3	

Tabelle 11. Durchschnittswerte und statistische Charakteristiken von Massen und Indizes auf Schädeln

Charakteristik	Männer					Frauen				
	n	\bar{x}	Variationsbreite	s	m	n	\bar{x}	Variationsbreite	s	m
1 Maximale Schädelhöhe	81	185,5	173—203	5,70	0,63	89	178,0	165—192	6,39	0,68
8 Maximale Schädelbreite	79	140,8	131—167	6,51	0,73	89	136,9	126—147	5,43	0,58
17 Schädelhöhe	45	134,0	122—148	6,00	0,89	55	130,4	120—142	4,65	0,63
9 Minimale Stirnbreite	80	97,1	86—110	5,37	0,60	88	94,4	87—102	4,02	0,43
47 Ganze Gesichtshöhe	41	120,9	108—136	6,96	1,09	36	113,5	102—126	6,69	1,12
48 Obergesichtshöhe	41	72,5	62—80	4,42	0,69	43	68,7	60—79	4,41	0,69
45 Jochbogenbreite	37	133,0	122—155	6,06	1,00	33	124,8	114—136	6,21	1,08
46 Mittelgesichtsweite	36	97,6	89—116	5,28	0,88	34	92,6	83—102	4,50	0,77
51 Orbitalbreite	44	41,2	36—46	1,93	0,29	44	40,1	37—45	1,94	0,29
52 Orbitalhöhe	45	32,7	28—38	2,66	0,39	45	32,7	29—37	1,90	0,28
55 Nasenhöhe	41	54,2	46—61	3,50	0,55	37	50,6	44—56	2,60	0,43
54 Nasenbreite	40	25,3	21—29	1,95	0,31	39	24,3	18—29	2,07	0,33
44 Biorbitalbreite	37	96,6	88—110	5,02	0,83	35	93,0	85—101	3,86	0,65
50 Interorbitalbreite	36	21,1	18—24	1,98	0,33	38	20,6	15—27	2,32	0,38
66 Bigonialbreite	52	104,2	90—118	7,50	1,04	45	95,8	84—110	6,78	1,01
8 : 1 Längenbr.-Ind. d. Schäd.	77	76,2	68,3—88,8	4,35	0,50	85	77,2	70,2—86,8	3,42	0,37
17 : 1 Längenhöh.-Ind. d. Schäd.	44	72,9	62,6—80,0	4,11	0,62	54	73,6	67,6—79,5	2,40	0,33
17 : 8 Breitenhö.-Ind. d. Schäd.	44	95,4	74,9—108,0	6,54	0,99	54	95,9	85,1—104,5	4,32	0,59
9 : 8 Frontopariet.-Index	77	68,9	61,1—75,4	3,57	0,41	82	68,9	62,0—77,0	3,30	0,36
9 : 66 Frontomandib.-Index	49	107,4	94,8—123,3	7,35	1,05	40	102,5	88,0—119,6	7,71	1,22
47 : 45 Gesichtindex	35	90,5	82,4—105,7	5,91	1,00	28	91,5	80,7—102,5	5,37	1,02
48 : 45 Obergesichtindex	34	54,0	47,1—64,7	4,14	0,71	28	55,0	48,1—61,4	3,30	0,62
52 : 51 Orbitalindex	43	79,3	68,3—90,5	5,07	0,77	44	81,8	70,5—92,5	5,16	0,78
54 : 55 Nasalindex	37	47,3	39,3—60,4	4,47	0,74	36	48,1	34,0—54,7	4,98	0,83
48 : 46 Obergesichtindex (Virchow)	33	73,9	62,9—86,8	5,82	1,01	34	74,0	66,7—82,2	4,38	0,76
46 : 45 Jugomalarindex	34	73,2	67,2—81,8	3,54	0,61	30	74,3	65,2—82,0	4,08	0,75
66 : 45 Jugomandibularindex	32	77,4	69,0—88,5	5,02	0,89	22	76,3	70,0—85,7	4,36	0,93
50 : 44 Interorbitalindex	32	21,7	18,6—24,5	2,16	0,38	35	22,1	16,5—29,0	2,57	0,43
38 Schädelkapazität (Welcker)	43	1447,9	1163—1731	117,74	17,95	53	1315,6	1123—1590	108,46	14,90

Tabelle 12. Vorkommen einiger metrischer Charakteristiken des Gehirnschädels in der Klassengrenze nach Scheidt

Martin	Masswerte	Männer Klassengrenze		n	%	Frauen Klassengrenze		n	%
1	Schädelhöhe	sehr lang	x—200	8	9,9	sehr lang	x—192	13	14,6
		lang	199—190	49	60,5	lang	191—182	48	53,9
		mittellang	189—182	21	25,9	mittellang	181—174	25	28,1
		kurz	181—x	3	3,7	kurz	173—x	3	3,4
		Zusammen		81	100,0	Zusammen		89	100,0
8	Schädelbreite	sehr schmal	x—138	3	3,8	sehr schmal	x—132	—	—
		schmal	139—149	46	58,2	schmal	133—143	42	47,2
		mittelbreit	150—158	26	32,9	mittelbreit	144—152	39	43,8
		breit	159—x	4	5,1	breit	153—x	8	9,0
		Zusammen		79	100,0	Zusammen		89	100,0
17	Schädelhöhe	niedrig	x—127	6	13,3	niedrig	x—120	1	1,8
		mittelhoch	128—138	30	66,7	mittelhoch	121—131	34	61,8
		hoch	139—x	9	20,0	hoch	132—x	20	36,4
		Zusammen		45	100,0	Zusammen		55	100,0

Tabelle 13. Vorkommen einiger Schädelindizes in den Klassengrenzen nach Martin

Martin	Index	Klassengrenze	Männer		Frauen		Zusammen		
			n	%	n	%	n	%	
8 : 1	Länge — Breite	Hyperdolichokran	65,0—69,9	3	3,9	—	—	3	1,8
		Dolichokran	70,0—74,9	25	32,5	24	28,2	49	30,2
		Mesokran	75,0—79,9	36	46,7	43	50,6	79	48,8
		Brachykran	80,0—84,9	11	14,3	15	17,6	26	16,0
		Hyperbrachykran	85,0—89,9	2	2,6	3	3,5	5	3,1
	Z u s a m m e n		77	100,0	85	99,9	162	99,9	
17 : 1	Länge — Höhe	Chamaekran	x—69,9	5	11,4	5	9,2	10	9,9
		Orthokran	70,0—74,9	28	63,6	34	63,0	63	62,4
		Hypsikran	75,0—x	11	25,0	15	27,8	28	27,7
		Z u s a m m e n		44	100,0	54	100,0	101	100,0
17 : 8	Breite — Höhe	Tapeinokran	x—91,9	12	27,3	9	16,7	21	20,8
		Metriokran	92,0—97,9	18	40,9	30	55,5	50	49,5
		Akrokran	98,0—x	14	31,8	15	27,8	30	29,7
		Z u s a m m e n		44	100,0	54	100,0	101	100,0
9 : 8	Stirn	Stenometop	x—65,9	17	22,1	16	19,5	33	20,9
		Metriometop	66,0—68,9	22	28,6	24	29,3	46	29,1
		Eurymetop	69,0—x	38	49,3	42	51,2	79	50,0
		Z u s a m m e n		77	100,0	82	100,0	158	100,0
9 : 66	Frontor- mandib.	Leptomandibular	x—94,9	3	6,1	6	15,0	9	10,1
		Mesomandibular	95,0—104,9	17	34,7	22	55,0	39	43,8
		Eurymandibular	105,0—x	29	59,2	12	30,0	41	46,1
		Z u s a m m e n		49	100,0	40	100,0	89	100,0

Tabelle 14. Vorkommen einiger metrischen Charakteristiken des Gesichtsschädels in den Klassengrenzen nach Scheidt

Martin	Mass	Männer Klassengrenze		n	%	Frauen Klassengrenze		n	%
47	Höhe des ganzen Gesichtes	Sehr hoch	x—136	2	4,9	Sehr hoch	x—127	4	11,4
		Hoch	135—127	12	29,3	Hoch	126—118	15	34,3
		Mittelhoch	126—118	21	51,2	Mittelhoch	117—109	16	42,9
		Niedrig	117—x	6	14,6	Niedrig	108—x	1	11,4
		Z u s a m m e n		41	100,0	Z u s a m m e n		36	100,0
48	Höhe des oberen Gesichtes	Sehr hoch	x—81	—	—	Sehr hoch	x—76	2	4,6
		Hoch	80—75	13	31,7	Hoch	75—70	17	39,5
		Mittelhoch	74—69	18	43,9	Mittelhoch	69—64	20	46,5
		Niedrig	68—x	10	24,4	Niedrig	63—x	4	9,3
		Z u s a m m e n		41	100,0	Z u s a m m e n		43	99,9
45	Bizygom- Breite	Schmal	x—133	5	13,5	Schmal	x—125	5	15,1
		Mittelbreit	134—141	23	62,2	Mittelbreit	126—133	12	36,4
		Breit	142—150	7	18,9	Breit	134—142	12	36,4
		Sehr breit	151—x	2	5,4	Sehr breit	143—x	4	12,1
		Z u s a m m e n		37	100,0	Z u s a m m e n		33	100,0

schnitt und auch nach der Vertretung in den Kategorien mittelbreiten Werten (Tab. 11, 14).

Der Mittelwert des Gesichtsindex liegt an der Grenze zwischen Leptoprosopie bis Mesoprosopie, was der Vertretung in der Klassengrenzen entspricht, wo am meisten mesoprosopie Gesichter mit ziemlichem Anteil an hyperleptoprosopien und leptoprosopien vorkommen. Ausgesprochene Breitgesichter sind selten. Der Mittelwert des Obergesichtsindex ist mesen, jedoch nach der Vertretung innerhalb der Klassengrenzen überwiegen mittelhohe Gesichter mit verhältnismässig grossem Anteil an hohen (leptenen) Gesichtern. Nach dem Mittelwert und der Vertretung in den Klassengrenzen ist der Orbitalindex mesokonch, wenn auch chamaekonche Augenhöhlen keine seltene Erscheinung sind. Der Nasalindex ist im Durchschnitt mesorrhin bis leptorrhin, nach der Frequenz innerhalb der Klassengrenzen überwiegen leptorrhine Werte mit etwas geringerer Vertretung von mesorrhinen Werten (Tab. 11, 15).

Die weiblichen Schädel sind nach der Wertung der durchschnittlichen Schädelhöhe lang und nach der Vertretung innerhalb der einzelnen Klassen lang bis mittellang. Nach dem Mittelwert der Schädelbreite und nach der Vertretung in den

Klassengrenzen sind die Schädel mittelbreit bis schmal. Die Schädelhöhe nimmt einen Mittelwert ein und nach der Frequenz innerhalb der Klassengrenzen ist sie mittelhoch bis hoch (Tab. 11, 12).

Nach den Indexwerten ist der Längenbreitenindex durchschnittlich mesokran, nach der Vertretung in den einzelnen Klassengrenzen ebenfalls mesokran, jedoch mit kleinerem Anteil an dolichokränen und brachyokränen Schädeln. Der Längenhöhenindex entfällt sowohl mit dem Mittelwert als auch nach der Vertretung in den einzelnen Kategorien deutlich in die orthokrane Schädelgruppe. Der Breitenhöhenindex ist im Durchschnitt metriokran und nach der Frequenz in den Kategorien teils metriokran, teils akrokran und tapeinokran. Der transversale Frontoparietalindex liegt mit seinem Mittelwert an der Grenze zwischen metriometopen und eurymetopen Werten und in den Klassengrenzen ist ein Übergewicht von eurymetopen Werten mit starkem Anteil an metriometopen und stenometopen Werten. Nach dem Frontomandibularindex und ähnlich auch nach der Frequenz innerhalb der Klassengrenzen entfallen die ausgewerteten Schädel in die mesomandibulare Gruppe, obwohl ziemlich viele Fälle von eurymandibularen und leptomandibularen Schädeln vorkommen (Tab. 11, 13).

Tabelle 15. Vorkommen einiger Gesichtsindizes in den Klassengrenzen nach Martin

Martin	Index	Klassengrenze	Männer		Frauen		Zusammen	
			n	%	n	%	n	%
47:45	Gesichtsindex	Hypereuryprosop $x-79,9$	—	—	—	—	—	—
		Euryprosop 80,0—84,9	4	11,4	2	7,1	6	9,5
		Mesoprosop 85,0—89,9	17	48,6	6	21,4	23	36,5
		Leptoprosop 90,0—94,9	5	14,3	14	50,0	19	30,1
		Hyperleptoprosop 95,0— x	9	25,7	6	21,4	15	23,8
		Z u s a m m e n	35	100,0	28	99,9	63	99,9
48:45	Obergesichtsindex	Hypereuryen $x-44,9$	—	—	—	—	—	—
		Euryen 45,0—49,9	5	14,7	1	3,6	6	9,7
		Mesen 50,0—54,9	16	47,0	14	50,0	30	48,4
		Lepten 55,0—59,9	11	32,3	11	39,3	22	35,5
		Hyperlepten 60,0— x	2	5,9	2	7,1	4	6,4
		Z u s a m m e n	34	99,9	28	100,0	62	100,0
52:51	Orbitalindex	Chamaekonch $x-75,9$	10	23,2	3	6,8	13	14,9
		Mesokonch 76,0—84,9	26	60,5	32	72,7	58	66,7
		Hypsikonch 85,0— x	7	16,3	9	20,4	16	18,4
		Z u s a m m e n	43	100,0	44	99,9	87	100,0
54:55	Obergesichtsindex	Leptorrhin $x-46,9$	19	51,3	10	27,8	29	39,7
		Mesorrhin 47,0—50,9	12	32,4	16	44,4	28	38,3
		Chamaerrhin 51,0—57,9	5	13,5	10	27,8	15	20,5
		Hyperchamaerrhin 58,0— x	1	2,7	—	—	1	1,4
		Z u s a m m e n	37	99,9	36	100,0	73	99,9

Der Mittelwert der ganzen Gesichtshöhe ergibt mittelhohe Gesichter, nach der Frequenz innerhalb der Klassengrenzen überwiegen mittlere und hohe Werte. Der Mittelwert der Obergesichtshöhe beträgt ebenfalls ein Mittel, während in der Frequenzreihe mittlere und hohe Werte überwiegen. Die bizygomatische Breite ist im Durchschnitt und nach der Vertretung innerhalb der Klassengrenzen mittelbreit bis breit (Tab. 11, 14).

Der Mittelwert des Gesichtsindezes ist leptoprosop und nach der Vertretung innerhalb der Klassengrenzen leptoprosop (zum Unterschied von mesoprosopenen Männern) mit gewissem Anteil an mesoprosopenen und hyperleptoprosopenen Gesichtern. Der Obergesichtsindez liegt durchschnittlich an der Grenze zwischen leptenen und mesenen Gesichtern und nach der Frequenz innerhalb der Klassengrenzen entspricht er am häufigsten der mesenen Gruppe mit hohem Anteil an leptenen Gesichtern. Die Augenhöhlen sind im Durchschnitt mesokonch, in den einzelnen Klassengrenzen mit Übergewicht an mesokonchen Augenhöhlen, jedoch mit der Tendenz zu hypsikonchen Formen (zum Unterschied von der Tendenz zu chamaekonchen Augenhöhlen bei Männern). Der Mittelwert des Nasalindexes ist mesorrhin, nach der Frequenz innerhalb der Klassengrenzen mesorrhin mit gewisser Vertretung von leptorrhinen und chamaerrhinen Werten (Tab. 11, 15).

An Hand der archäologischen Datierung der Gräber wurden gesondert die Mittelwerte der maximalen Schädellänge, der maximalen Schädelbreite und des Längenbreitenindex des Schädels bei Individuen aus den in das VII.—VIII. Jh., in das X.—XII. Jh. datierten Gräbern und aus undatierbaren Gräbern festgestellt und mit den Durchschnittsmassen dieser Charakteristiken aller mess-

baren Schädel verglichen. Bei Männern und Frauen aus den Gräbern des VII.—VIII. und X.—XII. Jh. sind nach diesen Masswerten die Schädel lang, bei Männern schmal, bei Frauen schmal bis mittelbreit; nach dem Längenbreitenindex sind sie bei Männern und Frauen aus den Gräbern des VII.—VIII. Jh. und bei Frauen aus den Gräbern des X.—XII. Jh. mesokran und bei Männern aus den Gräbern des X.—XII. Jh. dolichokran. Diese festgestellten Charakteristiken ändern sich im Mittelwert auch dann nicht, wenn das ganze Material samt den Schädeln aus undatierbaren Gräbern oder nur undatierbaren Schädeln ausgewertet wird, eine Ausnahme ist bloss beim Längenbreitenindex, der bei Miteinbeziehung der undatierbaren Schädel in die Auswertung sowohl bei Männern als auch bei Frauen immer mesokran ist. Diese Ergebnisse zeigen, obwohl die geringe und ungleiche Zahl der Fälle zu berücksichtigen ist, dass keine grundsätzlichen Unterschiede in den Mittelwerten dieser Charakteristiken beim Vergleich der Schädel nach archäologischer Datierung vorhanden sind (Tab. 16).

Ebenso sind beim Vergleich der Mittelwerte dieser Charakteristiken bei allen messbaren Schädeln sowohl für den Komplex der Männer als auch Frauen, mit den Werten, die auf den Gräberfeldern in Képuszta (Lipták 23), Mikulčice I (Stloukal 28) und Kouřim (Chochol und Mitarb. 12) festgestellt wurden, praktisch keine Unterschiede in der metrischen Wertung zu beobachten (Abb. 3, 4).

Die von Manouvrier berechnete Körperhöhe wurde bei 24 Männern und 12 Frauen ermittelt. Bei Männern beträgt sie durchschnittlich 163,6 cm, bei Frauen 156,2 cm, d. h. dass sie bei Männern untermittelgross ist und bei Frauen übermittelgross bis mittelgross. Bei der Wertung der Kör-

Tabelle 16. Mittelwerte von Länge, Breite und Längenbreitenindex des Schädels nach der Datierung der Gräber

Charakteristik		Maximale Schädellänge l		Maximale Schädelbreite 8		Längenbreitenindex des Schädels 8 : l	
Datierung	Geschlecht	n	\bar{x}	n	\bar{x}	n	\bar{x}
VII.—VIII. Jahrhundert	Männer	14	185,9	14	141,1	14	76,0
	Frauen	18	179,6	18	136,6	17	76,3
X.—XII. Jahrhundert	Männer	15	186,7	15	139,3	15	74,7
	Frauen	10	177,0	10	136,3	10	77,1
Undatierbar	Männer	52	185,1	50	141,1	48	76,7
	Frauen	61	177,8	61	137,0	58	77,5
Zusammen	Männer	81	185,5	79	140,8	77	76,2
	Frauen	89	178,0	89	136,9	85	77,2

perhöhe nach der Vertretung innerhalb der Klassengrenzen konzentrieren sich bei Männern die meisten Fälle in der Gruppe der untermittelgrossen Körperhöhen, und die meisten Fälle bei Frauen in der Gruppe der mittelgrossen Körperhöhen, obwohl häufig auch hohe Frauen vertreten sind (Tab. 17). Der Mittelwert von 163,8 cm bei 8 Skeletten aus Reitergräbern entspricht dem Mittelwert der Körperhöhe aller Männer.

Morphologische Charakteristik

Die genaue morphologische (deskriptive) Charakteristik erwachsener Individuen, insoweit es der Erhaltungszustand der Skelette gestattet hat, wurde bei allen Schädeln von vertikaler, lateraler, frontaler und okzipitaler Ansicht durchgeführt. Die Wertung wurde nicht nur für die Bestimmung von Geschlecht und Alter der Skelette durchgeführt, sondern auch für die Bestimmung grundlegender

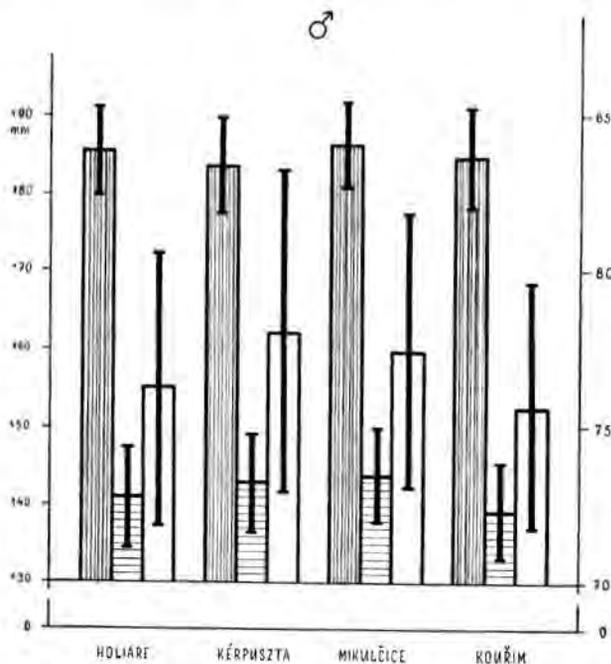

Abb. 3. Durchschnittliche maximale Länge, maximale Breite und der Längenbreitenindex des Schädels bei Männern im Vergleich zu den Durchschnitt dieser Charakteristiken von Képuszta, Mikulčice 1 und Kouřim. Auf der y-Achse links sind die Werte der maximalen Länge und maximalen Breite des Schädels aufgetragen, auf der y-Achse rechts die Werte seines Längenbreitenindex. Die vertikal schraffierten Spalten stellen die durchschnittliche maximale Länge des Schädels dar, die quer schraffierten Spalten seine durchschnittliche Breite und die leeren Spalten seinen durchschnittlichen Längenbreitenindex. Die Koordinaten veranschaulichen die zugehörigen massgebenden Abweichungen.

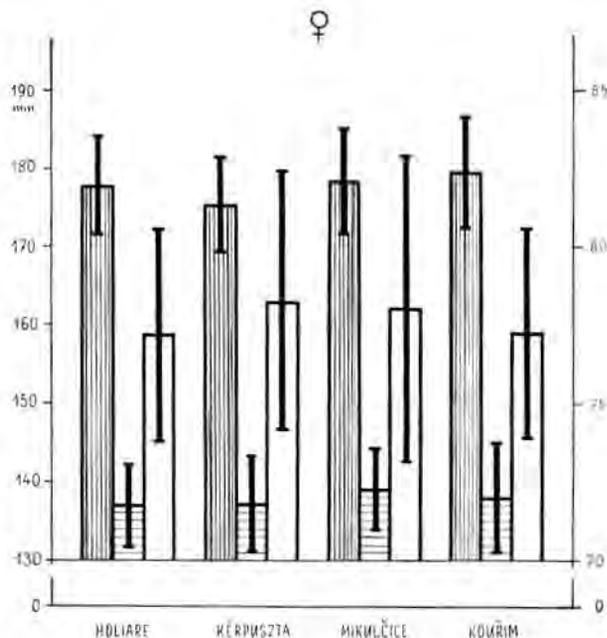

Abb. 4. Durchschnittliche maximale Länge, maximale Breite und der Längenbreitenindex des Schädels bei Frauen im Vergleich mit den Durchschnitt dieser Charakteristiken von Képuszta, Mikulčice 1 und Kouřim. Auf der y-Achse links sind die Werte der maximalen Länge und maximalen Breite des Schädels aufgetragen, auf der y-Achse rechts die Werte seines Längenbreitenindex. Die vertikal schraffierten Spalten veranschaulichen die durchschnittliche maximale Länge, die quer schraffierten Spalten die durchschnittliche Breite des Schädels und die leeren Spalten seinen durchschnittlichen Längenbreitenindex. Die Koordinaten veranschaulichen die zugehörigen massgebenden Abweichungen.

physischer Eigenschaften, die für die Typencharakteristik und für die Ausdrückung einiger morphologischer Besonderheiten wichtig sind. Kennzeichnende morphologische Merkmale sind in der Arbeit bloss zusammenfassend dokumentiert und wurden nach Martin (22) gewertet, unter Berücksichtigung von Erfahrungen ungarischer Autoren (Nemeskéri 23, 29, Lipták 15, 16), Chochol und Mitarb. (10) und eigener Erfahrungen (Malá 17, 19, 20). Bei der Wertung wurde das Schema des anthropologischen Minimums respektiert (Chochol, Troníček 9). Die morphologische Charakteristik der langen Knochen wurde mit Rücksicht auf die geringe Zahl von Fällen nicht detail beobachtet.

Bei vertikaler Ansicht sind die männlichen Schädel überwiegend ovoid mit geringem Anteil an sphäroiden und pentagonoiden Formen. Das Übergewicht von langen Typen den kurzen gegenüber ist in Übereinklang mit der Gesamtwertung des Längenbreitenindex beim Schädel. Aus der

Tabelle 17. Masswerte der Körpergrösse nach der Methode Manouvrier in den Klassengrenzen nach Martin

Männer				Frauen			
Klassengrenze		n	%	Klassengrenze		n	%
Klein	150,0–159,9	5	20,8	Klein	140,0–148,9	—	—
Untermittelgross	160,0–163,9	9	37,5	Untermittelgross	149,0–152,9	2	16,7
Mittelgross	164,0–166,9	5	20,8	Mittelgross	153,0–155,9	5	41,7
Übermittelgross	167,0–169,9	3	12,5	Übermittelgross	156,0–158,9	1	8,3
Gross	170,0–179,9	1	4,2	Gross	159,0–167,9	4	33,3
Sehr gross	180,0–199,9	1	4,2	Sehr gross	168,0–186,9	—	—
Zusammen		24	100,0	Zusammen		12	100,0

morphologischen Wertung der Stirnbreite geht das Übergewicht an Schmalstirnen hervor, während mittelbreite und breite Stirnen in weit geringerem Masse vertreten sind. Die laterale Ansicht, welche die Neigung der Stirne erkennen lässt, zeigt die Dominanz an fliehenden Stirnen, was an den Schmalstirntyp gebunden ist, der von frontaler Ansicht zu beobachten ist. Wir nehmen an, dass diese Abhängigkeit mit dem sexuellen Dimorphismus in Beziehung steht und dass es ein typisch männliches Merkmal ist. Das verhältnismässig häufige Aufscheinen von gewölbten Stirnen kann etwa dem Anteil an mediterranen Elementen zugeschrieben werden, was eine nicht einleuchtende Verallgemeinerung mit Rücksicht darauf ist, dass auch bei

ausgesprochen nordischen Individuen neben fliehenden Stirnen auch gewölbte Stirnen konstatiert wurden. Von laterarer Ansicht wurde ferner die Glabellarwölbung komplex beobachtet. Dieses Merkmal, von welchem allgemein geurteilt wird, dass es sexuellen Dimorphismus ausdrückt, hat wahrscheinlich ebenfalls Beziehungen zur Typencharakteristik. Die mächtig ausgeprägte Glabella zusammen mit den markanten Arcus superciliares, und der fliehenden Stirn ist eine Merkmalgruppe, die für den (paläoeuropäischen) Cromagnontyp A und nordischen Typ kennzeichnend ist, während einerseits die schwach ausgeprägte Glabella mit flacher Nasenwurzel, gewölbter und mittelbreiter bis breiter Stirn charakteristische Merkmale für den

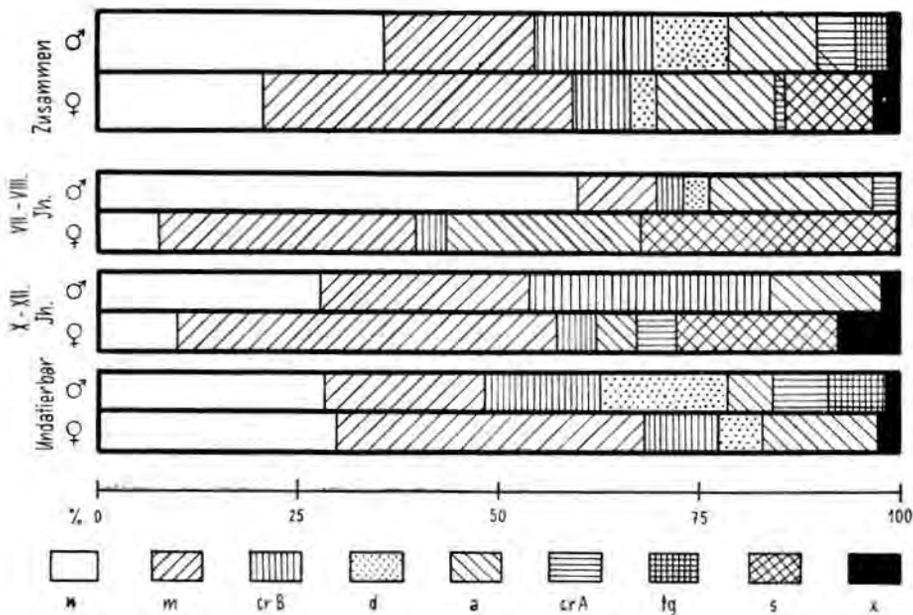

Abb. 5. Prozentuelle Verteilung der Typenelemente bei den Skeletten in Abhängigkeit von der archäologischen Datierung der Gräber: n = nordische elemente, m = mediterrane, cr B = Cromagnon B, d = dinarische, a = alpine, cr A = Cromagnon A, tg = tungid, s = sinid, x = unbestimmbare Elemente.

mediterranen Typ sind, andererseits die flache Formung der Glabella, die flache Nasenwurzel mit schmaler bis mittelbreiter und gewölbter, allmählich zum Scheitel übergehender Stirn für die Varianten des mongoloiden Typs kennzeichnend sind. Von lateraler Ansicht wurde ferner die Wölbung des eigentlichen Scheitels mit dem Ergebnis beobachtet, dass bei Männern die hohe Wölbung vorherrscht. Es scheint, dass diese hohe Wölbung des Scheitels ein Merkmal des mediterranen Typs ist, während die mittelmässig und niedrig gewölbten Scheitel, die in geringerem Masse festgestellt wurden, mit dem nordischen Typ in Beziehung stehen. Der Scheitel geht grösstenteils in das gewölbte Hinterhaupt über, häufig kommen jedoch auch gestreckte bis gebrochene Formen vor, die wahrscheinlich an den mediterranen Typ gebunden sind, und die mehr oder weniger abgeflachte Form, die wieder ein Merkmal des dinarischen Typs ist. Die mittelmässig ausgeprägte *Protuberantia occipitalis externa* ist kein ausgeprägtes sexuelles Merkmal und es hat nicht den Anschein, als ob sie mit den taxonomen Merkmalen in Beziehung stände. Von okzipitaler Ansicht sind die männlichen Schädel grösstenteils hochgewölbt mit mittelmässig ausgeprägtem Relief der Muskelansatzstellen. Die Schädeldwände des Hinterhauptes, gebildet von den Schläfen- und Scheitelbeinen, senken sich gewöhnlich parallel zu den Warzenfortsätzen. Häufig kommen Fälle von auseinanderstrebenden Schädeldwänden vor, was allem Anschein nach, wie festgestellt wurde, nicht mit den anthropologischen Typen in Beziehung stand (Tab. 18).

Der Umriss des Gesichtsschädels, der bloss bei 25 gut erhaltenen männlichen Schädeln beobachtet wurde, ist grösstenteils kantig oder oval und in der Regel gut profiliert, orthognath, selten mesognath. Kantige, profilierte und orthognathe Gesichter sind für den nordischen und dinarischen Typ bezeichnend. Ovale Gesichter mit Übergangsformen von ovalen bis kantigen, orthognathen bis mesognathen Gesichtern sind für den mediterranen Typ kennzeichnend.

Bei weiblichen Schädeln wurde beim vertikalen Anblick ein Übergewicht an pentagonoiden und ovoiden Formen mit geringerem Anteil an sphäroiden Formen festgestellt, was bei Berücksichtigung des sexuellen Dimorphismus den Beobachtungen aus dem Komplex der männlichen Schädel entspricht. Die Stirnen sind breiter und gewölbter als bei den Männern. In der Glabellarwölbung sind flache Formen vorherrschend. Von lateraler Ansicht geht die Stirn mit einem verlau-

Tabelle 18. Vorkommen einiger morphologischer Charakteristiken

Charakteristik		Männer		Frauen	
		n	%	n	%
Stirnurriss	Gewölbt	28	33,3	90	69,8
	Steil	1	1,2	32	24,8
	Fliehend	55	65,5	7	5,4
	Z u s a m m e n	84	100,0	129	100,0
Stirnbreite	Breit	19	26,4	32	29,6
	Mittelbreit	22	30,5	49	45,4
	Schmal	31	43,1	27	25,0
	Z u s a m m e n	72	100,0	108	100,0
Scheitelwölbung	Hoch	31	58,5	33	35,9
	Mittelhoch	13	24,5	45	48,9
	Niedrig	9	17,0	14	15,2
	Z u s a m m e n	53	100,0	92	100,0
Hinterhauptumfang	Gewölbt	59	71,1	86	67,7
	Abgeflacht	11	13,2	22	17,3
	Gestreckt	6	7,2	11	8,7
	Gebrochen	7	8,4	8	6,3
	Z u s a m m e n	83	99,9	127	100,0
Wände des Occipit. Umfanges	Parallel	47	71,2	67	66,3
	Zusammenlaufend	4	6,1	22	21,8
	Auseinanderstrebend	15	22,7	12	11,9
	Z u s a m m e n	66	100,0	101	100,0
Norma verticalis	Pentagonoides	11	12,8	47	33,1
	Ovoides	45	52,3	45	31,7
	Pentagonoid.-ovoid.	7	8,1	13	9,1
	Elipsoides	6	7,0	11	7,7
	Sphaeroides	16	18,6	24	16,9
	Sphenoides	—	—	1	0,7
	Rhomboides	1	1,2	1	0,7
	Brisoides	—	—	—	—
Z u s a m m e n	86	100,0	142	99,9	
Glabella	1	2	2,4	64	48,1
	2	18	22,0	64	48,1
	3	37	45,1	5	3,7
	4	16	19,5	—	—
	5	7	8,5	—	—
	6	2	2,4	—	—
	Z u s a m m e n	82	99,9	133	99,9
Protuberantia occipitalis externa	0	4	5,1	46	37,1
	1	11	13,9	45	36,3
	2	27	34,2	28	22,6
	3	27	34,2	5	4,0
	4	7	8,9	—	—
	5	3	3,8	—	—
	Z u s a m m e n	79	100,1	124	100,0

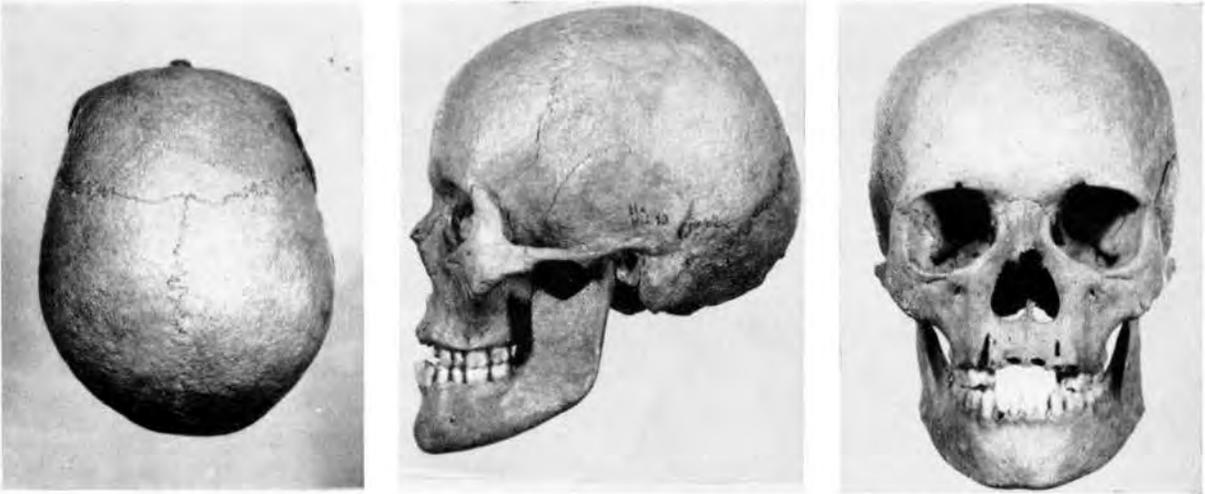

Abb. 6. Holiare, Bez. Komárno, Frauenschädel (Grab. 19).

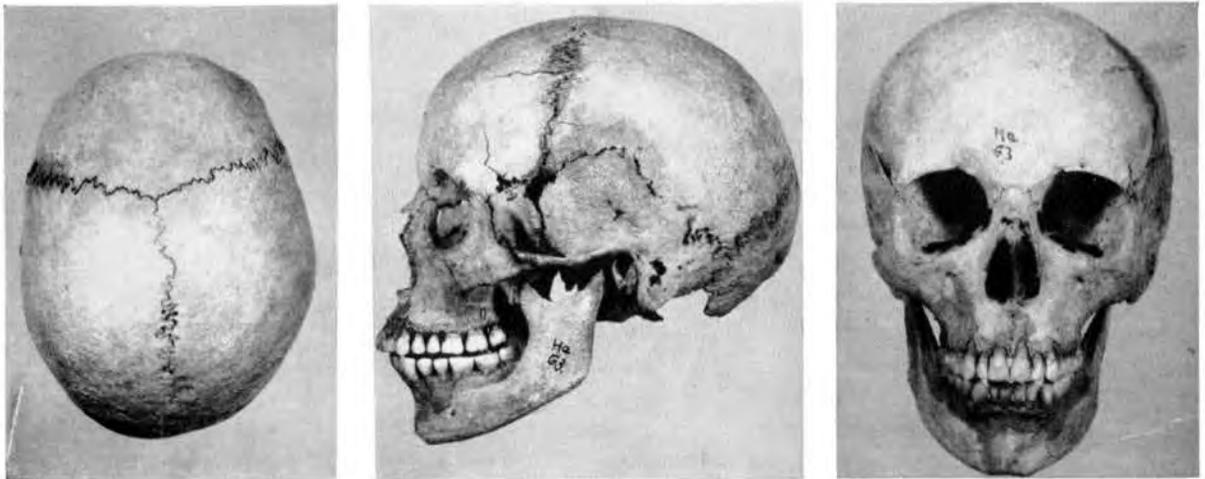

Abb. 7. Holiare, Bez. Komárno, Frauenschädel (Grab 63).

Abb. 8. Holiare, Bez. Komárno, Männerschädel (Grab 66).

fenden Bogen zum mittelhohen Scheitel über und es scheint, dass die Scheitelwölbung bei den weiblichen Schädeln niedriger als bei den Männern ist, was sich jedoch weder bei der metrischen, noch bei der Typencharakteristik äussert. Der Scheitel geht meist in das gewölbte Hinterhauptbein über, doch kommen auch abgeflachte und gestreckte bis gebrochene Formen vor, so wie es beim Verband der männlichen Schädel der Fall ist. Die Protuberantia occipitalis externa fehlt oder ist nur schwach ausgeprägt. Bei okzipitaler Ansicht sind die Schädel hoch bis mittelmässig gewölbt und haben ein schwach bis mittelmässig ausgebildetes Relief der Muskelanheftungsleisten. Die Schädelwände verlaufen grösstenteils parallel zu den Warzenfortsätzen. Zum Unterschied von den Männern erscheinen häufig zusammenlaufende Formen, weniger jedoch auseinanderstrebende (Tab. 18).

Der Gesichtsumriss, der lediglich bei 21 gut erhaltenen weiblichen Schädeln verfolgt wurde, ist grösstenteils oval oder oval bis kantig, mehr oder weniger profiliert, grösstenteils orthognath, weniger mesognath. Ovale Gesichter sind ein Merkmal des mediterranen Typs, ausgeprägt ovale Gesichter ohne Profilierung mit flacher Glabella, die verlaufend in die niedrige Stirn übergeht, sind für Varianten des mongoloiden Typs bezeichnend.

Im Rahmen der morphologischen Gesamtwertung müssen noch einige weitere morphologische, mit der anthropologischen Charakteristik zusammenhängende Merkmale erwähnt werden. Es sind einerseits Merkmale, die zwar für die Typenwertung von Bedeutung sind, deren Vorkommen und Bedeutung jedoch nicht eingehend erforscht ist, weswegen sie eine spezielle Bearbeitung erfordern. Hierher gehört das Vorhandensein der Phaenozygie, d. h. das seitliche Vorragen der gewölbten Jochbeinbögen bei vertikaler Ansicht (Abb. 9), die Abflachung der Gesichtspartien an der Stelle der Fossae caninae (Abb. 9, 15), das Vorhandensein des Saggitalwulstes, der sich durch die Mitte des Stirnbeines und der Scheitelbeine an der Stelle der Pfeilnaht erstreckt (Abb. 9), und schliesslich das Vorkommen der Fossae praenasales anstatt der anthropinen Bildung des unteren Randes bei der Apertura piriformis (Abb. 9, 15), was meistens im Komplex der mongoloiden Merkmale aufscheint.

Das Vorhandensein von Besonderheiten in bezug auf die Anordnung der Schädelnähte ist ebenfalls Gegenstand des anthropologischen Interesses, u. zw. vor allem darum, weil die Möglichkeit ihrer Vererblichkeit nicht ausgeschlossen ist. Das Vorkommen der Stirnnaht, (Metopismus [Abb. 19

links]) wurde auf erwachsenen Individuen bei 89 männlichen Schädeln viermal (4,5 %) und bei 142 weiblichen Schädeln 17 mal (11,9 %) festgestellt, also in gleichem Masse wie auf dem Belo Brdo-Gräberfeld von Zobor (M a l á 17). Es ist interessant, dass der Metopismus nur ausnahmsweise (einmal) bei Schädeln aus den Gräbern des VII.—VIII. Jh. vorkommt, während er bei Schädeln aus den Gräbern des X.—XII. Jh. zweimal bei Männern und sechsmal bei Frauen vorkommt. Das Vorkommen eingeschobener Knochen verschiedener Form, Lage und Grösse in den Nähten, gebunden grösstenteils an die Lambda-Naht, erscheint zum Unterschied vom Metopismus häufiger bei Männern als bei Frauen: bei 89 männlichen Schädeln 20 mal (22,5 %) und bei 137 weiblichen Schädeln 22 mal (16,0 %), u. zw. beiläufig gleich oft bei Skeletten aus den Gräbern des VII.—VIII. Jh. und den Skeletten aus den Gräbern des X.—XII. Jh. Einbezogen sind in diesen Prozentsatz auch folgende, sehr selten vorkommende Knochen: rechts in der Kranznaht ein eingeschobener Knochen (1 mal), ein Knochen in der Pfeilnaht (1 mal) und ein Knochen an der Berührungsstelle der Kranz- und Pfeilnaht — Os bregmaticum — (3 mal [Abb. 19 rechts]). Ferner wurde in einem Fall eine völlige Obliteration der rechten Kranznahthälfte bei erhaltener linker Hälfte der Kranz- und aller übrigen Nähte ohne Folgen einer Schädeldeformation festgestellt (Abb. 20 links). Die Naht, die das Hinterhauptbein quer in zwei Teile teilt (Sutura mendosa) wurde 3 mal festgestellt. In einem Falle wurden beidseitig in die Schläfenbeinschuppe eingeschobene Knochen beobachtet, u. zw. bei gleichzeitig beidseitig vorhandenem Os epiptericum, Herabdrängung der Schuppen und des Vorhandenseins des Canalis intrasquamalis (Abb. 20 rechts), dessen Vorkommen Augier (4) in 0,18 bis 0,6 % Fällen anführt.

Die Analyse traumatischer Fälle, sei es tödlicher oder verheilter, einiger pathologischer und funktioneller auf dem Skelett zum Ausdruck kommender Veränderungen, und Analysen des Gesundheitszustandes des Gebisses erfordern zwar spezielle Studien, doch führen wir trotzdem wenigstens in Kürze Funde von grundlegendem Charakter in diesem Sinne an:

1. Weitgehende osteoporotische Veränderungen an den Schädelbeinen und dem Hinterhauptbein bei seniler Frau aus Grab 72 (Abb. 21 links).

2. Beidseitige Schädelimpression unbekannter Ursache im mittleren Drittel der Scheitelbeine, fast parallel mit der Pfeilnaht bei senilem Mann aus

Abb. 9. Holiare, Bez. Komárno. Männerschädel (Grab 105).

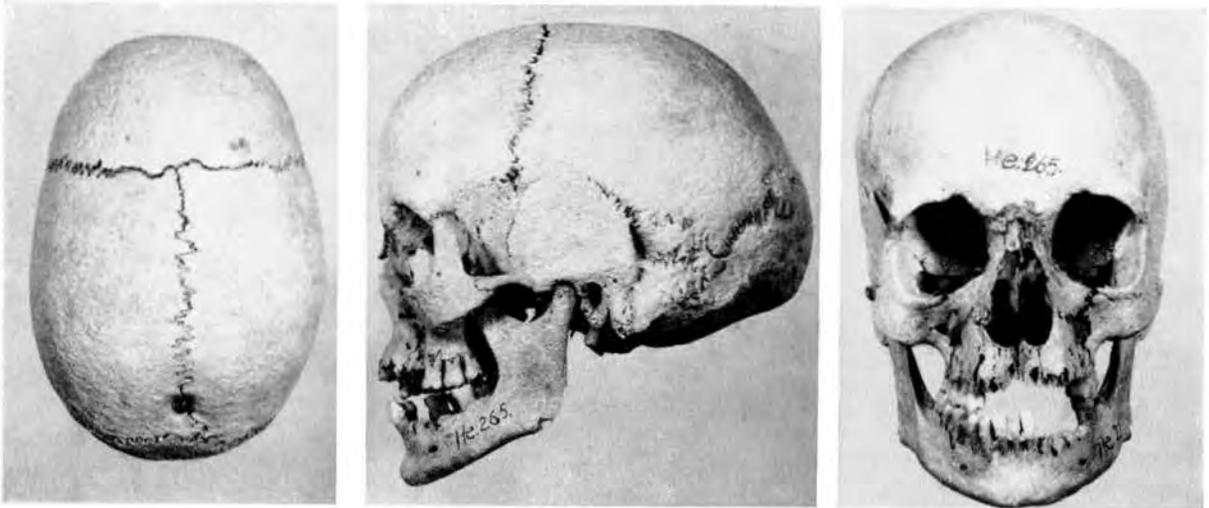

Abb. 10. Holiare, Bez. Komárno. Frauenschädel (Grab 265)

Abb. 11. Holiare, Bez. Komárno. Männerschädel (Grab 271).

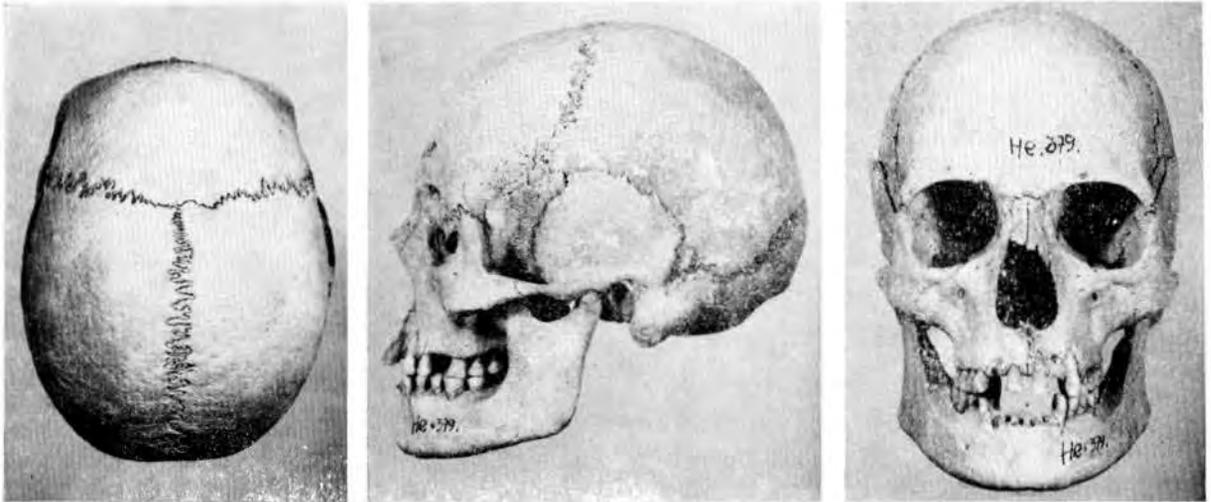

Abb. 12. Holiare, Bez. Komárno. Frauenschädel (Grab 379).

Abb. 13. Holiare, Bez. Komárno. Männerschädel (Grab 447).

Abb. 14. Holiare, Bez. Komárno. Männerschädel (Grab. 510).

Abb. 15. Holiare, Bez. Komárno. Frauenschädel (Grab 515).

Abb. 16. Holiare, Bez Komárno. Männerschädel (Grab 752).

Abb. 17. Holiare, Bez Komárno. Männerschädel (Grab 761).

Abb. 18. Holiare, Bez. Komárno. Männerschädel (Grab 774).

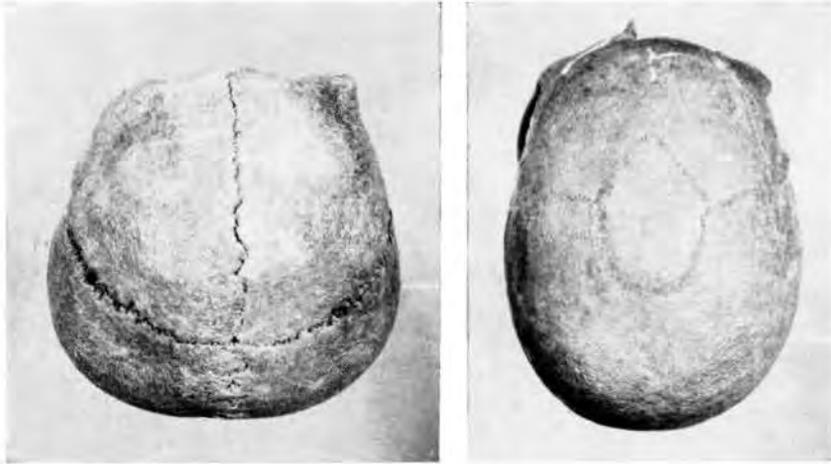

Abb. 19. Holiare, Bez. Komárno. Links: Frauenschädel, Metopismus (Grab 270); rechts: Frauenschädel, Os bregmaticum (Grab 704).

Abb. 20. Holiare, Bez. Komárno. Links: Schädel eines Erwachsenen, Geschlecht unbestimmbar, Obliteration der rechten Kranznahthälfte (Grab 119); rechts: Frauenschädel (Detail), Canalis intrasquamosus (Grab 114 B).

Grab 98 und bei adultem Mann aus Grab 752 (Abb. 21 rechts, Abb. 16 links).

3. Unverheilte Hieb- und Scherwunden an der Grenze zwischen Stirn- und Scheitelbeinen, verbunden mit einer Schädelfraktur, bei adultem Mann aus Grab 105 (Abb. 9 links, Abb. 22 links) und Torus mandibularis bei demselben Individuum (Abb. 22 rechts).

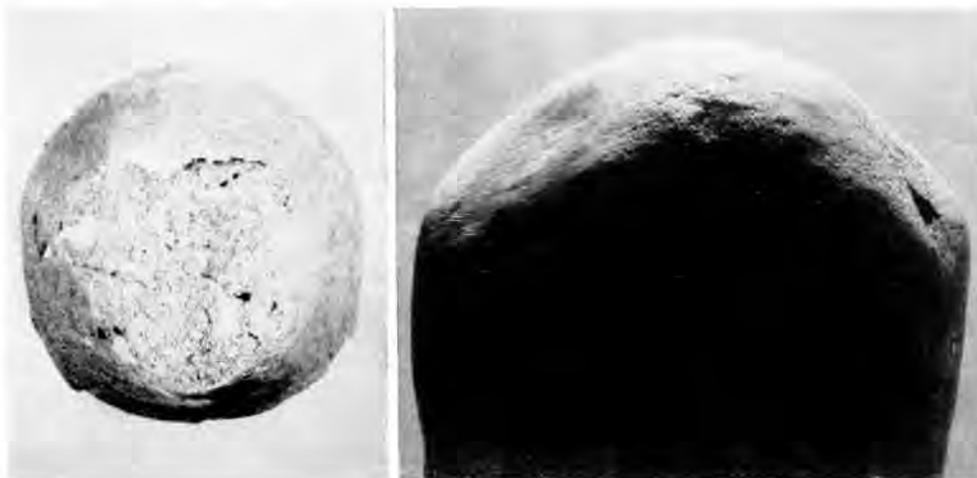

Abb. 21. Holiare, Bez. Komárno. Links: Frauenschädel, Osteoporose (Grab 72); rechts: Männerschädel (Detail), Impression des Schädeldaches (Grab 98).

4. Asymmetrie des Gesichtes pathologischer Herkunft bei adulter Frau aus Grab 486. Der linke untere Kieferast misst 4,8 cm, der rechte 6,2 cm (Abb. 23).

5. Lokalisierter pathologischer Prozess am linken und teilweise auch rechten Scheitelbein mit dem Ausmass von $6,8 \times 6,8$ cm unbekannter Herkunft bei senilem Mann aus Grab 523 (Abb. 24).

6. Bei erwachsener Frau am linken Scheitelbein ein rundes Loch, 8×5 mm, mit regeneriertem Knochengewebe. Auf dem Stirnbein und dem rechten Scheitelbein sind ähnliche Öffnungen, jedoch kleineren Ausmasses und ohne Regenerationsspuren (Abb. 25).

Versuch einer Analyse und Bestimmung der Vertretung von Typenmerkmalen

Es steht ausser Zweifel, dass sich die anthropologischen Typen, die im VII. – XII. Jh. in der Südslowakei vertreten waren, einerseits auf Basis der alten anthropologischen Unterlagen gestaltet haben, andererseits auch unter dem Einfluss mächtiger ethni-

scher Verschiebungen, wie auch durch Mischung der slawischen Population nicht nur untereinander, sondern auch mit nichtslawischen Verbänden, und wahrscheinlich auch durch Einwirkung noch weiterer Faktoren. Es sind also die alten Slawen dieses Zeitabschnittes in der Südslowakei in ihrer Typenzusammensetzung nicht mehr einheitlich, sondern zeichnen sich durch verschiedene anthropologische

Typenmerkmale aus. Wenn auch die Feststellung dieser Elemente bei der Analyse der Skelettreste ein gewisses Bild über die Typologie der untersuchten Population gewährt, ist es praktisch unmöglich, die Einwirkungsintensität dieser einzelnen Faktoren auf die anthropologische Bevölkerungszusammensetzung festzulegen.

Durch eine komplexe Analyse der morphologischen und metrischen Merkmale auf dem Holiarer Material haben wir bei Verwendung der analytischen Methode der Typenmerkmalsverteilung (Lipták 15, 16, 23) die Typenanalyse von 46 solchen Skeletten erwachsener Individuen durchgeführt, bei denen der gute Erhaltungszustand eine morphologische und metrische Gesamtcharakteristik gewährleisten konnte. Die angeführte Methode erfasst alle Typenelemente unabhängig auf allen untersuchten Individuen und beruht auf der Bestimmung von Typenelementen bei jedem einzelnen Individuum separat für die Typen mediterran (m), Cromagnon A (cr A), Cromagnon B (cr B), dinarisch (d), nordisch (n), alpin (a), und von den mongoloiden Typen in unserem Falle für den siniden (s) und tungiden Typ (tg). Zweifelhafte oder un-

bestimmbare Typenelemente sind in der Dokumentation mit x bezeichnet (Tab. 19). Auf Grundlage der festgestellten Merkmale und ihrer Vertretung in den Kategorien für die einzelnen Typen ist bei 25 Männern die Charakterisierung von einer Dominanz an mediterranen und nordischen Typenelementen mit einem Anteil an alpinen und Cromagnon B-Elementen möglich. In dem Verband von 21 Frauen sind die mediterranen Elemente den nordischen gegenüber noch ausgeprägter vertreten, hingegen sind alpine und sinide Elemente schwächer vorhanden. Das Vorherrschen mediterraner Elemente bei Frauen führt auch Lipták (23, 15) auf dem slawischen Reihengräberfeld von Képuszta (28,4 %) und auf dem awarischen Gräberfeld von Üllő II (29,8 %) in Ungarn an. Fraglich ist es jedoch, ob der starke mediterrane Anteil durch die ursprüngliche mediterrane Unterlage bedingt war, oder auf andere Einflüsse zurückzuführen ist. Dinarische Elemente, die auf böhmischen Lokalitäten relativ stark vertreten sind (Chochol, Stloukal 11), äussern sich in unserem Material nur minimal.

Eine spezifische Typencharakteristik für das Holiarer Gräberfeld ist die Anwesenheit von ausser-europäischen Typenmerkmalen, die nicht nur als Beimischung auf den einzelnen Skelett-Typen vorkamen, deren Erhaltungszustand nicht der völligen Typenauswertung entsprach (Nr. 74, 91, 237, 306, 455, 716, 758), sondern mehr oder weniger als reine Typen erschienen. Es sind Vertreter des tungiden — zentralasiatischen Typs (Nr. 105) und des siniden — nordchinesischen Typs (Nr. 41, 515, 647). Nach archäologischem Befund war das Grab 105 sozusagen fundleer, daher ist seine ethnische Zugehörigkeit schwer zu bestimmen, Grab 41 gehört einem älteren Horizont mit der sog. Martynovka-Čadjavica-Industrie an, Grab 515 war ohne Funde, es ist aber nicht ausgeschlossen, dass es dem altmagyarischen Ethnikum angehört hat, und Grab 647 war fundleer, kann aber auf Grund seiner Tiefe und Lage in das VIII. Jh. gewiesen werden. In Böhmen und Mähren (Chochol, Stloukal 11) ist der Anteil an ausser-europäischen Elementen auf gänzliche Einzel- und Ausnahmefälle von einer Beimischung asiatischer und mongoloider Prägung beschränkt, was vom anthropologischen Gesichtspunkt unwesentlich ist. Hingegen wurden mongoloide Elemente in Ungarn (Lipták 15, 16) auf slawischen und awarischen Gräberfeldern und in Jugoslawien (Škerlj 14, Ivaniček 13) auf slawischen Gräberfeldern konstatiert. Schwerwiegend ist nun die Frage, ob

Tabelle 19. Verteilung der Typenelemente nach Datierung der Gräber

Datierung	Geschlecht	n	%	Typenelemente										
				n	m	crB	d	a	crA	lg	s	x		
VII.—VIII. Jh.	Männer	100	(60)	60,0 (36)	10,0 (6)	3,3 (2)	3,3 (2)	3,3 (2)	20,0 (12)	3,3 (2)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)
	Frauen	100	(50)	8,0 (4)	32,0 (16)	4,0 (2)	0 (0)	24,0 (12)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	32,0 (16)	0 (0)	0 (0)
X.—XII. Jh.	Männer	100	(50)	28,0 (14)	26,0 (13)	30,0 (15)	0 (0)	14,0 (7)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	2,0 (1)
	Frauen	100	(40)	10,0 (4)	47,5 (19)	5,0 (2)	0 (0)	5,0 (2)	5,0 (2)	5,0 (2)	0 (0)	20,0 (8)	7,5 (3)	0 (0)
Undatierbar	Männer	100	(140)	28,6 (40)	20,0 (28)	14,3 (20)	15,7 (22)	5,7 (8)	7,1 (10)	7,1 (10)	7,1 (10)	0 (0)	1,4 (2)	0 (0)
	Frauen	100	(120)	30,0 (36)	38,3 (46)	9,2 (11)	5,8 (7)	14,2 (17)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	2,5 (3)	0 (0)
Zusammen	Männer	100	(250)	36,0 (90)	18,8 (47)	14,8 (37)	9,6 (24)	10,8 (27)	4,8 (12)	4,0 (10)	4,0 (10)	0 (0)	1,2 (3)	0 (0)
	Frauen	100	(210)	21,0 (44)	38,6 (81)	7,1 (15)	3,3 (7)	14,8 (31)	0,9 (2)	0 (0)	0 (0)	11,4 (24)	2,9 (6)	0 (0)

Abb. 22. Holiare, Bez. Komárno. Links: Männerschädel (Detail), unverheilte Hiebwunde (Grab 105); rechts: Mandibula eines Mannes, Torus mandibularis (Grab 105).

Abb. 23. Holiare, Bez. Komárno. Links: Frauenschädel, Gesamtansicht; rechts: Mandibula, Asymmetrie des Gesichtes (Grab 486).

die markante Existenz von aussereuropäischen Elementen in unserem Material — das mit grösster Wahrscheinlichkeit aus dem Gebiet Mittelasiens und der südrussischen Steppen hierhergelangte — ein awarischer Anteil aus dem VI.—VII. Jh. oder magyarischer Anteil aus dem X. Jh. ist. Vom anthropologischen Gesichtspunkt ist gegenwärtig dieses Problem nicht aufklärbar, u. zw. mit Rücksicht darauf, dass

1. in der Südslowakei bisher — ausser dem Holiarer Gräberfeld — kein ausgedehntes slawisch-awarisches Gräberfeld anthropologisch untersucht wurde;

2. die Typenwertung des anthropologischen Materials aus Holiare des schlechten Erhaltungszustandes wegen schwierig ist;

3. der Grossteil der Gräber undatierbar oder ihre Datierung unverlässlich ist.

Ausser einer gesamten Feststellung von der Vertretung der Typenelemente waren wir bestrebt, die Typologie auf die Art zu lösen, dass die Analyse der Typenelemente gesondert für die Skelettgruppen des VII.—VIII. Jh., des X.—XII. Jh. und auch für jene mit unbestimmter Datierung durchgeführt wurde (Tab. 19).

Mit Berücksichtigung der geringen Skelettzahl innerhalb der Gruppen scheint es, dass bei Männern aus den Gräbern des VII.—VIII. Jh. nordische Elemente mit kleinerem Anteil an alpinen Merkmalen überwiegen, während bei Frauen mediterrane und sinide Elemente vorherrschen. Die männlichen Skelette aus den Gräbern des X.—XII.

Jh. weisen eine Dominanz an nordischen und mediterranen Elementen auf, schwächer vertreten sind dann alpine, während bei Frauen mediterrane Elemente mit einem Anteil an siniden dominieren. Bei Männern und Frauen aus undatierbaren Gräbern herrschen mediterrane und nordische Elemente vor, bei Männern ist hier ferner noch eine Beimischung von dinarischen und Cromagnon B-Elementen, bei Frauen ein Anteil an alpinen Merkmalen (Tab. 19, Abb. 5). Die vorliegenden Ergebnisse sind allerdings bloss eine Feststellung und können weder verallgemeinert noch verglichen werden.

Die konstatierte Vertretung von Typenelementen

bei gut erhaltenen Skeletten aus Reitergräbern (Grab 248, 316, 477 und 562) bezeugt keine Einheitlichkeit ihrer Typenzusammensetzung, sondern zeigt auf das Vorhandensein von nordischen, mediterranen und dinarischen Merkmalen.

Zu einem Vergleich verwendeten wir für die 46 Schädel mit durchgeführter Typenauswertung ausserdem noch die Methode Wankes (31), die bei uns von Suchý (24) beschrieben wurde. Diese Methode beruht auf einem Vergleich von fünf Schädelindizes für jeden untersuchten Schädel mit Konstanten für die einzelnen Typen, die folgende individuelle anthropologische Elemente charakteri-

Abb. 24. Holiare, Bez. Komárno. Links: Männerschädel, Gesamtansicht; rechts: Detail eines lokalisierten pathologischen Prozesses (Grab 523).

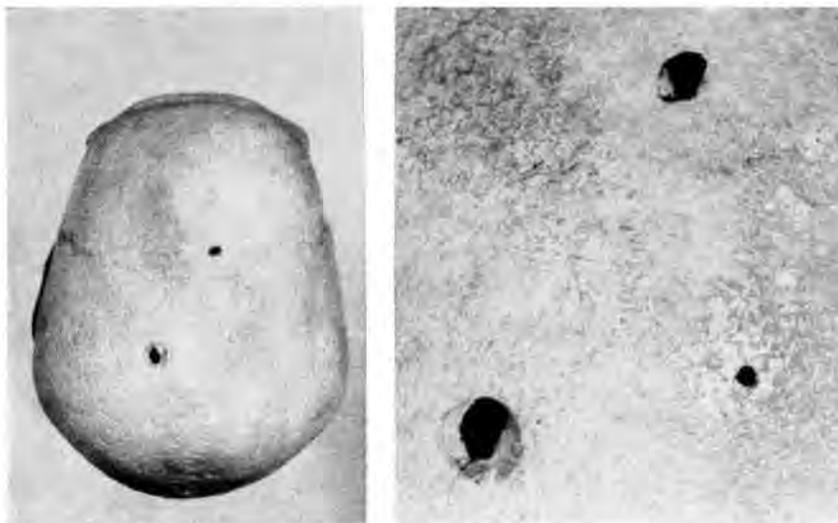

Abb. 25. Holiare, Bez. Komárno. Links: Frauenschädel, Gesamtansicht; rechts: Detail eines Loches in der Schädelwölbung (Grab 679).

Tabelle 20. Vertretung der Typenelemente nach Wankes Approximationsmethode

Typenelemente	A	E	H	L	P
	%				
Männer (n = 25)	29,7	36,8	14,8	11,7	7,0
Frauen (n = 21)	20,5	44,9	14,2	10,8	9,6
Zusammen (n = 46)	25,5	40,5	14,5	11,3	8,2

sieren: A (nordische), E (mediterrane), H (armenoide), L (lapoide) und P (paläoeuropäische).

Die gewonnenen Ergebnisse zeigen ebenfalls auf ein Übergewicht an mediterranen und nordischen Typenelementen mit kleinerem Anteil an armenoiden, lapoiden und paläoeuropäischen Elementen (Tab. 20). Mit dieser Methode können jedoch die aussereuropäischen Typenelemente bloss auf Grundlage von fünf Indexwerten nicht erfasst werden, so dass sie lediglich als Ergänzung der höher beschriebenen Methode dienen kann.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Aus den Erkenntnissen, die bei der anthropologischen Analyse der 492 Skelette aus dem slawisch-awarischen, in das VII.—XII. Jh. datierten Gräberfeld von Holiare (Bez. Komárno, Südslowakei) gewonnen wurden, geht zusammenfassend folgendes hervor:

1. Der relativ hohe Prozentsatz gefundener Kinderskelette (28,3 %) war in Wirklichkeit noch grösser, u. zw. hinsichtlich der vorausgesetzten hohen Neugeborenen- und Säuglingssterblichkeit dieses Zeitabschnittes und der angenommenen posthumer Selektion der graziilen Skelette. Die festgestellte höhere Ziffer von weiblichen Skeletten (170) gegenüber der Ziffer männlicher Skelette (111) steht mit den Funden aus anderen Gräberfeldern dieses Zeitabschnittes im Widerspruch. Die Ursache dieses hohen Prozentsatzes von weiblichen Skeletten, ganz besonders in der Gruppe adultus, war die wahrscheinliche erhöhte physische Alteration und Mortalität bei oft sich wiederholenden, mit unzureichenden hygienischen Bedingungen verbundenen Schwangerschaften.

2. Das Durchschnittsalter der zum Gräberfeld von Holiare gehörenden Population, errechnet aus dem individuellen Alter der Skelette, liegt an der oberen Grenze der Altersgruppe adultus (29,4 Jahre), das Durchschnittsalter, ermittelt bloss aus dem

Alter erwachsener Individuen, entspricht dem Grenzwert der Altersgruppe maturus (39,9 Jahre), wobei es bei Frauen (39,3 Jahre) etwas tiefer als bei Männern ist (40,9 Jahre). Das relativ hohe Durchschnittsalter von Kindern und Jugendlichen bis zu 22 Jahren (10,7 Jahre) ist durch die geringe Vertretung von Kinderskeletten des Alters von 0 bis 3 Jahren bedingt.

Die Richtigkeit des gefundenen Durchschnittsalter-Wertes, bestimmt durch die Berechnung aus allen Skeletten, wird durch den Wert der mittleren Lebensdauer bestätigt (30,6 Jahre), der aus den Sterbetafeln hervorgeht. Die Differenz zwischen dem Verhältnis der mittleren Lebensdauer von Männern und Frauen (28,7 : 30,3 Jahren) und zwischen dem Durchschnittsalter bei Geschlechterdifferenzierung (40,9 : 39,3 Jahren) kann durch die schematische Abschätzung des Geschlechtes jugendlicher und Kinderskelette bei der Bestimmung der mittleren Lebensdauer erklärt werden.

3. Auf Grundlage des festgelegten Wertes über die mittlere Lebensdauer, der wahrscheinlichen Gesamtzahl der zum Gräberfeld gehörenden Gräber und der Belegungsdauer des Gräberfeldes ist konstatiert worden, dass zum Gräberfeld offenbar eine Siedlung mit etwa 76,5 Bewohnern im Durchschnitt gehört hat.

4. Aus der metrischen Charakteristik der Skelette geht auf Grund der Wertung der absoluten Masse hervor, dass die männlichen und weiblichen Schädel lang, schmal bis mittelbreit und mittelhoch sind, bei weiblichen Schädeln jedoch eine gewisse Tendenz zu ihrer Verbreiterung herrscht. Die Gesichter der Männer und Frauen sind mittelhoch bis hoch, bei Männern mittelbreit und bei Frauen mittelbreit bis breit.

Nach den Indexwerten dominieren sowohl bei Männern als auch bei Frauen mesokrane, orthokrane und metriokrane, metriometope bis eurymetope Schädel, bei Frauen mit der Tendenz zu grösserer Eurymetopie, wobei die männlichen Schädel eurymandibular und die weiblichen mesomandibular sind. Das Gesichtsskelett ist nach den Indexwerten im Durchschnitt bei Männern leptoprosop bis mesoprosop und mesen, bei Frauen eher leptoprosop und lepten bis mesen. Im Vergleich zu den männlichen sind also die Frauengesichter höher und schmaler. Die Augenhöhlen sind sowohl bei Männern als auch bei Frauen mesokonch, bei Männern mit leichter Neigung zu chamaekonchen Augenhöhlen, im Gegensatz zur leichten Tendenz zu hypsikonchen Augenhöhlen bei Frauen. Der Nasalindex weist bei Männern überwiegend mesorrh-

ne bis leptorrhine Werte auf, bei Frauen mesorrhine.

Die Mittelwerte der maximalen Länge, Breite und des Längenbreitenindex waren praktisch aus der ganzen Belegungszeit des Gräberfeldes gleich, was der Vergleich dieser Werte an Hand der Gräberdatierung gezeigt hat. Ebenso weisen diese Mittelwerte auch keine grundsätzlichen Unterschiede mit denen aus anderen Gräberfeldern auf (Képuszta, Mikulčice I, Kouřim).

Die errechnete mittlere Körperhöhe ist bei Männern untermittelgross, bei Frauen übermittelgross bis mittelgross.

5. Aus der morphologischen Charakteristik der Schädel bei der Wertung aus vertikaler Ansicht ist das Übergewicht an ovoiden Formen bei Männern ersichtlich und bei Frauen an ovoiden und pentagoniden. Aus lateraler und frontaler Ansicht hat die Stirne bei Männern eine mittelmässig ausgeprägte Glabella, ist schmal bis mittelbreit, meist fliehend, überwiegend zum hoch gewölbten Scheitel und gewölbten Hinterhaupt übergehend; häufig vertreten sind jedoch auch gestreckte bis geknickte oder in geringerem Masse abgeflachte Formen des Hinterhauptes vertreten; die Schädelwände verlaufen aus okzipitaler Ansicht meistens parallel, aber auch Fälle ihres Auseinanderstrebens sind häufig. Bei Frauen dominieren in der Glabellarwölbung flache Formen oder leicht ausgeprägte; die Stirn ist breiter und gewölbter als bei Männern und geht verlaufend meist zum mittelhoch gewölbten Scheitel und gerundeten Hinterhaupt über. So wie bei Männern erscheinen auch hier gestreckte bis geknickte Typen und mehr oder weniger abgeflachte Formen; die Schädelwände sind grösstenteils parallel, doch zum Unterschied von den Männern kommen oftmals zusammenlaufende Formen vor. Die Gesichtsumrisse sind bei Männern meistens kantig oder

oval, bei Frauen oval und oval bis kantig. Beide Geschlechter haben eine relativ gut ausgeprägte Gesichtspfilierung. Alle beobachteten morphologischen Charakteristiken wurden vorzugsweise in bezug auf die Bestimmung der Typenelemente gewertet. Ferner wurden einige spezielle morphologische Merkmale komplex behandelt, die ebenfalls für die Typencharakteristik wichtig sind (Sagittalwulst, Phaenozygie, Abflachung des Gesichtes u. ä.), oder Merkmale, die eine morphologische Variabilität ausdrücken (Metopismus, eingeschobene Knochen usw.). Einige festgestellte pathologische und funktionelle Veränderungen wurden vorderhand auf den Skeletten nicht detaillierter bearbeitet.

6. Auf Grund der Analyse von metrischen und morphologischen Merkmalen bei Verwendung von Liptáks Methode kann der männliche Verband mit einem Übergewicht an mediterranen und nordischen Typenelementen mit einer grösseren Beimischung an alpinen und Cromagnon B-Elementen charakterisiert werden. Im weiblichen Verband sind mediterrane Elemente im Vergleich zu den nordischen noch markanter vertreten, relativ stark ist auch der Anteil an alpinen und siniden Elementen. Das Vorhandensein von aussereuropäischen Typenelementen ist nicht nur bei reinen Typen festgestellt worden (tungide bei 1 Mann und sinide bei 3 Frauen), sondern auch als Beimischung auf Schädeln, die wegen des schlechten Erhaltungszustandes einer vollkommenen Typenauswertung nicht entsprachen. In der Arbeit ist ausserdem die Frage aufgeworfen, welche ethnischen Einflüsse sich an der Formung der anthropologischen Typen im VII.—XII. Jh. in der Südslowakei beteiligt haben, und ferner eventuelle Unterschiede in der Typencharakteristik bei Skeletten aus unterschiedlich datierten Gräbern.

Übersetzt von B. Nieburová

Literatur

¹ Acsádi G. — Nemeskéri J., *Paläodemographische Probleme am Beispiel des frühmittelalterlichen Gräberfeldes von Halimba-Cséres*, *Kom. Veszprém, Ungarn*, *Homo* VIII—3, 1957, 133—148.

² Acsádi G. — Nemeskéri J. — Harsányi L., *Analyse des trouvailles anthropologiques du cimetière de Képuszta (XIe siècle) sous l'aspect de l'âge (étude paléodémographique)*, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XI, 1959, 419—455.

³ Acsádi G. — Harsányi L. — Nemeskéri J., *The Population of Zalavár in the Middle Ages*, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XIV, 1962, 113—141.

⁴ Augier M., *Squelette céphalique*. Poirier P. — Charpy A., *Traité d'anatomie humaine*, Paris 1931, 300.

⁵ Červinka J. L. — Matiegka J., *Lebky a kostry z mohyl z doby velkomoravské u Uh. Skalice*, *Anthropologie* III, 1925, 97—106.

⁶ Dérobért L. — Fully G., *Etude critique de la valeur du degré d'oblitération des sutures crâniennes pour la détermination de l'âge d'après l'examen de 480 crânes*, *Annales de médecine légale* 40, 2, 1960, 154—165.

⁷ Frankenberg Z., *Anthropologie starého Slovenska*, Bratislava 1935.

⁸ Hansen G., *Die Altersbestimmung am proximalen Humerusende und Femurende im Rahmen der Identifizie-*

zung menschlicher Skelettreste, Wissenschaftliche Zsch. der Humboldt-Universität zu Berlin, Math.-Wissenschaftliche Reihe 1, 3, 1953—1954, 1—73.

⁹ Chochol J. — Troníček Ch., *K některým aktuálním otázkám historické anthropologie*, Sborník II. konference československých anthropologů na Kokoříně, 1957, 125—141.

¹⁰ Chochol J. — Blajerová M. — Palečková H., *Kostrové pozůstatky slovanského obyvatelstva na Staré Kouřimi*, Památky archeologické LI, 1960, 294—331.

¹¹ Chochol J. — Stloukal M., *O slovanské populaci*, Nejstarší dějiny národa českého a slovenského (in abstracto), These pracovní porady Archeologického ústavu ČSAV v Liblicích, 1963.

¹² Chochol und Mitarb., *Statistické charakteristiky měr a indexů na lebkách mužů a žen slovanského obyvatelstva na Staré Kouřimi*, Archiv antropologického oddělení Archeologického ústavu ČSAV, nicht veröffentlicht.

¹³ Ivaniček F., *Staroslovanska nekropola u Ptujе*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1951.

¹⁴ Kastelic J. — Škerlj B., *Slovenska nekropola na Bledu*, Archeološko in antropološko pokročilo za leto 1948, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1950.

¹⁵ Lipták P., *Recherches anthropologiques sur les ossements Avars des environs d'Úllő*, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae VI, 1955, 231—315.

¹⁶ Lipták P., *The „Avar Period“ Mongoloids in Hungary*, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae X, 1959, 251—279.

¹⁷ Malá H., *Příspěvek k antropologii Slovanů X.—XI. století z pohřebišť pod Zoborem a z Mlynárců u Nitry*, Slovenská archeológia VIII, 1960, 231—268.

¹⁸ Malá H., *Úmrtnost a výskyt některých nemocí u starých Slovanů z jižního Slovenska*, Sborník vědeckých prací

lékařské fakulty KU, Hradec Králové, 1960, 2: 4, 551—559.

¹⁹ Malá H., *Typologická analýza staroslovanského lidu z Mlynárců a Holiar na jižním Slovensku*, Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae V, 1961, 3—6, 327—332.

²⁰ Malá H., *Experience with the Application of Liptak's Typologic Method on the Osteologic Material from Southern Slovakia*, Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae VII, 1962, 3—5, 259—266.

²¹ Malá H., *Věková diferenciacie na některých slovenských pohřebišťích z jižního Slovenska*, Anthropologie 1, 1962, 13—18.

²² Martin R., *Lehrbuch der Anthropologie*, Jena 1928.

²³ Nemeskéri J. — Lipták P. — Szőke B., *Le cimetièrre du XIe siècle de Képuszta*, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae III, 1953, 205—3, 0.

²⁴ Prokopec M. — Suchý J. — Titlbachová S., *Anthropologické praktikum*, Praha 1958, 146—153.

²⁵ Scheidt W., *Die rassischen Verhältnisse in Nord-europa nach dem gegenwärtigen Stand der Forschung*, Zsch. Morph. Anthrop. 1930, 28.

²⁶ Stloukal M., *Pokus o paleodemografii starých Slovanů*, Demografie IV, 1962, 1, 37—42.

²⁷ Stloukal M., *Struktura obyvatelstva velkomoravských Mikulčic*, Archeologické rozhledy XIV, 1962, 61—83.

²⁸ Stloukal M., *Mikulčice — Antropologický materiál z I. pohřebišťe*, Fontes Archaeologicae Moraviae III, 1962.

²⁹ Szőke B. — Nemeskéri J., *Archeologické a antropologické poznatky z výskumu v Bešeňove pri Šuranoch*, Slovenská archeológia II, 1954, 105—130.

³⁰ Vlček E., *Antropologický materiál zo Žitavskej Töne*, Slovenská archeológia IV, 1956, 132—152.

³¹ Wanke A., *Indyvidualne okrešľanie taksonomiczne*, Przegląd antropologiczny 21, 1955, 968—990.

ZPRÁVY A RECENZIE

Výstava Veľká Morava v Nitre

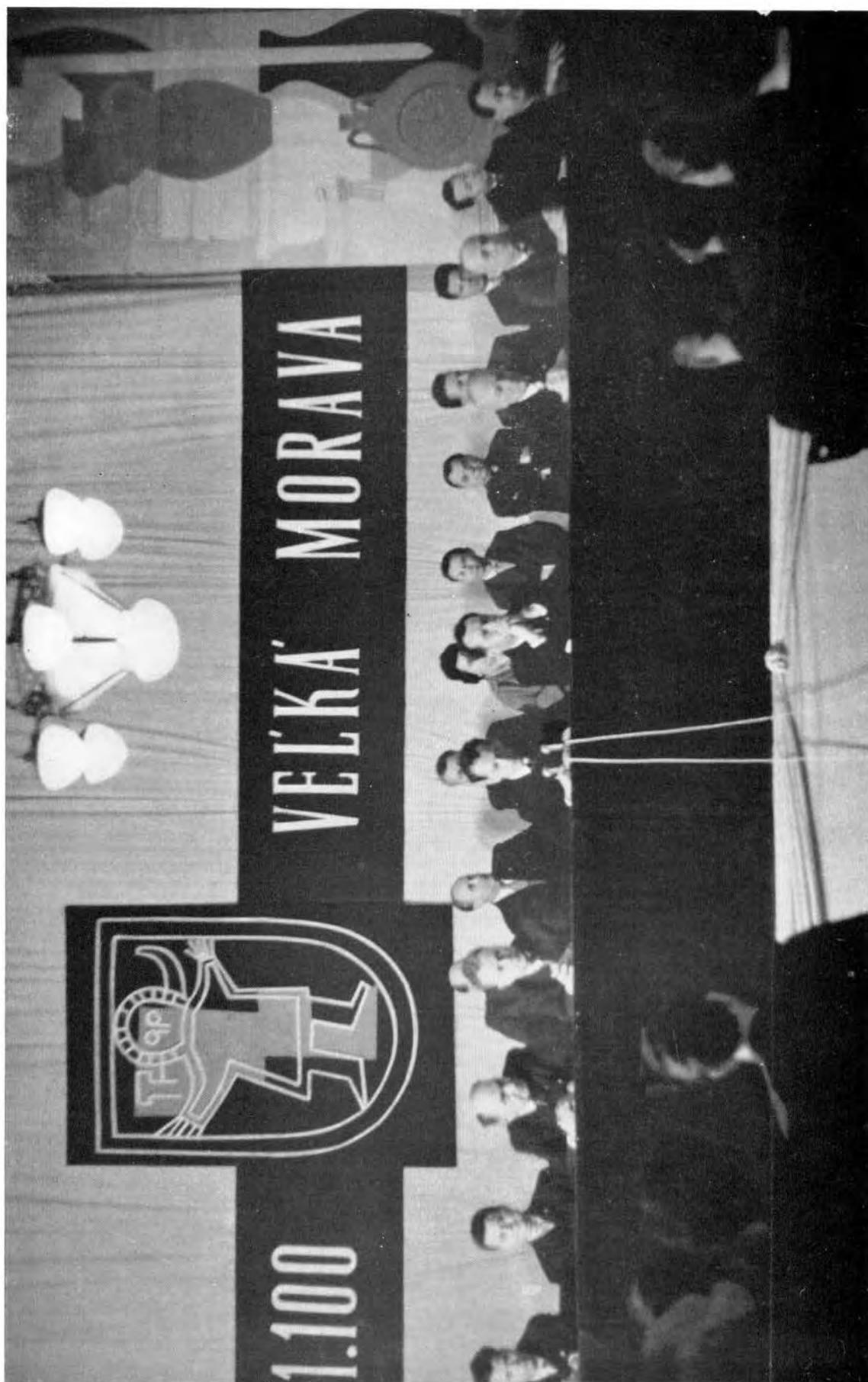
(18. IV.—30. V. 1964)

Po veľkom úspechu výstavy Veľká Morava v Brne (august a september 1963) v súvisi s oslavami 1100. výročia príchodu byzantskej misie prejavila sa potreba premiestiť túto výstavu na Slovensko — do Nitry. Už počas trvania výstavy v Brne vyskytli sa pripomienky čo do početnejšieho zastúpenia slovenskej časti veľkomoravského územia a najmä nutnosti prehodnotenia niektorých skutočností súvisiacich s veľkomoravskou problematikou, ktoré sa v prekrútenej alebo skreslenej forme dostali v predchádzajúcich rokoch do vedy a ve-

domia odbornej i širšej verejnosti. Išlo napr. o uplatnenie výsledkov bádania predveľkomoravského obdobia v strednom Podunajsku, sporný podiel Karpatskej kotliny a Nitrianskeho kniežatstva na hmotnej a duchovnej kultúre Veľkej Moravy, prehodnotenie postavenia a úlohy Nitry a Pribinu, zdôraznenie podielu Veľkej Moravy na politickom a hospodárskom dianí v čase vzniku uhorského štátu atď. Okrem toho bolo treba v žiadúcej, resp. väčšej miere upozorniť na činnosť byzantskej misie a zdôrazniť jej kultúrne poslanie nielen v dejinách

Obr. 1. Výstava Veľká Morava v Nitre. Pohľad na frontálnu partiu exteriéru.

Obr. 2. Výstava Velká Morava v Nitre. Záber z otvorenia výstavy.

Obr. 3. Výstava Veľká Morava v Nitre. Akad. Dionýz Blaškovič pri prejave v deň otvorenia výstavy.

Slovanov, ale aj celej európskej kultúry. Na Slovensku mala veľkomoravská idea a cyrilometodejská tradícia v minulosti pozitívnu a progresívnu úlohu, na rozdiel od západných častí nášho štátu, kde táto idea i tradícia — najmä v období obrodeneckom a pri formovaní národného a neskôr i štátneho vedomia — mali prípadne aj negatívnu úlohu.

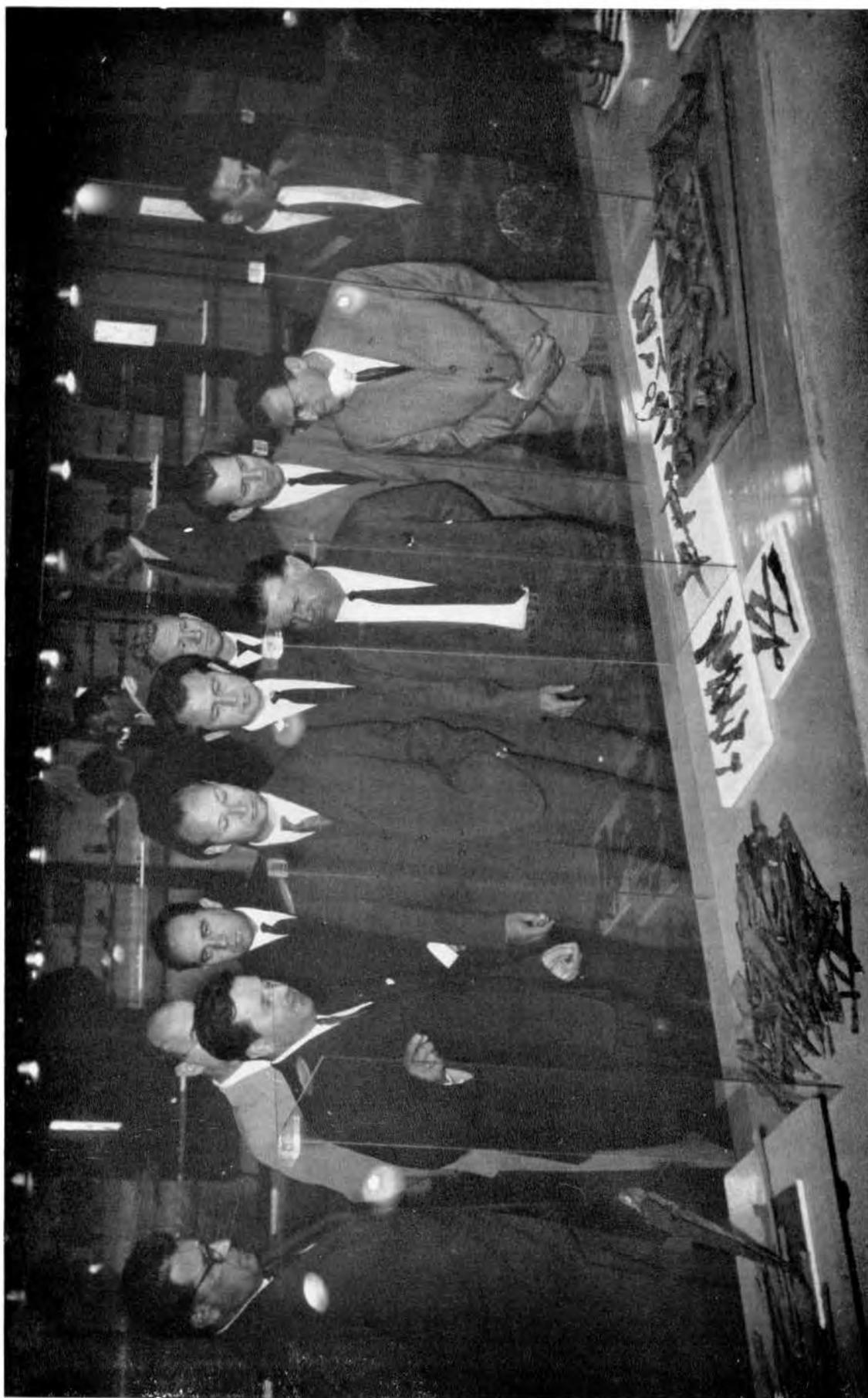
Prípravný výbor pre organizáciu a usporiadanie výstavy Veľká Morava v Nitre sa vytvoril v tomto zložení: predseda dr. Anton Točík CSc., sekretár dr. Bohuslav Chropovský CSc., členovia: univ. prof. dr. Vojtech Budinský-Krička, doc. dr. Ján Dekan, dr. Lubomír Havlík CSc., doc. dr. Vilém Hrubý CSc., dr. Július Kálmán, univ. prof. dr. František Kalousek, Milan Kašjak, dr. Rudolf Krajčovič CSc., dr. Ludmila Kraskovská CSc., Boris Novotný CSc., univ. prof. dr. Eugen Paulíny, dr. Peter Ratkoš CSc., Alexander Sloboda, dr. Miloš Šolle CSc., Ján Tkáčik, doc. dr. Radoslav Večerka CSc. Výbor v úzkej spolupráci s autorom výstavy doc. dr. Josefom Poulíkom DrSc. prepracoval a doplnil scenár brnenskej výstavy a obohatil ho o dva ďalšie uzavreté oddiely: Činnosť a význam byzantskej misie Cyrila a Metoda a Byzantská a veľkomoravská tradícia v literatúre a umení.

Ešte počas výstavy v Brne pristúpilo sa v spolu-

práci s podnikom Brněnské veletrhy a výstavy pod vedením inž. arch. Zd. Langa s inž. arch. S. Zapletalovou a výtvarníkmi J. Hadlačom, V. Irmanovom a D. Vondroušom k reinštalácii výstavy v Nitre. Hlboké zásahy do celkovej koncepcie výstavy vyžiadali si aj rozšírenie výstavnej plochy, ktorá bola zväčšená v exteriéri asi o 500 m² a v interiéri dosiahla 1500 m². Veľmi dobré podmienky umožnili členiť výstavu aj priestorove na tematické celky a nové dva oddiely mohli sa priestorove i výtvarne vhodne umiestiť na prvom poschodí haly Parku kultúry a oddychu v Nitre, kde bola výstava inštalovaná.

Výstava Veľká Morava v Nitre bola výsledkom veľkého pracovného úsilia kolektívu archeologických pracovníkov z celého územia Slovenska a podieľali sa na nej aj múzeá (Slovenské národné múzeum v Bratislave a Martine, Štátne východoslovenské múzeum v Košiciach, Ponitrianske múzeum v Bojniciach a i.) a na spomenutých nových dvoch oddieloch výstavy sústavne spolupracovali aj Historický ústav SAV, Literárnovedný ústav SAV, Katedra slovenského jazyka FFUK a Sväz slovenských výtvarných umelcov.

Usporiadatelia výstavy boli Slovenská akadémia vied a Slovenská národná rada — odbor pre škol-

Obr. 4. Výstava Velká Morava v Nitře. Záber z prehliadky výstavy stranickou a vládnuou delegáciou.

Obr. 5. Výstava Veľká Morava v Nitre, Záber z exteriéru.

stvo a kultúru. Na realizácii výstavy a najmä na akciách, ktorých cieľom bolo jej materiálne a technické zabezpečenie, ako aj na okrášlení mesta a hradu podieľala sa komisia pri Okresnom výbore KSS v Nitre pod vedením s. K. *Mátela*.

Na výstave veľmi dobre účinkoval sekretariát; účelne usmerňoval veľké návaly návštevníkov a zúčastnila aj stranícka a vládna delegácia na čele s ministrom M. *Chudíkom*, ktorý predniesol slávnostný prejav. Príhovor za prípravný výbor mal riaditeľ AÚ SAV A. *Točík* a prinášame ho v plnom znení. Na otvorení boli zastúpené všetky zložky nášho verejného, kultúrneho a vedeckého života, nechýbali ani zástupcovia z kruhov cirkevných. Dôstojný rámec otvorenia výstavy doplnil Spevák-ky sbor slovenských učiteľov príliehavými skladbami.

Na výstave veľmi dobre účinkoval sekretariát; účelne usmerňoval veľké návaly návštevníkov a vhodne disponoval sprievodcovskou službou, ktorú vykonávali poslucháčky Pedagogického inštitútu v Nitre. AÚ SAV vydal pre výstavu obsahové i vzhľadom kvalitný katalóg a dal vyhotoviť niekoľko sérií odliatkov archeologických nálezov, sériu pohľadníc a bronzové i strieborné medaile, o ktoré bol záujem aj v zahraničí. Počas výstavy sa uskutočnilo niekoľko kultúrnych a športových podujatí a AÚ SAV usporiadal prednáškový cyklus, spestrený diapozitívmi a filmami.

Výstavu videlo vyše 120 000 návštevníkov, medzi ktorými boli zastúpené všetky vrstvy obyvateľ-

stva; ako vyplýva zo zápisov v knihe návštevníkov, zanechala v nich hlboký dojem.

Výstava Veľká Morava v Nitre bola nielen veľkou manifestáciou jednoty českého a slovenského národa v jeho 1100 ročnom rozvoji, ale aj skvelým dôkazom významného kultúrneho prínosu archeologického bádania pre ďalší kultúrny rozvoj našej vlasti.

Prejav dr. A. *Točíka* pri otvorení výstavy:

Vážený súdruh minister, vážení hostia!

Keď Vás v mene prípravného výboru výstavy Veľká Morava vítam pri jej otvorení na pôde staroslávnej Nitry, dovoľte mi, aby som ešte pred jej prezretím predniesol niekoľko základných myšlienok, ktorými sa náš tvorivý kolektív správal v období priprav výstavy a ktoré odrážajú problematiku nášho vedeckého úsilia.

Zhodou okolností sa táto výstava koná v jubilejnom roku dvadsiateho výročia Slovenského národného povstania a celé toto dvadsaťročie je natoľko poznačené budovateľskými úspechmi nášho pracujúceho ľudu, že všetko to nové, s čím sa stretávame v každodennom živote, sme náchylní chápať ako niečo prirodzeného, ako niečo, čo si ani nezaslужuje osobitnú pozornosť. Nie je to inak ani vo vedeckom bádani, kde dosiahnuté poznatky a úspechy neraz ani nevieme celkom správne oceniť, ba stáva sa, že ich plný význam si uvedomujeme až na základe zahraničných komentárov. A predsa nie je to ani tak dávno, sotva 15 rokov, čo sme o najstaršej minulosti našich národov vedeli vlastne len to, čo

V Slovenskej archeológii XIII-2, 1965 na str. 457
v ľavom stĺpci bol nesprávne vysádzaný šiesty a siedmy
riadok zhora. Správny text oboch riadkov má znieť:

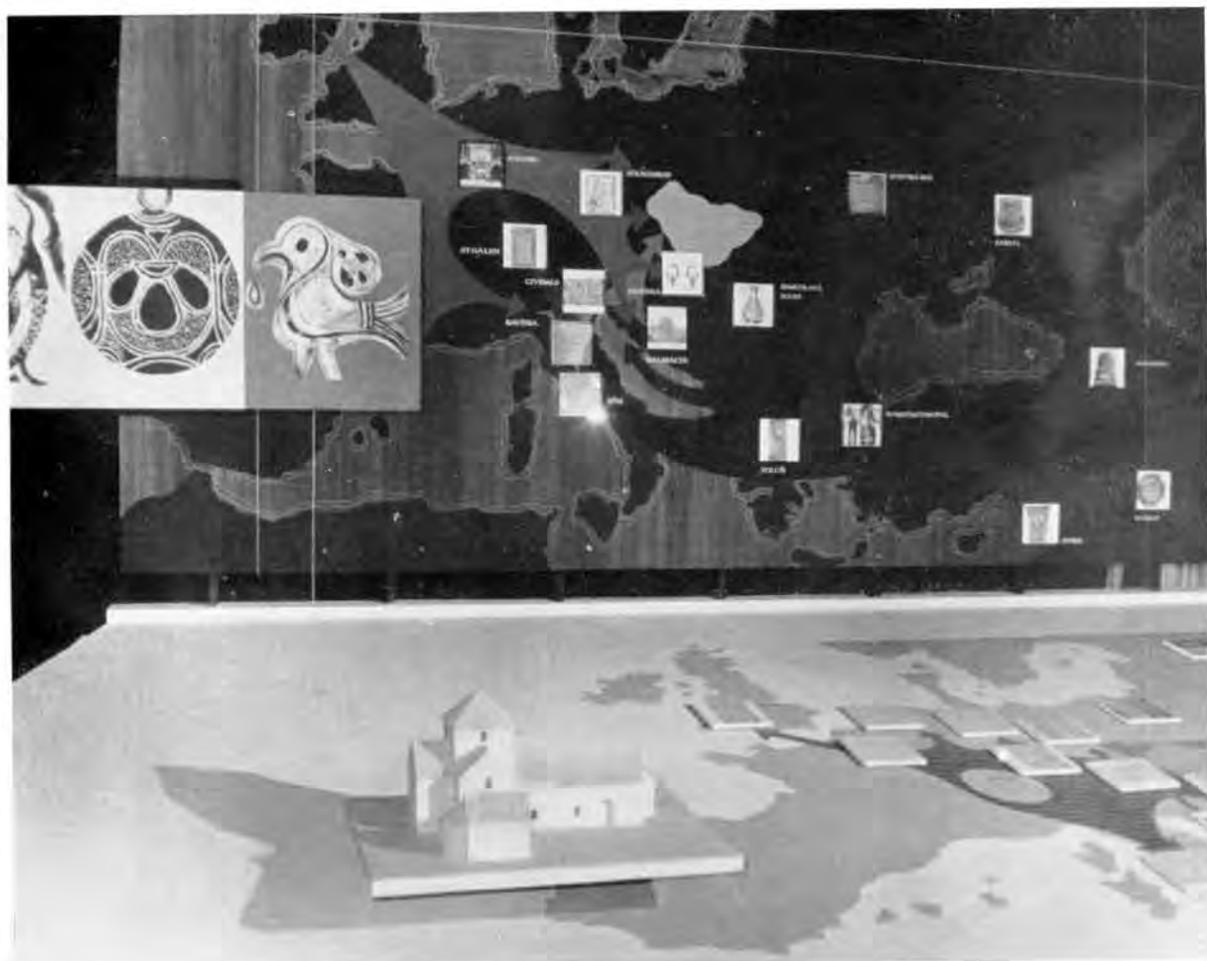
Na slávnostnom otvorení výstavy v budove ONV
za veľkého záujmu verejnosti dňa 18. IV. 1964 sa...

Prosíme čitateľov, aby si text opravili.

Redakcia

Obr. 6. Výstava Veľká Morava v Nitre. Pohľad na časť interiéru.

Obr. 7. Výstava **Velká Morava** v Nitre. Detail interiéru.

sa nám zachovalo vo fragmentárnych a neraz aj veľmi tendenčných písomných zprávach stredovekých kroník a iných podobných písomných pamiatok. Hmotná kultúra a vzdelanostná úroveň našich predkov ostávala dlho zahalená závojom nepoznanej skutočnosti. Archeologický výskum, ktorý v minulosti konalo iba niekoľko obetavých a nadšených bádateľov, nemohol podstatnejšie odhrnúť túto clonu a k radikálnejšiemu obratu mohlo dôjsť až po oslobodení, keď vedecké bádanie po prvý raz v dejinách našej kultúry dostalo plnú podporu spoločnosti i všetky materiálne podmienky pre úspešnú výskumnú činnosť. Obzvlášť markantne sa táto nová situácia prejavila v archeológii. Sotva sa počnúc pamätným rokom 1948 začali rozvíjať veľké sústavné terénne výskumy, nasledovalo prekvapenie za prekvapením. Najprv to boli kostoly v Starom Meste, ktoré úplne vyvrátili starú predstavu o tom, že Slovania vo veľkomoravskom období nepoznali kamennú architektúru, potom nasledovali výskumy v Mikulčiciach, Pohansku a napokon i v Nitre.

Bohatstvo a veľkoleposť odkrytých pamiatok, ktoré v reprezentatívnom výbere uvidíte na tejto výstave, sústredili na seba pozornosť nielen odborných kruhov, ale aj širokej verejnosti. S obzvláštnym záujmom a pozornosťou sleduje výsledky nášho bádania zahraničie. Bolo by však chybné, keby sme iba v týchto impozantných pamiatkach videli konečný výsledok i cieľ nášho bádateľského úsilia. Je prirodzené a pochopiteľné, že ani vedecký pracovník sa neubrání nadšeniu a estetickému pôžitku pri pohľade na rozmanité a dokonale stvárnené pamiatky umeleckého remesla. Možno povedať, že táto radosť nad objavenou krásou je špecifickým druhom akejsi osobnej odmeny každého bádateľa za jeho namáhavú a vytrvalú výskumnú prácu. Bolo by však chybou, keby sme sa nechali fascinovať iba týmito hmotnými výsledkami nášho bádania a keby sme súčasne v odkrytých pamiatkach nevideli aj prostriedok a východisko pre ďalšie vedecké bádanie, pre vlastné teoretické závery. Ide tu o ďalší vyšší stupeň bádania, v ktorom sa odkryté pamiat-

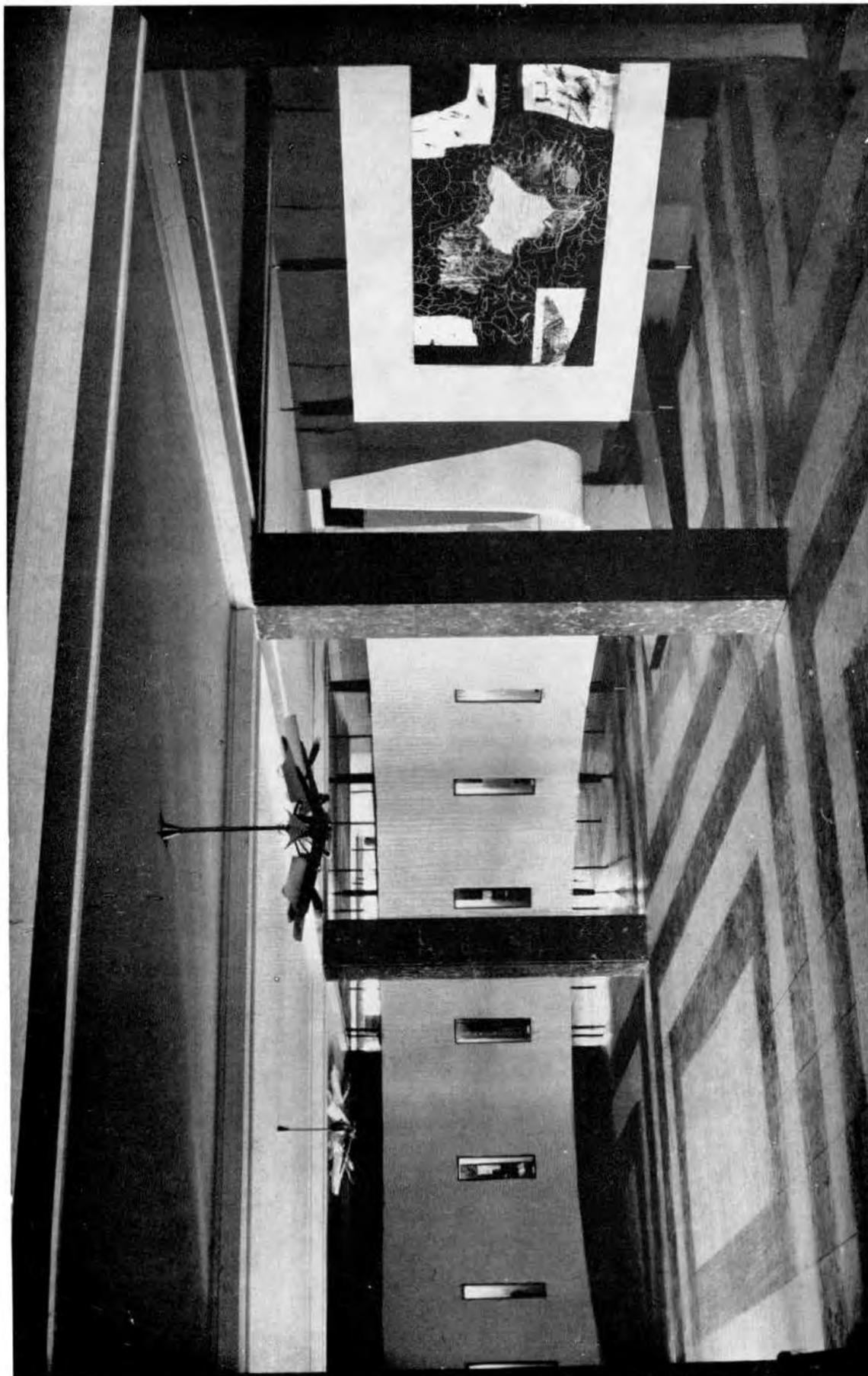
Obr. 8. Výstava Velká Morava v Nitre. Detail interiéru.

ky stávajú dôležitým pramenným a dokumentárnym materiálom, kým samotným cieľom nášho úsilia je získavanie nových historických a spoločenských poznatkov.

Z tohto hľadiska nešlo kolektívu, ktorý pripravoval otváranú výstavu iba o to, aby pred širokú verejnosť predostrel všetko bohatstvo, ktoré doneďadna skrývala zem, ale aby súbežne s týmto, nesporne i na pohľad veľkolepými pamiatkami, oboznámil náš ľud aj s dosiahnutými výsledkami historického bádania. Keď už hovoríme o teoretických záveroch nášho archeologického historického bádania, v plnom rozsahu si musíme uvedomiť aj jeho špecifičnosť. Nech by sa už zdali výsledky terénnych výskumov za posledné desaťročie akokoľvek veľkolepými, predsa si musíme uvedomiť, že sú len — často aj náhodným — torzom niekdajšej skutočnos-

ti, ktorá v plnom rozsahu a komplexnosti nikdy nebude prístupná nášmu vizuálnemu vnímaniu. Preto všetky pokusy o jej rekonštrukciu musia mať nevyhnutne charakter pracovných hypotéz, prípadne teórií, ktoré i pri ich všetkej pravdepodobnosti nemožno stotožniť so samotnou historickou realitou.

Ak by sme heslovite mali vyznačiť úspechy našej archeológie v poslednom období, mohli by sme povedať, že na začiatku tejto úspešnej cesty, neraz plnej prekážok, stála nacistami skonfiškovaná kniha o slavínite keramiky pražského typu, ktorá nám vytvorila prvé archeologické predpoklady pre riešenie otázky najstaršieho slovanského osídlenia našej vlasti. Potom prišli všetky dobre známe objavy v juhomoravských historických strediskách — v Starom Meste, Mikulčiciach i Pohansku. Odborná i širšia verejnosť najprv s prekvapením a potom

Obr. 9. Výstava Velká Morava v Nitře. Detail interiéru.

Obr. 10. Výstava Veľká Morava v Nitre. Detail interiéru.

s nevšedným záujmom sledovala, ako sa pred jej očami postupne odkrýva nová neznáma tvár veľkomoravskej kultúry. Krása a dokonalosť mnohých nálezov bola taká obdivuhodná, že spočiatku aj odborníkov zvädzala k presvedčeniu, že tu ide o importy z vyspelejších krajín súvekej Európy, predovšetkým z Byzancie. No čoskoro sa odkryli aj pozostatky výrobných dielní, ktoré presvedčivo ukázali, že všetko toto bohatstvo bolo takmer napospol dielom domácich majstrov, dielom našich predkov. Dlhو sme však nevedeli odpovedať na otázku, z čoho vyrastala táto aj vo svojich zlomkoch taká veľkolepá kultúra, aké boli jej historické korene. Značne nás tu mýlila skutočnosť, že pamiatky, ktoré sa v širokom priestore Karpatskej kotliny i prilahlej Moravy vyskytovali v VI.—VIII. stor., boli jednoznačne označované ako avarské. Išlo tu o omyl, ktorý vyplýval z nedostatočného teoretického osvetlenia pojmu kultúra. K odstráneniu tohto omylu podstatne prispeli rozsiahle výskumy Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied na juhozápadnom Slovensku, a to nielen prebádaním veľkých kostrových pohrebísk predveľkomoravského

typu, ale aj odkrytím niekoľkých osád, patriacich k spomenutým pohrebiskám. A tu sa ukázalo, že kým hrobový inventár mal prevažne tzv. avarský charakter, zatiaľ samotný pohrebný rítus, formy obytných budov i výrobných nástrojov mali priame pokračovanie v nasledujúcom období veľkomoravskom a boli nepochybne slovanského pôvodu. Inými slovami povedané ukázalo sa, že kultúra nemá jednoznačne etnický charakter a že pod príkrovom jedinej kultúrnej pospolitosti sa môžu neraz skrývať aj viaceré etniká. Musíme teda s obzvláštnou pozornosťou a opatrnosťou narábať s takými pojmami, ako je národný svojráz, národné špecifikum. No na druhej strane nesmieme upadnúť ani do iného extrému, do popierania akejkoľvek národnej alebo etnickej individuality. Skúsenosti z doterajších výskumov nám ukazujú, že mnohé výtvarné motívy, ktoré nachádzame napr. na výrobkoch veľkomoravského umeleckého remesla, môžeme nájsť aj v iných častiach vtedajšieho kultúrneho sveta, na arabskom východe, v Byzancii, v rozsiahlych stepiach severného Pričiernomorja, v Taliansku alebo na západe na území Karolínskej ríše. Je však výskyt týchto

Obr. 11. Výstava Veľká Morava v Nitre. Detail interiéru.

motívov na výrobkoch našich predkov dokladom ich zaostalosti alebo nerozvitosti vlastnej národnej kultúry? Rozhodne nie. Naopak, každá kultúra, ktorá by sa chcela opierať iba o tzv. vlastné národné tradície, by nevyhnutne zabrdla v stagnácii a zápečníctve. Žiadna kultúra sa nemôže rozvíjať v izolácii a prijímanie kultúrnych hodnôt a podnetov, nech už prichádzajú odkiaľkoľvek, je práve tým obrodzujúcim a životodarným činiteľom, ktorý vedie k zdravému a rýchlejšiemu rozvoju vlastnej kultúry, k jej pozdvihnutiu na úroveň súvekých svetových kultúr. A z tohto hľadiska si obzvlášť vysoko musíme vážiť a hodnotiť nielen múdru a prezieravú politiku veľkomoravských panovníkov, ale i talent a vnímavosť našich predkov, ktorí tak citlivo reagovali na kultúrne prúdy vtedajšieho sveta, nebojácné prijímali jeho najprogressívnejšie prvky, no neustrnuli na napodobňovaní, ale dali im tvar zodpove-

dajúci vlastným národným tradíciám a vytvorili kultúru, ktorá svojou neopakovateľnou a jedinečnou podobou bola typická len pre územie Veľkej Moravy. Je obzvlášť potrebné zdôrazniť tento fakt už aj preto, aby sme rázne skoncovali s predstavou, ktorá prevládala ešte v nedávnom historickom nazeraní a podľa ktorej vznik veľkomoravskej kultúry skrz-naskrz súvisel s pôsobením byzantskej misie v oblastiach obývaných našimi predkami.

Výsledky archeologického bádania jasne ukazujú na nesprávnosť takéhoto názoru a súčasne nám dovoľujú v novom a jedine správnom svetle vidieť aj skutočný význam povolania byzantskej misie na Veľkú Moravu. S jej všestranným historickým zhodnotením sa budete mať príležitosť oboznámiť na výstave. Táto misia vedená takými politicky i kultúrne vysoko kvalifikovanými predstaviteľmi byzantskej ríše, akými boli učení bratia Konštantín

Obr. 12. Plastika (Solúnski bratia) od akad. sochára J. Kulicha na výstave Veľká Morava v Nitre.

a Metod, neprišla do krajiny polobarbarskej, ale do prostredia, ktoré po stáročia neustále čerpalo z kultúrnych hodnôt antiky i súvekeho sveta a ktoré nesporne patrilo jednému z najkultúrnejších národov vtedajšej Európy. Špecifický, neoceniteľný historický prínos byzantskej misie spočíval však okrem politických a iných aspektov predovšetkým v tom,

že slovienskym prekladom Písma, liturgických i právnych textov položila základ pre vlastné národné písomníctvo, a tým pozdvihla kultúru našich predkov na kvalitatívne nový a vyšší stupeň. Je preto plne oprávnené, ak na tejto výstave, pripravenej v súvislosti s 1100. výročím príchodu byzantskej misie do našich krajín, osobitne vzdávame

hold aj veľkému dielu oboch solúnskych bratov a týmto spôsobom nadväzujeme aj na tie tradície, ktoré v neutešených obdobiach dejín nášho slovenského ľudu neraz tvorili jedinú formu národného povedomia.

Na záver dovoľte mi ešte vysloviť v zastúpení všetkých ústavov i pracovníkov, ktorí sa podieľali na prípravách tejto výstavy, poďakovanie tu prítomnej straníckej a vládnej delegácii nielen za to, že svojou prítomnosťou zvýraznila kultúrny i politický význam tejto výstavy, ale aj za všetku tú starostlivosť a štedrú podporu, ktorou vedúce po-

litické orgány nášho štátu už po dlhé roky zahrnujú naše vedeckovýskumné pracoviská. Sľubujem im, že tak ako doteraz i v budúcnosti vždy budeme dbať na to, aby sme sa vo svojom bádani striktnie pridržiavali zásad vedeckej objektivity, aby sme vo svojich záveroch nepripustili nijaké konjunkturálne deformácie a napokon, aby sme dosiahnutými výsledkami nášho bádania čo najviac prispeli k ďalšiemu kultúrnemu rozvoju nášho ľudu a našej vlasti.

Anton Točík

VI. mezinárodný limitní kongres

Usporiadání mezinárodného limitního kongresu bylo tentokrát svěřeno Německé spolkové republice. Jednání probíhalo od 1. do 7. září 1964, jednak v krásném a přátelském prostředí Evangelické akademie v Arnoldshainu (od 1. do 3. září), jednak v táborech dlouhé trasy hornogermánského a raetského limitu (4. až 6. září) a bylo zakončeno na historické půdě karolínského Herzogsaału v Řezně (7. září). Stále stoupající význam limitních kongresů a od kongresu ke kongresu narůstající výzkumná činnost na všech úsecích obrovitých hranic Římského impéria a jí podmíněné bohaté výsledky, o nichž je vždy referováno, byly při tomto kongresu znovu dokumentovány velmi početnou účastí z nejrůznějších států, v nichž se pracuje na osvětlení problémů, spojených s otázkami limitními. Právě tato bohatá účast všech předních badatelů oboru umožňovala i mimo oficiální referáty všem co největší výměnu názorů, osvětlování leckdy velmi nejasných a v lokálním rozsahu těžko řešitelných otázek. Je samozřejmé, že v počtu téměř 100 účastníků, uvedených v seznamu kongresistů (krom toho se účastnila kongresu řada dalších osob), nejpočetněji byla zastoupena hostitelská země, Německá spolková republika, a to 33 odborníky. Za ní těsně následovala klasická země limitních studií, Velká Británie, svými 24 badateli. Ostatní země byly zastoupeny delegacemi početně daleko slabšími, tak z Holandska bylo účastníků 7, ze Švýcarska rovněž 7, z Jugoslávie 5, z Maďarska 4, z Belgie 2, z Francie 2, z Palestiny 2 (1 z Izraele, 1 z Jeruzaléma), z Rakouska 2, z Rumunska 2, z Bulharska, Československa, Kanady a Španělska po jednom.

V čele organizačních prací stáli prof. dr. Wilhelm Schleiermacher, ředitel Římsko-germánské komise z Frankfurtu nad Mohanem, a dr. Hans Schönberger, ředitel Kastellu Saalburgu. Díky jejich vynikajícímu talentu se podařilo absolvovat celý obsáhlý program zasedání, exkursů a společenských podniků se vzornou přesností a úplností i k plné spokojenosti všech účastníků. V řízení vědeckých zasedání se postupně vystřídali prof. E. Birley (Durham), prof. dr. W. Schleiermacher (Frankfurt a. M.), prof. dr. R. Laur-Belart (Basilej), prof. dr. J. Mertens (Brusel), prof. dr. H. Brunsting (Leiden) a plukovník dr. h. c. J. Baradéz (Chambéry).

Po oficiálních projevech dr. H. Schönbergra, prof. E. Birleye, vrchního vládního rady dr. Hoffmanna za hessenské ministerstvo kultu a prof. dr. W. Krämera

za Římsko-germánskou komisi byly prvního dne (1. IX.) předneseny referáty G. Webstera (Claudijská hranice v Británii), lady E. Foxové (Dvě předflavijské pevnůstky, Martinhoe a Old Barrow v North Devonu), M. G. Jarretta (Římská hranice ve Walesu), G. Simpsonové (Římské pevnosti ve Walesu), E. Ettingrové (Arretina v Neussu), E. Pašaliče (Úloha a význam římských železných dolů v západní Bosně pro panonský limes) a A. R. Birleye (Výkopy v Carpow). Odpoledne pak pokračovali E. Birley (Nové objevy na římské hranici v Británii), H. von Petrikovits (O původu zábran přiblížení na římské vojenské hranici), M. Gichon (Počátek limitu Palestiny a důležitější fáze v jeho vývoji), K. E. Steer (Antoninův val) a T. Nagy (Albertyfvalva, nový auxiliární tábor jižně od Aquinca).

2. září promluvili E. Condurachi (Nové bádání a problémy týkající se obrany římských hranic na dolním Dunaji), T. Ivanov (Výkopy v kastellu Iatru v Moesii Inferior), J. Fitz (Spojení dunajských provincií v polovině III. století), P. Petru (Clausurae Alpium Iuliarum — novější výsledky výkopů), M. Euzennat (Limes Volubilis v Mauretánii Tingitaně), J. P. Gillam (Raná vojenská okupace Corbridge-Corstopita) a J. Baradéz.

3. září referovali A. Mócsy (K otázce prát legionis), S. Soproni (Stavební nápis burgu z r. 372 na panonském limitu), J. E. Bogaers (Oddily posádky legijního tábora v Nijmegen ve II. stol. po Kr.), L. Berger (Výkopy 1959—1962 v Insule XXX. Augusty Rauriky), H. Lieb (epigrafický příspěvek), a D. Baatz (Ke starším stavebním fázím odenwaldského limitu).

Po skončení cesty po hornogermánském a raetském limitu na závěrečném zasedání v historickém románském sále v Řezně přednesli své příspěvky H. J. Kellner (Pozdně římské výšinné opevnění na Krüppelu u Schaanu v Lichtenštejnsku), F. Křížek (Římské stanice v předpolí noricko-panonského limitu do markománských válek), R. Florescu (zpráva o rumunském výzkumu) a R. Laur-Belart (Původ a historický význam pozdně římského stříbrného pokladu z Kaiser-Augstu, objeveného v r. 1962).

Jak ukazuje uvedený přehled, referáty jednak seznamovaly s novými výsledky jednotlivých výzkumů, jednak se zabývaly otázkami různých limitních úseků i pohraničních provincií, jednak byly věnovány problémům širšího dosahu a obecně

platnosti. Na tomto místě budiž dovoleno referentovi zmínit se šíře o referátu, který byl věnován problematice rakouského a československého území.

Pokud jde o stavební materiál a římské stavby před norickým a panonským limitem, považuje je referent jednak za součást opevnovacích staveb, ležících jižně od Dunaje (pocházejí z různých dob), jednak za články jednotně koncipovaného plánu na zajištění naddunajského vnitrozemí. Pro svůj charakter, jak je dnes známe, mohly vzniknout jen v době míru, kdy byla jasná převaha římské moci v Zadunaji, pravdě nejspíše počátkem II. stol. Nejsou to tedy okupační stanoviště armády Marka Aurelia. Tábory z doby markomanských válek by vypadaly nutně jinak a dosud nebyly nalezeny ani v severních Dolních Rakousích, ani na Moravě či Slovensku. Jejich odkrytí je úlohou teprve budoucích výzkumů. Domácí obyvatelstvo bylo v době do markomanských válek vystaveno poněkud pokojně romanisaci také působením materiální kultury, jejíž výrobky na Moravě a Slovensku ve všech sídlišťích od konce I. stol. se nacházejí přímo masově. Předtím v severním Podunaji od počátku I. stol., kdy vzniklo na čas markomanské mocenské centrum v Čechách, vyvíjelo se počátkem druhého desetiletí v římském mocenském prostoru mezi Marem a Cusem regnum Vannianum, zárodek pozdějšího kvádského státu. Cestu kvádského posunu Dolními Rakousy do území Vanniova naznačují nálezy v Altenmarktu, Mistelbachu, Schleinbachu a Mannersdorfu. Pokud jde o Moravu, nedá se tam dnes prokázat žádné rané kvádské (germánské) osídlení, protože nějaké ojedinělé hroby k důkazu nestačí. Obyvatelstvo Moravy i tehdy zůstávalo keltské. První souvislé germánské osídlení na Moravě a v severních Dolních Rakousích se dá zachytit teprve v době germánských útoků proti Impériu za Domitiana. Ale tyto Germány nelze považovat za Kvády, nýbrž za Markomany, kteří se tehdy posunuli až k řece Moravě. Na Slovensku družiny Marbodova a Katualdova zanechaly hroby, jež jsou pokračováním dobřichovského horizontu. Pak se postupně kvádské území rozšířilo tak, že sahalo od Moravy k Hronu (zhruba) a od Dunaje (ne však přímo od severního břehu!) až na Trenčínsko. A v tomto markomansko-kvádském sídelním prostoru vznikaly germánské klientní státy, na jejichž území rozvíjeli Římané svou první stavební činnost v severním Zadunaji.

Vedle poznání limitní problematiky na různých limitech, již osvětlovaly referáty, měli účastníci kongresu možnost seznámit se důvěrněji i s vybranými důležitými úseky a lokalitami hornogermánského a raetského limitu. Tak odpoledne 2. IX. bylo věnováno návštěvě limitu v Hochtaunu, jenž se celou dobu jednání v Arnoldshainu rozprostíral před zraky účastníků kongresu, hledících ze svých komfortních pokojů arnoldshainského Tuscula, tedy už z „barbarika“, do Impéria. Tak byl blíže poznán „Pfahlgraben“, limitní věže a numerální kastel u Klein Feldbergu (konec I. až II. stol.), vše v blízkosti známých předhistorických opevnění v Taunu. Dalším cílem byl limes a tábor na Saalburgu. Druhý zájezd, 3. IX., platil Wetterau a výkopům augustovského tábora v Rödgen u Bad Nauheimu.

Při velké třídní cestě (4.–6. IX.), vedoucí první den z Arnoldshainu přes Frankfurt, Darmstadt, Michelstadt, Würzburg, Amorbach, Mudau, Oberscheidental, Seckach a Osterburken do půvabného starobylého Schwäbisch Hallu, byl navštíven malý numerální kastel Würzburg v Odenwaldu, vzniklý v nejstarší podobě na prvotní limitní linii nejpozději za Trajana a přestavěný r. 145 nebo 146 pro Brittony Triputiensis, dále velkolepé bývalé opatství v Amorbachu, opět na původní limitní linii ležící kastel Oberscheidental pro

Coh. I Sequanorum et Rauricorum equitata, zabezpečující horní údolí Elzy, kde je předěl mezi údolím Mohanu a Neckaru. Odtud vedla cesta přes Mudau a Seckach k východní mladší limitní linii, kam se v době Antonina Pia přesouvaly jednotky hlavních kastelů původní linie při zachování dosavadního pořadí oddílů, a cílem tam byl kohortní a k němu přistavěný numerální kastel v Osterburken, stanoviště Coh. III Aquitanorum, s ještě dosti dobře zachovanými obvodními zdmi.

Trasa druhého dne byla ze Schwäbisch Hallu přes Welzheim, Haghof, Aalen, Bopfingen, Nördlingen, Neuburg a. d. Donau, Eichstätt a Petersbuch do historického Eichstättu. Shlednuty byly kastely ve Welzheimu pro Alu II Scubulorum a pro Numerus Brittonum L... spolu s Exploratory, kde jde o těžko řešitelný poměr polohy kastelů k limitu. Na jih od Welzheimu u Haghofu bylo navštíveno místo někdejší limitní věže, odkud je možno přehlédnout přímočarý úsek limitu, jasně dosud zřetelného v terénu. Dále na cestě ležel počátek raetské zdi a kastel Schirenhof, asi pro Coh. I Raetorum. V Aalenu byl navštíven tábor Aly II Flavia miliaria, kde na části areálu bylo postaveno a v r. 1964 otevřeno Limitní muzeum, moderní svou architekturou (navrhl je prof. dr. Leo, někdejší profesor bývalé německé techniky v Brně) i svou expozicí, připravenou Württemberským zemským muzeem prací dra Ph. Filtzingra. Muzeum je vynikajícím dílem odborné práce, předvádějící velmi názorně vhodnými novodobými prostředky historické pozadí limitu, limitní stavby i vojenské stroje, všestranně pak životní prostředí a hmotnou kulturu vojenských jednotek na okraji Impéria, působení římské civilizace, importované výrobky i domácí zboží podle míst výroby a druhů výrobků. Velmi poučnou expozicí jsou velké letecké snímky kastelů a limitu. Takovými kulturní počín, vzniklý svornou spoluprací Zemského sněmu, Zemského musea a obecní rady města Aalenu i soukromou finanční podporou, může vzbudit jen melancholii a snad zbytečnou otázku, zda se i my doma někdy dočkáme při své přebujelé muzejní síti i Limitního musea. A měli bychom pro ně co pracovat! Vždyť máme na svém území jedinečné příklady nikde jinde neexistujících, daleko před oficiální říšskou hranicí představených římských staveb a přímého působení jejich i římského importu na domácí obyvatelstvo po všech stránkách. Cestou byla minuta předhistorická opevnění na Ipfu u Bopfingenu a kastel Oberdorf, ležící na úpatí. U Petersbuchu bylo možno v otevřené krajině dobře přehlédnout trasu snad Caracallový raetské zdi, a to mezi hlídkou 56 a 61, a jihozápadně od Kahldorfu zděná opevnění (asi 20×20 m), patrně z nejmladších na raetském limitu, odpovídající asi libyjským centenariím.

Poslední den (6. IX.) byl na programu úsek Eichstätt—Pfünz—Böhming—Pfürring—„Hadriánův sloup“—Kelheim—klášter Weltenburg—Eining—Abensberg—Rezn. Prohlédnut byl kastel Pfünz nad údolím Althmühly, kde byl přechod limitní silnice, střežený Coh. I Breucorum civium Romanorum Valeria Victrix bis torquata ob virtutem appellata equitata, a přilehlé stavby vicu. Předsunutou stanicí byl pak malý kastel v Böhmingu, na místě dnešního kostela. Pfürring byl součástí flavijských limitních staveb severně Dunaje a patřil Ale I Singulariorum. Raetská zeď končila u Dunaje při Hienheimu. To bylo možno vidět na další cestě do Kehlheimu od tzv. Hadriánova sloupu, jednoho z památníků, kterými bavorský král dával v minulém století označovat římská památná místa své země. Pod výšinou s Befreiungshalle vedla cesta do kláštera Weltenburgu, uměleckého pokladu u průrvy Dunaje, kde na Frauenbergu byla patrně

fínská stanice, snad už claudijská. Poslední návšteva platila Einingu—Abusině, kastelu a prílehlými láznami, pak pozdne fínskému burgu, pěkně vykopenému, konservovanému a zpřístupněnému veřejnosti. Jeho stavební nápis pochází asi z r. 80. Posádkou tam byla Coh. IV Gallorum, vystřídaná v II. stol. Coh. Britannorum. V Rezně pak se šlo po stopách legijního tábora Castra Regina, vzniklého v souvislosti s markomanskými válkami pro Leg. III Italica, a k tomu přistoupily i bohaté památky středověké a sbírky musejní.

Ze společenských podniků jest nutno uvést recepci u hessenského ministra kultu, prof. dr. E. Schüttheho, pořádanou v Kurhausu v Bad Homburgu právě ve výroční den vzniku druhé světové války, což zavdalo hostiteli podnět k odsouzení zločinné zvláště hitlerovské vlády a k výzvě k mírové spolupráci všech národů na poli kultury a k hledání toho, co lidi spojuje, aby se už nikdy nemohlo nic podobného opakovat. Neméně srdečné bylo přijetí ve Stadthalle, krásné moderní a komfortní novostavbě v Aalenu, vrchním starostou města dr. Schüblem.

Jak to bývá zvykem při kongresech, dostalo se účastníkům kongresu různých odborných publikací, z nichž vlastnímu programu kongresu sloužily krásná mapa *Der Limes im Hochtaunus* (1:50 000), nálezořá mapa fínské osídlení v Rheingau a Wetterau (1:100 000), *Limesführer* od W. Schleiermacha, který je též autorem zvláštního *Exkursionsführer für die Fahrt an dem obergermanischen und*

rätischen Limes, napsaného pro kongres, a od H. Schönbergra *Augusteisches Lager Rödgen, Grabung 1963*.

Na závěrečném zasedání v Rezně bylo přijato s povděkem všemi účastníky pozvání, aby příští limitní kongres se konal v Izraeli.

Akta kongresu budou publikována jako Beiheft k Bonner Jahrbücher. Redakci byl pověřen prof. dr. H. von Petrikovits.

Máme-li hodnotit celkově průběh kongresu, pak je nutno vyzvednout jeho vysokou odbornou úroveň, vynikající stav památek a péči o ně, vzornou práci organizační, která šla až do posledních detailů složitého soukolí řídicí práce, bezmeznou starostlivou péči o pohodlí a spokojenost účastníků, přátelské přijetí všemi a všude, srdečný poměr všech ku všem a úsilí o lepší poznání problémů, upevnění starých přátelství i navázání nových mezi lidmi ze všech částí světa bez jakýchkoliv zábran a rozdílů. Za takového stavu věci bude ovšem velmi obtížným úkolem pořadatelů všech dalších limitních kongresů vyrovnat se tomuto uspořádání, natož je předčít. To, co připravili pro své kolegy prof. dr. W. Schleiermacher a dr. H. Schönberger se všemi svými spolupracovníky, byl výkon obdivuhodný, všem nezapomenutelný, stejně jako nemůže vymizet z paměti nikdy neumdlévající dobrá nálada a jiskřivý humor neúnavného dra Schönbergra, kterými zahrnoval stále svůj „limes people“.

František Křížek

Boriskovskij P. I. — Praslov N. D., Paleolit bassejna Dnepra i Priazovia, Archeologija SSSR — svod archeologičeskich istočnikov A1—5, Moskva—Leningrad 1964, 56 strán, 31 obr. tabuliek.

Atlasové vydanie prehľadu paleolitických stanic v údolí Dnepra a územia nad Azovským morom delí sa na tri časti. Prvá časť podáva prehľad vývoja staršieho a mladšieho paleolitu, v druhej časti sú registrované všetky paleolitické stanice, tretiu časť tvoria obrázkové tabuľky s výberom kamennej industrie, mapami, profilmi a pláňmi. Textová časť dopĺňujú dva články: M. D. Gvozdover, *Pozdnepaleolitičeskije pamiatniki nižnego Dona*, s opisom a stručným hodnotením lokalít Čulek I—II, Kamennaja balka I—II (str. 37—41), a J. G. Kolosov, *Nekotoryje pozdnepaleolitičeskije stojanki porožistoj časti Dnepra (Osokorovka, Dubovaja balka, Jamburg)*, (str. 42—49).

Paleolitické osídlenie spomenutej oblasti sa začína v acheuléne. Toto obdobie je doložené dvoma pästnými klinmi v blízkosti Amvrosijevky a na brehoch Azovského mora. Aj prechodné obdobie od acheulénu k moustérienu reprezentujú dve náleziská (Kruglik a Nenasytec I), z ktorých pochádza úštepová industria s archaickými príznakmi clactonskej techniky; táto industria má byť blízka nálezom z jaskyne Kiik-Koba.

Moustérien je pomerne silne zastúpený hlavne na strednom toku Dnepra a pri ústí Donu do Azovského mora. Pri Odeze je moustérien prebádaný len ojedinele (Ilinki).

Na mape paleolitických lokalít sú vyznačené všetky tieto

stanice. Je však nevýhodou tejto mapy, že krymský paleolit (ktorý si zasluhuje, aby bol zachytený v samostatnom atlase), nie je ani naznačený. Na mape sú nápadné úplne prázdne priestory od Odesy až po severovýchodný výbežok Azovského mora, čo však možno vysvetliť tým, že táto oblasť sa archeologicky dostatočne nepreskúmala.

Veľký počet moustierskych nálezisk s diskovitými jadrmi, hrotmi a driapadlami v oblasti Taganrožského zálivu autori tiež vysvetľujú tým, že sa tam uskutočnili sústavne prieskumy. Hlavným predstaviteľom moustérienu je nálezisko pri Kožoku. K sústavne prebádanému úseku patrí Dnepropetrovská oblasť na Dnestri, kde je 16 moustierskych lokalít (najdôležitejšie sú Kodak a Orel, kde sa zistila silná primes mladopaleolitických nástrojov, na základe ktorých datujú autori Orel do mladšieho moustérienu).

Moustierskemu osídleniu pripisujú autori miestny pôvod, no nevyklúčujú ani možnosť ojedinelej migrácie z oblasti Kaukazu do Podnestria, alebo dokonca zo strednej Európy smerom na Don i Volgu. Pre tieto predpokladané migrácie však autori neuvádzajú žiadne argumenty. Argumenty, ktoré by oprávňovali spomenutý predpoklad, nenachádzame ani v iných prácach sovietskych bádateľov. Je však možné, že pri tejto úvahe autori mali na mysli bifaciálne i plošne opracované nástroje, prípadne i niektoré hroty (pozri tabuľky II—IX), ktoré sú v strednej Európe skutočne bežné.

V práci sa opäť prejavila neistota sovietskych bádateľov v otázke geologického datovania, čo už dávnejšie sťažuje porovnanie stredoeurópskych a východoeurópskych nálezisk. Z hľadiska stratigrafického systému strednej a západnej Európy sa totiž nezadajú byť údaje o risskom (t. j. dneperskom) glaciálnom veku moustérienu v SSSR správne. Stačí pouká-

zať na rad európskych moustierskych staníc (Ehringsdorf, Tata, Gánovce atď.), ktoré sú geologicky veľmi dobre datovateľné do posledného interglaciálu (R—W, resp. Eem) a na začiatok posledného glaciálu, aby sme pochopili ťažkosti pri porovnávaní industrií strednej a východnej Európy, ktoré sú ináč veľmi podobné.

Mladopaleolitické stanice sa viažu zhruba na tie isté oblasti. V porieči Dnepra sú dve územné skupiny. K severnej skupine patria Kirillovskaja, Fastovskaja, Dobraničevka, Žuravka a Goncy. Súbor hmotných pamiatok z týchto staníc autori klasifikujú podľa západoeurópskej schémy ako stredný a neskorý magdalénien. Tieto stanice sú dobre známe z viacerých publikácií. Pri klasifikovaní mladopaleolitického, resp. neskoropaleolitického vývoja na území SSSR podľa mojej myšlienky sovietski autori schematicky a nekriticky preberajú názvy západoeurópskych kultúr, resp. kultúrnych období juhozápadnej Európy. I keď sa v niektorých prácach stretávame aj s termínom *východný gravettien*, termín *magdalénien*, ktorým označuje väčšina sovietskych autorov neskorý paleolit východnej Európy, bol prebratý nekriticky. Pojem západoeurópskeho magdalénienu sa totiž vôbec nekryje s nálezmi neskorého paleolitu východnej Európy a hoci k tomu nemám žiadne argumenty na faktickom materiáli, nazdávam sa, že by bolo vhodnejšie používať označenie *východný magdalénien*. Ešte správnejšie by však bolo, aby sa touto dosť schematickou a formálnou terminológiou zaoberali archeológovia východnej i strednej Európy, ktorí sa bezprostredne zaoberajú vývojom najmladšieho paleolitu.

Mladopaleolitické stanice severnej skupiny vyznačujú sa podľa autorov tým, že sú kultúrne i časove veľmi blízke a chýbajú im solutrénske elementy, ktorými sa vyznačujú stanice typu Puškari I, Pogon alebo Avdejevo. Chýbajú aj stanice s prežitkami moustierskej techniky typu Radomyšl, patriace k báze vývoja mladšieho paleolitu.

K južnej skupine mladopaleolitických pamiatok medzi Dnepropetrovskom a Záporožím patrí okolo 30 neskoropaleolitických staníc. S výnimkou štyroch (Kajstrova balka I—IV), publikovaných roku 1947 A. N. Rogáčevom, tieto stanice doposiaľ neboli publikované a ani recenzovaná práca neobsahuje ich obsirnejšiu charakteristiku (iba súpis lokalít). Stanice južnej skupiny charakterizujú autori ako náleziská patriace na koniec mladšieho paleolitu a k prechodu do mezolitu. Podľa nich chýbajú tu stálejšie sídliská lovcov mamutov. Sezónne sídliská týchto lovcov tu boli vystriedané krátkodobými stanicami lovcov divých býkov.

Z oblasti severovýchodného zálivu Azovského mora charakterizujú autori lokality Amvrosijevka a Kamennaja balka, ktoré boli podľa nálezov fauny sídliskami lovcov zubrov. Tieto stanice sú známe už z iných publikácií (pozri v recenzovanej práci prílohu 1). Škoda, že autori neuvádzajú charakteristiku ďalších nálezísk, ktoré sú vyznačené na mape i v súpise; podľa nich aj tieto stanice sú zhodné s predošlými náleziskami.

V tejto oblasti sú známe aj dielne na výrobu kamennej industrie. V údolí Krynyky boli početné dielne (napr. Novoklinovka II), v ktorých sa spracúvala miestna kamenná surovina len prvotne, teda išlo o akési exploatačné dielne. Autori kladú väčšinu dielni do neskorého paleolitu hlavne podľa patiny na nástrojoch. Predpokladajú, že niektoré paleolitické dielne pokračovali v činnosti aj v mezolite a neolite. Hoci niektorí bádatelia majú vážne námietky proti určovaniu nástrojov podľa patiny (pozri napr. S. Vencel, *K otázce patinace postpaleolitických sílexových industrií*, Anthropozoikum, Praha 1964, 113—130), domnievam sa, že názor au-

torov na dlhodobé trvanie týchto dielni je správny, pretože stupeň patinácie nálezov, ktoré sa našli v rovnakých podmienkach, musí sa vyjadriť aj časovým odstupom; okrem toho správnosť ich názoru podporuje aj typologický rozbor jadier i analógie (o týchto dielniach pozri L. Bánesz, *Die Problematik der paläolithischen Besiedlung in Tibava*, SIA VIII, 1960, 7—58).

Pomerne veľkú pozornosť venovali autori charakteristike paleolitickej stanice Bošaja Akkarža, o ktorej sme informovaní zásluhou V. I. Krasšovského i P. I. Boriskovského. Táto stanica má analógie v Amvrosijevke i Kamennej balke I—II. V týchto industriách chýbajú nielen prežitky moustierskej a solutrénskej techniky, ale aj priznaky mikrolitickej mezolitickej techniky.

Stanice pri ústí Donu do Azovského mora a pri ústí Dnestra do Čierneho mora ležia na geograficky dôležitých miestach, ktoré by v prípade migrácie mladopaleolitických kultúr z Prednej Ázie do Európy mali byť na ceste ich prenikania. K tejto teórii autori nezaujali pevné stanovisko. Na jednej strane totiž zdôrazňujú, že spomenuté stanice nesúvisia s vývojom oblasti Stredomoria a Afriky, na druhej strane však tvrdia, že Amvrosijevka, Kamennaja balka i Bošaja Akkarža majú v nadčernomorských stepiach odlišné postavenie od paleolitu v severnejších oblastiach. Preto by sa prikláňali skôr k názoru, že spomenuté územie malo medzi oboma oblasťami akési medzi-postavenie. Ich tvrdenie sa zakladá nielen na typológii, ale i na rozbere spôsobu života a hospodárskej činnosti spoločenstiev žijúcich v stepnej zóne. Postavili sa tak čiastočne proti názoru M. D. Gvozdovera a P. P. Jefimenka, ktorí predpokladali vzťah pričernomorských nálezísk ku Kaukazu, resp. pôvod paleolitickej kultúry prímorskej stepnej zóny pripisovali prenikaniu loveckých plemien z Kaukazu. Táto otázka je pre migračné teórie veľmi dôležitá, pretože osídlenie Anatólie a Balkánu neposkytuje dostatočné doklady o prenikaní mladopaleolitických kultúr do strednej a ostatnej Európy. Archeologické výskumy Angličanov a Nemcov v Anatólii a na Balkáne už pred druhou svetovou vojnou vážnosť tejto problematiky len potvrdzujú. Zdá sa teda, že aj sovietski bádatelia si túto otázku — pokiaľ ide o územie SSSR — začínajú v rastúcej miere všimnúť, a preto iste nie náhodou sa v poslednom čase začínajú objavovať aj štúdie upriamené na otázku vzťahu južnej časti SSSR k Zakaukazsku i Prednej Ázii (napr. P. P. Jefimenko, *Peredneaziatskije elementy v pamiatnikach pozdnego paleolita Severnogo Pričernomorja*, Sov. Arch. 4, 1960). Recenzovaná práca sa však pochopiteľne nemohla zaoberať riešením tejto problematiky.

Ladislav Bánesz

Barócz L., The Population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae XVI, Budapest 1964, 257—356, 1 mapka.

V posledných rokoch sa maďarski archeológovia pokúšajú novým spôsobom riešiť etnické otázky územia Panónie v dobe rímskej. Využívajú na tento cieľ početné epigrafické pamiatky nájdené na spomenutom území, na ktorých sa objavujú mená osôb a podľa nich určujú etnické zloženie obyvateľstva v tom-ktorom úseku doby rímskej.

Po prvý raz informoval verejnosť o tejto práci L. Baróczí v zpráve *Ethnische Zusammensetzung der pannonischen Bevölkerung am Ende des II. und in der ersten Hälfte*

des III. Jahrhunderts (Acta Antiqua ASH VII, 1959, 167—175). Už tu upozornil, že sa v panónskom epigrafickom materiáli črtajú rozdiely podľa období. Samostatnú skupinu tvoria pamiatky od vzniku provincie Panónie po vládu Marka Aurélia, presnejšie po markomanské vojny; druhú skupinu možno ohraničiť markomanskými vojnami až vládou Konštantína Veľkého; tretia skupina predstavuje obdobie od Konštantína Veľkého po zánik provincie Panónie. Posledné obdobie však poskytuje tak málo epigrafických pamiatok, že na ich základe nemožno robiť žiadne závažnejšie závery.

V spomenutej zpráve sa L. Barkóczy zmienil o pripravovanom spracovaní epigrafického materiálu, ktorý potom bol zverejnený vo dvoch častiach. Pamiatky z obdobia od vzniku Panónie, teda od začiatku I. stor. po vládu Marka Aurélia spracoval A. Mócsy v knihe *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen* (Budapest 1959), druhá časť vychádza teraz v spracovaní L. Barkóczyho.

Autor sa v práci *The Population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian* snaží načrtnúť etnický obraz Panónie od konca II. stor. do konca III., resp. do začiatku IV. stor., ako sa javí na základe spracovania mien získaných z epigrafických pamiatok.

Práca je rozdelená do dvoch častí. Prvá, pozostávajúca z dvoch kapitol — I. Úvod, II. Obyvateľstvo Panónie — obsahuje teoretické úvahy. V druhej časti je III. kapitola — katalóg mien, rozdelený na tri podkapitoly, v ktorých sú uvedené v abecednom poradí mená zistené na epigrafických pamiatkach, a IV. kapitola — katalóg nápisov, v ktorom je vyše 1500 nápisov usporiadaných podľa oblastí zo 178 lokalít.

Práca časove nadväzuje na prácu A. Mócsyho a využíva jej výsledky hlavne ako porovnávacieho materiálu.

Základ práce tvorí vlastne druhá kapitola, rozdelená do šiestich podkapitol. V prvej z nich (*Mestá a iné usadlosti*) autor preberá dejiny jednotlivých miest, resp. oblastí v Panónii, uvádza mená, ktoré sa tu v nápisoch vyskytli a podľa nich rekonštruuje etnické zloženie obyvateľstva.

V druhej podkapitole (*Vojsko*) autor načrtol dejiny rímskych vojsk v Panónii, uvádza ktorých bojov sa zúčastnili v III. stor. mimo Panónie, rozoberá akého pôvodu boli dôstojníci, vojaci i veteráni, ktorí sa tu usadzovali. Dochádza k poznatku, že s vojskom prichádzalo do Panónie veľa osôb cudzieho pôvodu z východu, západu i juhu. Boli to hlavne dôstojníci. Doporodí obyvatelia v prvej polovici III. stor. nezastávali ešte vyššie funkcie ani v armáde ani v správe miest. Obrat nastal až v druhej polovici III. stor., keď sa úloha vojska stáva v Panónii defenzívnou. Vojsko sa nedoplnia z iných provincií, preto sa vojakmi i dôstojníkmi stávajú potomci tých rímskych občanov, ktorí dosiahli občianske práva už skôr a ktorí sú vlastne domorodého pôvodu. Ich počet sa zvyšuje najmä vo IV. stor.

V tretej podkapitole (*Vnútorne vzťahy v armáde*) upozorňuje autor, ako sa odrzkaduje aj v epigrafických pamiatkach koniec zákazu ženenia sa vojakov, ktorý zrušil Septimius Severus koncom II. stor. Kým prv náhrobné kamene stavali vojakom ich spolubojovníci alebo nadriadení, teraz tak robia iba v prípadoch ak boli slobodní, ináč stavajú pomníky manželky a deti. Dá sa preto predpokladať, že pri uzavieraní manželstiev sa nemuseli dodržiavať nejaké predpisy, ale že si vojaci donášali často ženy aj zo vzdialených krajov, čo sa dá zistiť aj z ich mien. Možno pozorovať aj to, že sa vojenčina stáva v mnohých rodinách dedičným zamestnaním, čo pred Markom Auréliom bolo zriedkavé. Ďalšou novotou

je, že synovia vojakov z jedného útvaru slúžia v inom útvere, prípadne i v útvere inej hodnosti.

Vo štvrtej podkapitole (*Veteráni*) píše autor, že podľa svedectva epigrafických pamiatok sa zdá, že po vláde cisára Hadriána veteráni sa usadzujú stále častejšie v okolí vojenských táborov a nevracajú sa do vzdialených miest, z ktorých pochádzali. Od čias cisára Hadriána veteráni dostávali po skončení vojenskej služby tzv. *missio nummaria*, ktoré síce nestačilo na to, aby veterán a jeho rodina boli do konca života zabezpečení, ale bolo postačujúce na založenie novej existencie. Preto sa veteráni začali venovať obchodu a remeslám. Pri obchodovaní mali možnosť využiť svoje rečové znalosti získané v bojoch s barbarmi, ako i to, že poznali nimi obývané kraje.

V piatej podkapitole sa autor zaoberá otázkou miest. Septimius Severus a jeho nástupcovia sa snažili zavádzať v provinciách urbanizačnú politiku. Preto možno v III. stor. pozorovať v Panónii intenzívny rozvoj miest. O značnom príraste obyvateľstva barbarského pôvodu do týchto miest svedčia nápisy, na ktorých sa stretávame s menami keltských Kotínov, Trákov, Ilýrov a pod. Prítomnosť Germánov sa dá sledovať skôr na archeologickom materiáli z pohrebísk než na epigrafických pamiatkach.

V záverečnej — šiestej podkapitole — zhrnuje L. Barkóczy poznatky získané z početných zozbieraných epigrafických pamiatok. Upozorňuje na to, že pochádzajú vlastne z obdobia najsilnejšej romanizácie Panónie, pretože systematické stavanie pomníkov sa zaužívalo až po markomanských vojnách a skončilo sa už asi uprostred III. storočia. Pri skúmaní mien sa ukázalo, že po markomanských vojnách sa odohrali významné zmeny i v zložení obyvateľstva, dajú sa však zachytiť i na archeologických nálezoch. Na početných náleziskách v Panónii sa podarilo nájsť stopy svedčiace o požiaroch a pohromách spôsobených markomanskými vojnami. Veľké straty na obyvateľstve Panónie pri týchto vojnách sa museli nahradiť novými ľuďmi. Táto skutočnosť odrzkaduje sa i na menách. Z 308 mien pochádzajúcich z panovníckych (Iulius, Claudius, Aurelius a pod.) z obdobia po markomanských vojnách je iba 92 takých, ktoré sa vyskytli aj predtým. Aj z prímien, ktorých uvádza autor 1119, je iba 307 starších a 812 nových, mnohé sú medzi nimi barbarského pôvodu.

Ako sme už spomenuli, v období po markomanských vojnách rozvoj miest sa podporoval i tým, že za Septimia Severa a jeho nástupcov dostali občianske práva i mnohí obyvatelia domorodého pôvodu. V tomto období stretávame sa v Panónii i s početnými etnickými zložkami. Sú to potomci italských rodín, ktorí sem prišli ako vojaci alebo veteráni, ďalej Kelti, Tráci, Ilýri i Sýrcania, ako aj Severoafricania ktorí sa sem dostali najskôr s panónskymi vojskami bojujúcimi v maurskej vojne. Vyskytli sa napokon i mená obyvateľov pochádzajúcich z Dácie, Norika a Dalmácie.

Okrem vojakov prichádzali do Panónie často z veľmi vzdialených končín aj obchodníci a remeselníci.

Súdiac podľa epigrafických pamiatok, konsolidácia nastala v panónskych mestách až za Septimia Severa. Nové mestá zakladal potom až Caracalla. Na rozvoj miest značne vplývali usadzujúci sa veteráni a rodiny vojakov. Preto vznikali mestá najskôr v okolí limitu. Podľa toho ukazuje sa akýsi posun obyvateľstva zo západnej časti Panónie na východ — k hraniciam. Vnútri provincie zanikajú mnohé domorodé osady, vznikajú však nové roľnícke usadlosti — villy.

V prvej polovici III. stor. badať v Panónii intenzívnu romanizáciu, ktorá sa odrzkaduje i na stavbe kamenných

domov a na celkovom zameraní výroby, ktorá sa stále viac a viac správa rímskym vkusom.

K zmene dochádza asi uprostred III. stor., keď stále rastúci nápor barbarov pretrhol putá medzi provinciami. Prílev vojakov a obyvateľov z iných provincií redne a vedúcich funkcií v mestách i vo vojsku ujíma sa domorodé obyvateľstvo. Títo domorodci síce zatiaľ dobre chránili hranice, ale svojou kultúrnou úrovňou nedokázali dôstojne reprezentovať rímsku vzdelanosť.

Sporadicky do Panónie ešte prichádzajú menšie pomocné útvary, napr. zo Sýrie alebo Británie, ale o ich prítomnosti sa už nezachovali epigrafické doklady. Dozvedáme sa o nich len z archeologických nálezov, hlavne z hrobov, v ktorých sa objavujú niekedy i veľmi vzácne predmety východného, resp. západného pôvodu.

Záverom L. Barkóczy zdôrazňuje, že po polovici III. stor. epigrafické pamiatky v Panónii rednú, a preto sa už nedajú použiť na vyvodzovanie etnických záverov tak ako v predchádzajúcom období. Preto pre mladšie obdobia (hlavne pre IV. stor.) za jedinú východisko pri riešení etnických problémov považuje materiál z veľkých pohrebísk, na zhodnotení ktorého sa už pracuje.

L. Barkóczy v štúdiu *The Population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian* zozbieral a sprístupnil značné množstvo epigrafických pamiatok, ktoré mu umožnili v mnohých prípadoch podať veľmi presný etnický obraz niektorého panónskeho mesta alebo oblasti v prvej polovici III. stor. Škoda, že opísané pamiatky pochádzajú vlastne len z krátko časového úseku a je iba veľmi malá pravdepodobnosť, že by sa niekedy podobnou metódou mohli riešiť etnické problémy mladších časových úsekov doby rímskej v Panónii.

Výsledky práce L. Barkóczyho sú nesporne veľmi cenné i pre tých bádateľov, ktorí sa zaoberajú etnickými otázkami okolitých provincií (Nórka, Moézie, Dácie a i.); majú značný význam i pre oblasť juhozápadného Slovenska hraničiaceho s Panóniou.

Mária Lamiová-Schmiedlová

Fettich Nándor, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc, Studia Archaeologica III, Budapest 1965, 152 strán, 197 obr., 26 tab., 4 príl.

Pohrebisko zo VII. a VIII. storočia na lokalite Pilismarót-Basaharc preskúmal autor v rokoch 1959–1960. Pohrebisko leží na pravom brehu Dunaja naproti ústiu Ipľa, na dosť príkrom svahu po oboch stranách hradskej vedúcej z Ostrihomy do Budapešti. Dovedna sa na ňom odkrylo 266 hrobov, z toho 4 hroby pri záchrannom výskume r. 1933. Výskum po stránke metodologickej patrí zaiste k najlepším z tohto obdobia v Maďarsku vôbec a ako vyplýva z kresieb a fotografickej dokumentácie, autor sa vyhol schematickým predlohám kresieb hrobov. Donedávna sa totiž pri odkrývaní kostrových pohrebísk na dokumentáciu používali kresbové predlohy, a tým úplne unikali dôležité a často kľúčové detaily pohrebných zvykov a úpravy hrobových jám. Nálezová zpráva tvorí spolu s ilustráciami tri štvrtiny publikácie, je v porovnaní s inými prácami veľmi výstižná, obsiahla a možno ju ďalej použiť na rozličné interpretácie. Vo väčšej miere sa prihlíada k uzavretým nálezovým celkom. Na škodu práci je prílišné zmenšenie kresieb na úkor detailov predmetov. Po prvý raz v maďarskej literatúre z tohto obdobia

prihlíada na keramiky, ktorá vedľa kresbnej dokumentácie je doložená aj fotograficky, čím sa umožňuje študovať aj štruktúru a technologiu materiálu. Žiaľ, chýbajú metrické údaje pri veľmi závažnom nálezovom materiáli, napr. pre porovnanie veľkosti liatych kovaní, náušnic, železných predmetov a i. Práve tak nie vždy sa udáva veľkosť hrobových jám. Napriek spomenutým nedostatkom sa domnievam, že pokus N. Fetticha o nový spôsob dokumentácie sa vydaril a nijako nezaostáva za dokumentáciou nedávno vydanéj práce I. Kovrigovej (*Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattán*, *Archaeologia Hungarica* XL, 1963), ktorej dokumentácia i ostatný obsah má tiež vysokú úroveň.

K nálezovej zpráve treba uviesť ako klad aj to, že pri opise jednotlivých situácií (napr. výskytu zvyškov dreveného obloženia, kameňov, t. j. úpravy hrobových jám a v nich uložených predmetov) často sa uvádzajú analógie z významnejších pohrebísk v Karpatskej kotline. Práve tak sa snaží autor v opise vyložiť a interpretovať drevené konštrukcie a iné, doteraz málo známe hrobové zvláštnosti.

Vlastné zhodnotenie rozdelil autor do šiestich kapitol: IV. kapitola — o absolútnej i relatívnej chronológii, V. kapitola — o centrálnej dielni v sídle avarskeho kagana, VI. kapitola — spektrografický rozbor kovov, VII. kapitola — o činnosti dielne, VIII. kapitola — o postavení ženy v avarskej spoločnosti, IX. kapitola — o popravách na pohrebisku v Pilismaróte-Basaharci. Závěry sú heslovité a bez príslušného rozboru, preto podrobnejšie sa bude možné nimi zaoberať až po publikovaní čiastkových štúdií.

Vo IV. kapitole (o absolútnej i relatívnej chronológii) opisuje autor metodický postup, ktorý použil. Za základ relatívnej chronológie mu slúži výskyt tých istých alebo podobných predmetov, ktoré podľa autora pravdepodobne pochádzajú z tej istej dielne. Tieto predmety údajne sa používali v tej istej generácii. Vychádza pritom napr. aj z takých detailov, ako sú hranaté alebo okrúhle diery na korálkoch a pod. Ďalej prichádzajú podľa autora do úvahy ešte napr. keramika, terčovité spinky s vkladacími sklenenými očkami, vytočené kostené puzdrá na ihly, bronzové drôtené prstene s očkami a oválne hranaté záušnice s kónickými záveskami. Domnieva sa, že celý nálezový inventár ukazuje na najvyššiu úroveň neskorooavskej kultúry. Prítom počíta na základe jednoduchých šperkov, rozšírených na celom pohrebisku (t. j. drôtených náušnic so špirálovitým záveskom a esovitým slučkovitým ukončením, ako aj náušnic s jednoduchým trojitým hroziakovitým záveskom), so silným slovanským vplyvom na celkovú kultúrnu facies pohrebiska. Proti tvrdeniu autora možno súhlasiť s lektormi (I. Kovrigová a iní), že žiarové hroby a kultúrne jamy nemajú a nemôžu mať žiaden vplyv na datovanie, pretože patria do staršieho, t. j. laténskeho, resp. rímskeho obdobia. Domnieva sa, že pohrebisko patrilo k veľkej, intenzívne osídlenej osade a že sa na ňom pochovávalo nie dlhšie ako 50 rokov, a to výlučne v VIII. storočí.

V tej istej kapitole N. Fettich znovu načrtáva problém absolútneho datovania, pričom rozširuje svoje teórie, publikované v *Arch. Hungarica* XVIII (str. 98, 99). Osobitne sa zapodieva datovaním terčovitých spinkiek a prináša nové dôkazy o ich datovacej hodnote. Na základe sprievodných nálezov v uzavretých celkoch s terčovitými spinkami vymedzuje hranice ich datovania VII. storočím, resp. začiatkom VIII. storočia. Prítom predpokladá, že centrom výroby tohto druhu šperku bolo mesto Pátikostolie (Pécs). Opierajúc sa o ďalšie, no problematické dôkazy, napr. chýbanie istých výrobkov, prípadne ich zriedkavý výskyt (krúžkové náušnice,

tepané strieborné predmety typu Kunägota) domnieva sa, že na pohrebisku sa začalo pochovávať okolo r. 740. Zánik pohrebiska autor dáva do spojenia s hrobmi poddaných, ktorí údajne pochádzali z vrstvy slovanských obyvateľov. Pád avarskej ríše mal za následok aj zánik centrálnych dielni v sídle kagana a to údajne viedlo aj k zániku celého umeleckého remesla. Podľa N. Fettiha preto zánik pohrebiska v Pilismaróte-Basaharci nutne nadväzuje aj na zánik avarskej ríše, údajne k r. 795, keď vládnúca vrstva musela utiecť pred poddaným slovanským ľudom, ktorý je na tomto pohrebisku podľa neho zastúpený jednoduchým šperkom. Nevyklučuje možnosť, že obyvateľstvo Basaharcu sa presťahovalo na severný breh Dunaja, kde nachádzame podobné súčasné, prípadne ešte pretrvávajúce pohrebiská (do zač. IX. stor.).

V V. kapitole chce N. Fettiha na základe rozboru tvarov kovani dokázať jediné umeleckoremeselné výrobné centrum v Karpatskej kotline a dáva ho do sídla kagana. Zatiaľ čo šperkári v okruhu plechovej tepanej industrie vraj vandrovali z miesta na miesto, najmä po sídlach avarských, prípadne slovanských náčelníkov, po r. 679 sa údajne výroba sústredila na dvor kagana, podľa autora asi v Temešvári. Zaujímavé sú technologické porovnania autora, z ktorých robí závery. Tyka sa to najmä opaskov a nemenej aj praciek. Opornými bodmi pre lokalizáciu dielni sú podľa neho kniežacie zlaté garnitúry opaskov z Vrapu, Mátészalky a Fativša, pričom sú dôležité aj ich bronzové napodobeniny. Pri lokalizovaní vychádza aj z geografických pomerov, historických zprávy a etymologických interpretácií. Uvádza tiež, že osada v Pilismaróte-Basaharci bola nielen obchodne, ale aj politicky v stálom spojení so sídlom kagana, ktoré bolo údajne stále.

V VI. kapitole sa využívajú spektrografické rozboru bronzových predmetov z Pilismarótu-Basaharcu na riešenie otázky ich proveniencie. Historický mocenský postup Avarov na západ — na Moravu a do Čiech — podľa autora súvisí aj s cinom. Len u jedného predmetu z pohrebiska v Basaharci sa zistila zliatina antimónu a medi, pričom antimón je typický pre Sedmohradsko. N. Fettiha považuje za slovanské len chudobné drôtené šperky, vyhotovené z iného materiálu než liate garnitúry opaskov a bohaté ženské šperky.

Zaujímavý je pokus autora o interpretáciu pôvodu „avarskej lejársky techniky“ v VII. kapitole. Na rade prípadov sa snaží dokázať jej priamu závislosť od gepidských dielni, ktoré pracovali v Karpatskej kotline v V. a VI. storočí. Domnieva sa tiež, že okrem Gepidov sa podarilo do centrálnych dielni sústrediť potomkov Keltov a Rimanov, ktorí predtým pracovali pre Kutrigurov a slovanské kniežatá. Po priamom zásahu kaganovej dynastie tito remeselníci prešli od staršej tepanej techniky na kovolejársku techniku. Pod vplyvom vzorov — pokladov, s ktorými sa stretáme v kurganoch v okolí Dnepra — musela na príkaz kagana pracovať kolónia majstrov sústredených vo výrobnom centre.

Zaiste veľký vzruch vyvolá VIII. kapitola — o postavení ženy v avarskej spoločnosti. N. Fettiha sa domnieva, že iné postavenie mala slovanská žena vo vzťahu k Avarom pred r. 679, a po tomto roku, keď sa Slovania údajne dostali do úplného područia Avarov. V tomto duchu sa potom interpretuje postavenie slovanskej ženy v avarskej spoločnosti. Na základe sprievodných nálezov na pohrebiskách — i v Pilismaróte-Basaharci — autor dosť mechanisticky pripisuje bohaté ženské hroby Avarkám a chudobné hroby, resp. hroby s drôtenými šperkami slovanským ženám. Pozoruhodná je aj interpretácia pomenovania *avar-obor*; autor ho dáva do súvislosti s miešaním Avarov a Gepidov, ktorí údajne boli mo-

hutného vzrastu. Zaujímavé je aj stanovisko autora k otázke polygamie u Avarov; nevyklučuje ju, ba naopak, považuje polygamiu za charakteristickú a typickú, s výnimkou pokrstených.

V poslednej — IX. — kapitole rieši autor problém hrobov, v ktorých bola kostra pohodená. Zvláštne pohreby s rukami za telom vysvetľuje ako popravy, ktoré súvisia s trestným právom u pastierskych kmeňov. Na pohrebisku v Pilismaróte-Basaharci bolo podľa N. Fettiha šesť pochovaných popravených, z toho jeden 14—15-ročný, jeden približne 30-ročný, dvaja 50—60-roční, ďalšie prípady sú problematické. Interpretácia príčin popravy je príliš hypotetická, než aby sme sa ňou zaoberali; pritom u niektorých hrobov je otázne, či vôbec patria do VIII. storočia.

Ako z uvedeného prehľadu a stručného výťahu vidieť, autor si vybral z problematiky pohrebiska v Pilismaróte-Basaharci len veľmi úzko vymedzené témy, ktoré za dnešného stavu bádania vyžadujú rad ďalších čiastkových štúdií. Všetky závery v štúdií sú tézovité a možno povedať, že — okrem niekoľkých — nie sú zdôvodnené. Predpokladáme, že autor v ďalších prácach sa pokúsi o ich vysvetlenie, a preto sa dotkneme len tých, ktoré nás zo stanoviska bádania na sever od Dunaja predovšetkým zaujímajú. Na prvom mieste treba sa zmieniť o pohrebnom rite, ktorý pohrebisko v Pilismaróte-Basaharci dáva do úzkeho kontaktu s územím juhovýchodného Slovenska. Sú to predovšetkým drevené konštrukcie v hrobcho, milodary a úprava hrobových jám vôbec. Vysoké percento sprievodnej keramiky zodpovedá pohrebisku v Štúrove a na ďalších pohrebiskách juhozápadného Slovenska. Veľmi významný je celkový charakter pohrebiska. Len jeden jazdecký hrob a žiadne zbrane, zato však bohaté hroby nenechávajú v nás pochybnosti, že ide spolu s pohrebiskom v Prši, Šali (Vizallás a Nových Zámkoch) o osadu, ktorá pre nenomádsky charakter mohla byť osídlená výslovne roľníckym, Avarom etnicky cudzím obyvateľstvom. Na pohrebisku v Pilismaróte-Basaharci je dôležité nielen to, že v porovnaní s ostatnými pohrebiskami v dnešnom Maďarsku má veľmi vysoké percento keramiky, ale že ide v absolútnej väčšine o keramiku podunajského typu, často vyhotovenú len pre pohrebné účely, ktorá má často na dne členitú značku. Aj táto skutočnosť sa prihovára za etnickú spolupatričnosť pohrebiska v Basaharci s ostatnými pohrebiskami na juhozápadnom Slovensku. Vychádzajúc z materiálu a faktov zistených na súčasných pohrebiskách na juhozápadnom Slovensku, nemožno súhlasiť s celkovým datovaním pohrebiska v Basaharci do druhej polovice VIII. storočia s hornou hranicou k roku 795; jeho začiatky treba na základe okrúhleho typu náušnic klásť už na rozhranie VII. a VIII. storočia, a preto trvalo okolo 100 rokov. Za to sa prihovára aj veľkosť pohrebiska, na ktorom bolo najmenej 300 hrobov.

Nezdôvodnená je aj príčina zániku pohrebiska, ktorý N. Fettiha dáva do súvislosti so zničením avarskej ríše. Ďalšie dôvody, napr. strach Avarov pred Slovanmi a najmä strach pred pomstou, sú pre zánik pohrebiska naozaj hypotetické. Niako nie je zdôvodnené jediné výrobné centrum v avarskej ríši po r. 679 a jeho situovanie do jej východnej a dovtedy veľmi slabo osídlenej časti, do údolia Temeša. Domnievam sa, že to bude dôležitý a rozhodujúci aj sídliskový výskum; podobne ako v IX. storočí týchto výrobných centier bude viac, a to nielen v strednej časti avarskej ríše, ale aj na jej periférii. Kľúčovým objavom pre riešenie tejto problematiky sú výrobné dielne s téglikami a zvyškami drahých kovov v Mikulčiciach, kde v VIII. a snád už v VII. storočí s výrobným centrom už teraz treba počítať. Proti lokalizovaniu vý-

robného centra do údolia Temeša hovoria tiež výsledky spektrografických rozborov kovových predmetov, ktoré sú vyslovene proti teórii sedmohradského bronzu a ukazujú, že sa na bronzové zliatiny používal cín západného pôvodu. S otázkou výrobných centier súvisí okrem kovolejárstva riešenie problému ďalších výrobných odvetví a ich lokalizácia. Ide o hutníctvo, železiarstvo, hrnčiarstvo, spracovanie textílií, kolárstvo. Napriek tomu, že N. Fettich prináša pozoruhodné pozorovania o technológii výroby kovolejárskych predmetov, ich využitie pre ďalšie závery je veľmi hypotetické.

Závažný záver o úlohe starších tradícií pri vzniku „avarského“ kovolejárstva bude treba rozpracovať z viacerých hľadísk. Domnievam sa, že časová cezúra medzi V. a VIII. storočím núti k tomu, aby sa hľadali ďalšie oblasti vzniku kovolejárstva, prípadne aby sa znovu uvažovalo o posunutí jeho začiatkov do prvej polovice VII. storočia.

Problém sídlisk z doby avarskej, ku ktorým patria pohrebiská, zostáva doteraz otvorenou otázkou karpatskej archeológie. N. Fettich i niektorí iní maďarskí bádatelia uvažujú o jurtách a o pastierskom spôsobe života napriek tomu, že uznávajú podiel slovanského roľníckeho obyvateľstva, ktoré zrejme v jurtách nesídlilo. Rad sídlisk, patriacich k tzv. „avarským“ pohrebiskám zo VII. a VIII. storočia na juhozápadnom Slovensku, svedčí o tom, že podobná situácia musí

byť aj na príľahlom území na pravom brehu Dunaja, konkrétne v Pilismaróte-Basaharci. Až potom, keď sa budú odkrývať sídliská, bude možné aj v Maďarsku riešiť problém pastierskej a roľníckej spoločnosti v VII. a VIII. storočí.

Domnievam sa, že metodicky najpochybennejšie v práci N. Fetticha sú etnické závery, robené na základe civilizáčnych prejavov v Karpatskej kotline, ktorá bola osídlená niekoľkými národnostne odlišnými skupinami (ide konkrétne o mužské a ženské šperky v VII. a VIII. storočí). Veľmi početné nálezy tzv. avarských šperkov zo sídliskovej vrstvy zo VII. a VIII. storočia v Mikulčiciach túto teóriu a priori popierajú a domnievam sa, že tento problém možno riešiť iba pomocou najrôznejších ukazovateľov, ako sú ďalšie výrobky centrálnych dielní, výrobky domácich dielní, sídliskové pomery, pohrebný rítus, remeslá, zamestnania; v niektorých prípadoch budú sa dať využiť i poznatky pomocných disciplín, napr. antropológie a osteológie.

Práca N. Fetticha je svojou materiálovou časťou a dokumentáciou veľmi dôležitým prínosom pre riešenie problematiky zložitých pomerov VII. a VIII. storočia v Karpatskej kotline a domnievam sa, že aj jedným zo základných prameňov pre problematiku slovansko-avarských vzťahov.

Anton Točík

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA

časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied

Ročník XIII-2, 1965

Vydalo v Bratislave roku 1965

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Vychádza dva razy do roka. Ročné predplatné Kčs 120,—

Hlavný redaktor dr. Anton Točík

Redakcia časopisu: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad.

Technický redaktor O. Betko

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo námestie 48, Bratislava. Možno tiež objednať na každej pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, odd. vývozu tlače, Jindřišská 14, Praha 1.

Vytlačili Tlačiarne Slov. nár. povstania, n. p., Martin. Výmer PK HSVZ

čís. 18560/52-IV 2. — V-15*51421

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965

Cena viaz. Kčs 60,—